

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume:6 Sayı/Issue:11 Mayıs/May 2023

TEKİRDAĞ 2023

e-ISSN:2636 - 8188

ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-ISSN: 2636-8188

ISSN: 2618-6004

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Cilt: 6 Sayı: 11 Bahar 2023
Volume: 6 Number: 11 Spring 2023

Dergide Balkan konulu makalelere ağırlık verilir. Her sayıda Anadolu ile ilgili en fazla dört makaleye yer verilir. Ayrıca konu sınırlaması olmaksızın her sayıda en fazla iki özel makaleye yer verilebilir.

Dergimiz, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlenen VIII. INCSOS Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'ne destek veren dergilerden biri olduğu için, dergimiz yayın ilkeleri kapsamında olmak üzere, ilgili kongrede sunulan ve hakem sürecinden geçen yazılara bu sayıda yer verilmiştir.

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi
© Namık Kemal University Balkan Researches Application and
Research Center

TEKİRDAĞ-2023

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGISİ

Cilt / Volume: 6 Sayı / Number: 11 Bahar / Spring 2023
e-ISSN: 2636-8188 ISSN: 2618-6004

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On
Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi

Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1

59030 Tekirdağ - TÜRKİYE

Tel: + (90)282 250 1192-93 ve 94

el-mek / e-mail: abad@nku.edu.tr

Genel Ađ / Web: <http://balkam.nku.edu.tr/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY

Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-
NSD Index (Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH
PLUS-Google Akademik-I40C-Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları,
Uygulama ve Araştırma Merkezi

©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and
Research Center

TEKİRDAĞ-2023

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayően SİNA

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

(Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet

HACISALİHOğLU

(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Refik TURAN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim KELAğA AHMET

(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Nikolay Kanef

(Veliko Tırnova Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaőa)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine E. ÖZÜNLÜ

(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Yakup YILMAZ

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

(Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi E. Çağrı MIZRAK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

Almanca / Deutsch

Dr. Öğr. Üyesi Harun GÖÇERLER

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Fransızca / French

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Yunanca / Greek

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Bulgarca / Bulgarian

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

İngilizce / English

Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Rusça / Russian

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜRİSOY

(Trakya Üniversitesi)

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ / STATISTIC EDITOR

Öğr. Gör. Bülent KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali EMİNOV

Wayne State College

Prof. Dr. Ali YAMAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Arif BİLGİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Bahri ATA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bernard LORY

**Institut National des Langues et
Civilisations Orientales**

Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Dimitri KOROBENIKOV

University of Albany

Prof. Dr. Dragi GEORGIEV

Üsküp Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AFYONCU

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Atina Ulusal Araştırma Merkezi

Prof. Dr. Fatma ACUN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi YILMAZ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Güray KIRPIK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hamiyet SEZER

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan MERT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya BOYANA

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TAŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. İvan RUSEV

Varna Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA

Veliko Tırnova Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir ULUSOY

Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALİOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Melahat PARS

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa DAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TÜRKES

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Necla GÜNAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nenad MOACANIN

Zagreb Üniversitesi

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nicolas VATIN

Ecole Pratique des Hautes Etudes

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Orlin SABEV

Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

Prof. Dr. Rasim YILMAZ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Rositsa GRADEVA

Bulgaristan Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Salim KOCA

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Svetlana IVANOVA

Kliment Ohridski Üniversitesi

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur DOĞAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ümit EKİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Viorel DANAITE

Bükreş Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Zekai METE

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Zeliha DEMİREL

Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep ZAFER

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Akif KİREÇÇİ

Bilkent Üniversitesi

Doç. Dr. Aleksander FOTIC

Belgrad Üniversitesi

Doç. Dr. Birten ÇELİK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Dritan EGRO

Tiran Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih YEŞİL

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma AKKUŐ YİĞİT

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Fahri KILIÇ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Filiz ÇOLAK

UŞak Üniversitesi

Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA

VelikoTırnova Üniversitesi

Doç. Dr. Gülsüm POLAT

Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV

Sofya Merkez Devlet Arşivleri

Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Kader ÖZLEM

Bursa Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Marinos SARIYANNIS

Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN

Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Murat ÖZKAN

Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. ÖkkeŐ NARİNÇ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer METİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür KOLÇAK

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem SERT

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS

Aristoteles Üniversitesi

Doç. Dr. Serdar SARISIR

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Sıddık ÇALIK

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Sırcan KATİC

Belgrad Tarih Enstitüsü

Doç. Dr. Süleyman POLAT

Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Stefka PIRVEVA

Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Doç. Dr. Tatjana KATIC

Belgrad Tarih Enstitüsü

Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ

Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Tülay METİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER
DAĞHAN

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilge KAYA YİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Egemen Çağrı MIZRAK

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Güneş İŐIKSEL

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmaz YAŞAR

Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERSAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOF

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE

Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER

Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM

İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sema KÜSKÜ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŐENEL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Anca POPESCU

Bükreş Üniversitesi

Dr. Dragana AMEDOSKI

Belgrad Tarih Enstitüsü

Dr. Georgi ZELENGORA

Sofya

Dr. Nevena GRAMATIKOVA

Sofya

Dr. Nevena NEDELÇEVA

Tırnova

11. SAYININ HAKEMLERİ (Mayıs 2023)

Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Banu ÇULHA ÖZBAŞ
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Ertuğrul Recep ERBAY
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN
(Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim KAMİL
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz YILDIRIM
(Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Baki ÇAKIR
(Kırkırelı Üniversitesi)

Doç. Dr. Caner SANCAKTAR
(Kocaeli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet ŐİMSİR
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. İlker DERE
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Levent KURU
(Milli Savunma Üniversitesi)

Doç. Dr. Ercan ALAN
(Bitlis Eren Üniversitesi)

Doç. Dr. Mahmut AKKOR
(Kırkırelı Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Recep YILDIZ
(Bandırma Onyedı Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Zuhal MERT UZUNER
(Marmara Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY
(Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN
(Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fadimana FİDAN
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ő. Ç. ÇAPRAZ
(Kırkırelı Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜRDAL LİMON
(Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Deniz GÜNER
(Kırkırelı Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV
(Trakya Üniversitesi)

Dr. Sezgin SEZGİN
(Kırkırelı Üniversitesi)

Dr. Mehmet Ozan GÜLADA
(Malatya Turgut Özal Üniversitesi)

Dr. Özgür MERT

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

- Celalettin VATANDAŞ – Saniye VATANDAŞ..... 3-29**
Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Kapsamı ve Yöntemi Sorunu / The Scope and Method of Westernization in Abdullah Cevdet.
- Sezai ÖZTAŞ – Uğur HACIOĞLU.....31-67**
Batı Sinemasında Türk İmajı Yansıması: 11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683) Filmi Örneği / The Reflection of The Turkish Image in Western Cinema in The Siege of Vienna: The Case of 11 Settembre 1683.
- Maria NTISLI.....69-109**
Dowry Agreements of Greeks in The Ottoman Thessaloniki that Went Awry (Late 19th – Early 20th Centuries) / Osmanlı Selanik'inde Yunanların Ters Giden Çeyiz Hesabı Sözleşmeleri (19. Yüzyıl Sonu – 20. Yüzyıl Başı).
- Seyfullah ASLAN.....111-149**
Tuna Nehri'nde Gemi İnşası ve Tuna Donanması'nın Mevcudu (1683-1718) / Shipbuilding on The Danube River and The Size of The Danube Navy.
- İlker DERE.....151-169**
Sözlü Tarih Çalışmalarında Katılımcılardan Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Önerileri / Problems Caused by Participants and Solutions in Oral History Studies.
- Zeynep ALTUNTAŞ.....171-201**
Tanzimat Döneminde Rumeli Kazaskerleri (1839-1861) / Rumalia Kazaskers in The Tanzimat Period (1839-1861).
- Gökçe CANARSLAN.....203-215**
Türk ve Arnavutluk Medeni Hukuku'nda Evli Kadının Soyadı / The Surname of Married Woman in Turkish and Albanian Civil Law.
- Veli SIRIM.....217-229**
19. Yüzyıl Tekirdağ Silüetini Süsleyen Saat Kulesi ve Tarihi Serüveni / Clock Tower Decorating The 19th Century Tekirdağ Silhouette and Its Historical Background.

Müzehher YAMAÇ	231-253
Türkiye'nin Modernleşmesinde Harf Devriminin Rolü ve Tekirdağ / The Role of The Alphabet Reform in Turkey's Modernizati and Tekirdağ.	
Hasan DEMİRHAN	255-276
Müreftele Şakir Bey'in Milli Mücadele Hatıraları / Müreftele Şakir's Memories of The National Struggle.	

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ.....**277-284**

ABDULLAH CEVDET’TE BATILILAŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ SORUNU

Saniye VATANDAŞ*
Celalettin VATANDAŞ**

Öz: Batılılaşma, Türkiye’nin 18. yüzyıldan bu yana en önemli konu başlıklarında birini oluşturmaktadır. Sürecin seyri ve niteliği, özellikle ilk zamanlar, devleti yöneten sivil ve asker bürokratların hatta daha çok da Saray’ın irade ve tercihlerine göre şekillenmiştir. Süreçte Tanzimat önemli bir aşamadır. Tanzimat, batılılaşmanın bir devlet politikasına dönüşmesinin, geleneksel olan açıkça reddedilmeden batılı olanların hayata aktarılmaya başlanmasının önemli bir aşamasını temsil etmektedir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında, batılılaşma adına gerçekleştirilen bazı uygulamaların yol açtığı sıkıntılardan hareketle batılılaşmanın kapsamı sorununun özellikle aydınların gündeminde yer almaya başladığı görülür. Batılılaşma bağlamında “kısmî” ve “topyekûn” değişimi hedefleyen iki farklı eğilim oluşur. Taraflar, mensubu oldukları eğilimin düşünsel temellerini ve gerekçelerini oluşturma çabası içerisine girerler. Abdullah Cevdet bunlardan birisidir. O, topyekûn batılılaşma anlayışına sahip bir aydın olarak gerek kitaplarıyla ve gerekse makaleleriyle bir yandan her kesime Batı düşünce ve hayat tarzını tanıtmaya çabalarırken, diğer yandan da değişim sürecine ilişkin görüşlerini ifade eder. Batılılaşmanın niteliği ve kapsamı konusu yazılarının neredeyse tamamına yakınının eksenini teşkil eder. Topyekûn batılılaşma ve devrimsel nitelikte bir değişme, sürece ilişkin tercihlerini ifade eder. Bu araştırma Abdullah Cevdet’in, Türkiye’nin batılılaşmasının kapsamına ve yöntemine ilişkin düşüncelerini, doğrudan kendi yazılarına atıfla ortaya koyma çabasının ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Cevdet, Batılılaşma, Batılılaşmanın kapsamı, Batılılaşmanın yöntemi.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, email: svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-0152.

** Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, email: cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553.

THE SCOPE AND METHOD OF WESTERNIZATION IN ABDULLAH CEVDET

Abstract: The westernization process has always been one of the most important topics of concern in Turkey since the eighteenth century. The course and nature of this process, especially in its early days, was shaped by the will and preferences of the civil and military bureaucrats who ruled the state and even more so by the Palace. Tanzimat is an important aspect of the process representing also a crucial stage in granting westernization the standing of a state policy, the beginnings of the transfer of westerner values to life realities without the overt rejection of the traditional. However, in the second half of the nineteenth century it can be seen that the issue of the scope of westernization started to take place on the agenda of the intellectuals based on the problems caused by some practices carried out in the name of westernization. In the context of westernization, there are two different tendencies aiming at either “partial” or “total” change. The parties try to establish the intellectual foundations and justifications for the tendency to which they belong. Abdullah Cevdet is one of them. As an intellectual with an understanding of total westernization, he tries to introduce the western thought and lifestyle to every segment of society with his books and articles, by which expressing his views on the process of change. The nature and scope of westernization constitute the axis of almost all of his writings. Total westernization and a revolutionary change express their preferences for the process. The present study emerges from within Abdullah Cevdet's effort to reveal his thoughts on the scope and method of Turkey's westernization by directly referring to his own writings.

Key Words: Abdullah Cevdet, Westernization, Scope of Westernization, Method of Westernization

Giriş

Genel hatlarıyla sosyal, siyasal ve kültürel değişimi ifade eden “batılılaşma”, Türk düşünce tarihinin son iki asrı aşan süresinde en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Sürecin başları sayılabilecek zamanlarda “Nizam-ı Cedid” adı altında batılılaşmaya karar verilmiş, Tanzimat'la da batılılaşma devlet politikası haline getirilmiştir. Sürecin bu aşamalarında kararı veren neredeyse tamamıyla Saray/Devlet'tir. Batı modeline göre değişim talebi, hiçbir zaman tabandan gelmemiş, tavandan tabana yönelen bir değişim talebi şeklinde gelişim göstermiştir. Sürece tabandan katılım sağlayan kişilerin bu katılımları dahi ileri tarihlerde gerçekleşmiştir. Bunların ne oranda tabanı temsil ettikleri ise ciddi anlamda tartışmaya açıktır. Sivil ve asker bürokratların yanı sıra “gazeteci”, “yazar”, “edebiyatçı” kimlikleriyle aydın kesimin var olması ve bunların batılılaşma

tartışmalarına katılışları 19. yüzyılın ortalarından itibaren. Batılılaşmadan yana tüm kesimlerin ortak problemi, öncelikle devletin bekasını sağlamaktır. Daha sonra buna siyaset kurumunu dizayn etme, halkı eğitime gibi konular eklenmiştir.

“Aydın” kesimin ortaya çıkıp sürece ilişkin görüşler bildirmeye başlamalarından önce batılılaşma yolunda önemli bir mesafe kaydedilmiş durumdaydı. Bireysel istisnaları hariç, dönemin neredeyse tüm sivil ve asker bürokratları batılılaşmadan yanaydı. Ancak 19. yüzyılın ortalarına kadarki süreçte batılılaşma hedefinde gerçekleşen değişimin biçim ve miktarı batılılaşma ile ilgili bazı yeni sorunların gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu sorunları iki ayrı başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; batılılaşmanın “kapsamı” ve “yöntemi” sorunlarıdır. Çünkü gerçekleşen miktar ve biçimiyle batılılaşma, o günün şartlarında bazı açılardan önemli sorunlara yol açmıştı ve daha büyük sorunlara da yol açacak gibi görünüyordu. Bu durumda, “batılilar gibi olunmalı ancak ne kadar” ve “nasıl” soruları gündeme geldi. Böylelikle batılılaşmanın miktarıyla ilgili olarak “kısmî” ve/veya “topyekûn” başlıkları altında ifade edilebilecek görüşler dillendirilmeye başlandı. Bu konudaki tercihler ise dönemin aydınlarının aidiyet sağladıkları fikir akımlarına göre farklılık göstermeye başladı. “Osmanlıcı”, “İslamcı”, “Batıcı”, “Türkçü” gibi fikir akımlarının çatısı altında “ne kadar batılılaşmalıyız” sorusuna farklı cevaplar verildi. Cevapların ortak yönünü batılılaşmanın temel bir ilke olarak kabul edilmesi oluşturmuştur. Cevaplardaki farklılık, batılılaşmanın daha çok alanıyla/miktarıyla ilgilidir. “Batılılaşmanın yöntemi” ise süreç boyunca ve hatta batılılaşma girişimleri gerçekleştirildikçe, tüm kesimlerin zihnini kurcalayan önemli bir soru olarak gündemde yer edinmiştir.

Abdullah Cevdet, genel anlamda batılılaşma konusundaki, özeldede ise batılılaşmanın kapsamı ve yöntemi konusundaki tartışmalarda, yorulma bilmez yazı faaliyetleri ve bu yazılarda dile getirdiği fikirleriyle güçlü bir şekilde yer almış, etkileriyle sürecin şekillenmesine önemli katkılarda bulunmuş şahsiyetlerden birisidir. Tercihini topyekûn/her şeyde batılılaşmadan yana yapan ve bunun fikri temelini oluşturmanın çabasını yürüten Abdullah Cevdet, batılılaşmanın yöntemi konusunda ise daha sonraları “halkçılık” olarak isimlendirilecek tarzı benimsemiş ve bunun fikri altyapısını oluşturmuştur. O bu görüşleriyle Osmanlı döneminin son çeyrek yüzyılındaki batılılaşma tartışmalarının istikametini belirlemede önemli etkiye sahip olmanın yanı sıra, Cumhuriyet dönemi batılılaşma politikalarının niteliğinin ve biçiminin şekillenmesine de önemli katkılar sağlamıştır.

Abdullah Cevdet'in Yaşam Hikâyesi ve Fikri Gelişimi

Doktor, şair, yazar, gazeteci, siyasetçi ve ideolog olan Abdullah Cevdet, 16 Eylül 1869 tarihinde Arapkir'de doğdu. Diyarbakır'daki Birinci Tabur kâtiplerinden Ömer Vasfi Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini başta babası ve amcası olmak üzere yakın çevresindeki kişilerden aldı. Onun aldığı bu eğitim neredeyse tamamıyla dini nitelikteydi. İlk eğitimini takiben Mamuret-el-Aziz Rüşdiyesi'ne devam etti. Rüşdiyeyi bitirince İstanbul'a gelerek Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'ne kaydoldu. Lise düzeyindeki bu okul, başta Abdülhamid karşıtlığı olmak üzere, Batı kaynaklı fikirlerin yoğun şekilde öğrenciler arasında kabul bulduğu bir yerdirdi. Ancak Abdullah Cevdet'in söz konusu tutum ve fikirlere ilgi gösterip-göstermediğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Muhtemeldir ki ailesinin ve ilk eğitimini aldığı kişilerin etkisiyle dindar bir kişi olarak sohbet ve tartışma ortamlarının dışında kalıp, konuşulanları dinlemekle yetinmiş olmalıdır. Bu dönemde bir naat-ı şerif yazması dindar kişiliğini ve inançlarını hala sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Yakın arkadaşı İbrahim Temo (1865-1945), hatıralarında¹ Abdullah Cevdet'in bu yıllardaki dindar kişiliğine işaret etmiş ve bu özelliğinin İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında da devam ettiğini ifade etmiştir. Abdullah Cevdet'in fikri hayatında büyük değişim Mekteb-i Tıbbiye zamanına denk gelmektedir. Mekteb-i Tıbbiye, o zamanlar materyalist görüşlerin rahatlıkla dillendirildiği ve öğrenciler arasında yaygın bir şekilde kabul gördüğü bir yerdirdi. Fransa'dan gelen pozitivist görüşlerin yoğun şekilde işlendiği kitaplar ve yine Fransa'dan gelen eğitimcilerin etkisiyle² okulda pozitivist ve materyalist görüşler gündeme hâkim olmuş durumdaydı. Oldukça iyi düzeyde Fransızcanın öğretildiği Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri, başta materyalist anlayışlar olmak üzere dönemin Batı kaynaklı ideolojilerini anlatan kitapları aslı dillerinden okuyarak öğrenme imkânına sahiptiler. Bu açıdan Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenci olan Baha Tevfik (1884-1914) veya Abdullah Cevdet'in materyalist ve pozitivist fikirlere sahip olmaları bir tesadüf değildir. İfade edilenlere ilaveten okulda ilk Osmanlı materyalisti Beşir Fuad (1852-1887) ile ilk Osmanlı pozitivist Ahmet Rıza (1858-1930)'nın güçlü etkisi vardı. Yine Ahmet Şuayb (1876-1910) ve Rıza Tevfik (1869-1949) Abdullah Cevdet kuşağına göre biraz daha önceye mensup materyalist, pozitivist görüşlere sahip kimselerdi. Geleneksel değerlerin ve dinin, bilimsel, teknolojik, kültürel, felsefi ilerleme yolunda bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağı

¹ İbrahim Temo, İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, yayına hazırlayan: Hakan Aydoğan, Arba Yayınları, İstanbul 2000, s. 17.

² M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s. 8.

konusu dönem Mekteb-i Tıbbiye'sinin yoğun gündeminin önemli konu başlıklarından birisiydi. Ağırlıklı görüş, dinin ve geleneksel ahlakın ilerlemeye engel olduğu şeklinde idi. Buna karşılık zayıf bir ses olarak Fazlı Necib (1863-1932) gibi bazı şahsiyetler, asıl amacın Batı'daki form ve niteliğine uygun bir zihniyet ve hayat tarzına sahiplik olduğunu, dinden ve geleneksel ahlaktan bu süreçte yararlanmanın değişimi kolaylaştıracağı görüşünü dile getirmekteydiler. Abdullah Cevdet de bu görüşten etkilenmiş olmalı ki, din karşıtlığına ve dine yönelttiği ağır eleştirilere rağmen, bazı zamanlar bazı konularda Kur'an ayetlerini, Hz. Peygamber'in sözlerini kişisel görüşlerinin doğruluk delili olarak ifade etmekten çekinmemiştir.

Mekteb-i Tıbbiyedeki biyolojik materyalist ve pozitivist fikirlerle dolu akademik ortam, çocukluğunda aldığı dinî eğitimle İstanbul'a gelen Abdullah Cevdet'i radikal eğilimlere sahip materyalist bir düşünce adamına dönüştürmüştür. Felix Isnard (1829-1897)'ın ve Ludwig Büchner (1824-1899)'in eserlerinin etkisi bu değişimde önemli role sahiptir. Arkadaşı İbrahim Temo vesilesiyle haberdar olduğu Felix Isnard'ın "*Spiritualisme et Materialisme*" isimli materyalizmi vülgarize etmiş eserinden çok etkilenmiştir. Kitapta toplumsal ilerleme için ahlakın önemi kabul edilmekle birlikte, ahlak ile din birbirinden kesin hatlarla ayrıştırılarak din tamamıyla olumsuz değerlendirilmekte ve toplumsal ilerleme için dinden değil bilimsel materyalizmden yararlanmak gerektiği görüşü dillendirilmekteydi. Abdullah Cevdet bu fikirlerden çok etkilendi. Büchner'in "*Natur und Geist*" (Madde ve Kuvvet) isimli materyalizmi vülgarize eden ve popülerleşmesini sağlayan kitabını da okuyunca materyalizme ilgisi hayranlık düzeyine erişti; hızla materyalist fikirleri kabullenirken çocukluğundan beri samimiyetle kabul ettiği İslami inanç ve anlayışlardan hızla uzaklaşmaya başladı. Hatta daha da önemlisi, herkesin bu "hakikatlerden" haberdar olması gerektiği inancıyla Büchner'in "*Natur und Geist*" isimli kitabının bir bölümünü tercüme edip "*Fizyolociya-i Tefekkür: Mehazımın Esası*" ismiyle yayınladı. İlginçtir, bu eseri tercüme etme gerekçesini "*Hikmet ve hakikat mü'minin gaib olmuş malıdır, nerede bulursa ahz-ü-tasarruf eder...*"³ hadisine atıfla ifade etti. Bu arada "*Herkes İçin Kimya*"⁴ isimli bir yazı kaleme aldı. Bu yazısında materyalist görüşleri bilimsel hakikatler olarak sundu. Ayrıca Büchner'in "*Natur und Geist*" isimli eserinin tamamını "*Goril*" ismiyle tercüme etti. Abdullah Cevdet söz konusu şahsiyetlerin eserleri üzerinden bilimsel materyalizmle tanışıp bu fikirleri benimserken aynı zamanda Darwinizm ile

³ Ludwig Büchner, Goril, çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i Vilâyet, Ma'muret-el-Azîz, 1311, s. 52.

⁴ Abdullah Cevdet, "Herkes İçin Kimya", Musavver Cihan, No. 15, 27 Teşrin-i sâni 1307-7 Cemaziy'ülevvel 1309.

tanıştı ve Darwinizmin de etkisinde kaldı. Darwin'in "doğal elenme/seçilme" görüşü "elit" fikrinin oluşumuna zemin olmuştur. Zamanla ilgi alanı genişledi ve Gustave Le Bon (1841-1931), Jean-Marie Guyau (1854-1888), Jacob Moleschott (1822-1893), Karl Vogt (1817-1895) gibi filozof, bilim adamı ve aydınların eserlerine yöneldi. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, esasen başta materyalizm olmak üzere diğer Batılı felsefe ve görüşlere üst düzey ilginin sadece Abdullah Cevdet ile sınırlı olmadığı, Mekteb-i Tıbbiye'deki genel fikri atmosferin etkisiyle öğrencilerin büyük çoğunluğunun benzer durumda olduğu, Abdullah Cevdet ile sınıf veya okul arkadaşı olan İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali (1864-1940), Doktor Nazım (1872-1926), Bahaeddin Şakir (1874-1922)'den açıkça anlaşılmaktadır.

Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye'deki hocalar, elden ele dolaşan kitaplar ve arkadaş çevresi üzerinden fikri çizgisini oluşturup geliştirirken, öte yandan da siyasi çizgisini oluşturdu. Günün modası durumundaki Abdülhamid karşıtlığı ekseninde şekillenen siyasi tutum ve yaklaşımlar, benzer anlayış ve eğilimlere sahip bir grup arkadaşıyla bir araya gelerek gizli bir cemiyet kurmalarına yol açtı. 21 Mayıs 1889 günü İbrahim Temo, Mehmed Reşid (1873-1919), İshak Sükûfî (1868-1902), Hikmet Emin ve Abdullah Cevdet'in katıldığı bir toplantı ile zamanla "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne dönüşecek olan "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti"ni kurdular. Cemiyet, Abdülhamid rejimine karşı kurulan bir öğrenci derneğidir. O zamana ve faaliyetlerine ilişkin Mehmed Murad Bey'in "*Cemiyet denen şeyin bütün ma'nası ile çocuk oyuncağından ibaret olduğunu gördüm*"⁵ şeklinde özetlediği tanıklık önemlidir. Ancak "Cemiyet" kısa süre içerisinde askerî ve sivil yükseköğretim öğrencileri arasında taraftar kazandı ve oldukça hızlı şekilde büyüdü. Abdullah Cevdet, Cemiyetin ateşli bir lideri ve taraftarı konumundaydı ve birçok tez tutuklandı. Bir keresinde okuldan uzaklaştırılma cezası aldıysa da affedildi.

Abdullah Cevdet, Temmuz 1894'te Mekteb-i Tıbbiye'den mezun oldu. Bir ay sonra Haydarpaşa Hastanesi'nde Diran Acemyan Efendinin asistanlığında göz doktoru olarak çalışmaya başladı. Birkaç ay sonra, kolera salgını sebebiyle, Diyarbakır'a gönderildi. Diyarbakır'da iki ayı aşkın süre çalıştı. Tıbbiyeden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif üyesi olan Abdullah Cevdet, Diyarbakır'da Ziya Gökalp ile tanıştı ve onu Cemiyet'e üye yaptı. Ziya Gökalp'in hem arkadaşı hem de doktoru oldu. Ziya Gökalp intihara teşebbüs ettiğinde onu tedavi etti. Diyarbakır'daki görevinin bitiminde Adapazarı'nda askeri doktor olarak çalışmaya başladı. Adapazarı'nda çalışırken, İttihat ve Terakki üyelerinin Sultan Abdülhamid aleyhine

⁵ Mehmed Murad, Mücadele-i Milliye, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1324, s. 153.

faaliyetleri sebebiyle yürütülen soruşturmalar sonunda Abdullah Cevdet'in de dahil olduğu sivil ve asker bürokratlardan oluşan 33 kişi, rejime muhalefetleri sebebiyle 1896'da Trablusgarp'a sürüldüler. Abdullah Cevdet, Trablusgarp'ta sürgünde bulunduğu süre içerisinde İttihad ve Terakki'nin aktif bir üyesi olarak çalışmalarını kesintisiz sürdürdü. Özellikle yazı faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdı. Yakın arkadaşlarından Mizancı Murad ve Ahmed Rıza'nın sahibi olduğu Cenevre'de yayınlanan *Meşveret* ve *Mizan* gazetelerine gönderdiği yazılarını "Bir Kürd" ismiyle yayınladı. Abdullah Cevdet'in Trablusgarp'taki faaliyetlerinin ortaya çıkması üzerine Fizan'a sürgün kararı verildi. Fakat o önce Marsilya'ya, oradan da Paris'e geçip Ahmed Rıza ile buluşarak Paris'teki Jön Türk hareketine dahil oldu.

Abdullah Cevdet, Avrupa'ya geldiği sırada Jön Türk hareketi tam bir kaos içerisindeydi; gruplara bölünmüş durumdaydı. Bu durum Jön Türkleri Fransa ve diğer ülkelerden çıkartmak ve faaliyetlerine son vermek için fırsat kollayan Osmanlı yönetimi tarafından memnuniyetle karşılandı ve hemen gerekli girişimlerde bulunuldu. Sultan Abdülhamid, Avrupa'daki muhalefeti susturmak için Ahmed Celaleddin Paşa üzerinden, muhalif söylem ve girişimlerde bulunmaya son verenlerin affedileceği ve yönetim ile ilgili bazı alanlarda ıslahatlar yapılacağı yönünde bir teklif gönderdi. Mizancı Murad'ın gelen teklifi kabul edip İstanbul'a dönmesiyle, Cenevre'deki Jön Türk hareketi dağıldı. O sıralar Paris'te yaşamakta olan Abdullah Cevdet 6 Eylül 1897'de Cenevre'ye geçip Jön Türkler'in dağılık haldeki taraftarlarını toplamaya çalıştı. Bu arada yakın arkadaşı İshak Sükuti ile birlikte "Osmanlı" isimli gazetesini çıkarmaya başladı. Böylelikle Jön Türkler, başyazarlığını Abdullah Cevdet'in yaptığı Osmanlı gazetesi sayesinde görüşlerini dile getirebilecekleri bir yayın organına kavuşmuş oldular. Fakat Osmanlı gazetesini çıkaran ekip yaklaşık bir sene sonra ciddi maddi sorunlar yaşamaya başladı. Bu sorun bir türlü çözülemedi. Bunun üzerine muhalif söylemlerine son vermeleri şartıyla Abdullah Cevdet, İshak Sükuti ve gazetenin yazarlarından Tunalı Hilmi ömür boyu on ikişer lira aylık ile Babiali ile uzlaşma yoluna gittiler. Ancak Abdullah Cevdet anlaşmaya bağlı kalmadı ve kısa bir süre sonra Abdülhamid aleyhine tekrar yazmaya başladı. Bu arada Reşad Efendi'nin tahta geçirilmesi amacıyla bir örgüt kurma girişimlerinde bulundu. Bunların tespit edilmesi üzerine Saray da daha önce yapılmış anlaşmayı iptal etti ve maaşı kesti. Saray'dan aldıkları maaşın kesilmesiyle Abdullah Cevdet ve arkadaşları tekrar maddi sorunlar yaşamaya başladılar. Kısa süre sonra tekrar Osmanlı yönetimiyle anlaşma yollarını aradılar. Yönetimle yapılan yeni anlaşma sonucunda Abdullah Cevdet Viyana, İshak Sükütî ise Roma sefaretine doktor olarak atanırken, diğer arkadaşları da çeşitli dış temsilciliklerde görevlendirildiler.

Yönetimle yapılan anlaşma gereği Osmanlı dergisinin kapatılması zimnen kabul edilmiş oluyordu. Fakat dergi bir süre Albert Karlen isimli bir İsviçrelinin yönetiminde yayınlanmaya devam etti. Halbuki dergi perde arkasından da olsa Ethem Ruhi isminde birisi üzerinden Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti tarafından yönetiliyordu⁶. Bir süre sonra Cenevre'deki Jön Türklerin Londra'ya geçmeleri üzerine "Osmanlı" önce Londra'da bir süre sonra da Folkestone'da yayınlandı. Abdullah Cevdet, görünüşte Osmanlı yönetimiyle anlaşmasına sadık kaldıysa da gerçekte yazılı ve sözlü muhalefetine devam etti. İnsanlarla anlaşma konusunda oldum olası hep problem yaşayan Abdullah Cevdet, Viyana sefiri Mahmut Nedim Bey'le de sorun yaşamaya başladı. Şiddetli bir tartışma sırasında Sefir Mahmut Nedim Bey'e fiilen saldırması üzerine Avusturya'dan sınır dışı edildi (1903). Abdullah Cevdet, Cenevre'ye döndü. Daha önce Edhem Ruhi'nin bir süre Mısır'a gitmesi üzerine Mısır'da yayınlanan "Osmanlı"yı Edhem Ruhi ile birlikte tekrar Cenevre'de çıkarmaya karar verdiler. Abdullah Cevdet, sorumlu duruma düşmemek için yazılarını genellikle imzasız ya da "Edhem Ruhi" imzasıyla yayınladı. Abdullah Cevdet bu arada Ahmed Celâleddin Paşa'dan sağladığı yardımla İctihad dergisini ve matbaasını kurdu. Fakat o günlerde Abdülhamid'i, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'yı ve diğer bazı yöneticileri kısmen pornografi yoluyla eleştiren bir risaleyi matbaasında basması üzerine, Osmanlı hükümetinin resmi girişimleri, Ermeni örgütlerinin Abdullah Cevdet'in davranışlarından dolayı kendilerinin zarar gördüklerini belirterek Federal Hükümete kendisinin cezalandırılması yolunda bir dilekçe vermeleri ve İsviçre hükümetini rahatsız eden "anarşist"⁷ fikirleri sebebiyle hükümet tarafından sınır dışı edilmesine karar verilince, İctihad'ın yönetimini Hüseyin Tosun Bey ve Abdurrahman Bedirhan'a bırakarak Mısır'a gitti. Mevcut şartlarda "Osmanlı" gazetesinin yayınına devam ettirmek mümkün olmadığından, gazetenin yayın hayatına son verildi (1904).

Abdullah Cevdet, Mısır'a geçtikten sonra İctihad'ı orada yayınlamaya başladı (1905). O sıralar Mısır'da Arap milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan "*Şuray-ı Ümmet*", Ahmed Muhtar Paşa'nın desteklediği Yusuf Akçura ve Şerafeddin Mağmumi gibi isimlerin kadrosunu oluşturduğu "*Türk*" ve Ahmed Kemal Bey ile Ubeydullah Efendi'nin çıkarttığı "*Söz*" gazetelerinde de yazmaya başladı. Abdullah Cevdet, İctihad'ı, Batılı fikir akımlarını Osmanlı'ya aktarma görevini üstlenmiş bir dergi olarak planlamıştı. İctihad dışında, Mısır'daki arkadaşlarıyla "*Mirat-el Ulûm*" dergisini de çıkarttı. Bu

⁶ Hanioglu, a.g.e., s. 40.

⁷ Hanioglu, a.g.e., s. 49, 51, 52.

dergide Gustave Le Bon başta olmak üzere Avrupalı düşünürlerden yapılan çevirilere bolca yer verildi. Bu yazılar aracılığıyla halkın kültür seviyesini yükseltmek amaçlanıyordu.

Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen Abdullah Cevdet bir süre daha Mısır'da kalmayı tercih etti. Jön Türklerle ve İttihatçılarla yaşadığı fikir ayrılıkları ve kişisel husumetler, bu kararında etkili olmuştur. Bu arada Reinhart Dozy'nin "*Essai sur l'Histoire de l'Islamisme*" isimli kitabını "*Tarih-i İslamiyyet*" adıyla tercüme edip yayınladı (1908). Hz. Peygamberi ve İslam'ı aşağılayıcı ifadelerle sahip söz konusu kitap büyük bir tepki ile karşılandı ve yasaklandı. Abdullah Cevdet, Dozy'nin kitabındaki fikirler nedeniyle hayatı boyunca İslam karşıtı olmakla suçlandı. Abdullah Cevdet 1911'e kadar Mısır'da kaldı. İstanbul'a dönünce Batıcı fikirlerinde yakın arkadaşları olan Kılıçzade Hakkı (1872-1960) ve Celal Nuri (1877- 1938) ile birlikte *İçtihad*'ı yayınlamaya devam etti. Kendi dergisinin yanı sıra "*Hak*" gazetesinde de "baş yazar" unvanıyla yazdı. Bu yazılarında dinî kurumlara ve kişilere karşı sert eleştiriler yöneltmesi, siyasal muhalefetindeki aşırılıklar sebebiyle ağır eleştirilerle karşılaştı. Şikâyetler üzerine *İçtihad* sık sık yasaklandı. Abdullah Cevdet yayını durdurulan *İçtihad*'ı "*İştihâd*", "*İşhâd*", "*Cehd*", "*Alem-i Sanayi*" ve "*Ticaret*" gibi isimler altında çıkarmaya devam etti. Aldığı tepki ve tehditler üzerine 12 Şubat 1915'te *İçtihad*'ın yayınına ara vermek zorunda kaldı. Bu tarihten itibaren siyasal konulardan çok sosyal sorunlar üzerinde yazılar yazmayı tercih etti. Mondros mütarekesinin ilanından sonra başyazarlığını üstlendiği *İkdam* gazetesinde özel teşebbüsün Osmanlı toplumu için gerekliliği, İngiliz ve Alman milletlerinin gelişmişliğinin eğitim sistemleri ile olan bağlantıları gibi sosyal-iktisadi konular çerçevesinde yazılar yazdı. İttihad ve Terakki hükümetinin düşmesi üzerine tekrar siyasal konulara yöneldi. Yazılarında Fransa ve İngiltere yanlısı bir tutumun gerektirdiği görüşler dile getirdi. İngiliz yanlılığının ve İttihad ve Terakki karşıtlığının bir sonucu olarak İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli role sahip oldu. İngiliz mandasının savunuculuğunu yaptı. İttihad ve Terakki'nin devamı olarak gördüğü Millî Mücadeleye muhalif tavırlar sergiledi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Mart 1919'da Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiliği'ne atandı. Fakat burada da kalıcı olamadı ve memuriyet görevinin sonlandırılması üzerine *İçtihad*'ı tekrar yayınlamaya başladı. Resmi din olarak kabul edilmesini istediği Bahailik hakkında bilgi vermek için kaleme aldığı bir makalesinde İslam'a ve Hz. Muhammed'e karşı kullandığı ağır ifadelerinden dolayı yargılandı. Bu yargılama sonrasında iki seneye mahkûm olduysa da (1922) dört buçuk sene süren muhakemenin ardından, "enbiyâya ta'an" suçunun kaldırılmasına karar verilmesi üzerine

mahkumiyeti iptal oldu. Milli Mücadele başarılı olup, Türkiye Cumhuriyeti kurulunca yeni devletin yöneticileri ile iyi ilişkiler geliştirme çabası içerisinde bulunduysa da, geçmişi peşini bırakmadı ve üst bir idari göreve getirilmedi. Ömrünün sonuna kadar tercüme faaliyetlerini sürdürdü, öte yandan İçtihad'da yazmaya devam etti. Binlerce makalenin yanı sıra, çok sayıda telif ve tercüme kitap yayınlayan Abdullah Cevdet'in telif eserlerinin sayısı kırk altıyı, tercümelerinin sayısı da otuzu bulmaktadır. Bunlar çok farklı konularla ilgili olup, içlerinde kolera, musikiyle tedavi ve körlük gibi tıpla ilgili konularda olanlar da vardır.

Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Kapsamı Sorunu

1869 yılında doğan Abdullah Cevdet çocukluk çağını aşıp da fikri kimliğini oluşturduğu zamanlar, Osmanlının batılılaşmayı bir devlet politikasına dönüştürdüğüün ilanı ve icraatı anlamına gelebilecek olan Tanzimat'ın ilanının üzerinden yaklaşık yarım asır geçmişti. Bu yarım asrı aşkın sürede idari ve yasal alanlarda birçok düzenlemeye gidilmiş, bireysel ve toplumsal hayatta rahatlıkla gözlenebilir birçok durum ve özellik başta İstanbul, Selanik gibi kozmopolit şehirlerde olmak üzere gündelik hayatta gözlenebilir hale gelmişti. Giyim tarzında, zevkte, eğlencede, kadın-erkek ilişkilerinde önemli değişiklikler yaşanmış ve "Avrupai" olmak adına gerçekleşen değişimin şiddeti her geçen gün artıyordu. "Alafranga" olarak isimlendirilen ve "Avrupai" zihniyet ve yaşam tarzına atıfta bulunan şeyler gündemde güçlü şekilde yer bulabilir olmuştu. Bu ise doğal olarak karşıt söylemlerin doğmasına yol açmıştı. Bu açılardan batılılaşma sürecinin bir ürünü olarak doğan ve batılılaşmanın kapsamı sorununun açığa çıkmasında önemli bir yere sahip olan Pera (Beyoğlu) bölgesindeki kültür ve yaşam tarzına tepkiler ve bu tepkiler bağlamında kaleme alınan kitaplar ve makaleler önemlidir. Bunlar arasında Ahmet Mithat Efendi'nin yazıp 1875 yılında yayınladığı "yanlış batılılaşmayı" konu edinen "Felâton Bey ile Râkım Efendi" isimli roman bilhassa önemlidir. Yine bu bağlamda olmak üzere 1873-1877 arasında yayımlanan dönemin önemli mizah dergilerinden "Hayâl" gerçekleşen değişimin ürünlerine bir mizah unsuru olarak sayfalarında yer verirken, MF'nin⁸ "İşte Alafranga" (1874) ve Mustafa Nuri'nin "Zamane Şıkları" (1875) isimli kitapları tepkisel bir konumda gerçekleşenleri konu edinmektedir. 1867 tarihinde yayımlanan ve yazarı belli olmayan "Medeniyet Yani Sivilizasyon" isimli kitapçık ise oldukça dikkat çekicidir. Bu kitapçıkta batılılaşmaya tepki olarak "medeniyet bizden uzak olsun" anlayışı dile getirilmiştir. Tüm bu kitaplar ve dergiler, "Avrupai hayat" uğruna kişiliği problemlili hale gelmiş, yaşayış tarzı yozlaşmış kimseleri konu ediniyorlardı.

⁸ Niyazi Akı'ya göre yazar "Mustafa Fahri" isminde birisidir. (Niyazi Akı, Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989, s. 91).

İçinde yetiştiği ve toplumun kadim değerleri üzerinde şekillenen kültürü aşığılayın ve reddeden, Avrupa toplumlarında yaygınlık kazanan anlayış ve yaşayış biçimlerini ve daha da önemlisi Avrupa'nın özel bir kesiminin görünüm ve hayat tarzını her şeyiyle kabul eden ve dönemin isimlendirmesiyle “alafranga”, “centilmen”, “şık” yahut “sivilize” olarak anılan tipler/kişilik özellikleri eleştirilerin doğrudan somut örnekleri durumundadır. Gündem, ileride “kısmi” ve “topyekûn batılılaşma” başlıkları altında birbirinden ayrışacak görüşlerin, eleştirilerin her geçen gün daha da yoğunlaştığı ve birbirinden ayrıştığı bir sürece doğru ilerlemiştir. Abdullah Cevdet ise bu ortamda çocukluğunu ve gençliğini geçirecek fikirlerinin temellerini atmıştır.

Abdullah Cevdet, daha önce geçtiği üzere, “dindar” bir kimlik ve kişilikle öğrencisi olduğu Mekteb-i Tıbbiye’de geçirdiği radikal bir değişim sonunda materyalist, pozitivist görüşlere inanmış, buna bağlı olarak dinle arasına önemli mesafeler koymuş, hatta mensubu olduğu toplumun birçok bakımdan kadim değerlerine ve dini kabullerine karşıt hale gelmiştir. Değişimin temelinde Batı kaynaklı bazı yazarlar ve kitaplar vardır. Dolayısıyla kişi olarak değişimi en temel unsurlarda ve radikal düzeyde yaşamış, değişimi kontrol edecek ve yönlendirecek geçmişine ait herhangi bir unsura sahipliğini sürdürmekten uzaklaşmıştır. Bu durum onun topyekûn batılılaşma yanlısı olmasına yol açmıştır. Okulda içinde bulunduğu fikri ortam ve kişisel ilgisine bağlı olarak yaptığı okumalar, Abdullah Cevdet’i batılılaşma konusunu bir soruna dönüştürmeden “topyekûn batılılaşma” fikrini kabul edip, kapsamı konusunda oldukça açık ve net görüşlere sahip olmasını sağlamıştır.

Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye’de öğrenciyken, Osmanlı devletinin ve toplumunun kurtuluşunun “topyekûn batılılaşma”dan geçtiğine inanmıştır. İleri düzeyde bildiği Batı dilleri üzerinden batı düşüncesini asli kaynaklarından öğrenme imkânı elde etmesinin yanı sıra Avrupa’da bulunduğu yıllarda kitaplarda okuduğunu bizzat yaşayarak müşahade etme imkânı da elde etmiştir. Okuduklarından ve gördüklerinden hareketle Avrupa’ya her haliyle hayran olmuştur. Bu nedenle Avrupa’nın her haliyle model alınmasından yana görüş sahibidir. Bazı aydınlar Batı’nın/Avrupa’nın bazı bakımlardan Türkiye’ye model olamayacağını, olmaması gerektiğini savunurlarken Abdullah Cevdet bu görüşlere itiraz etmiş ve “şunları alalım, bunları almamalım” ayrımının mümkün olmadığını ve olamayacağını, “Avrupa medeniyeti”nin bütün olduğunu, dolayısıyla “gülü ve dikeniyile” alınması gerektiğini savunmuştur. İnandığını da açıkça yazmıştır: “Avrupa medeniyeti dışında kinci bir medeniyet yoktur; Medeniyet Avrupa

medeniyetidir. Bunu güliyle dikeniyile isticnâs etmeye mecburuz"⁹. Bu mecburiyetin gereği olarak, olması gerektiğini düşündüğü kararlılığı kendi şahsında şiir diliyle şöyle ifade etmiştir: "Öyle bir şeddet-i tasmin ile çıktım ki yola, Karşıma çıksa bile seng-i mezarım dönmem. Bahr-ı zehbar değil, ebr-i şerar-ı bar değil, Hep yanar dağlar ile dolsa civarım dönmem"¹⁰. Zira "Kurtuluşumuz ve geleceğimiz ancak bu suretle mümkün olacaktır"¹¹ inancındaydı.

Abdullah Cevdet, Avrupa'yı bütün olarak görmüş ve onu parçalayanları, bu parçalamaya bağlı olarak Avrupa'nın sadece bilim ve tekniğinin alınması gerektiğini söyleyenleri sert ifadelerle eleştirmiştir: "Bizim karşıımızda muazzam bir medeniyet var. Bu medeniyet zalim olsun, rahim olsun, iyi olsun, fena olsun biz bu medeniyetin karşısında müstahkem bir mevki almaya aynı silahlarla, aynı neticelere varan usüllerle musellah ve mücehhez olmaya mecburuz. Dikkat edin aynı usullerle demiyorum"¹². Ona göre kısmî batılılaşmadan yana olanların iddia ettikleri gibi Avrupa'nın sadece bilim ve tekniği değil, onları oluşturan örf, adet, gelenek ve görenekleri de alınmalıdır. Avrupa'nın felsefesini hesaba katmayan Avrupa'yı anlayamayacağını ifade etmiştir. Bu sebeple hiç kimsenin istediğini alıp, istemediğini almamak gibi bir seçim yapma şansına sahip olmadığı görüşündedir. Konuyla ilgili olan ünlü "Şime-i Muhabbet" başlıklı yazısında Osmanlı-Avrupa karşılaştırması yapmış ve niçin topyekûn batılılaşmamız gerektiğini şöyle açıklamıştır:

Avrupa demek tefevvuk demektir: Avrupa ile bizim aramızdaki münasebet kuvvet ile zaif ve ilim ile cehl aralarındaki münasebet demektir. İşkodra'yı, Manastır'ı Selanik'i Trablusgarp'ı kuvvet aldı, zaif verdi... Evet, Avrupa bir tefevvuktur. Ona husumet beslemek bizden uzak olsun. Bu halde ben vatandaşlarıma bağırarak derim ki, bizim hasm-ı canımız kendi ataletimiz kendi cehaletimiz, kendi fakirliğimiz, taassubumuz, göreneğe körü körüne bağlılığımızdır. Avrupa'ya muhabbet etmek ilm-ü terakkiye, maddi ve manevi kuvvete muhabbet etmektir. Avrupa'nın çalışkan ve şükürgüzâr bir şakirdi olmak; işte bizim rolümüz. Biz onlara ihtiyarımızla dost olmazsak onlar, bizi kendilerine dost veyahut zirdest edecekler¹³.

⁹ Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", *İçtihad*, no: 89, 1329, s. 1983.

¹⁰ Abdullah Cevdet, "Yaşamak Korkusu", *İçtihad*, No: 35, 15 Teşrin-i Sani-1327, s. 912.

¹¹ Abdullah Cevdet, "Cihan-ı İslam'a Dair", *İçtihad*, no: 347, 15 Haziran 1932, s. 5738.

¹² Abdullah Cevdet, "Mutmain Değilim", *İçtihad*, No: 52, 31 Kanunisanı 1328, s. 1176.

¹³ Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", s. 1980.

Abdullah Cevdet, muhtelif yazılarında “bizi geri bırakan şeylerin ananelerimiz” olduğu fikrini işlemiş, “bizi Avrupa’dan çıkartan Asyaî kafamız”¹⁴ olduğunu ifade etmiştir. Somut bir örnek verme çabasıyla Avrupa’daki okullarda öğrencilerin “damarlarına demir akıtılırken, Osmanlı’da şakirtlerin damarlarına cerahat akıtıldığı”¹⁵ görüşünü dile getirmiştir. Ona göre Osmanlı’nın Avrupa’dan geri kalmasının en önemli nedenleri arasında başta eğitim olmak üzere birçok faktör üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur. Çözüm olarak da Avrupa’nın ulaştığı bilgi ve teknolojinin hiç vakit kaybetmeden alınması/aktarılması, Avrupa’daki ilerlemenin teorik temellerini teşkil eden eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi, Avrupalı bilim adamlarının Türkiye davet edilmesi ve çokça öğrenciyi Avrupa’ya göndermek gerektiğini ifade etmiştir. O, Avrupa’nın öğrencisi olmamız ve ilmi, irfanı, gücü, tekniği, kuvveti, fazileti, toplumsal kurumları, bireysel ve toplumsal yaşayış tarzını oradan almamız gerektiğini dillendirmiştir. Ona göre Avrupa bizim ancak tüm bunlar uğrunda hocamız olmalıdır, hiçbir şekilde düşmanımız değil. Ünlü “Şime-i Muhabbet” başlıklı makalesinde konuya ilişkin görüşlerini detaylı bir şekilde açıklayarak, düşmanı Avrupa’da değil, kendimizde, kendi yoksulluğumuzda, cehaletimizde, geri kalmışlığımızda aramız gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda şöyle demiştir: “Ecanip bize ne yaptı? Biz şimendifercilik öğrenmek için mesela Amerika’ya gittikte Müslümanız Türk’üz diye bizi mekteplerine, fabrikalarına kabul etmediler mi? Bataklık arazimizi kurutmak istedik de mâni mi oldular?”¹⁶.

Abdullah Cevdet’e göre Osmanlı/Türk toplumundaki gerilikten kurtulmanın ve itibarlı bir konuma erişmenin yolu Avrupa’daki zihniyeti, anlayışı, felsefeyi, yaşayış tarzını, bilim ve tekniği aynen kabul etmekten ve gereklerini yerine getirmekten geçmektedir. Avrupa’nın sömürgeci yaklaşımı bile bu amaca engel olmamalıdır. Ona göre Japonya bu açıdan oldukça önemli bir örnektir. Avrupa ordularının saldırılarına uğrayan, Avrupa tarafından sömürgeleştirilen Japonya görünüşte acı çekmiştir fakat süreç içerisinde Avrupaî olanları yakından tanıyarak hem varlığını korumuş ve hem de itibarlı bir konuma erişmiştir. Japonlar, ülkelerini işgale gelen, limanlarını bombalatan İngiliz amirale bile saygı göstermiş ve sonunda amacına ulaşmış, güç ve itibar kazanmıştır:

Ben, zayıfın bütün dünya hasmıdır derim. 1840 tarihlerinde Japonya’ya Avrupa bir tokat attı. Fakat bu tokat üzerine, Japonya

¹⁴ Abdullah Cevdet, “İnkılab Şah Ayini”, İctihad, no: 114, 1330, s. 257.

¹⁵ Abdullah Cevdet, “Mekteb Âlemi, Hayat Âlemi”, Resimli Mekteb Âlemi, no. 4, 1 Eylül 1329, s. 52.

¹⁶ Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, s. 1983.

Avrupa'ya gözünü ve kalbini kapamadı. Bu darbenin hangi pazılardan ve hangi sebab-i kuvvetlerle geldiğini anlamaya koyuldu ve inanılması kolay olmayan bir miktarda yani defaten 20.000 evladını, Avrupa'ya Amerika'ya tahsile, tedkike gönderdi. Fakat bu 20.000 genç Japon'un ikmal-i tahsil ve tedkik ile Japonya'ya avdeti Şems-i Tali imparatorluğunu ihya etti. Bu genç ve münevver Japonların hiçbiri Victor Hugo'ya, Lord Byron'a "aleyhillane" demedi. Hatta ilk defa Japonya limanını bombarde eden amirali bile hürmetle yad ettiler. Avrupa bize bir değil, bin tokat vurdu. Biz uyanmıyorsak kabahat Avrupa'nın mı, yoksa bizim balkabağı kafalarımızın mı? Biz Müslüman olmayan akvamı o kadar istihfaf ediyoruz ki onların üzerimize en parlak zafer ve galebelerini bile mühimsemiyoruz¹⁷.

Abdullah Cevdet Avrupa zihniyetini, felsefesini, bilimini, toplumsal kurumlarını, ahlakını, yaşama tarzını bütün olarak görürken ve bunun tüm yönleriyle model olduğunu dile getirirken, bu beklentiye bağlı olarak doğal bir şekilde "yerli" olanın terk edilmesinden yana olduğunu ifade etmiştir¹⁸. "Biz"e dair düşüncesini bir şiirinde şöyle dile getirmiştir: "*Ne mürdeyiz, ne zindeyiz, Mezarlar içindeyiz; Ne mülhediz, ne mü'miniz. Bilinmiyor ne dindeyiz... Hüma demi rkafesdedir, Kanadları Şikestedir, Devâ şifâyı öldürür: Tabiblerimiz de hastadır*"¹⁹. Onun zihninde "terk" veya "kabul" durumlarından hangisinin öncelikli olduğu ile ilgili bir sorunun cevabını vermek son derece spekülâtif bir çaba olacaktır; önemli olan onun mantıklı bir tutarlılıkla birbirine bağlı iki durumu bir arada düşünüyor olmasıdır. Fakat bu aşamada onun önemli bir özelliği olarak şunu da belirtmek gerekmektedir: Abdullah Cevdet geleneksel/dini olana ilişkin tutum ve anlayışlarında gelgitleri olan bir kişiliktir. Bazı durumlarda geleneksel/kadim değerleri ve bu bağlamda dini, toplumsal ilerlemeye katkı sağlayacak unsurlar olarak görmüş ve bu bağlamda yeri geldikçe ayet ve hadislere atıfta bulunarak görüşlerini desteklemekten geri durmamıştır. Dine toplumsal açıdan önemli roller yükleyebilmiştir ve örneğin "*Cemiyet-i beşeriye dinsiz yaşayamaz*"²⁰ veya "*Müslüman damarlarına yeni bir kan nakletme görevini üstlenmiş bizler, İslam'da çok miktarda bulunan terakkiperver prensipleri arayıp ortaya çıkarmalıyız*"²¹ tespit ve tavsiyelerinde bulunmuştur. Bunları

¹⁷ Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", s. 1984.

¹⁸ Hanioğlu, a.g.e., s. 363.

¹⁹ Abdullah Cevdet, "Hummâ-yı İlham", Şebâl, Samsun, 17 Teşrîn-i evvel 1912.

²⁰ Abdullah Cevdet, "Tarihten Bir Sahife-i Hûnin : Saint-Barthelemy", İçtihad, no: 147, 15 Nisan 1922, s. 3072.

²¹ Abdullah Djevdet, "Une Profession de Foi", içtihad, no. 6, Mayıs 1905, s. 89.

dile getirme sebebini ise “Müslümanlar terakkiyat-ı medenîyeyi ancak Müslüman bir menba'dan istinbad ve kabul ederler.”²² diyerek açıklamıştır. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde dinle ve kadim değerlerle ciddi anlamda sorunu vardır. Bunların terk edilmesinden yanadır. Ona göre “ilerlemek” ancak buna bağlıdır. Bu durumlar onun bazen “İslamcı” çoğu zaman da “dinsiz/ateist” olarak nitelenmesine yol açmıştır. Abdullah Cevdet'e göre hakkıyla Batılılaşabilmek için “yerli” olan her şeyin terk edilmesi gerekmektedir. Bundan da anlaşıldığı üzere Abdullah Cevdet, geleneksel değerlerle ve özellikle dini olanlarla çoğunlukla sorunludur. Bu nedenle “İçtihad” dergisinin, II. Meşrutiyet sonrasında İslâm dininin eleştiriye uğrattığı ilk Osmanlı dergisi olması oldukça önemlidir²³. Ona göre insanlığı mutsuz ve hastalıklı hale getiren şeyler, din etrafında söylenen şeylerdir. Din, geçmişte iyi işler yapmış olabilir fakat artık ömrünü tamamlamıştır. Dinlerin içerisinde önemli bir konuma sahip olan İslam dahi mevcut şekliyle gelişmeye, ilerlemeye manidir. İslam zaten mevcut haliyle gereksiz ve bilim dışı bir din haline gelmiştir. “Bu konuda gördüğü tüm güçlüklerle karşın Abdullah Cevdet, İslâm dininin toplumsal gelişme önünde bir engel olduğunu düşünenler arasında bizzat İslâm dinine eleştiri yöneten tek kişi olarak ortaya çıkmaktadır”²⁴. Bunu aşabilmenin yolu İslam'ı reforme etmekten geçmektedir. İslam'ın Luther gibi birisine ihtiyacı vardır²⁵. İslam'ı reforme etmek İslam'a bir değer kazandıracak ama insanlığa bir şey katmayacaktır. Zira insanlığın büyük bölümünü kucaklayan İslâm ve Hristiyanlık gibi dinler, insanlığın kardeşliğini ve selametini tesis edememişlerdir. Abdullah Cevdet bu aşamada İslam ile Batı medeniyetini birleştirme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre, eğer dikkatli bir şekilde incelenirse, İslam'ın reforma izin verdiği kolaylıkla anlaşılabilceği gibi, aklı önemsemiş olması “Avrupa medeniyetini” kabule itiraz etmediğini de göstermektedir. “İtikadları zaman ve mekân meydana getirir ve zaman ve mekân tadilata uğradıkça bu maşeri itikad tedricen değişir. Değişmediği halde üzerine tesir ettiği uzviyeti ictimaiyyenin afiyetini bozar”²⁶. Bu açıdan gerçek “dindarlık” ile “akıl ve bilimin lokomotifini olan hür düşünce” arasında

²² Abdullah Cevdet, “Mısır'da Necm-ül Terakkî-ül İslâmî Medresesi”, İçtihad, no. 1, Temmuz 1906, s. 17.

²³ Hanioğlu, a.g.e., s. 129.

²⁴ Hanioğlu, a.g.e., s. 331.

²⁵ Pieter Dozy, Tarih-i İslamiyet, Çev. Abdullah Cevdet, İstanbul 1908, s. 720,721; Abdullah Cevdet, “Sahife-i Tenkid: Türk Bu Muharebeden Ne Kazanabilir”, İçtihad, no. 124, 11 Kânûn-i evvel 1330, s. 427-8; Abdullah Cevdet, “Rahib Jan Meslier”, İçtihad, no. 127, 30 Kânûn-i sâni 1330, s. 468.

²⁶ Abdullah Cevdet, “Dilimle İkrar kalbimle tasdik ederim”, İçtihad, no: 82, 1329, s. 1809.

herhangi bir muhalefet yoktur. Gerçek din akıldır ve akılı olmayanın dini yoktur. Bir bakıma seçkinlerin dini ilim, avamın ilmi ise dindir²⁷. Bu nedenle dinin ve ilmin eşit olarak terakki ve tekâmül etmesi gerekmektedir²⁸. Abdullah Cevdet açısından insanlığa “salah” ve “saadet” vermeye yegâne uygun olan şey akıl, ilim ve hürriyettir. Bunlar ise Avrupa'dadır. İnsanlık batıl fikirlerinden uzaklaşarak kötü ahlaktan ve dertlerden kurtulabilir²⁹. Bu aşamada Abdullah Cevdet'in ön plana çıkardığı ve ısrarla vurguda bulunduğu “akıl”, “ilim” ve “hürriyet” sözcükleri önemlidir. Onun “akıl”dan anladığı rasyonalizmin kutsadığı ve Aydınlanmanın temel referansı olan araçsal akıl, “ilim” ile ifade ettiği modern bilim, “hürriyet” ile ifade ettiği ise hümanizmin temelini teşkil eden “serbestliktir”³⁰. Yoksa söz konusu sözcüklerin İslami gelenekte özel ve önemli bir anlamı ve işlevi olan “akıl”, “ilm” ve “hürriyet” ile bir alakası yoktur. Ancak görüşlerini kuvvetlendirmek için, reddettiği dine müracaat etmekten de geri durmamıştır. Bu bağlamda yeri geldiğinde İslam'ı ve onun peygamberini övmekten çekinmemiş; “*hakiki Müslüman mezhebini*” ve “*Hz. Peygamber tarafından tesis edilen şeriati*”, hak mezhep olarak ifade ettiği olmuş³¹, İslam'da taassubun yeri olmadığı göstermeye çalışmıştır³². Hatta daha da ilginç bir iddiada bulunmuş ve İslam ile gönülden bağlı olduğu bilimsel materyalizmin aynı şey olduğunu bile iddia edebilmiştir³³. Bunu yaparken amacı İslam'ı övmek ve yüceltmek değil; “akıl”, “ilim” ve “hürriyet” görüşünü pekiştirmektir. Ona göre İslam önemli ve değerlidir, çünkü “akıl”, “ilim” ve “hürriyet” ile barışık bir dindir. Bu durum, Abdullah Cevdet'in dinsizlikle itham edilmesine yol açmıştır. Dinsizlikle itham edildiğinde, İslam dininin değil, İslam'da ve her dinde mevcut olan batıl inanışların düşmanı olduğunu, çünkü bunların insanlığı “terakki”den menedip, saadet ve refahı tatmalarına engel olduğunu, bireyleri ve toplumları canavarlar gibi

²⁷ Abdullah Cevdet, “Şahzâde Mecid Efendi Hazretleriyle Mülakat”, İçtihad, no: 57, 7 Mart 1329, s. 1257.

²⁸ Abdullah Cevdet, *Hadd-i te'dib, Ahmed Rıza Beye açık mektup*, Matbaa-i İçtihad, İstanbul 1912, s. 66.

²⁹ Abdullah Cevdet, “Meşhur Hâkim Gustave Le Bon'un Son Eseri”, İçtihad, no. 81, 21 Teşrin-isânî 1329, s. 1786.

³⁰ Abdullah Cevdet, “Büyük Hastalık”, İçtihad, no. 117, 21 Ağustos 1330, s. 317; Abdullah Cevdet, “Fatih Sultan Mehmed”, İçtihad, no. 108, 29 Mayıs 1330, s. 141.

³¹ Abdullah Cevdet, “Jul Sezar tercümesi, ifade-i mütercim”, İçtihad, no: 358, 1912, s. 5895; Bir Kürd [Abdullah Cevdet], “Bir Muhavere”, Sada-yı Millet, no. 6, 10 Nisan 1898 -18 Zilkade 1315, s. 2.

³² Gustave Le Bon, a.g.e., s. 92. Dipnot: 1.

³³ Abdullah Cevdet, “Kastamonu'de Kurun-u Vusta”, İçtihad, no. 58, 14 Mart 1329, s. 1273

birbirlerine boğdurduğunu ifade etmiştir. Fakat bunlara rağmen İslami/geleneksel anlayışı savunan ve temsil edenlerin büyük yanılğı içerisinde olduklarını, Avrupa'nın her konuda ilerlemiş olduğunu ve bu itibarla Avrupa'dan başka model olmadığını; Avrupa'yı eleştirmek için dile getirilen iddiaların, ileri sürülen delillerin bir kıymeti olmadığını belirtmiştir:

Medeniyet-i İslamiye namına söylüyor ve medeniyet-i İslamiye namına söylediğini delil olmak üzere ayat-ı Kur'aniyeyi münasebetli münasebetsiz yekdiğeri arkası sıra diziyor. Hangi asırda yaşadığını düşünmeyen efendi... Ey büyük musibet! Avrupa bir medeniyet-i hayvaniye ile mütemeddin imiş. Avrupa hayvan imiş, Müslümanlar insan imiş. Kuzum hoca efendi! Başındaki o beyaz sarığın ipeğini yapan tülbendi dokuyan Avrupa medeniyet-i hayvanıyesidir... Bugün gelen bir telgraf Alman'ın, İngiliz'in, İspanyol'un pençelerinde kurbağa yavrusu gibi kalan Fas Sultanı Mevlayı Hafızın çıldırdığını haber veriyor. Müslümanlar akıllarını başlarına almazlar ve Sırate'l-Müstakim muharriri efendinin medeniyet-i hayvaniye diye tavsif ettiği ile mütemeddin olmazlarsa çıldırmaklar namütenahi devam edecek³⁴.

Abdullah Cevdet bireyi önemsemiş, batılılaşma idealine ulaşabilmenin yolunun bireysel zihniyet ve hayat tarzının değişmesi ile mümkün olabileceğini savunmuştur. Bu amaçla “yeni insan” tipinin hem gereğini dile getirmek hem de inşası için “*Mükemmel ve Resimli Adab-ı Muaşeret*” isimli bir kitap yazmıştır. Abdullah Cevdet için muaşerette referans hiç kuşkusuz ve tartışmasız bir şekilde Avrupa'dır. Hatta öyle ki Türkiye'nin dini/geleneksel değerleriyle, inançlarıyla, âdet ve alışkanlıklarıyla hiçbir şekilde örtüşmeyen veya cari hayatta hiçbir şekilde karşılığı olmayan şeyleri bile hiç tereddüt etmeden topluma dikte edilebilmiştir. Bunun birçok örneği arasından “kahvaltı” bağlamında anlattıkları ilginç ve önemlidir. Abdullah Cevdet, İngiltere'den referansla kahvaltıda yenilenleri/yenilmesi gerekenleri şöyle anlatmıştır: “*Sütlü pirinç çorbası, ince levhalar halinde kesilmiş tereyağı, tereyağında kızartılmış ve üzerine iki-üç tane yumurta kırılmış domuz eti, tereyağı, bal, çay veya kakao...*”³⁵ Bu, birkaç bakımdan ilginç bir durumdur. Birincisi adeta dikte edercesine resmettiği “kahvaltı” modelinde yer alan domuz etinin bu toplumda dini ve kültürel gerekçelerle hiçbir şekilde yenilmeyeceğini dikkate almamasıdır. İkincisi ise anlattıklarının elitist bir tavrın gereğine göre olmasıdır. Yani toplumun genelinin imkân ve şartlarından uzak özellikler taşıyor olmasıdır. Zira onun dikte ettiği kahvaltı

³⁴ Abdullah Cevdet, ‘Tesettür Meselesi’, İctihad, no: 29, 1327, s. 810.

³⁵ Abdullah Cevdet, Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret Rehberi, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1329, s. 33, 34.

malzemeleri arasında yer alan çay ve kakao o günün şartlarında ancak İstanbul, Selanik gibi sayısı birkaçı geçmeyen kozmopolit şehirlerindeki çok dar bir elit/zengin kesimin ulaşabildiği bir içecek/üründür. Hatta bunlar o zamanlarda genel kitle tarafından bilinmeyen ve bulunmayan bir şeylerdir. Ve buna bağlı olarak ifade etmek gerekirse, o günün toplumunda bilinen ve yenen onun önerdiği sütlü pirinç çorbası değil bulgur aşısıdır. Ancak o bu toplumsal gerçekliği, dahi dikkate almadan tahayyül ettiği “Avrupalı Türkiye” fotoğrafının parçalarını tamamlamaya çalışmıştır.

Abdullah Cevdet'in nihai amacı kendi ifadesiyle, “*tenevvür ve tenvir*”³⁶ idi. Bu amaç doğrultusunda sahip olduğu çabaların en önemli ürünü ise *İçtihad Dergisi*'dir. Ölüncüye kadar bu dergide “*tenevvür ve tenvir*” amacına uygun yoğun bir çaba içerisinde olmuştur. Dergiye seçtiği isim ise “*tenevvür ve tenvir*”in mahiyeti hakkında önemli ip uçları vermektedir. *İçtihad*, İslam'ın sürekliliğinin ve kendisini güncellemesinin en önemli yolunu ifade eden bir yöntemin ismi olarak anlam kazanmaktadır. Şerif Mardin'in değerlendirmesine göre Abdullah Cevdet, dergisine bu ismi tercih ederken çoğu kimseler tarafından kapandığına inanılan içtihat kapısını açma amacındadır³⁷. Mustafa Gündüz'e göre ise onun dergisine *İçtihad* ismini seçmesini tercihin sebebi “*İslam dünyasının sorunlarına yeni bir yorum getirme gayreti*”dir³⁸. “Kurtuluş noktamız olacak bir medeniyete ve sağlam bir hakimiyete sahip olalım” istiyorsak, “*mütemeddin, müterakki, sanayikar, şedid'u-azm, sahib-i fazilet ve irfan olan*” Batı toplumları gibi olmalıyız anlayışını işlemiştir³⁹. Buna bağlı olarak tekliflerini sunmuştur. Kadının toplum içindeki yerinden eğitime, din tasavvurundan teknik üretime dair konuları ele aldığı muhtelif yazılarında bu tefevvuku örneklerle izah eden Abdullah Cevdet, hemen her yazısında Avrupalıların düzeni, iş bölümü, verimliliği esas alan mesai anlayışı ve hedefi belli eğitim sistemi ile Doğulu bir toplum olan Osmanlı'ya göre nasıl daha ileri bir merhaleyi inşa ettiğini göstermeye çalışmıştır⁴⁰. Bunlardan birkaçını biraz daha detaylı incelemek gerekirse; alfabe değişikliği ve dilin niteliği, Abdullah Cevdet'in üzerinde durduğu önemli konu başlıklarından biridir. “*Behemehâl Latin harflerini*

³⁶ Abdullah Cevdet, “Fünun ve Felsefe ve Felsefe Sanihaları”, *İçtihad*, no. 46, 1 Mayıs 1328, s. 3.

³⁷ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 170.

³⁸ Mustafa Gündüz, *İçtihad'ın İçtihadı*, Lotus Yayınları, İstanbul 2008, s. 41.

³⁹ Abdullah Cevdet, “Cihan-ı İslam'a Dair”, 767.

⁴⁰ Vahdettin Işık, II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu ve Batı Algısı: *İçtihad ve Sırat-I Müstakim Dergileri Örneği*, Doktora tezi, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 178.

*kabul etmeliyiz. Bu kanaatim çok kuvvetlidir ve otuz beş yaşındadır*⁴¹ diyerek Latin alfabesini kabul etmekten yana oluşu en köklü arzularından biri olarak ifade etmiş ve “*Avrupa'nın kapitülasyonlarından kurtulduk: Fakat Arap ve Arabistan kapitülasyonu üzerimizde hükümler ediyor... Latin harfleri dediğimiz harfler esas menşe-i itibarıyla bizim milli harflerimizdir*”⁴² demiştir. Dil konusuna gelince, ona göre anadil önemlidir. İbadet anadille yapılmalıdır. Bu nedenle Türkçe ibadet edilmesini tavsiye eden Muhammed Cemal Efendi'ye övgüler dizmiştir. Onu “*Türk'ün beklediği geldi ve nur kılıcıyla zulmetleri deldi*”⁴³ diyerek övmüştür. Onun sayesinde “*dini kapitülasyonlardan kurtulma*” yönünde önemli bir adım atıldığını ifade etmiştir. Kadının görünümü ve statüsü, Abdullah Cevdet'in önemseydiği ve hakkında çokça yazdığı konu başlıklarından bir diğeridir⁴⁴. Kadının görünümü bağlamında tesettürü sert şekilde eleştirmiştir⁴⁵. Onun tesettür karşıtlığı o günün şartlarında büyük tepkilere yol açmış, Sebil'ür-Reşad ve Sırat-el Müstakim dergilerinde birçok kişi bu görüşlerin “*hezeyan*”⁴⁶ olduğunu dile getiren yazılar yazmışlardır. Kadınların eğitilmesi konusunun batılılaşmanın temel şartları arasında değerlendirmiştir. “*Şarkı garbın dününde bırakan mühim amillerden biri de şarkta kadının vaziyeti olmuştur*”⁴⁷ demiştir. Kadınların eğitilmesi konusunda dinin de teşvik edici olduğunu belirterek “*kız ve erkek evlatlarımıza namaz kılmayı, abdest almayı öğretmek üzerinize ne kadar farz ise onları okur-yazar etmek, onlara ilim hüner tahsil ettirmek de o kadar farzdır*”⁴⁸ demiştir. Önemli bir sorun olarak gördüğü çok eşli evlilik (taaddüd-i zevcat) konusuna gelince, bunun yasaklanmasından yanadır. Tek eşli evlilik dışında bir evlilik olamayacağını dile getirmiş ve “*içinde birden ziyade ana, hanım bulunan hane, hane değildir. Hatta han bile olamaz*”⁴⁹ demiştir.

⁴¹ Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Hakkında”, İçtihad, no: 204, s. 3973.

⁴² Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Hakkında”, s. 3973

⁴³ Abdullah Cevdet, “Tengriye ilk defa Türkçe Söyleyen İmam”, İçtihad, no: 206, 1926, s. 3942.

⁴⁴ Abdullah Cevdet, Bir Hutbe Hemşehrilerime, Matbaa-i İçtihad, Mısır 1909, s. 10.

⁴⁵ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, s. 809-811.

⁴⁶ F. Lâtife, “İçtihaddaki Hezeyanlar”, *Sebil'ür-Reşad*, Aded: 281, 16 Kânûn-isânî 1329-2 Rebiy'ülevvel 1332.

⁴⁷ Abdullah Cevdet, Adab-ı Muaşeret, s. 9.

⁴⁸ Abdullah Cevdet, Hutbe Hemşehrilerime, s. 10.

⁴⁹ Abdullah Cevdet, “Kanun-ı Medeni Hakkında”, İçtihad, No: 205, Haziran 1926, s. 3989.

Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Yöntemi Sorunu

Kurucuları arasında Abdullah Cevdet'in de yer aldığı İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin üyelerini ağırlıklı olarak tıbbiye öğrencileri oluşturuyordu. İttihad-ı Osmanî'nin İttihat ve Terakki'ye dönüşümü aşamasındaki üyelerin çoğunluğu ise askerdi. Dolayısıyla gerek İttihad-ı Osmanî ve gerekse İttihat ve Terakki mensubu batılılaşma yanlısı sivil ve asker bürokratların, yazarların, siyasetçilerin zihniyetlerinde ve radikal değişim öngören reflekslerinde meslekten doktor veya asker olmalarının etkisi büyüktür. Halka “müdahale” etmeyi ve öngörülen değişimi “emir-komuta” anlayışının gereğine göre gerçekleştirmeyi yegâne yöntem olarak belirlemeleri ve tüm bunların gereğine göre davranmaları, mesleklerinin tutum ve davranışlarındaki etkilerinin gereği olarak değerlendirilmelidir. Yürütülen mesleğin meslek mensuplarının algı ve anlayışlarına, tutum ve davranışlarına etkisi dikkate alındığında, doktorların hastalarıyla ilişkilerinin karakteristik özelliğini “hasta istemese de”, “hastaya rağmen” hastaya müdahale etme esasına göre şekillendiği görülür. Bu durum “hastaya rağmen hasta için” şeklinde özetlenebilir. Bu ilişkide doktorun özne, hastanın nesne konumunda olması önemlidir. Doktor, hastasına müdahaleyi bilgi ve tecrübesinin bir gereği, mesleğinin gerektirdiği bir sorumluluk olarak görür. Tüm bu özellikler düşünüldüğünde Cumhuriyet döneminde resmî ideolojinin temel ilkelerinden biri olan “Halkçılık” ilkesine uzanılmaktadır.

Halkçılık ideolojisinin oluşumunda birçok duraktan bahsedilebilir. Hiç kuşkusuz Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu durakların en önemlilerinden ikisidir. Ziya Gökalp, halkçılığı “dayanımcılık” olarak anlamlandırılabilir. tesanütçülük/solidarizm kavramı ekseninde sınıfsal ayrışmayı/yapılanmayı reddeden, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı benimseyen, laik eğitimi savunan, bir öğreti olarak kurgulamıştır. Bu mevcut değildir ve bunun inşa edilmesi gerekmektedir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise halkçılık ile “halkın terbiyesi” arasında doğrusal bir ilişki kurmuş ve bu bağlamda “halkçılık ideolojisine inanmış” aydınların katkılarıyla çıkarılmış “*Terbiyeyi avam*” isimli kitapçığa dikkat çekmiştir. Bizzat ismiyle, halkçılığın ne olduğuna işarette bulunan bu kitapçığın içeriği üzerinden “Halkçılık”ı şöyle açıklamıştır:

Terbiyeyi Avam; ahalinin çürüyen ciğerlerini, kuvvetsiz bacaklarını... kurtarmak, kör gözlerini açmak, donmuş kalbini işletmek, kuruyan azmini, teşebbüsünü canlandırmaktır... Ben demem ki okuma yazma bir ehaliyi değiştirmez, fakat iddia ederim ki yalnız elifbe ile, kıraat ile böyle bedensizlerden, cansızlardan bir millet yapılamaz. Yalnız başına ve terbiyeden mahrum bir okuma yazma; bir tahavvül yapmaktan daima acizdir... İşte bu terbiye

olmadığı içindir ki köylü bayrağına, vatanına, ticaretine... lakayıt kalıyor... Her şeyden evvel bedende ve ruhta sağlamlık, kuvvetin imanın mahsulüdür. Şimdi ahali de zayıflayan bu kuvvetleri yani beden, fikir, his, irade kuvvetlerini iade ediniz, derhal onların maddi ve manevi seviyesinde bir tahavvül husule gelecek ve ortaya kuvvetli bir millet çıkacaktır⁵⁰.

Baltacıoğlu, "Türke Doğru" isimli eserinde ise halkçılığın inşa edeceği "millet"i şöyle tanımlamıştır: "*Millet birliği halka gitmekle, medeniyeti halka götürmekle olur. Dil, ahlak, zevk, muâşeret, pedagoji, felsefe gözünü halka çevirmelidir; Türkleşmelidir*"⁵¹.

Halkçılık ideolojisinin bir "inşa" süreci öngördüğü açıktır. Baltacıoğlu'na göre kitleye/topluma müdahale edilmeli ve tüm zararlı unsurlardan ayıklanmış bir topluluk olarak "halk" inşa edilmelidir. Söz konusu inşa süreci doktorun, hastanın vücudunu her türlü zararlı unsurlardan temizleyip, kişiyi sağlığına kavuşturması gibi bir süreci gerektirmektedir. Hedeflenen inşa çalışmalarının tarzını ise batılılaşma idealine inanmış asker bürokratların mesleklerinin "emir-komuta" şeklinde özetlenebilecek gereğine göre gerçekleşmesi hem değişimin doğası hem de yaşanan tarihsel ve toplumsal gerçekliğin yapısı icabıdır. Bu itibarla Mustafa Kemal'in planlanan "inşa"nın niteliğine, şekline, hızına ve gerekçesine ilişkin açıklamaları oldukça dikkat çekicidir:

Ben her vakit söylerim, burada da vesile ile arz edeyim: Benim elime büyük yetki ve güç geçerse ben toplumsal hayatımızda arzu edilen inkılabı bir anda, bir "coup" (darbe/devrim) ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi alt tabakanın ve ulemanın zihnini, yavaş yavaş benim zihnimde tasarladıklarım derecesinde arzu ve tefekkür etmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle hareket etmeye karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar tahsil gördükten, medeni ve toplumsal hayatı inceleyip hürriyeti tatmak için hayatımı ve zamanımı harcadıktan sonra, alt tabaka mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar⁵².

⁵⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Halkın Evi, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 20–21.

⁵¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türk'e Doğru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1972, s. 23.

⁵² A. Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Cumhuriyet yayınevi, İstanbul 1999, s. 81, 82.

İnşa edildiği zamanlardaki anlam ve işleviyle halkçılık, “*halk tarafından*” değil, “*halk için*” olduğu görüşünün kuramsal gerekçesini oluşturuyordu⁵³. Seçkinler bu ideoloji aracılığıyla davalarındaki halktan yana olan samimiyetlerini ifade etme imkânına kavuşacaklarını umuyorlardı. Fakat oluşturdukları ideolojinin içine çekincelerini koymayı da ihmal etmediler. Her şey “*halk için*” olacaktı, fakat “*kendisi için yapılanları değerlendirecek kapasitede olmadığı için*” halka bir şey sormaya, onun görüşünü almaya gerek yoktu. Seçkinlerin arzuladığı halk, kendi düşünce ve eylemlerini sessiz-sakin destekleyen ve her şeyi her ne şekilde olursa olsun kabul eden bir halktı. Mademki değişim sürecine aktif destekleri yoktu, hiç değilse sessiz desteklerini vermeli ve gerçekleştirilenlere muhalif olmamalıydılar. Jön Türklerin kendini fikren inşa ettikleri ve siyaseten konumlandıkları zamana giderek ifade etmek gerekirse; Abdullah Cevdet dahil Jön Türklerin meslekleri ile değişim programları arasındaki ilişkiyi şekillendiren mesleki etkilerin açılımı şöyle yapılabilir: Doktor olmalarının etkisi daha çok batılılaşmanın yönteminin belirlenmesinde, asker olmalarının etkisi ise amaca ulaşma yönündeki filli girişimlerin niteliğinin belirlenmesinde kendisini ortaya koymuştur. Bu tespiti biraz açmak ve bunu Abdullah Cevdet üzerinden açıklamak gerekirse; Jön Türk hareketinin önemli liderlerinden ve ideologlarından Abdullah Cevdet doktordu. Hatta doktor unvanını isminin ön takısı olacak şekilde yerleşik hale getirmişti. Bu nedenle arkadaşları, sevenleri veya muhalifleri tarafından “Abdullah Cevdet” olarak değil, hemen her zaman “Doktor Abdullah Cevdet” olarak anılır ve tanınırdı. “Gülü ve dikenini ile Avrupalı olunması” gerektiğine inanmış ve tüm hayatını bu ideali gerçekleştirme yönünde sarf ettiği çabalarla harcamış Abdullah Cevdet, tüm hayatı boyunca toplumsal değişim önerilerinde doktor olmanın etkileriyle hareket ettiğini gösterir tutum ve tavırlar sergilemiştir. Tepeden turnağa değiştirilmesi gerektiğine inandığı halkla ilgili görüşlerinde doktor-hasta ilişkilerini çağrıştırır karakteristik özellikler her zaman kendini açığa vurmuştur. Bu sadece genel anlamda halka bakış tarzında görülen bir özellik değil, aynı zamanda bir doktor olarak halkı tanınmasından da kaynaklanan bir özelliktir. Zira doktor olarak çalışmaları sırasında halkı yakından tanıma imkânı bulmuştur. Doktorluğu vesilesiyle yakından tanıma imkânı elde ettiği halkın, topyekûn batılılaşma idealine uygun olmayan bir halk olduğunu görmüştür. Bunun karşısında ciddi anlamda hayal kırıklığı yaşamış ve bu konuda yakınmalarını dile getirmekten ve yazmaktan geri durmamıştır. Bir yazısında zamanında büyük umutlar bağladığı halk için şunları ifade etmiştir: “*Susuyorlar, bir şey istemiyorlar, eziliyorlar bir şey bilmiyorlar. Hiçbir şey*

⁵³Metin Heper, Bürokratik Yönetim Geleneği, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara 1974, s. 94.

bilmiyorlar. 'Halk ekmekten sonra en ziyade talim ve terbiyeye muhtaçtır' denilmiştir. Biz buna gayr-i kani ve halkın ekmekten daha evvel, daha ziyade talim ve terbiyeye muhtaç olduğuna kailiz [inanmışız]"⁵⁴. Ona göre bu halk ile Batılılaşma yoluna çıkılamazdı. Değişimin aktörü, bu halk olamazdı. Halkın yola çıkılmadan önce yola hazır hale getirilmesi ve eğitilmesi gerekiyordu. Bunu ise şöyle dile getirmiştir: "Bu memlekette hayat kadar mutena, belki hayattan daha ziyade mutena iki mesele var: Sıhhat-ı Umumiye, Maarif-i Umumiye..."⁵⁵. Ancak halkın eğitilmesini bekleyecek kadar da zaman olmadığını düşünüyordu. Zira "Batı medeniyeti" hızla ilerliyordu. Avrupa ile aramızdaki mesafe hızla açılıyordu. Bu sebeple öncelikle halkın bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise Avrupa'yı inşa eden fikirleri barındıran temel eserlerin Türkçeye aktarılmasından geçmekteydi:

Shakespeare, Schiller, Byron, Calderon, Goethe, Pouchkin, Voltaire, Rousseau, Milton... Tercüme edilmeli, tab edilmeli, tekrar tab edilmeli, neşr olunmalı, herkese okutturulmalı, ucuz satılmalı, sermayesine, masrafına verilmelidir. Uluv-i cenab, azimet-i ruh isar etmek şanlarından olan bütün hakimler, şairler, müdekkikler herkese takdim olunmalı, her evde, her kütüphanede bulundurulmalıdır⁵⁶.

Abdullah Cevdet'e göre halkın, Türkçeye aktarılan eserleri okuyup idrak edebilecek seviyeye gelebilmesi için halkın eğitimlerinin de planlanması gerekmektedir⁵⁷. Bu nedenle halkın özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kesiminin (köylülerin) bilgi ve kültür düzeyinin artırılması ile özellikle ilgilenmiştir. "Müddet-i tedrisi üç dört aydan ibaret bir mekteb tesis olunsun, bu üç dört ay zarfında bir köylüce bilinmesi lazım ve köylüye anlatılması kabil olan malumat-ı ilmiye talim olunsun. Mesela hıfzısıhate, baytarlığa, usul-ü cedide-i ziraata, aşıcılığa ve bu gibi umur-ı nafiyaya müteallik ilmi malumat alınsın"⁵⁸. Bu amaçla "Köylü Bilgi Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurarak, halkın ihtiyaç duyduğu başta teknik ve zirai konulardaki kitapları anlaşılır ve basit şekilde yayınlama çabasına girişmiştir.

Abdullah Cevdet'e göre halkın eğitilmesi önemli olmakla birlikte, hedeflenen değişim, değişime inanmış ve ne yapacağını bilen bir "elit tabaka" ile gerçekleştirilmek zorundadır. O, toplumdaki değişimin

⁵⁴Abdullah Cevdet, İki Emel, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Mısır-el-Kahire, 1316, s. 19-20.

⁵⁵Abdullah Cevdet, "Yangın Var!", İctihad, No: 49, 1328, s. 1132.

⁵⁶Abdullah Cevdet, İki Emel, s. 9, 10.

⁵⁷Abdullah Cevdet, "Schiller'in Hayatı ve Eserleri", Bilgi Mecmuası, No: 3, 1329, s. 1362-1365.

⁵⁸Abdullah Cevdet, "Schiller'in Hayatı ve Eserleri", s. 1328.

gerçekleşebilmesi için toplumun biyolojik üstünlüğü olan bir “elit” kesim tarafından yönetilmesi gerektiği fikrini ileri sürerken en fazla etkilendiği isim ise Gustave Le Bon olmuştur. Le Bon’un sosyal psikoloji ile ilgili “*Les Lois Psychologiques de L'évolution des Peuples*” isimli eserini “Ruh’l Akvam”, “*La Psychologie des Foule*” isimli eserini ise “İlm-i Ruh-ı İçtimai” isimleriyle Türkçeye tercüme etmiştir. Sosyal Darwinist anlayışa mensup Le Bon’a göre⁵⁹ toplumun geleceğini inşa eden önemli kararları, elit grubun alması gereklidir. Sistemin işleyebilmesi için bahsi geçen elit grup, halkın isteklerini dinleyerek ona göre hareket ediyor gibi görünmelidir. Abdullah Cevdet’e göre her toplumda yaratılış itibarıyla üstün yetenekleri bireyler vardır. Bunların yeteneklerini açığa çıkarmak eğitimin görevidir. Eğitim yoluyla bu “elit”ler hem ortaya çıkarılır hem de daha da geliştirilirler. Bunlar değişimin lokomotifidirler.

Topyekûn batılılaşmadan yana olan ve bu kapsamda mevcuda ilişkin değiştirilmesi gereken bazı alan ve konularla ilgili görüşlerini özel başlıklar halinde detaylı bir şekilde sunan Abdullah Cevdet, Cumhuriyet dönemi “devrimleri” ile istediklerinin gerçekleştiğini görmüş ve bunun mutluluğuna sahip olmuştur. Örneğin saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak “*saltanat hırsı ile öz evladını...kendi görüş önünde cellatlara boğduran, beş kardeşi bir günde parçalatan memsuhalar ocağı bir zulüm ve fesad müessesesinden Türkiye tathir etmek [temizlemek] ist[eni]iyor*”⁶⁰ demiştir. Hilafetin kaldırılması ile ilgili olarak da “*mukavvadan yapılmış bir bina gibi hak ile yeksan oluyor*”⁶¹ demiştir. Her iki konuyu da ele aldığı makalenin ismi ise dikkat çekicidir: “*Mustafa Kemal Paşa ve İlga-i Esaret*”. Abdullah Cevdet “devrimlerin” lideri Mustafa Kemal’e karşı hayranlık içindedir. Onun bu hayranlığı değişik vesilelerle de olsa büyük övgülere neden olmuştur. Hayallerini gerçek kılan lider olarak Mustafa Kemal’i üstelik daha sürecin başı sayılabilecek bir dönemde “*hakkında duyduğum hayraniyet ve takdiri yazmaya ne imkân-ı tam var ne de lüzum-ı kat’i: o kendi hayatına münevver azim ve iradesiyle bir kaside yazmıştır ki asırlarca mavzu-ı hayraniyet olacaktır... Mustafa Kemal’in bütün evsafıyla bir deha olduğunda şüphe yoktur*”⁶² diyerek dile getirmiştir. Onu zamanın peygamberi olarak nitelemiştir.⁶³

⁵⁹Gustave Le Bon, Ruh-ül Akvam. çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i İctihad, Mısır 1907, s. 15.

⁶⁰ Abdullah Cevdet, “Mustafa Kemal Paşa ve İlga-i Esaret”, İctihad, no: 187, 1925, s. 3708.

⁶¹ Abdullah Cevdet, “Mustafa Kemal Paşa ve İlga-i Esaret”, s. 3709.

⁶² Abdullah Cevdet, “Dumlupınar Gazi Mustafa Kemal Paşa”, İctihad, no: 170, 1924, s. 3429.

⁶³ Abdullah Cevdet, “Daima Daha ileri daha yüksek”, İctihad, no: 188, 1928, s. 3706.

Sonuç

“Türk modernleşmesi” veya “batılılaşması” olarak isimlendirilen süreç fikri, felsefi, siyasi, toplumsal, tarihsel, kültürel açıdan farklı birçok eşikten geçerek ve tüm bu kaynaklardan beslenerek bugüne gelmiştir. Hiç kuşku yok ki sürecin oluşumunda fikri-felsefi eşikler tüm diğerlerinin oluşumuna öncü ve temel konumundadır. Süreci şekillendirecek fikirler, anlayışlar, görüşler, inançlar, felsefeler değişimin mühendisleri konumundaki sivil ve asker bürokratlar, yazarlar, edebiyatçılar, gazeteciler tarafından detaylı bir şekilde konuşulmuş, yazılmış, tartışılmış ve böylelikle sürecin fikri referansları inşa olmuştur. Türkiye'nin batılılaşma sürecinin önemli bir kesimini oluşturan Osmanlı dönemi dikkate alındığında Mustafa Reşit Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Celal Nuri, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet söz konusu değişim mühendislerinden sadece birkaçıdır.

Burada Türkiye'nin batılılaşma serüveninde fikri referanslardan önemli birisini teşkil eden Abdullah Cevdet'in batılılaşma istikametindeki değişimin kapsamı ve yöntemi ile ilgili görüşleri ele alınıp incelendi. Tanzimat'tan itibaren bireysel ve toplumsal açıdan baş döndürücü bir hızla yaşanmaya başlanan Batı modeline göre değişimin oluşturduğu veya açığa çıkardığı sorunlar üzerinden değişimin kapsamına ilişkin görüşler inşa olunurken, Abdullah Cevdet topyekûn batılılaşmayı hedefleyen görüşleriyle sürecin şekillenmesine önemli katkılar sunmuştur. Abdullah Cevdet, değişimin “topyekûn” nitelikte olması gerektiğini toplumsal, tarihsel gerekçelerle detaylı bir şekilde açıklamış ve bu görüşleriyle Osmanlı çağlarının son zamanlarında boy gösteren fikri ve toplumsal hareketlerden “baticılık”ın temellerini inşa etmiştir.

Abdullah Cevdet'in Türkiye'nin batılılaşma sürecine katkı sağladığı önemli konu başlıklarından bir diğerini ise değişimin yöntemi başlığı altında toplanabilecek görüş ve teklifleri oluşturmaktadır. Değişimin devrimsel mi yoksa evrimsel mi olması gerektiği konusunda Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine devreden görüş ve tartışmalar arasında Abdullah Cevdet'in görüşü değişimin devrimsel olması gerektiği yönündeki görüşlerin alt yapısını oluşturacak bir niteliğe sahiptir. Bu yönüyle de Cumhuriyet dönemi devrimlerinin fikri öncüsü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Abdullah Cevdet, değişimin yöntemi konusundaki görüşleriyle “halkçılık” ideolojisinin de fikri temellerinin inşasında önemli roller üstlenmiştir.

Kaynakça

A. Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Cumhuriyet yayınevi, İstanbul 1999.

Abdullah Cevdet, ‘Tesettür Meselesi’, İctihad, no: 29, 1327.

Abdullah Cevdet, “Büyük Hastalık”, İctihad, no. 117, 21 Ağustos 1330.

Abdullah Cevdet, “Cihan-ı İslam'a Dair”, İctihad, no: 347, 15 Haziran 1932.

Vatandaş, S. Vatandaş, C. (2023). Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Kapsamı ve Yöntemi Sorunu. ABAD, 6(11), 3-29.

- Abdullah Cevdet, "Daima Daha ileri daha yüksek", İctihad, no: 188, 1928.
- Abdullah Cevdet, "Dilimle İkrar kalbimle tasdik ederim", İctihad, no: 82, 1329.
- Abdullah Cevdet, "Dumlupınar Gazi Mustafa Kemal Paşa", İctihad, no: 170, 1924.
- Abdullah Cevdet, "Fatih Sultan Mehmed", İctihad, no. 108, 29 Mayıs 1330.
- Abdullah Cevdet, "Herkes İçin Kimya", Musavver Cihan, No. 15, 27 Teşrin-i sâni 1307- 7 Cemaziyülevvel 1309.
- Abdullah Cevdet, "Hummâ-yı İlham", Şehbâl, Samsun, 17 Teşrin-i evvel 1912.
- Abdullah Cevdet, "İnkılab Şah Ayini", İctihad, no: 114, 1330.
- Abdullah Cevdet, "Jul Sezar tercümesi, ifade-i mütercim", İctihad, no: 358, 1912.
- Abdullah Cevdet, "Kanun-ı Medeni Hakkında", İctihad, No: 205, Haziran 1926.
- Abdullah Cevdet, "Kastamonî'de Kurun-u Vusta", İctihad, no. 58, 14 Mart 1329.
- Abdullah Cevdet, "Latin Harfleri Hakkında", İctihad, no: 204, s. 3973.
- Abdullah Cevdet, "Mekteb Âlemi, Hayat Âlemi", Resimli Mekteb Âlemi, no. 4, 1 Eylül 1329.
- Abdullah Cevdet, "Meşhur Hâkim Gustave Le Bon'un Son Eseri", İctihad, no. 81, 21 Teşrin-isâni 1329.
- Abdullah Cevdet, "Mısır'da Necm-ül Terakkî-ül İslâmî Medresesi", İctihad, no. 1, Temmuz 1906.
- Abdullah Cevdet, "Mustafa Kemal Paşa ve İlga-i Esaret", İctihad, no: 187, 1925.
- Abdullah Cevdet, "Mutmain Değilim", İctihad, No: 52, 31 Kanunisani 1328.
- Abdullah Cevdet, "Rahib Jan Meslier", İctihad, no. 127, 30 Kânûn-i sâni 1330.
- Abdullah Cevdet, "Sahife-i Tenkid: Türk Bu Muharebeden Ne Kazanabilir", İctihad, no. 124, 11 Kânûn-i evvel 1330.
- Abdullah Cevdet, "Schiller'in Hayatı ve Eserleri", Bilgi Mecmuası, No: 3, 1329.
- Abdullah Cevdet, "Şahzâde Mecid Efendi Hazretleriyle Mülakat", İctihad, no: 57, 7 Mart 1329.
- Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", İctihad, no: 89, 1329.
- Abdullah Cevdet, "Tarihten Bir Sahife-i Hünin: Saint-Barthelemy", İctihad, no: 147, 15 Nisan 1922.
- Abdullah Cevdet, "Tengriye ilk defa Türkçe Söyleyen İmam", İctihad, no: 206, 1926.
- Abdullah Cevdet, "Yangın Var!", İctihad, No: 49, 1328.
- Abdullah Cevdet, "Yaşamak Korkusu", İctihad, No: 35, 15 Teşrin-i Sani-1327.
- Abdullah Cevdet, Bir Hutbe Hemşehrilerime, Matbaa-i İctihad, Mısır 1909.
- Abdullah Cevdet, Fünun ve Felsefe ve Felsefe Sanihaları, İctihad, no. 46, 1 Mayıs 1328.
- Abdullah Cevdet, Hadd-i te'dib, Ahmed Rıza Beye açık mektup, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1912.
- Abdullah Cevdet, İki Emel, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Mısır-el-Kahire, 1316.
- Abdullah Cevdet, Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret Rehberi, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1329.
- Abdullah Djevdet, "Une Profession de Foi", İctihad, no. 6, Mayıs 1905.
- Bir Kürd [Abdullah Cevdet], "Bir Muhavere", Sada-yı Millet, no. 6, 10 Nisan 1898 -18 Zilkade 1315.

Vatandaş, S. Vatandaş, C. (2023). Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Kapsamı ve Yöntemi Sorunu. ABAD, 6(11), 3-29.

- LÂTİFE, F., "İçtihad'daki Hezeyanlar", Sebil'ür-Reşad, Aded: 281, 16 Kânûn-isânî 1329-2 Rebiy'ülevvel 1332.
- LE BON, Gustave, Ruh-ül Akvam. çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i İçtihad, Mısır 1907.
- TEMÖ, İbrahim, İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, yayına hazırlayan: Hakan Aydoğan, Arba Yayınları, İstanbul 2000.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, Halkın Evi, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, Türk'e Doğru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1972.
- BUCHNER, Ludwig, Goril, çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i Vilâyet, Ma'muret-el-Azîz, 1311.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.
- MURAD, Mehmed, Mücahede-i Milliye, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1324.
- HEPER, Metin, Bürokratik Yönetim Geleneği, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara 1974.
- DURAK, Muhammet İslam, Bilim ve Modernleşme Perspektifinde Bir Osmanlı Entelektüeli: Doktor Abdullah Cevdet, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 2019.
- GÜNDÜZ, Mustafa, İçtihad'ın İçtihadı, Lotus Yayınları, İstanbul 2008.
- AKI, Niyazi, Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.
- DOZY, Pieter, Tarih-i İslamiyet, Çev. Abdullah Cevdet, İstanbul 1908.
- MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- İŞİK, Vahdettin, II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu ve Batı Algısı: İctihad ve Sırat-ı Müstakim Dergileri Örneği, Doktora Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, 2018.

BATI SİNEMASINDA TÜRK İMAJİ YANSIMASI: “11 EYLÜL 1683 (11 SETTEMBRE 1683)” FİLMİ ÖRNEĞİ¹

Sezai ÖZTAŞ*
Uğur HACIOĞLU**

Öz: Köprülüler Dönemi itibarıyla yakaladığı düzen ve istikrarın devamında tekrardan eski kudretine dönme arzusu taşıyan Osmanlı Devleti’nde bu hedef için en önemli harekâtlardan biri, Temmuz 1683-Eylül 1683 tarihleri arasında gerçekleşen ve XVII. yüzyılın en önemli kuşatma savaşlarından biri olan II. Viyana Kuşatması’dır. Kuşatma, gerçekleştiği şartlar ve sonrasında meydana gelen diplomatik ve siyasal sonuçlarıyla Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile ilişkileri açısından önemli kırılma anlarından biridir. Savaş sonrası süreçte devletin daha önce karşılaşmadığı derecede büyük toprak kayıpları yaşamaya başlaması teknolojik, ekonomik, siyasal ve askerî açıdan gittikçe Avrupa’nın gerisinde kalınan bir dönemin başlangıcı olmuştur. 2012 yılında Polonya ile İtalya’nın ortak yapımı olan ve Renzo Martinelli’nin yönetmenliğinde izleyiciyle buluşan “11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683)” filmi II. Viyana Kuşatması’nın sebepleri ve savaşı aktarması bakımından önemli bir filmidir. Filmde savaşın seyrini etkileyen olayların aktarılmasının yanında kahraman özelinde Marco d’Aviano, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve III. Jan Sobieski gibi tarihsel şahsiyetlerin üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda tarihsel ve kültürel bakımdan bir Türk imajı çizilmiştir. Çalışmada, Osmanlı Devleti’nin gerçekleştirmiş olduğu II. Viyana Kuşatması, kavramsal olarak imaj, Türk imajı ve sinemaya yansımaları ile “11 Eylül 1683” filmi özelinde Batı sinemasındaki Türk imajının yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Viyana Kuşatması, İmaj, Tarihsel Film.

¹ Bu çalışma 27-30 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlenen “6. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu”nda sunulan ve özeti sempozyum özet kitabında basılan sözlü bildirinin tam metin halidir.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Türkiye, sezaioztas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1742-4200.

** Bağımsız araştırmacı, ugunhaciancioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7436-2707.

REFLECTON OF TURKISH IMAGE IN WESTERN CINEMA: THE CASE OF THE MOVIE “THE DAY OF THE SIEGE”

Abstract: As one of the most significant siege battles of the 17th century, the second Siege of Vienna, which took place between July 1683 and September 1683, is one of the most important military operations in the Ottoman Empire with regards to the empire's desire to regain its former power following the period of stability and order achieved during the Köprülü era. The siege, with its circumstances and the subsequent diplomatic and political consequences, is one of the significant turning points in the Ottoman Empire's relations with Europe. In the post-war period, the state began to experience great territorial losses it had never encountered before, which marked the beginning of a period that was increasingly lagging behind Europe in terms of technology, economy, politics and military. The movie "*The Day of the Siege*", which was a joint production of Poland and Italy in 2012 and met with the audience under the direction of Renzo Martinelli, is an important movie in terms of conveying the reasons for The second siege of Vienna and the war. In addition to the narration of the events that affected the course of the war in the film, Marco d'Aviano, Kara Mustafa Pasha from Merzifon and historical figures such as John III Sobieski are emphasized. At the same time, a Turkish image has been drawn historically and culturally. In the study, The second siege of Vienna, image as a concept, Turkish image and its reflections on the cinema, and the reflections of the Turkish image in Western cinema in particular are examined.

Key Words: The second siege of Vienna, Image, Historical Film.

Giriş

Kuruluşu itibarıyla Balkanlar ve Avrupa yönüne doğru fetih hareketlerinde bulunmak Osmanlı'nın temel stratejilerinden biri olmuştur. Devletin askeri anlamda ilerleyişi ile Kanuni Sultan Süleyman devrinde ülkenin en önemli mücadelelerinden biri siyasi sınırlar konusunda Habsburglara karşı Orta-Avrupa sahasında gerçekleşmiştir.² Mohaç Meydan Muharebesi sonrası Macaristan Krallığı'nda yeni bir fütihat kurulması sonucu yeni siyasi mücadelelerin temeli atılmıştır. Orta Macaristan zengin ovalarıyla birlikte Osmanlı idaresine geçerken Doğu kısmı da Erdel (Transilvanya) üzerinden Osmanlı'ya bağımlı bir beylik halini almıştır. Batı Macaristan'da Karpatlar'dan Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan dar bir şerit ise Viyana/Beç

² Halil İnalcık, Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 181.

Habsburgların elinde kalmıştır. 1526-1606 yıllarında bu bölge için Osmanlı Devleti'ne vergi veren Habsburgların, Protestan Macar tebaası ile yaşadığı problemlerde uyguladığı dinsel baskı sonucu isyan hareketlerinin başlaması ve bu isyanların önde gelen isimlerinden olup Kuruclar'ın başında bulunan İmre Thököly'nin Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi bölgesel krizin sıcak çatışmaya dönüşüne zemin hazırlamıştır.³

Kara Mustafa Paşa, sadrazamlığı döneminde İmre Thököly'nin davasını benimsemiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki gibi devleti kuvvetli bir hale getirmenin mümkün olduğuna inanan Kara Mustafa Paşa bu hedefin gerçekleşmesi için Kanuni'nin 154 yıl önce kapısından döndüğü Viyana'yı yeniden kuşatmayı düşünmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için İmre Thököly'nin başvurusu önemli bir fırsattır.⁴ Otuz Yıl Savaşları ve Fransa tehdidi sebebiyle Avusturya'nın önünde bir zafer kazanacağına inancı tamdır.⁵ Üstelik Avusturya'da uzun süre bu tehdidi önemsemeyerek 1682 yılına kadar baş düşman olarak Fransa'yı görmüştür.⁶

Emelini uygun şartlar altında oluşan bir fırsatla birleştirerek Viyana'yı Temmuz 1683'te kuşatan Kara Mustafa Paşa, öncesinde aldırış etmediği komutanların önerilerini hafife almanın bedeli olarak Eylül 1683'te önce en büyük emelini sonrasında da hayatını kaybetmiştir.⁷

1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması, sonuçlarının yanında Osmanlılar için zirveden dönüşün başlangıcı, Avrupalılar için ise Doğu'dan gelen Türk akınlarının kırılması anlamını taşımaktadır. Viyana'da yaşanan bozgun Avrupa'nın savunmadan saldırıya geçişinin ilk safhasını oluştururken, tarih yazıcılığının da batıdan doğuya doğru gelişmesi anlamına gelmektedir.⁸

Savaşların, tarihsel olayların ve şahsiyetlerin sinema sektöründe de yer bulmaları sinemanın icadından kısa bir süre sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Lumière kardeşlerin buluşu Osmanlı topraklarına ulaştığında çeşitli etnik kökenlere sahip yapımcı ve yönetmenler bir imge avcısı gibi egzotik, oryantalist ve Osmanlı Türk'ünü yansıtacak doku, manzara ve imaj arayışındaydılar. Bir mekân olarak Türkiye'nin ve bir kahraman olarak Türk

³ İnalçık, a.g.e., ss. 181-185.

⁴ Kemal Çiçek, II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703), Türkler Ansiklopedisi, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 747.

⁵ İnalçık, a.g.e., s. 185.

⁶ Derek McKay ve H. M. Scott, Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011, s. 91.

⁷ İnalçık, a.g.e., s. 188-189, Johann Wilhelm Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 68.

⁸ Çiçek, a.g.e., s. 746.

imajının beyazperdedeki yansımaları yıllar içerisinde olumlu-olumsuz birçok kez değişmiş olsa da ilk imge avcıları; padişahları, orduları, savaşları, ibadet yerlerini kısacası egzotik yerleriyle bir Türk imajını sunmayı amaçlamışlardır.⁹

2012 yılında gösterime giren “11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683)” filmi de kültürel, dini, askeri ve sosyolojik olarak içerdiği verilerle beyazperdede bir Türk imajı çizmiştir. Bu çalışmada bu filmde Türk imajının nasıl yansıtıldığına değinilmektedir.

1. II. Viyana Kuşatması

1.1 Kuşatma Öncesi Genel Durum

XVII. yüzyılda Avusturya, Otuz Yıl Savaşları sonucunda askeri, teknolojik, silah ve savaş stratejileri bakımından ilerleme kaydetmesiyle bölgedeki egemen düzenin değişim sürecini hazırlamıştır.¹⁰ 1658 yılı itibarıyla İmparator I. Leopold’un saltanatında Avusturya için iki yüzyıl boyunca sürecek Orta-Avrupa’nın Almanya-İtalya hattı ile Balkanlar arasındaki denge unsuru görevi böylelikle başlayacaktır.¹¹

Avusturya’nın Otuz Yıl Savaşları ile meşgul olduğu dönemde Osmanlı Devleti de bunalımlı bir saltanat evresi geçirmektedir. Bir süredir padişah başta olmak üzere ülke yönetiminde siyasal bir istikrarsızlık söz konusudur.¹² Köprülüler dönemiyle birlikte iç çekişmelerin bitmesi ve siyasal istikrarın sağlanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti fetih politikalarını yeniden uygulamaya başlamıştır. Uyvar Zaferi ve devamında Girit’in fethedilmesiyle birlikte Osmanlı en geniş sınırlarına ulaşmıştır.¹³

1606-1658 yılları arasında Macaristan’da Rakoczipiler’in önderliğinde başlayan bağımsızlık mücadeleleri ve Köprülülerin Osmanlı egemenliğini bölgede yeniden inşa etme çabaları her iki devletin de diplomasisini hareketlendirmiştir.¹⁴ 1664 yılında Vasvar Barış Antlaşması imzalanmış olsa da bu antlaşma Avusturya’yı da Osmanlı Devleti’ni de tatmin etmeyen üstelik Macaristan’daki emniyeti tesis etme hususunda oldukça yetersiz kalan bir antlaşmadır. Sık sık yaşanan sınır ihlalleri, sınır köylerindeki kavgalar ve hoşnutsuz soylu sınıfı bu durumu net bir şekilde göstermektedir. Macar haklarının önemli ölçüde ihlal edildiğinin düşünüldüğü bu antlaşma

⁹ Giovanni Scognamillo, Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, ss. 11-16.

¹⁰ İnalçık, a.g.e., s. 182.

¹¹ Scott ve Mckay, a.g.e., s. 87.

¹² Simon Millar, Viyana 1683, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 7.

¹³ Çiçek, a.g.e., s. 747.

¹⁴ İnalçık, a.g.e., s. 183.

bölgede direniş ve ayaklanma ruhunu diri tutmaktadır.¹⁵ Bu noktada Osmanlı ile Avusturya'nın bölgeye, Macarlara ve isyana yaklaşımları birbirinden farklıdır. Habsburglar, Katolik dinine mensup oldukları için Macarlardan ve bölgeden Protestanlığı sökü� atmak isterken, Osmanlılar ise koruyucu bir rol benimsemiştir.¹⁶

1670 yılında Yukarı Macaristan'da Macarlar, Habsburglara karşı isyan etmiş olsalar da bu isyan bastırılmış ve birçok Macar aydını idam edilmiştir. Bir bölümü de Erdel Beyliği'ne sığınıp Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Köprülü Ahmet Paşa yeni bir savaş ihtimaline karşı temkinli davranmıştır. Osmanlı Devleti dışında bu toplum Fransa ve Lehistan'dan da yardım görmeye başlamıştır.¹⁷

Köprülü Mustafa Paşa'nın damadı olarak bu ekolü devlet yönetiminde sürdürmeyi hedefleyen Kara Mustafa Paşa'nın Rusya üzerine gidip Podolya ve Ukrayna'da hakimiyet kazanması, Girit'in fethiyle birlikte donanmanın tekrardan Akdeniz'de gücünü toparlaması önemli stratejik hamlelerdir.¹⁸

Devleti, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki ihtişamına kavuşturma emeli olan Kara Mustafa Paşa'nın amaçları için Kurucların davası önemli bir fırsattır.¹⁹ Kurucların başına bu dönemde İmre Thököly getirilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın amacı Avusturya'nın üzerine gitmektir. Bu uğurda Avusturya elçisi Khunitz'in İstanbul'a geldiğinde önüne yirmi seneden beri Macar topraklarına Avusturyalıların yaptığı saldırıları liste halinde koymuştur. Diplomatik olarak bu sert tutumunun sebebi herhangi bir savaş durumunda zaferin kendilerinde olacağına inanmasından kaynaklanmaktadır. Avusturya'nın savaşlar sebebiyle yorgun ve yenik duruma düşüşü ve etkinliğini yitirmiş olması sebebiyle önünde bir fırsat olduğunu düşünmektedir.²⁰ Bu bağlamda Venedik elçisi Morosini'nin 1680 yılındaki raporu da Kara Mustafa Paşa'nın idealleriyle ilgili bir fikir vermektedir. Venedik elçisi Morosini raporunda Türklerin tüm Macaristan'a hâkim olmak istediğini zira toprakların zenginliği, ılıman iklimi ve konumu itibarıyla bölgenin stratejik bir çekime sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca imparatorun gösterdiği barış gayretlerinin bu isteği daha da arttırdığını ifade etmiştir.²¹

¹⁵ Zinkeisen, a.g.e., ss. 60-61.

¹⁶ İncılık, a.g.e., s. 183.

¹⁷ a.g.e., s. 184.

¹⁸ Çiçek, a.g.e., s. 747.

¹⁹ a.g.e., s. 747.

²⁰ İncılık, a.g.e., ss. 184-185.

²¹ Heinrich Kretschmayr, Viyana Kapısında Türkler, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018, ss. 17-18.

Avusturya ise Fransa tehlikesiyle mücadele etmenin verdiği yoğun yıpranmanın yanında olası bir Doğu cephesi mücadelesine karşı hazır değildir. Bu sebeple Macarlara ılımlı yaklaşım, diplomaside de Osmanlı’yı barışı yenilemeye ikna ederek Fransa tehlikesine odaklanma düşüncesindedir.²² Avusturya, Vasvar Barış Antlaşması’nı yirmi yıl daha uzatarak doğu sınırlarını güvence altına almak istemektedir.²³ Bu sebeple de İmparator, İstanbul’a Mayıs 1682’de elçi olarak A. de Caprara’yı göndermiştir.²⁴ Haziran ayında Caprara, iki yıl sonra sona erecek Vasvar Barış Antlaşması’nı yirmi yıl daha uzatmayı Kara Mustafa Paşa’ya teklif etmiştir. Kara Mustafa Paşa elçiye: “*Yanikkale verilir bu sefer dolayısıyla sarf edilen para tazmin olunursa belki sulhü yenileriz.*”²⁵ demiştir. Ayrıca Osmanlı, Leopoldstadt olmak üzere yeni kurulan kalelerin yıkılmasını, Uyvar yakınlarındaki köylere ilişkin haracın ödenmesini ve kaçak esirler için tazminat ödemesini istemektedir.²⁶

Caprara’nın çabalarına rağmen diplomasi yolundan sonuç alamamasını raporlarında da şu şekilde ifade etmiştir:

“...Sadrazam savaşa çıkmaya kesin kararlı. Diğer herkesin barış eğiliminde olması durumu değiştirmiyor; çünkü o, kimsenin sesini çıkartmaya cesaret edemediği, mutlak güce sahip bir hükümdardır; ayrıca her şeyi çok gizli bir şekilde yürütüyor. Bu kararı almasının birçok sebebi var... Bir nedeni, Osmanlı güçlerini gördüklerinde tüm Macar krallığının Türkler lehine ayaklanacağına dair (Macar) isyancıların ona verdiği umuttur. Zaten Türkler Macaristan’daki durumu bizden iyi biliyorlar... İmparator’un yapabileceği en iyi şey, Yukarı Macaristan’da büyük bir güç toplayarak isyancıların kafasını ezmek olurdu. Böyle bir hareket, buradakiler üzerinde etki bırakırdı.

...Gazeteler bana İmparator’un Ren nehrine askeri birlikler gönderdiğini bildiriyor. Şimdi Fransız kralına cephe almanın zamanı mıdır? Onu sineye çekmek ve Doğu’ya doğru, iyi sonuçlandığı takdirde bize her yöne yolumuzu açacak olan, şiddetli ve yoğun bir savaşa çıkmak daha mantıklı olmaz mıydı?

²² İncelik, a.g.e., s. 186.

²³ Çiçek, a.g.e., s. 747.

²⁴ İncelik, a.g.e., s. 187

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, ss. 201-202.

²⁶ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. 4, yay. haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 166.

-Ben de sanyordum ki İmparatorluk birliklerini Macaristan'a doğru kaydırarak hem Türkler ürkütülecek hem de devamlı kargaşa yaratmaya hazır bir ulus kontrol altında tutulacak. Bunun tam tersi yapıldı... Birçok insanın bu yılı (1683) görmemiş olmayı isteyeceğinden fazlasıyla kaygılanıyorum. Çünkü bize vereceği ıstırap buruk ve acı olacak...’’²⁷

Diplomatik çabaların başarısız olması ve devamında da Ağustos 1682’de tuğ-ı hümayun saray önüne dikilmesi kuşatmanın habercisidir. İki taraf da vakit kaybetmeden savaş hazırlıklarına başlamıştır.²⁸

1.2. Sefer Yolu ve Kuşatma

Diplomatik çabaların başarısız olması ve devamında da Ağustos 1682’de tuğ-ı hümayun saray önüne dikilmesi kuşatmanın habercisidir. İki taraf da vakit kaybetmeden savaş hazırlıklarına başlamıştır.²⁹ Padişah orduyla birlikte önce Edirne’ye gitmiş ve Kırım Hanı’na yolladığı hatt-ı hümayun ile orduya katılmasını emretmiştir. Padişah, Belgrad’a kadar gidip burada Kara Mustafa Paşa’yı “Yanikkale fethine serdar” olarak atamıştır.³⁰ Sultan IV. Mehmet, zafer haberini beklemek için Belgrad’da kalmıştır.³¹

Dimitri Kantemir’e göre henüz sefer yolculuğunun başında Türkler için uğursuz ve kötü işaretler gözükme başlamıştır. Edirne’ye hareket ederken Çırpıcı Çayırlı bölgesinde kurulan karargahtaki ilk gecede yağmur ve fırtınanın sultanın, sadrazamın, paşaların ve müftünün çadırlarını devirmesi sonrasında Silivri yakınlarında kurulan ordugahta da yeni bir fırtınanın kopması askerlerin arasında batıl inanışları harekete geçirmiştir.³²

27 Haziran 1683 tarihinde Kırım Hanı Murat Giray ile sadrazam Ustolni-Belgrad’da buluşmuşlardır. Burada kurulan meşveret meclisinde Kara Mustafa Paşa hedefinin sadece Yanikkale olmadığını, ana hedefinin Viyana (Beç) üzerine bir kuşatma gerçekleştirmek olduğunu Kırım Hanı ile paylaşmıştır. Derin bir sessizlik sonrası vezirlerin sesi çıkmazken Kırım Hanı bu fikre karşı gelmiştir. Ona göre yapılması gereken Yanikkale ve Komran’ın alınıp Avusturya sahasında sadece yağma ve tahrip yapılmasıdır. Olası bir kuşatma sonucu tüm Avrupa kuvvetleri Türklere karşı harekete

²⁷ Kretschmayr, a.g.e., s. 22.

²⁸ Çiçek, a.g.e., s. 748.

²⁹ Çiçek, a.g.e., s. 748.

³⁰ İnalçık, a.g.e., s. 188.

³¹ Jorga, a.g.e., s. 167.

³² Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, c. 20, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 612.

geçme ihtimali vardır.³³ Kırım Hanı'nın bu görüşünün yanında Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'da Viyana Seferi için bir yıl bekleme tavsiyesinde bulunmuştur.³⁴ Muhalefetten hoşlanmayan Kara Mustafa Paşa'nın han ve beylerbeyi ile yaşadığı görüş ayrılığı kuşatmanın tamamına tesir edecek bir sürtüşmenin ilk kıvılcımıdır.³⁵

Durumun ehemmiyetini geç de olsa idrak eden Avusturya İmparatoru I. Leopold ise Alman prenslerine, Lehistan'a, İspanya'ya, Papalık ve Hollanda'ya yardım için elçi yollamıştır. Başlangıçta Jan Sobieski, Fransa ile yakın ilişkiler gütmüş ve Macar asilere yardım etmiştir. Bu sebeple Avusturya ile Lehistan arasında ittifak ihtimali zor olsa da araya giren Papa XI. Innocentus, her iki tarafı da uzlaştırarak 1683'ün Mart ayında aralarında bir ittifak kurmuştur. Bununla da sınırlı kalmayarak dinsel etkinliğini kullanarak Hristiyanları yardıma çağırmıştır. Bavyera ve Saksonya prensleri asker gönderme sözü verirken Venedik de yardım vaadinde bulunmuştur. Papa, Haçlı Seferleri'nde olduğu gibi Doğu gücüne karşı tek vücut bir Hristiyan devlet ile karşı koymayı amaçlamaktadır.³⁶ Burada Viyana'nın dini ve manevi kıymeti devreye girmektedir. Viyana, Avrupalı devletler için son derece önemlidir. Bu sebeple buraya düzenlenen bir kuşatma başarılı olsa da şehrin elde tutulması oldukça zordur.³⁷

Elçi Morosoni, raporunda Viyana'yı “Hristiyanlığın anahtarı” (chiave della Christianità) ve “Hristiyanlığın kalesi” (antemurale del Christianesimo) olarak tanımlamış ve Mart 1683'te İmparator ile Polonya kralı arasında yapılmış olan ittifakı Hristiyanlığın kurtuluşu olarak ifade etmiştir.³⁸

Papa'nın Avrupa dünyasını bir araya getirme gayretlerinin yanında İmparator Leopold, idare vasıfları hususunda yetenekten yoksun bir liderdir.³⁹ Üstelik uzun bir süre orduyu kimin yöneteceğine dair kararsızlığı tıpkı savaş öncesi tehlikeyi idrak edememesi gibi ona zaman kaybettirmektedir. Gerçekleşen uzun görüşmeler neticesinde Lorraine Dükü Charles de Lorraine, başkomutan olmuştur.⁴⁰ Dini inancı ve teslimiyetçi bir

³³ İnalçık, a.g.e., s. 189.

³⁴ Zinkeisen, a.g.e., s. 68.

³⁵ İnalçık, a.g.e., s. 189.

³⁶ a.g.e., s. 190.

³⁷ Çiçek, a.g.e., s. 748.

³⁸ Kretschmayr, a.g.e., s. 24.

³⁹ Scott ve McKay, a.g.e., s. 90.

⁴⁰ Millar, a.g.e., ss. 29-30.

kader anlayışı savaşın devamında saltanatının en büyük krizinden selamete çıkmasını sağlamıştır.⁴¹

Haziran ayında Viyana’ya doğru hareket etmeye başlayan orduda bulunan İmre Thököly, Zapolya’nın Kanuni Sultan Süleyman’a yaptığı gibi Kara Mustafa Paşa’nın Viyana üzerine yürüyüşüne rehberlik etmeye başlamıştır.⁴²

28 Haziran 1683’te Belgrad üzerinden Viyana’ya ilerleyen Osmanlı ordusu önce Yanıkkale’yi kuşatmış olsa da kale kumandanının teslim olmaması sebebiyle ikinci kez meclisin kurulmasına karar verilmiştir. Sadrazam bu mecliste, Yanıkkale’de vakit kaybetmeyerek direkt olarak Viyana’nın kuşatılması için ilerlemeye devam edilmesini, Viyana düşerse geride kalan kalelerin de hazırında teslim olacağını belirtmiştir. Bu düşünceye yalnızca Budin Valisi İbrahim Paşa karşı çıkarak Viyana’nın alınması için öncelikle Yanıkkale dâhil öteki kalelerin alınmasını ifade etmiştir. Şam valisi Hüseyin Paşa’nın da bu fikri desteklemesi Kara Mustafa Paşa’yı kızdırmıştır. Vezirlerin düşüncelerine karşı gelmeleri, kabul etmemelerini bir direniş olarak değerlendirmiş, nüfuzunun kırıldığını hissetmiştir.⁴³

Bir yandan da Charles de Lorraine gelişmeleri yakından takip ederek piyade ve topçularını önce Yanıkkale ardından da Szigetköz, Wieselburg-Ungarisch-Altenburg hattına çekerek o ana kadar Yanıkkale’yi korumaya çalışmaktadır. Fakat 7 Temmuz itibarıyla Osmanlı Devleti’nin kuvvetlerinin Viyana’ya doğru yola çıkması sonrası şehri ve imparatoru korumak için cebri yürüyüş yaparak şehre doğru yola çıkmışlardır.⁴⁴

14 Temmuz 1683’te Viyana önlerinde görünen Osmanlı ordusu 16 Temmuz’da kale kuşatmasına başlamış ve bu kuşatma 12 Eylül’e kadar sürmüştür.⁴⁵ Savaşın ilk zamanlarında Aşağı Avusturya valisi Kont Johann Quintin Jörger’in aynı dönemde hazırlanan raporlarında savunma ordusunun tam olarak hazır olmadığı, ikmal yetersizliği ve ittifak ordularının zamanında yetişmemesi büyük bir problem olarak görülmüştür.⁴⁶ Kara Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, Viyana önlerine geldiğinde sadrazamın baş tercümanı Aleksander Mavrokordato, aynı gün anılarında “Şehir güçlü ama savunucuları zayıf görünüyordu” diye yazmıştır.⁴⁷

⁴¹ Scott ve Mckay, a.g.e., s. 90.

⁴² Joseph von Hammer, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Ed. Mustafa Güçlükol), c. 2, İlgil Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 603.

⁴³ İnalçık, a.g.e., ss. 190-191.

⁴⁴ Millar, a.g.e., s. 37.

⁴⁵ İnalçık, a.g.e., s. 194.

⁴⁶ Zinkeisen, a.g.e., ss. 69-70.

⁴⁷ Jorga, a.g.e., s. 169.

Savaşın başında I. Leopold Viyana’da kalmaya kararlı olsa da savaşın şiddetinin artması sebebiyle şehri terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁸ İmparator şehirden ayrılışını 18 Temmuz 1683 tarihinde Marco D’Aviano’ya yazdığı mektupta şu şekilde ifade etmiştir:

*“Muhterem peder! Tanrı’nın takdiriyle şu an içinde bulunduğum zor koşullar ve tehlikeler vesilesiyle bir yandan üzüntü, öte yandan büyük bir güven duyarak size mektup yazıyorum. Diyebilirim ki “Bakın, ben belayı durdurmak için hazırım” Felaket o kadar beklenmedik bir anda geldi ki, Viyana’da mahsur kalmanın uygun olmayacağı düşüncesiyle, bir akşam mecburen şehri terk ettim.”*⁴⁹

Şehri terk eden I. Leopold şehrin savunmasını Kont Ernst Rüdiger von Starhemberg’e bırakmıştır.⁵⁰ Şehri kuşatma altına alan Osmanlı Devleti açısından da Viyana’nın fethedilmesi kolay değildir. Şehir etrafında irili ufaklı palankalar (küçük kaleler) bulunan bir şehirdir. Bunun yanında coğrafi konumu sebebiyle etrafının tamamen sarılıp bağlantı noktalarının ele geçirilmesinin güç olması sebebiyle sürekli dışarıdan destek alabilmektedir. Üstelik Osmanlı ordusunun birçok lojistik ve iç güvenlik sorunu vardır. Ganimet hırsı, kurulan güçlü savunma hattına karşı etraftaki kalelerin zaptı için parçalanmış Osmanlı ordusu, Osmanlı ateş gücünün azlığı ve hafif topların yol ve sefer uzaklığı sebebiyle tercih edilmesi, zahire kıtlığı gibi sebepler kuşatmanın başarıya ulaşmasına engel olmaktadır.⁵¹

Kara Mustafa Paşa’nın en önemli eksiği, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1529’da yaptığı gibi ağır topları getirmemiş olmasıdır. Sadrazam, Türklerin çok üstün olduğu mayıncılık ve devamında açılan tünellerde patlayıcılarla surları devirmeyi amaçlamaktadır.⁵² Ordu yaklaşık kırk lağım ve mahsurlarda da on mukabil lağım patlatmış, on sekiz hücumu mukabil, yirmi dört huruç hareketi olmuş ve açılan gediklerle şehre hücum edilse de şiddetli bir savunma sebebiyle denemeler başarısız olmuştur.⁵³

Özellikle 24 Ağustos’ta yapılan taarruz⁵⁴ ve 4-6 Eylül tarihlerinde iki devasa lağım patlatılmış olsa da Osmanlı ordusu büyük bir dirençle karşılaşmıştır.

⁴⁸ Millar, a.g.e., ss. 40-43.

⁴⁹ Kretschmayr, a.g.e., s. 44.

⁵⁰ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 3, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011, s. 602; Zinkeisen, a.g.e., s. 70.

⁵¹ Çiçek, a.g.e., s. 749.

⁵² Oral Sander, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, ss. 138-139.

⁵³ Danişmend, a.g.e., s. 602.

⁵⁴ Jorga, a.g.e., s. 171.

Şehir son raddeye kadar direnmektedir.⁵⁵ Kale savunmasının direnişinin yanında erzak sıkıntısı, sonbahar yağmurları ve askerlerin psikolojik düşüşleri harp sırasında orduyu etkilemeye başlamıştır. Bunlara ek olarak bağımlı Hristiyan beylerin de zaferden ümidi kesip düşmanla yavaş yavaş ilişki kurmaya başlaması savaşın dengelerini değiştirmeye başlamıştır.⁵⁶

Viyana düşerse sıradaki hedefin Lehistan olabileceğinin farkında olan Sobieski ordusuyla birlikte 15 Ağustos'ta Viyana'ya doğru yola çıkmıştır.⁵⁷ 9 Eylül akşamı Tuna nehrini geçmesiyle ordunun yaklaştığının haberi duyulmuştur. Bu haberle birlikte 10 Eylül'de toplanan meşveret meclisinde kuşatmaya devam edilmesi, düşmana paşaların yanındaki kapı halkları ve eyalet askerleriyle karşı konulması kararlaştırılmıştır. Sadrazamın düşmanı hafife alması karşısında Tulln köprüsünün başında düşmanı gözetlemekle görevlendirilmiş Kırım Hanı ise gelen düşmanın çok kuvvetli olduğunu ve topların metrislerden çekilerek saf harbine hazırlanılmasını söylese de Kara Mustafa Paşa yine öfkelenerek bu öneriyeye karşı çıkmıştır.⁵⁸ Sadrazam tüm uyarılara rağmen Sobieski'nin gücünü hafife almıştır. Düşmesi an meselesi kaleye odaklanıp kalenin düşmesi sonrası Sobieski'nin üzerine gitmeyi hedeflemiştir.⁵⁹

Sobieski kumandasındaki ordu Viyana'nın batısında bulunan ve ovaya hâkim Wienerwald tepelerini ele geçirip toplarını yerleştirmiştir. 12 Eylül'de borazan sesleriyle birlikte hücumla düşman ordusu saldırıya geçmiştir.⁶⁰ Saldırı sonrasında genel taarruza geçen müttefik kuvvetler İbrahim Paşa direnişiyeye karşılaşılsalar da paşa bir süre sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır. Mavrokordato notlarında Kara Mustafa Paşa yerine geçmesi düşünülen İbrahim Paşa'nın kıskançlık ve nefretinden dolayı geri çekildiğini suçlarken Kara Mustafa Paşa'nın savunma yazısında savaşın liderleri arasındaki anlaşmazlıklardan bahsedilmektedir.⁶¹ Yorgun ve morali bozuk askerler akşama kadar süren çetin çarpışmalar sonucu geri çekilmiştir. Geri çekilirken de altın, gümüş, değerli eşya, atlar, silahlar, cephane, savaş gereçleri, hazinesini geride bırakmıştır.⁶²

⁵⁵ Zinkeisen, a.g.e., s. 73.

⁵⁶ İnalçık, a.g.e., s. 194.

⁵⁷ Zinkeisen, a.g.e., s. 72.

⁵⁸ İnalçık, a.g.e., s. 195.

⁵⁹ Çiçek, a.g.e., s. 749.

⁶⁰ İnalçık, a.g.e., s. 197.

⁶¹ Jorga, a.g.e., ss. 171-172.

⁶² Zinkeisen, a.g.e., s. 74.

1.3. Kuşatmanın Sonu ve Kara Mustafa Paşa'nın Ölümü

Osmanlı ordusu geri çekilirken Kanuni Sultan Süleyman döneminden farklı olarak ordusunu da fazlasıyla yıpratmıştır. Kara Mustafa Paşa bir meydan savaşı verip ordusunu büyük ölçüde yitirmiştir. Kuşatma başarısızlığından çok Osmanlı'nın fatih devlet prestijine zarar vermesi bakımından bu başarısızlık devlet yönetiminde büyük yaralar açmıştır.⁶³ Sadrazam 14 Eylül'de Yanıkkale'ye geldiğinde etrafında sayılı asker ve mehter takımı kalmıştır. İlk iş olarak kuşatma boyu kendisine muhalif olan İbrahim Paşa'yı boğdurmuştur. Murat Giray Han'ı sürgün olarak Yambol'a gönderip Hacı Giray Han'ı Tatarların başına getirmiştir.⁶⁴

16 Ekim'de Kara Mustafa Paşa Budin'den ayrılıp, kışı geçirip baharda kaybettiği toprakları geri almak için hazırlanacağı Belgrad'a doğru yola çıkmıştır. 17 Kasım'da Belgrad'a varan Kara Mustafa Paşa halktan gerçeği saklamak için zafer merasimiyle şehre girmiştir. Şehre vardığı ilk günlerde idamdan kurtulduğunu düşünse de sonrasında gelen ferman neticesinde ölüme mahkûm olan Kara Mustafa Paşa, Belgrad'da padişah emriyle boğdurularak idam edilmiştir.⁶⁵

Bu yenilginin birçok sebebi olduğu bilinmektedir. Osmanlı'nın, Viyana'yı kuşatırken Avrupa için siyasi ve manevi önemini kavrayamaması, ateşli silahlar konusunda gelişmeleri takip edememesi, sefer organizasyonunu eskisi gibi iyi işletmemesi bu yenilginin önemli sebepleri arasında gösterilebilir. Bu yenilgi, Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır.⁶⁶ Kuşatma sonrası ittifakı genişletmek isteyen Papalık karada kazanılan zaferlerin her ne kadar eski kudretinde olmasa da Venedik yardımıyla denizlerle birleştirilmesi için harekete geçti ve Kutsal İttifak sürecinin temellerini attı.⁶⁷

Kara Mustafa Paşa'nın seferiyle devlet on altı yıl süren büyük bir savaşın içine girmiş ve Macaristan, Mora kıtası ve Azak Kalesi'nin elden çıkmasına sebep olmuştur.⁶⁸ Kuşatma sonrası 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar uzanan süreçte Osmanlı Devleti, Köprülüler dönemiyle başlayan kazanımlarını kaybetmiş, beraberinde de Avrupa'da etkin güç olma saygınlığını yitirmiştir.⁶⁹

⁶³ Sander, a.g.e., s. 139.

⁶⁴ İnalçık, a.g.e., s. 200, Jorga, a.g.e., s. 173.

⁶⁵ İnalçık, a.g.e., s. 203, Jorga, a.g.e., s. 173.

⁶⁶ Çiçek, a.g.e., s. 749.

⁶⁷ Zinkeisen, a.g.e., s. 78.

⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 202.

⁶⁹ Suraiya Faroqhi, Türkiye Tarihi, 1603-1839, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 72-73.

2. İmaj

2.1. Kavramsal Olarak İmaj

İmaj, Türk Dil Kurumundaki karşılığıyla “imge” anlamına gelmektedir.⁷⁰ Kavramsal olarak imaj; bir kişinin, kurumun, kuruluşun, olayın veya ülkenin geçmişe dayalı genel değerleriyle ilgili simgelerin algılanışıdır. İmaj her tanımla farklı yönlerini vurgulamakla birlikte davranışları, duyguları ve düşünceleri davranışları etkileyip yönlendirme gücüne de sahiptir.

İmaj kavramsal anlamının yanında nesnel ve öznel değerlendirmede tek bir anlama sahip değildir. Çünkü imaj tanımı her disipline göre farklılık göstermektedir, inceleme alanına göre yeniden tanımlanmaktadır.⁷¹ İmaj, imgebilimin ayrıntılı bir incelemesiyle daha açık şekilde ifade edilebilmektedir. İmgebilim; insanın, ulus ve ülkelerin hakkında imgelerin yansıtılmasını içermektedir. İmaj, duyu organlarıyla algıladığımız semboller ve gösterilenin toplamını ifade etmektedir. Bu bağlamda günümüzde bir ülkenin veya kişinin saygın bir imaja sahip olması belirleyici bir unsurdur. Bir ülkenin saygın bir imaja sahip olması algı ve yaklaşım bakımından o ülkeye avantaj ve itibar olarak geri dönüş sağlamaktadır.⁷²

İmaj kişiden kişiye veya toplumdaki topluma farklılık göstermektedir. Geçmişte meydana gelmiş sosyal, politik yahut tarihi olayların, toplumun veya bireyin geçmişteki deneyim ve tecrübelerinin, inançların, düşünce tarzlarının, “Öteki” üzerine yaklaşım ve bakış açısının imajın oluşum ve değişkenliğini oldukça etkilediğini söylemek gerekmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan imajların toplumun belleğinde bir yer edindiği söylenebilmektedir. Bu açıdan imajın oluşumunda kolektif bellek çok önemlidir. Çünkü imajın kabulünün toplumsal ve tarihsel olaylarla bağlantısı olmalıdır. Bu sebeple geçmiş deneyim ve yaklaşımlarının meydana getirilen imaj özelinde bir uyum yakalaması gerekmektedir.⁷³

İmajın meydana getiriliş sürecinde “Öteki” kavramının yeri büyüktür. “Ben” ve “Öteki” algısı özelinde ayırt edici bir farklılık sunulmalıdır. Örneğin Gerard Delanty, Batı kimliği özelinde ötekileşmeyi İstanbul’un 1453 yılında Türkler tarafından fethedilmesine bağlamaktadır. Edward Said ise Avrupa özelinde öteki algısının Doğu’daki Araplar üzerinden oluştuğunu öne sürmektedir. Başka bir görüş sahibi olan Thierry Hentch ise Batı’nın ötekisinin Araplar değil Türkler olduğunu ifade etmektedir. Kemal Karpat

⁷⁰ Türk Dil Kurumu, “İmaj” Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 21.06.2022).

⁷¹ Esra Özşüer, *Türkokratia*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 13-14.

⁷² Bilgehan Gültekin, “Türkiye’nin Uluslararası İmajında Yükselen Değerler ve Eğilimler”, *Selçuk İletişim*, c. 4, sy. 1, (2013), s. 127.

⁷³ Özşüer, a.g.e., ss. 15, 17-18.

ise Türklerin Avrupalılar arasındaki imajının yüzyıllar içerisinde değişim geçirdiğine dikkat çekmekte ve bu imajın, XVI. yüzyıla kadar korku ve endişe olduğunu, XVI. yüzyıldan sonra yerini korkudan saygıya, XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyılda küçümsemeye doğru değişim geçirdiğini ifade etmektedir.⁷⁴

2.2. Türk İmajı

XVI. yüzyıl Orta Avrupa’ında hikâye, deyim, tablo ve broşürlerde Türkler, genel olarak aniden baskın yapan, yağmacı ve elikanlı kişiler olarak tanımlanmaktadır. O yılların Türk imajı oluşumu daha çok din temelli olarak işlenmektedir. Avrupa’da yönetim ve düşün sınıfları Osmanlı Devleti’nin Hristiyanların işledikleri günahların bir cezası olarak Tanrı tarafından gönderildiğine inanmaktadır.⁷⁵

Avrupa’nın derinliklerinde yatan Türk korkusunun temel sebebi Türklerin Orta Avrupa’ya kadar ilerlemiş olmalarıdır. Türklerin askeri ilerleyişi ve tehdidi karşısında Avrupalı halkların ilgisizliği karşısında kilise bu düşman imajının oluşturulması adına propaganda çalışmalarına girişmiş ve Türk imajının oluşumunda dini düşman teması kullanılmıştır. Kilise, bu söylemini daha çok vergi vermeden kaçınan alt tabakaya ve çiftçi sınıfına yöneltmiştir.⁷⁶

Martin Luther de Türkler hakkında “Türlere Karşı Savaş” ve “Türlere Karşı Duaya Çağrı” adlarını taşıyan iki kitapçık yazmıştır. Luther’e göre Türkler Tanrı’nın kırbacıdır ve Hristiyanlık dinini ortadan kaldırmak için savaşmaktadırlar. Luther’in analizine göre Türkler ile savaşı yürütmek papakilise üzerinden değil kral-devlet üzerinden yürütülmelidir. Luther, Türkleri dünyevi bir tehlike değil uhrevi ve manevi bir tehlike olarak görmekte onlardan kurtulmak için bol bol dua edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁷

II. Viyana Kuşatması gerçekleştiği zaman itibarıyla Türk imajı yeniden yorumlanmıştır. 1683 Viyana Kuşatması sonrası “Avrupa’nın Viyana önlerinde kurtulduğu tarihtir”⁷⁸ söylemi Avusturya’da dile getirilmeye başlamıştır. Kara Mustafa Paşa’ya ilişkin en önemli imaj ve ayrıntılar

⁷⁴ Betül Karagöz Yerdelen, “Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisinde Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, c. 35, sy. 35, (2017), ss. 54-56.

⁷⁵ Mustafa Çolak, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Orta Avrupa’da Türk İmajı ve II. Viyana Kuşatması ile Kazandığı Boyut, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000), ss. 266-267.

⁷⁶ Özsüer, a.g.e., s. 105.

⁷⁷ Çolak, a.g.m., s. 267.

⁷⁸ Yüksel Kocadoru, “1683 Sonrası Avusturya Edebiyatında Türkiye ve Türkler”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000), s. 243.

Venedikliler tarafından hazırlanmıştır. Venedikli diplomatlar, Osmanlıların önemli şahsiyetlerini ayrıntılı bir betimlemeyle tanıtmada konusunda özel olarak eğitilmişlerdir. Diplomat Giovanni Bartista Donado, sadrazamın fiziki yapısı ve görünüşünü: “*Güçlü, kuvvetli bir mantalitesi, kaba saba vücudu, ne ince yapılı, ne de şişman, ağırkanlı bir ifadesi ve mağrur bir görünüşü var*”⁷⁹ şeklinde aktarmıştır.

Viyanalı fırıncı Peter Vendler’in “Kipferl” adı verilen hilâl şeklindeki kekleri kuşatma sırasında erzakların fazla olduğunu gösterebilmek amacı ile pişirilmiştir.⁸⁰ Ayrıca Viyanalı fırıncı Peter Vendler’in hilâl şeklindeki bu kekleri kuşatma sonrası anma etkinliklerinde simgesel olarak üretilmeye devam etmiştir.

Kuşatmanın nihai sonucunun ardından Viyana’daki sosyal ve kültürel yaşamda çeşitli Türk izlerini de görmek mümkündür. Türk kahvesi tüketimi başlamış ve ilk kahve dükkânı 1715 sonrasında Viyana’da açılmıştır.⁸¹

Kuşatma sonrası Avusturya edebiyatında “kendine dikkat et, ey Doğu” şeklinde uyarılar yer almış, şiir dizelerinde Türkler ve Doğu birbiriyle özdeşleştirilmiştir. 1720 yılında II. Viyana Kuşatması’nı konu alan Türkischbestraffer Hochmuth (Türklerin Cezalandırılan Ölçüsüzlüğü) oyununda Türklerin “düşman” imajı tazeliğini korumuştur. Avusturya’da sahnelenen eserler de benzer imajlar bulabilmek mümkündür. 16 Temmuz 1782 tarihinde sahnelenen Die Entführung aus dem Serail (Saraydan Kız Kaçırma) adlı şarkılı oyun bunlardan biridir. Bu oyunun müziğini Wolfgang Amadeus Mozart yapmış, oyunu da Bretzner von Stephanie yazmıştır. Oyunun başlangıcında iki Türk karakter olarak dikkat çeken Osman (Osman) ve Selim iki ayrı Türk imajı çizmiştir. Osman, acımasız ve kötü kalpli bir karakterken Selim ise iyi niyetli, duygusal bir karakter olmasının yanında kalbini Hristiyan bir kadına kaptırmıştır. Oyun boyunca Osman’ın acımasızlığına vurgu yapılırken Selim’in anlayışlı oluşuna, sevdiği kadını olduğu gibi kabullenişine vurgu yapılmıştır. Üstelik kadın başka birine aşıktır. Oyunun sonuna doğru Selim’in aslında bir Türk değil, bir İspanyol olduğunu itiraf etmesi ise düşündürücüdür. İmaj aktarımı özelinde Osman gaddarlığını sürdürürken Selim ise Türk imajından sıyrılarak iyi niyetli ve anlayışlı oluşunun ana hatlarında Türk olmayışının izleyiciye aktarılmaya çalışılması dikkat çekmektedir.⁸²

⁷⁹ Ernest Petrisch, “Avusturya’nın Bakış Açısından Kara Mustafa Paşa”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000), s. 92.

⁸⁰ Rubina Möhring Herold, Türk Viyana, çev. Müjdat Kayayerli, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 88.

⁸¹ Herold, a.g.e., s. 84.

⁸² Kocadoru, a.g.m., ss. 243, 245-246.

Tüm bu imajların altında Türklerin 1529 ve 1683'te bıraktıkları derin korkunun bir izi olduğu açıkça görülmektedir. Korkunun temeline inildiğinde özellikle Hunların Avrupa'ya düzenlediği akınlar olduğunu görülmektedir. Avrupa açısından olumlu izlenimlerin bırakılmadığı bu süreçte Attila, “Tanrının Kırbacı” olarak tanımlanmış hakkında opera ve trajediler yazılmış, İtalya'da “dove che passa quei de Atja, non cresce più l'erba” (Attila'nın adamlarının geçtiği yerde ot bile bitmez) deyimini ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar sonra bu imaj devamında Mamma li Turchi! (Anneciğim Türkler!..) deyimini almıştır.⁸³

1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi yıllardır süren akın faaliyetlerinin devamında büyük yankı uyandıran bir gelişme olmuştur. Avrupa odağını Doğu'daki tehlikeye çevirmiş ve Türkler ilgi odağı haline gelmiştir. Türklerin, Viyana önlerine uzanan fetih hareketleri de bu imaj ve ilginin doruk noktasını oluşturmuştur.⁸⁴ Türkler denilince Viyanalıların zihninde sadece tehlike ve düşman sözcükleri canlanmaktadır.⁸⁵ Yukarıda ifade edilen bu tip deyim ve sözlerin kullanım sıklıklarının Türklerin Avrupa yönüne doğru askeri ilerleyişlerinin Avrupa'daki Türk imajını nasıl etkilediğine dair önemli bir gösterge olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Türklerin, kuşatmasının sonuçlanmasının ardından zamanla Orta Avrupa'da bir tehdit olmaktan uzaklaşmaları neticesinde Avrupa'da Doğu kültürüne ait zevkler toplumda artmaya başlamıştır. Türk usulü oda döşemeleri, Türk tütünü, çinisi, hamam ve kahveye gösterilen ilgi artmıştır.⁸⁶ Türklerin yenilmez imajının zayıflama sürecine girmesi ve Türk korkusunun giderek azalması bakımından II. Viyana Kuşatması önemli bir kırılma noktası olmuştur. Yine de uzun yıllar Türklerin kötü olduğu algısıyla birlikte bireysel Kara Mustafa Paşa imajının olumsuzluğu hafızalardan silinmemiştir.⁸⁷

Muhteşem Türk'ten Hasta Adam'a uzanan Türk'ün Avrupa'daki imaj serüveni endişe, korku, hayranlık ve nefret gibi birbirinden farklı duygulardan beslenmektedir. Türk korkulur, yenilmez imajı ortadan kalksa da gücünün nereden geldiğinin önünde büyük bir muamma bulunmaktadır.

⁸³ Şerafettin Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 1.

⁸⁴ Burcu Alarslan, “Türk İmajının Görsel Yansımaları”, Dünyada Türk İmgesi, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 139-140.

⁸⁵ Herold, a.g.e., s. 88.

⁸⁶ Herold, a.g.e., s. 89.

⁸⁷ Çolak, a.g.m., s. 270.

Bu bilinmezlik Türk imajının oluşumunda korku ve hayranlığı bir arada beslemektedir.⁸⁸

Tarih ders kitapları da içerisinde çeşitli imajlar barındıran kaynaklardır. Örneğin Macaristan’da tarih derslerinde Türk-Macar ilişkilerine dair Orta Çağ ile Yeni Çağ üzerinde yoğun konu işleyişi mevcuttur. Ders kitaplarındaki konu başlıklarının yanında Thököly’nin başlattığı isyanın Kara Mustafa Paşa’dan destek görmesi, 1683 Viyana Kuşatması ve devamında Rakoczi Bağımsızlık Savaşı ile devam eden tarihsel sürecin öğretim programında Osmanlı-Macar ilişkilerini ve bu bağlamda Macar bağımsızlığını destekleyen Osmanlı-Türk imajını yansıttığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Günümüzde Türken Sokağı, Zelf Caddesi, Schanz Sokak, Türkenschanz Parkı gibi yerler Türk kuşatmalarının izlerini canlı tutmaktadır. Döbling, Währing ve Hernals gibi üç farklı yerleşim Eylül 1683’te en çok tahribata uğrayan yerlerdir. Özellikle Hernals’ta Osmanlılar özelindeki galibiyeti her yıl kutlamak bir gelenektir. Ortaçağ halk kutlamalarında olduğu gibi eşeğe ters binme törenleri burada yapılmaktadır.⁹⁰

2.3. Sinemada Türk İmajı

1895 yılının Aralık ayında Paris’te Lumiere Kardeşler’in Salon des Indiens’te yaptıkları halka açık ilk gösteri sinema tarihçiliği için bir milat kabul edilmektedir. 28 Aralık 1895 ve devamında Avrupa’da sinemanın popülerliğinin hızlıca artması yeni icadın sunduğu ufuk serüveninden kaynaklanmaktadır. Lumiere Kardeşler’in icadı, kısa sürede toplumların sanat ve kitle iletişim alanında geleceklerini önemli ölçüde değiştirecek icatların başında gelmektedir.⁹¹

Türkiye’yi ilk keşfedenler, kıtadan kıtaya dolaşıp birçok ülkede Lumiere Kardeşler’in icatlarını tanıtan ve birer “imge avcısı” olarak hareket eden kameramanlar ve operatörlerdir. Bunlar gittikleri her yerde kısa belgesel filmler, manzaralar ve görüntüler çekmiştir. Sayıları kısa sürede artan imge avcıları için o yıllarda Osmanlı Devleti, temsil ettikleri şirketleri tatmin edecek nitelikte egzotik görüntülere sahip bir yerdir. Zengin, renkli ve özel izlerin bulunduğu bu ülke kısa zamanda birçok isim için ilgi çekici hale gelmiştir.⁹² Alexandre Promio bu dönem Osmanlı Devleti’ne gelip İstanbul

⁸⁸ Özsüer, a.g.e., s. 21.

⁸⁹ Sezai Öztaş ve Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, “Macaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı”, Dünyada Türk İmajı, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, İstanbul, 2018, ss. 363, 369.

⁹⁰ Herold, a.g.e., ss. 101-102.

⁹¹ Rekin Teksoy, Sinema Tarihi, c. 1, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 13-15.

⁹² Scognamillo, a.g.e., s. 11.

ve İzmir’de çekimler yapmıştır.⁹³ Promio, ülkemizde Türk Piyadesinin Geçit Töreni (Defile de l’infanterie Turque), Türk Topçusu (Artillerie Turque), Haliç Panoraması (Panaroma de la Corne d’Or) ve Boğaziçi Kıyıları Panoraması (Panaroma des Rives du Bosphore) isimli filmleri çekmiştir.⁹⁴ Sinemanın sanatsal işlevinin yanında toplumlar üzerinde bıraktığı etki de yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple de sinema tarihsel süreç içerisinde birçok totaliter yönetimlerde baskı kurulan ilk unsurlar arasında yer almıştır. Tarihsel süreç içinde Gobbels ve Mussolini’nin sinemayı kendi propaganda araçları olarak kullanmaları da bu yüzdendir. Gobbels’in sinemaya sağladığı devlet yardımı, Mussolini’nin kurduğu Cinecitta stüdyoları temelinde toplumun sinema üzerinden propaganda ve imaj çalışmalarıyla beslenmesidir. Rus devrimi de yeni devrim koşullarını halka en hızlı biçimde aktarabilmek için sinemadan istifade etmiştir.⁹⁵

Tarih, sinemanın icadından itibaren film sektörü için önemli bir kaynak olmuş ve film sektörü tarafından sinemanın icadından günümüze kadar birçok tarihi film çekilmiştir.⁹⁶ Tarih ve sinema arasındaki ilişkinin saptanmasında Walter Benjamin’in “*drama sanatı için tarihte iz bırakmak, başka hiçbir edebi tür için olmadığı kadar elzem olduğu için*” söylemi ilişkinin kıymetini doğrular niteliktedir.⁹⁷ Bu tarz filmlerde özellikle muharebe sahnelerinde askerler, üniformaları, teçhizatları, silahları ve kullandıkları ekipmanlar bir imaj oluşturulmasında önemli safhalardır.⁹⁸

Türk imajının sinemaya yansıması hususunda, daha icadının ilk dönemlerinden önemli içerikler üretilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi yıllarında Türkiye’de daha çok cephe ve savaş filmleri çekilmiştir. Amerika; Rus Cephesi (Russian Battlefields, 1915), Rusya’da Alman Laneti (The German Curse in Russia, 1918), Küçük Asya’da Yunan-Türk Savaşı (Greek-Turkish War in Asia Minor, 1922) gibi yapımları bu dönemde sıralamıştır. Aynı dönemde Rusya’da savaşın ilk döneminde Eugene Bauer’in yönettiği Türkiye’ye İhanet Eden Enver Paşa (1914) filmiyle düşman ülke olarak Osmanlı Devleti hedef alınarak bir Türk imajı

⁹³ Agah Özgüç, Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s. 7.

⁹⁴ Scognamillo, a.g.e., s. 12.

⁹⁵ Atilla Dorsay, Sinema ve Çağımız, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 31, 40.

⁹⁶ Sezai Öztaş, “Tarih-Sinema İlişkisi ve Sinema Filmlerinin Tarih Derslerinde Kullanımının Önemi”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler, ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss. 797-807.

⁹⁷ Oğuz Makal, Sinemada Tarihin Görüntüsü, Beykent Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 13.

⁹⁸ Ufuk Güral, Sinema Tarihi, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 57.

çizilmiştir. Rus filmlerindeki bu imaj Kazaklar (The Cossacks) filminde de devam etmektedir.⁹⁹

Sinemada Türk imajı üzerine çalışmalarda Batı sineması ilerleyen yıllarda karakter temelli yapımların da üzerinde durmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türk tarihinin ünlü şahsiyetlerinin hayatlarını anlatan filmler yapılmıştır. II. Abdülhamit sık tercih edilen padişahlardan biridir. Daha çok baskıcı ve korku estiren bir imajla İkiz Jalma’da, Kızıl Sultan’da (Le Sultan Rounge, 1935) ve Lanetli Abdul’da (Abdul the Damned, 1935) bu imaj temelli bir karakter çizilmiştir. Ayrıca İtalya-Yugoslavya ortak yapımı Fatih Süleyman (Solimano il Conquistatore, 1961) filminde Türk imajı yine olumsuzdur. Türkler köy basmakta, yağma yapmakta, insanlara zarar vermektedir. Filmin en özel taraflarından biri ise senaryoda Kanuni Sultan Süleyman’dan çok İbrahim Paşa’yı ön planda tutmalarıdır. “Mamma, i Turchi!” (Anne, Türkler!) deymi özellikle Güney İtalya’da kullanılan ve Türk akıncılarıyla bağdaşmış bir deyimdir. Bu deyim daha çok tehlikeyi çağrıştırmaktadır. Carmelo Bene’nin Türklerin Meryem Anası (Nostra Signora dei Turchi, 1968) filminde Otronto kentinin Türkler tarafından fethi anlatılırken destansı kahraman figürü olarak Otrontolu Azize Margherita’dan faydalanılmıştır.¹⁰⁰ Sinema, tarih ve imaj üçgeninde “Öteki” kavramı propaganda, diaspora ve doyum yaşamak için kitleye sunulmaktadır. Tarihsel filmlerin içeriğindeki öteki kavramı imaj ile harmanlanıp ideolojik bir aygıt olarak kitlenin önüne sunularak uç duyguların dışavurumunu kolaylaştırmaktadır.¹⁰¹

3. “11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683)” Filminde Türk İmajı

Türklerin Batılılar arasındaki imajının şekillenmesinde II. Viyana Kuşatması önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü II. Viyana Kuşatması Batılıların olumsuz Türk imajını daha da beslemesine sebep olmuştur. 2012 yılında gösterime giren, yönetmenliğini Renzo Martinelli’nin üstlendiği senaryosunu ise Valerio Manfredi ve Renzo Martinelli’nin yazdığı “11 Eylül 1683” filmi, Osmanlı Devleti’nin Viyana’yı kuşatması ve bu kuşatmanın akıbetini değiştiren 11 Eylül 1683’teki III. Jan Sobieski yönetimindeki Leh süvarilerinin Viyana’nın yardımına yetişip Kahlenberg Muharebesi sonucunda Kara Mustafa Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunu ricat ettirmesini konu edinmektedir.

⁹⁹ Scognamillo, a.g.e., ss. 15-16, 28.

¹⁰⁰ a.g.e., ss. 43, 54-55, 117-118.

¹⁰¹ Murat İri, “Hayali Cemaatin Hareketli Resimdeki Ha(ya)li: Ulusçuluk ve Sinema.” Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar, ed. Murat İri, Derin Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 291-294.

Görüntü 1. Filmin Başlangıç Sahnesi

Filmin ön açılış bilgilerinde Kara Mustafa Paşa'nın “Altın Elma”¹⁰² olarak adlandırılan Viyana'yı fethetme arzusuna vurgu yaparken bu idealin gerçekleşmesine engel olanlardan Peder Marco d'Aviano'nun ve III. Jan Sobieski'nin başarısına dikkat çekilmektedir. Türklerin ideallerini durdurma hususunda film boyunca Marco d'Aviano dini bir kahraman, III. Jan Sobieski ise askeri bir kahraman imajıyla aktarılmıştır.

Görüntü 2. Kara Mustafa Paşa Padişahın Huzurunda

Kara Mustafa Paşa, komutanlığın takdim töreninde padişahın önünde secde ederek bağlılığını belli etmektedir. Hırslı ve başarı arzulayan Kara Mustafa Paşa'nın film boyunca itaat ettiği karakter padişahı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde padişaha gösterilen saygı ve itaat sadrazamlığın takdim töreninde işlenmiştir.

¹⁰² Filimde Türklerin “Kızıl Elma” ülküleri “Golden Apple” olarak aktarılmıştır.

Görüntü 3. Kara Mustafa Paşa'nın Komutanlık Takdim Töreni

IV. Mehmet, görkemli bir törenle Kara Mustafa Paşa'ya komutanlık esasını vermektedir. Doğu toplumlarının monarşi-hükümdar geleneklerinin Türk imajı aktarımında IV. Mehmet'in filmdeki imajının önemi büyüktür. Padişah konumu ve saltanatı itibarıyla kuvvetli ve heybetli bir karakterdir. İrade sahibi ve fazla konuşmayan kudretli padişah, egemenliğini daha da genişletebilmek için sadrazamlık görevine idealleri olan Kara Mustafa Paşa'yı getirmiştir.

Görüntü 4. Sancak-ı Şerif

Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olması sonrası Sancak-ı Şerif de kendisine emanet edilmiştir. IV. Mehmet, sadrazama: “Muhammed'in yeşil bayrağını Avrupa'nın kalbine taşımanı istiyoruz” demektedir. Fakat filmin Türk-İslam imajı hususunda en önemli hatalardan biri Sancak-ı Şerif'in siyah renkte olmasıdır. Peygamber'in Hz. Ayşe'nin siyah renkli kaftanının yünlü

kumaşından yapıldığı tahmin edilen ve Ukab adıyla anılan ve üzerinde “lâ ilahe illallah Muhammedün resûlullah” yazılı olan sancağına “sancak-ı şerif (livâ-i saadet)” denilmektedir.¹⁰³ Filmde, Sancak-ı Şerif’in yeşil renkte olduğu görülmektedir. Peygamber kubbesinin renginin yeşil olması sebebiyle genel manada sinema yapımlarında İslamiyet ile yeşil renk arasında bir bağ kurulmuştur. Filmde de Sancak-ı Şerif’in yeşil renkle tasvir edilmesi bu yüzdendir.

Görüntü 5. Harem İmajı Bağlamında Doğu Oryantalizmi

Batı sineması için Doğu’nun kültürel dekoru çok kıymetlidir. Osmanlı Devleti ile ilgili filmlerde egzotik havayı yakalayabilmek için sıklıkla hamam, harem, gül bahçeleri, değerli halılar, fesler ve Türk gücüyle bütünleşmiş kabalık ve saldırgan tutum bir arada sunulmaktadır.¹⁰⁴ Filmde de Kara Mustafa Paşa’nın İtalyan cariyesi harem havası verilmiş bir alanda sadrazama gördüğü rüyayı anlatarak neden sefere gideceğini sorduğunda sadrazam, “Bu görev şimdiye dek hiçbir Osmanlı komutanının elde edemediği bir görev. Altın Elma Viyana’yı fethetmek istiyorum. Ardından da Roma’ya ordumu götürüp Aziz Peter meydanında atıma su vermek istiyorum” cevabını verecektir. Sadrazamın bu sözleri özelinde Türk imajının içerdiği idealler doğrultusunda film içinde çizilen hedefin sadece Viyana değil Avrupa içlerine doğru ilerlemek olduğu görülmektedir.

¹⁰³ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, İstanbul’daki Mukaddes Emanetler. Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, c. 5, ed. Coşkun Yılmaz, İ.B.B. Kültür A.Ş., İstanbul, 2015, s. 409.

¹⁰⁴ Scognamillo, a.g.e., s. 30.

Görüntü 6. Türklerin Akınlarının Avrupa'daki Toplumlara Yansıması

Peder Marco ailesini ziyaret ettiğinde annesi ve babasının işlerinin yolunda gitmediğini, Türklerin baskınlar yaptığını, hilal bayraklı gemilerin Venedik'te görülmeye başlandığını söylemektedir. Bu sahnede Hilal-Türk sembolleri özelinde Doğulu bir toplum olan Müslüman Türklerin Avrupa içlerinde baskınlar yapıp ailelerin geçimini zorlaştırdığına, ekonomiye zarar veren kötü niyetli insanlar olduklarına vurgu yapılmaktadır.

Görüntü 7. Kara Mustafa Paşa'nın Keşiş ile Görüşmesi

Cariyesinin aynı rüyaları görmeye devam etmesi sebebiyle sadrazam rüya tabiri için kâhinle görüşmeye gitmiştir. Caminin içinde kâhinle görüşen sadrazam, kâhine, keşiş kıyafetli ve ağaçtan bir haç taşıyan birinin işaretiyle okçuların kendisine ok attığını ve vurulduğunu anlatmıştır. Kâhin, bu rüyayı görenin sadrazam değil, hareminden sevdiği bir kadın olduğunu söyler ve rüyanın belli bir gerçeklik taşıdığını, çok kan döküleceğini fakat sadrazamın

kanının akmayacağını yorumlamaktadır. Filmin burada kâhin ile sadrazamın görüşmesini camide yaptırması son derece dikkat çekicidir. İslam’a göre gelecekle ilgili tahminde bulunmak yasaktır.¹⁰⁵ Ayrıca kâhinin sadrazamın görüşmek için geldiğinde Türkçe dua okuduğu görülmektedir. Film boyunca Türkçe seslendirmenin pek tercih edilmemesine rağmen kâhin camide Türkçe dua etmektedir.

Görüntü 8. Kuyruklu Yıldız

Filmde işaretler özelinde kuyruklu yıldızın da önemli bir yeri vardır. Gökyüzünde gözlemlenen kırmızı renge çalan bir kuyruklu yıldız her iki taraf için de savaş alametidir. Peder Marco bunu çok kan döküleceğine dair yorumlamış ve bunun Doğudan gelen bir kan olduğuna işaret etmiştir. Filmin birçok yerinde kan ve Türk bir anlamda kullanılmış, Türk, kan ile kan da Türk ile özdeşleştirilmiştir.

¹⁰⁵ “Gâibi yalnız Allah bilir. Yaratıkların gâibi bilme iddiası kehânetten başka bir şey değildir. Sihir yapmak, yıldızlardan hüküm çıkarmak, fal oklarına inanmak (el-Mâide. 3/90).”
Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’an-ı Kerim tefsiri,
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/759/90-91-ayet-tefsiri>, (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

Görüntü 9. Kara Mustafa Paşa Ordusuyla Birlikte Savaş Hazırlıklarını Tamamlıyor

Kuyruklu yıldız alameti sonrası savaş tuğları dikilmiştir. Kara Mustafa Paşa ordunun karşısına geçerek Allah'ın kendileriyle olduğunu, yakında Batı'ya ilerleyeceklerini, peygamberin yeşil sancağını Avrupa'nın kalbine taşıyacaklarını ve kâfirleri İnebahtı'da yaptıkları için cezalandıracaklarını belirtir. Sadrazamın bu sözleri sarf ederken ekranda savaş tuğları, kalkan, mızrak, kılıç ve Ayasofya görülmektedir. Filmin bu sahnesinde olası bir Türk zaferinin sonuçlarına dair bir ön izleme çizilmiştir.

Görüntü 10. Peder Marco ile I. Leopold'un Görüşmesi

Peder Marco mucizeleri sebebiyle kendisini dini danışmanı yapmak isteyen I. Leopold ile görüşmeye gittiğinde Türklerin hazırlanmaya başladığını, savaşın yakın olduğunu belirtmiştir. Peder Marco'ya göre İslam, dünyayı ele geçirmek istemekte ve ne zaman saldırımları gerektiğini de çok iyi

bilmektedir. Leopold, Vasvar Barış Antlaşması'nı işaret ederken, Peder Marco ise Otuz Yıl Savaşları'nın Avrupa'yı zayıflattığını ve Türkler için bunun büyük bir teşebbüs sebebi olduğunu söylemektedir. Krala, müttefik bulmasını Saksonya, Renanya, Palatina, Bavyera ama en çok Polonya ile görüşülmesini teklif etmektedir. Kral ise Sobieski'nin ondan nefret ettiğini ve eşinin de bir Fransız olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca XIV. Louis'in IV. Mehmet'i kendi tarafında tutmak için her işe kalkışabileceğini söylemektedir. Peder Marco'da Vasvar Barış Antlaşması'nı bozmak için Fransa'nın da Türkleri teşvik ettiğini belirtmektedir. Filmin bu sahnesinde Otuz Yıl Savaşları'nın Avrupa siyasetini nasıl etkilediğine vurgu yapılmaktadır. Habsburgların hem Polonya hem de Fransa ile sorunları vardır. Üstelik kapıda beliren Türk tehlikesini I. Leopold henüz ciddiye almamaktadır. Filmin bu sahnesinde I. Leopold'un jest ve mimiklerinde gözlemlenen korku ve panik Türk imajının o yüzyıldaki Avrupa bakış açısıyla birebir örtüşmektedir.

Görüntü 11. Savaş Divanı Toplanıyor

İstanbul'da da sefer divanı toplantıları sadrazamın başkanlığında başlamıştır. Sadrazam bu toplantıda iki ay içinde Viyana'ya ulaşacaklarını ve sonrasında Avrupa'da rakipsiz olacaklarını ifade etmektedir. Güneş Kral diye tanımladığı Fransa kralı XIV. Louis'in gerçek hedeflerini fark ettiğinde Paris'teki bütün katedrallerin camiye dönüşmüş olacağını belirtmektedir. Bu sahneden yapılan çıkarımlarla filmdeki Türk imajında dini açıdan hoşgörüsüz, yıkım peşinde bir toplum anlayışı Türklere empoze edilmeye çalışılmaktadır.

Görüntü 12. IV. Mehmet'in Divanı İzlemesi

Padişah IV. Mehmet, sefer divanını özel bir alandan takip etmektedir. Fatih Sultan Mehmet dönemi itibarıyla padişahlar “kafes” adı verilen bir bölümden Divan-ı Hümayun’u takip etmeye başlamışlardır. Padişahın divan başkanlığı görevini sadrazama bırakması otorite ve iktidarını arttırmak için son derece önemlidir. Padişah kafesten istediği zaman toplantıları takip etmektedir. Filmde de padişahın gücünün göstergesi ve siyasal egemenliğini belli etmesi bakımından kafes sahnesi oldukça önemlidir.

Görüntü 13. Murat Giray'ın Osmanlı Ordusuna Katılması

Sefer hazırlıklarının ardından yola çıkan ordu 15 Mart 1683'te Edirne'ye gelmiştir. Sonrasında da yola devam ettiklerinde Kırım Hanı Murat Giray ordusuyla sadrazama katılmıştır. İslam'ın yeni zaferleri için sadrazama eşlik edeceğini ifade etmektedir. Kırım Hanı filmin bu sahnesinde sadrazama bağlılık göstererek onun emirlerini yerine getiren bir komutan hüviyetine

bürünmüştür. Osmanlı Devleti'nin protokol kurallarının aktarılmaya çalışıldığı bu sahnede Osmanlı'ya bağlı bölgelerin liderlerinin seraskere gösterdikleri bağlılık aktarılmıştır.

Görüntü 14. Viyana'ya Teslim Ol Çağrısı Yapılması

Sadrazam, kuşatmanın başlangıcında onların dillerini bilen Abul'u karşı tarafa beyaz bayrakla gönderip teslim olma şansı vermiştir. Bu sahnede, Abul şehrin surlarının önünde şehir halkına ve askerlere seslenerek “Gerçek inancı kabul edin ve haraç ödeyin. Bedenlerinizi ve ruhlarınızı kurtarın” diyerek Viyana'yı teslim olmaya çağırmıştır. Filmin tarih-inanç üzerinde ilerleyişinde akış boyunca bir “gerçek inanç” mücadelesi yaşanmıştır. Bu sahnedeki teslim olma davetinde Türklerin Avrupa için Müslüman bir toplum hayali içinde oldukları imajı çizilmiştir.

Görüntü 15. Mehter Takımı

Viyana'nın teslim olmayı reddetmesi sonrasında kuşatma başlamıştır. Mehter takımı da burada ilk kez görülmektedir. Filmde sadece vurmali çalgılardan oluşan ve simsiyah kıyafetler giymiş bir mehter takımı imajı çizilmiştir. Oysa yapılan araştırmalarda mehter takımının son derece canlı renkleri kıyafetlerinde kullandığını söylemek mümkündür.¹⁰⁶ Bu bağlamda filmde mehter takımı kıyafetlerinin tamamen yoruma dayandığını belirtmek gerekmektedir.

Görüntü 16. Savaş Toplantısı

Savaşın detaylarının görüşüldüğü savaş meclisinde Kırım Hanı Murat Giray dağların eteklerine hendek kazıp tuzak kurmayı önermiştir. Kara Mustafa Paşa ise yolun bile olmadığı dağları kimsenin geçemeyeceğini söylemektedir. Murat Giray ise ısrarcı olarak Kahlenberg'ten saldırı olması ihtimallerine karşın oraya topçu birlikler yerleştirmeyi teklif etse de sadrazam tüm toprakların yönünün Viyana surlarına dönük olacağını söylemiştir. Toplantıda, Sobieski tehlikesi için sadrazam “Yaşlı Sobieski ata binemez, sefere çıkamaz, ülkesini terk etmeyecektir” demektedir. Ona göre Sobieski durumu fark edinceye kadar Viyana'daki tüm kiliseler camiye dönüşecektir. Filmdeki bu savaş toplantısında Kara Mustafa Paşa'nın savaş stratejisi sorgulanmaya başlanmıştır. Ayrıca sadrazamın yine düşman stratejilerini ihmal ettiği sadece kendi emellerine odaklandığına vurgu yapılmaktadır. Filmde defalarca farklı şehirler için tekrar edilen kiliselerin camiye dönüştürülmesi burada da yeniden dile getirilmiştir.

¹⁰⁶ Şule Yum, Mehter Musikisi, Antik Dekor Dergisi, sy. 69, (2002), s. 108.

Görüntü 17. Kutsal İttifak’a Lehistan’ın Katılması

Savaşın seyrini değiştirecek gelişme Kutsal İttifak yönetiminin uzun tartışmalar sonucunda Sobieski’ye emanet edilmesiyle gerçekleşmiştir. Peder Marco bu toplantıda “Türklerden kurtulmak istiyorsanız inancınıza tutunun. İncancınız varsa bu savaşı kazanırsınız” demiştir. Peder Marco’nun da desteklemesiyle başkomutan olarak görevi alan Sobieski, Türklere Kahlenberg üzerinden saldırmaya karar vermiştir. Filmin mucize ve imkansızlıkları başarma konusundaki motivasyona ilişkin yüklemeleri bu sahnede ileri düzeye taşınmıştır. Türklerin kalabalık olsalar da, Kahlenberg’in boş bırakılmasının onları yenmek için bir fırsat olarak kullanılması işlenmiştir. Sayıca kalabalık olsalar da Kara Mustafa’nın ihmhalini, ittifak bir fırsat olarak görmüş ve yolu olmayan ve imkânsız gözükken bir yolculuğun neticesinde Sobieski, Türkleri yenmek için ordusuyla birlikte yola çıkmıştır.

Görüntü 18. Peder Marco ile Kara Mustafa Paşa’nın Görüşmesi

Peder Marco ve Kara Mustafa Paşa'nın gizli buluşması adeta filmin özeti niteliğindedir. Her iki kahraman da inanç, varlık ve yaratıcı üzerinden doğru ve haklı tarafın arayışına girişmiştir. Savaşın, mücadelenin ana sebebi dindir. Filmin bu sahnesinde Türkler, Viyana'ya dinlerini ve dinsel geleneklerini empoze etme amacındadır.

Görüntü 19. 11 Eylül 1683 Sabahı Kara Mustafa Paşa'nın Taarruzu Takip Etmesi

11 Eylül 1683 günü sabah namazında Kara Mustafa Paşa: “Birkaç saat içinde Viyana olmayacak ve bugün yüzyıllarca hatırlanacak” demiştir. İslam dini için bir zafer günü olacağına inancı tamdır. Sadrazamın ordusuyla namaz kılariken “Viyana olmayacak” tabirini kullanması Türk imajı özelinde son derece önemli bir noktadır. Konstantinopolis'in İstanbul'a evrilme sürecinin benzer bir şekilde Viyana'da da uygulanabilirliği senaryosu film özelinde işlenmiştir. Buna göre Konstantinopolis'in başına gelenler Viyana'nın da başına gelecek, Müslüman Türkler burada şehrin kimliğini, adını ve geleneklerini değiştirecektir.

Görüntü 20. Peder Marco, Leh Ordusu ile Kahlenberg Tepesinde

Peder Marco da Türklerden kurtulmak için inanç ve geleneklerin korunmasına vurgu yapmaktadır. Bu sebeple de Viyana'nın varlığına dikkat çekmektedir. Çünkü Viyana düşerse Roma'nın da düşeceği inancı hakimdir. Bu durumda da inancın savunulması gerektiğini belirtmektedir.

Görüntü 21. Kara Mustafa Paşa'nın Orduya Seslenmesi

Sadrazam taarruz öncesinde orduya dönerek: “Biz gerçek inananlarız. Zamanın başlangıcından beri. Biz bir elin parmaklarıyla sayılamayacak kadar çoğuz. Altın Elma'yı fethedeceğiz” diyerek son taarruz öncesi ordusunu motive etmiştir. Ayrıca filmin bu sahnesinde de inanç savaşına vurgu yapılarak Türklerin kendilerini gerçek inanan kabul ettiklerine ve inanç konusunda uygulayabilecekleri baskıya dair bir vurguda bulunulmuştur.

Görüntü 22. Sobieski ve Leh Ordusunun Fark Edilmesi.

Kahlenberg tepesinde Sobieski kumandasındaki ordunun belirmesi savaşın gidişatını tamamen değiştirmiştir. O güne dek sürdürülen çabaların ardından, o tepenin boşta bırakılması pahalıya mal olmuştur. Burada Kara Mustafa Paşa'nın Viyana emeli uğruna odaklanmışken dikkatsiz davrandığına ve sayıca üstün olmasına rağmen mevcut avantajını yitirdiğine vurgu yapılmıştır.

Görüntü 23. Kara Mustafa Paşa'nın Geri Çekilmesi

Murat Giray, sadrazamın emrine itaat etmeyi bırakarak ordunun sol tarafını korumamıştır ve kendi ordusunu da alarak uzaklaşmıştır. Filmde sadrazam hem savaşı kaybetmiş hem de en büyük destek ordusunu yitirmiştir. Film boyunca Doğu gelenekleri ve Osmanlı askeri teşkilatının protokol ve itaatler

imajının bu sahnede Murat Giray’ın emre itaat etmemesiyle değiştiği görülmektedir.

Görüntü 24. Kara Mustafa Paşa’nın İdamı

25 Aralık 1683’te Belgrad’da oğlu ve eşinin gözü önünde sultanın emriyle Kara Mustafa Paşa boğularak idam edilmiştir. Ölümü öncesinde Allah ve gerçek inancın zaferi için mücadele ettiğini belirtmiştir. Film bir inanç savaşı neticesinde başlamış ve gerçek inancın zaferi için mücadele ettiğini söyleyen bir Osmanlı sadrazamının idamıyla bitmiştir.

Sonuç

Kuruluşu itibarıyla Doğu ve Orta Avrupa üzerine fetih hareketlerinde bulunan Osmanlı Devleti’nde, Kanuni Sultan Süleyman devri ve sonrasında Orta Avrupa, siyasi meseleleriyle sürekli devletin gündemindedir. Birinci kuşatmanın ardından Köprülüler devrinde tekrar sağlanan kısmi istikrarın sonrasında sadrazam olan Kara Mustafa Paşa, Macarların ve İmre Thököly’nin mücadelelerini kendisi için bir fırsat olarak görerek Viyana’ya sefer hazırlıklarına başlamıştır.

I. Leopold ve Habsburg, Otuz Yıl Savaşları neticesinde ateşli silah teknolojilerini geliştirmiş, askeri tecrübe kazanmışlardır. Fakat buna rağmen Doğu’dan gelecek bir Türk kuşatmasına hiç hazır değillerdir. Bunun sebebi Batı sınırlarını meşgul eden Fransa sorunudur. Bu sebeple uzun bir zaman Vasvar Barış Antlaşması’nın sürdürülebilirliği için mücadele etmişlerdir.

1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması bu şartlar altında başlarken kuşatma öncesi sadrazamın ihtimal vermediği Sobieski’nin yardımının gerçekleşmesi savaşın seyrini tamamen değiştirmiştir. Kuşatmanın sonucunda 1699’da Karlofça’ya kadar sürecek uzun savaşlar askeri, ekonomik ve siyasal anlamda Osmanlı Devleti’ni büyük buhranın içine

sokmuştur. Osmanlı’daki buhran Kutsal İttifak için bir motivasyon oluşturarak kendilerini geliştirip Osmanlı üzerinde nüfuz kazanmalarına imkân sağlayacaktır.

Savaş, sebep ve sonuçlarının yanında “Türk İmajı” hususundaki tesirleri de etkilemiştir. Türk, Avrupa için endişe duyulan, korkulan ve tahmin edilemez bir toplumdur. Doğu’dan gelen, farklı gelenek ve kültürlere sahip, stratejisi farklı bu toplumu manevi anlamda günahlarının kefareti olarak gören batı toplumu, II. Viyana Kuşatması sonrasında bu imajdan uzaklaşarak korkulan, yenilgisiz Türk imajını yavaş yavaş kırmıştır. Fakat Türk’ün tamamen olumlu bir imaj kazanması da söz konusu değildir.

“11 Eylül 1683” filmi savaşın stratejik önemine, Macar isyanına yahut bölgesel rekabete değinmeden kuşatmayı bir Hristiyan-Müslüman varoluş ölçütünde değerlendirmiştir. Filmdeki Türk imajında da dinsel öğeler ön planda olup Türkler, farklı inanışlara tahammülsüz, kaba ve saldırgan bir imajla yansıtılmıştır. Filmde tarihsel olarak Kırım Hanı Murat Giray ve Kara Mustafa Paşa’nın fikir ayrılıklarına değinilmiş, I. Leopold’un sakin ve savaşa yatkın olmayan mizacı açıkça belli edilmiştir. Ayrıca ateşli silahların önemi, Türk lağımcılarının yetenekleri film içerisinde aktarılmıştır. Bunun yanı sıra aralarında siyasal kriz de olsa birçok ülkenin konu Türkler olunca bir araya gelerek Kutsal İttifak bünyesinde bir araya gelişleri de aktarılmıştır. Film bu bilgilerin ışığında kuşatmayı dinsel bir mücadele üzerinden ifade etmeye çalışmıştır.

Kaynakça

1. Araştırma-İnceleme Eserler

- ALARSLAN BURCU, “Türk İmajının Görsel Yansımaları”, Dünyada Türk İmgesi, (Ed. Özlem Kumrular), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÇİÇEK Kemal, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, Türkler Ansiklopedisi, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 746-764.
- ÇOLAK Mustafa, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Orta Avrupa’da Türk İmajı ve II. Viyana Kuşatması ile Kazandığı Boyut”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, 8-11 Haziran, Amasya, 2000, yay. haz. Zeki Dilek vd., Ankara, 2001, ss. 265-272.
- DANIŞMEND Hami İsmail, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 3, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011.
- DORSAY Atilla, Sinema ve Çağımız, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- FAROQHİ Suraiya, Türkiye Tarihi 1603-1839, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- GÜLTEKİN Bilgehan, “Türkiye’nin Uluslararası İmajında Yükselen Değerler ve Eğilimler”, Selçuk İletişim, c. 4, sy. 1, 2013, ss. 126-140.
- GÜRAL Ufuk, Sinema Tarihi, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2013.

- HAMMER von Joseph, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Ed. Mustafa Güçlükol), c. 2, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- HEROLD Rubina Möhring, Türk Viyana, çev. Müjdat Kayayerli, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- İNALCIK Halil, Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- İRİ Mustafa, “Hayali Cemaatin Hareketli Resimdeki Ha(ya)li: Ulusçuluk ve Sinema”, Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar (Ed. Murat İri), Derin Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 287-296.
- JORGA Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. 4, yay. haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KANTEMİR Dimitri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, c. 2, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.
- KOCADORU Yüksel, “1683 Sonrası Avusturya Edebiyatında Türkiye ve Türkler”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, 8-11 Haziran, Amasya, 2000, yay. haz. Zeki Dilek vd., Ankara, 2001, ss. 241-247.
- KRETSCHMAYR Heinrich, Viyana Kapısında Türkler, çev. Lara Nişel, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.
- KÜÇÜKAŞCI Sabri Mustafa, “İstanbul’daki Mukaddes Emanetler”, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Ed. Coşkun Yılmaz), c. 5, İ.B.B. Kültür A.Ş., İstanbul, 2015, ss. 402-415.
- MAKAL Oğuz, Sinemada Tarihin Görüntüsü, Beykent Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.
- MCKAY Derek ve SCOTT M. H., Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.
- MILLAR Simon, Viyana 1683, çev. Eşref B. Özbilen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖZGÜÇ Agah, Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.
- ÖZSÜER Esra, Türkokratia, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.
- ÖZTAŞ Sezai., “Tarih-Sinema İlişkisi ve Sinema Filmlerinin Tarih Derslerinde Kullanımının Önemi”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler, (Ed. Mehmet Öz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss. 797-807.
- ÖZTAŞ Sezai ve ÇAPRAZ Hüseyin Şevket Çağatay, “Macaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı”, Dünyada Türk İmajı, (Ed. Ahmet Şimşek), Pegem Akademi, İstanbul, 2018, ss. 361-372.
- PETRISCH Ernest, “Avusturya’nın Bakış Açısından Kara Mustafa Paşa”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, 8-11 Haziran, Amasya, 2000, yay. haz. Zeki Dilek vd., Ankara, 2001, ss. 91-99.
- SANDER Oral, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- SCOGNAMILLO Giovanni, Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- TURAN Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Öztaş, S. Hacıoğlu, Uğur (2023). Batı Sinemasında Türk İmajı Yansıması: “11 Eylül 1683 (11 Settembre 1683)” Filmi Örneği. ABAD, 6(11), 31-67.

TEKSOY Rekin, Sinema Tarihi, c. 1, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2009.

UZUNÇARŞILI Hakkı İsmail, Osmanlı Tarihi, c. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

YERDELEN Karagöz Betül, “Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisinde Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, c. 35, s. 35, 2017, ss. 43-63.

YUM Şule, (2002). Mehter Musikisi. Antik Dekor Dergisi, sy. 69, 2002, ss. 102-108.

ZINKEISEN Wilhelm Johann, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli, c. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

2. İnternet Siteleri

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIğI, Kur'an-ı Kerim Tefsiri, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/759/90-91-ayet-tefsiri>, (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

TÜRK DİL KURUMU, “İmaj” Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 21.06.2022).

DOWRY AGREEMENTS OF GREEKS IN THE OTTOMAN THESSALONIKI THAT WENT AWRY (LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES)¹

Maria NTISLI*

Abstract: “Dowry Agreements” (Proikosymfona) drawn up in the Greek Community of Thessaloniki in the Ottoman Empire and went awry for various reasons, were agreements that determined the dowry that the bride would give to the groom. Many times they became the subject of disputes, directly or indirectly, between the couple or other persons connected with them, jeopardizing marriages that had already taken place or even canceling marriages that were to take place. Ottoman state administration had no involvement in the management of affairs such as the dowry agreements of the Greeks. Taking for granted the validity of a quasi-autonomous system of self-government (“Millet”) of the Greek Community in the Ottoman Empire, various aspects of marriage as a social event are reflected in this paper. Specifically, the objective meaning of the dowry that the woman gave to the man is enlightened and, by extension, our knowledge of the position of the Ottoman Greek woman in society vis-à-vis the man is also enlightened. In this study, the above issues were addressed.

Key Words: Dowry Agreements, Judicial Cases of Greeks, Millet System, Ottoman Greeks, Ottoman Thessaloniki.

OSMANLI SELANİK’İNDE YUNANLARIN TERS GİDEN ÇEYİZ HESABI SÖZLEŞMELERİ (19. YÜZYIL SONU – 20. YÜZYIL BAŞI)

Öz: Osmanlı Devleti’nde Selanik Rum Cemaati’nde yapılan ve çeşitli nedenlerle ters giden “çeyiz hesabı sözleşmeleri” (Proikosymfona), gelinin damada vereceği çeyizi belirleyen sözleşmelerdi. Çoğu kez, çiftler veya onlarla bağlantılı diğer kişiler arasında doğrudan veya dolaylı olarak, hâlihazırda gerçekleşmiş evlilikleri tehlikeye atarak ve

¹ This paper was presented at the *INCSOS VIII. International Congress on Social Sciences (INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi)*.

* Yab. Uyr. Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, disdis2011@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5234-9525.

hatta gerçekleşecek evlilikleri iptal ederek anlaşmazlıkların konusu oldular. Rumların çeyiz hesabı sözleşmeleri gibi işlerin idaresinde Osmanlı devlet yönetiminin hiçbir müdahalesi yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Cemaati'nin yarı-özerk bir özyönetim sisteminin ("Millet") geçerliliğini kesin olarak kabul eden bu makalede, toplumsal bir olay olarak evliliğin çeşitli yönleri yansıtılmaktadır. Spesifik olarak kadının erkeğe verdiği çeyizin nesnel anlamı aydınlatılmakta ve buna bağlı olarak Osmanlı Rum kadınının toplumdaki erkek karşısındaki konumuna ilişkin bilginiz de aydınlatılmaktadır. Bu çalışmada şu hususlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeyiz Sözleşmeleri, Rumların Hukuki Davaları, Millet Sistemi, Osmanlı Rumları, Osmanlı Selanik'i.

Introduction

The purpose of this study is to approach documents which refer to some cases of "Dowry Agreements" (Proikosymfona) that were drafted within the Greek Community of Thessaloniki in the Ottoman Empire, but which went wrong and lost their primary aim. Dowry agreements were contracts being signed during engagement that specified the dowry the bride would give to the groom.² As emerged from the research of the *Archive of the Holy Metropolis of Thessaloniki* (AHMT), the "Dowry Agreements", which had arrived there, were the subject of disputes, directly or indirectly, between the couple or other persons associated with them. These cases, which needed legal care, were therefore brought to the "Court" of the Greek Community of Thessaloniki, the Holy Metropolis.

The ultimate aim of depicting some of these "deplorable incidents" of some marriages that had already taken place or were to take place but were cancelled or simply threatened is to understand the consequences of a system implemented by and within the Ottoman Greek community. An Ottoman Greek Orthodox Christian who had a legal problem could appeal to the court of his community. In the context of the "Millet" system of the Ottoman Empire, it can be seen how marriage evolved as a social phenomenon of that time. Through the study of "dowry agreements" the following are captured: an aspect of the woman's position in society vis-à-vis the man, the apparent purpose of the dowry and who was ultimately "secured" through them.

Rum Millet in the Ottoman State at the end of the 19th century - beginning of the 20th century, lived in a regime of almost autonomy, experiencing its most controversial periods during the "Privileged Issue of the Patriarchate" (1883-1884, 1887-1891 and 1908-1914). These were the times when the

² Archive of the Holy Metropolis of Thessaloniki (AHMT), Private Documents to the Metropolis of Thessaloniki (PDMT), 1894/Γ7is [1ç], 10326/9-5-1894.

Patriarchate, in the context of the reforms of the Ottoman State, felt that its “inalienable privileges” that it claimed to have had since the time of Sultan Mehmed II were being shaken.³ In the documents studied here, there is almost no reference to the Ottoman state administration, which confirms that it had no involvement or interference in the management of affairs such as those concerning the greek dowry agreements.⁴

The management of divorce, alimony, *trachoma* (“τράχωμα” bride dowry of money and estates, an amount of money over and above the usual dowry demanded by the groom from the bride’s family) and alimony proceedings were always handled in the Patriarchate when it came to Greeks in Istanbul, in the Metropolises when it came to Greeks outside of Istanbul.⁵ Any objection that the adjudication of endowment matters belonged to the Civil Courts was being rejected.⁶ The *Hatt-ı Hümayûn* (imperial decree), promulgated on February 18, 1856 institutionalized the separation of civil and ecclesiastical power, promoting changes in judicial matters. From the General Regulations of the Patriarchate of 1862 onwards the distinction was made between Spiritual and Mixed Ecclesiastical Courts.⁷ The Spiritual Courts, which consisted of clergy, had jurisdiction over the spiritual part of family affairs, such as *betrothal* (*mnisteia* “μνηστεία” meaning that a man and a woman commit themselves to a future union. Although not legally

³ Maria Ntisi, *Osmanlı Yönetimi ve Rum Tebaa: Selanik Örneği (1876-1913)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022, vol. 1-2, pp. 139-147, 162-207, 352-363.

⁴ Pagona Parisiou, *Epilysi Gamikon Diaforon me Vasi ton Anekdotu Kodika tou Pnevmatikou Dikastiriou tis Mitropoleos Didymoteichou (1898-1905)* (Επίλυση Γαμικών Διαφορών με Βάση τον Ανέκδοτο Κώδικα του Πνευματικού Δικαστηρίου της Μητροπόλεως Διδυμότειχου (1898-1905) (Resolving Marital Disputes Based on the Anecdotal Code of the Spiritual Court of the Metropolis of Didymoteicho (1898-1905)), Aristotle University of Thessaloniki, Master Dissertation, Thessaloniki 2020, p. 36.

⁵ Michail G. Theotokas, *Nomologia tou Oikoumenikou Patriarcheiu itoi tis I. Synodou kai tou D.E.M. Symvouliou epi tou Astikou, Kanonikou kai Dikonomicou Dikaiou Apo tou Etous 1800 mechri tou 1896 Meta Simeioseon (Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του Αστικού, Κανονικού και Δικονομικού Δικαίου Από του Έτους 1800 μέχρι του 1896 Μετά Σημειώσεων)* (*Ecumenical Patriarchate Jurisprudence, that is, the Holy Synod and D.E.M. Civil, Canonical, and Procedural Law from 1800 to 1896, with Notes*), Neologou, İstanbul, 1897, <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/f/d/f/metadata-141-0000316.tkl> [Retrieved 22.11. 2018], p. 34.

⁶ Theotokas, *ibid.*, p. 136.

⁷ Parisiou, *ibid.*, p. 36; Evi Psarrou, “Engagement, Infidelity and Divorce: Aspects of Greek Family Relations During the Ottoman Era”, *International Journal of Science and Research*, 10/11 (2021), DOI: 10.21275/SR211108170002, p. 573.

binding by secular law, it is according to the canon law), marriage, alimony and other related matters. The Mixed Ecclesiastical Courts, composed of lay members and clergy, had jurisdiction over the material side of the cases, i.e. wills, alimony after the dissolution of the marriage, *trachoma* and dowry after the end of betrothal or marriage and intestate inheritance (legal term, inheritance when there is no will) disputes and others.⁸ During the betrothal, the engagement was taking place that means every blessing of the priest that was exchanged during the summation of the betrothal.⁹

In the present work, focusing on the Thessaloniki province, every case concerning an engagement or marriage, an appeal was made to the Metropolitan of Thessaloniki, whom Greek Ottoman subjects called *His Holiness* (Panagiotatos, Panierotatos), sometimes they addressed the Reverend *Eldership* (Demogerontia/Dimogerontia (*Δημογεροντία*, a type of local government of the Greek Community) and sometimes, in the absence of the Metropolitan, they addressed the *Theofilestatos* (*Θεοφιλέστατος*, the one whom god loves and likes very much) *Commissioner and Representative of His Holiness the Most Reverend Metropolitan of Thessaloniki*. The church, not only had the right but also the duty, as their common mother, to provide them with help and understanding and to protect the sanctity of the sacrament of marriage.¹⁰

For most of the cases, a solution to the problem had been sought in cooperation between the people concerned and the leaders of the local churches.¹¹ Also, sometimes the Metropolis managed to save situations through religious counseling without the case being officially brought to the

⁸ Theotokas, *ibid.*, pp. 39-40, 408-410, 422-423, 425-426; Georgiou P. Nakos, “Peri tou Thesmou tou ‘Patrikou Dikaiomatos’ (Baba-Hakki) eis to Ethimikon Dikaion Thrakis” («Περί του Θεσμού του ‘Πατρικού Δικαιώματος’ (Baba-Hakki) εις το Εθιμικόν Δίκαιον Θράκης» [“On the Institution of ‘Paternal Right’ (Baba-Hakki) in the Customary Law of Thrace”]), *Armenopoulos*, 32 (1978), pp. 400-402. Vasiliki Diafa-Kampouridou, *Mnisteia kai Gamilies Paroches sti Nomologia ton Dikastirion tis Ieras Mitropoleos Servion kai Kozanis (18os – 20os ai.) (Μνηστεία και Γαμήλιες Παροχές στη Νομολογία των Δικαστηρίων της Ιεράς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης [18^{ος} – 20^{ος} αι.]) Betrothals and Marriage Allowances in the Jurisprudence of the Courts of the Holy Metropolis of Serbia and Kozani [18th – 20th century]*, Aristotle University of Thessaloniki Department of Law, Doctoral Dissertation, Thessaloniki 2006, p. 107; AHMT, PDMT, 1902/Γ7kd (κδ), 213/10390/20-7-1901.

⁹ Theotokas, *ibid.*, pp. 408-410, 413-414, 425: During this process, the gifts of the engagement (mnistra “μνήστρα”) consisted, according to the circular of 1868, of rings of a value proportional to the state of the betrothed couple.

¹⁰ Theotokas, *ibid.*, p. 51; Psarrou, *ibid.*, p. 573; Archive of the Ecumenical Patriarchate of Istanbul, Code A’/61, 1434/23-3-1891.

¹¹ AHMT, PDMT, 1894/Γ7is [ις], 11841/24-3-1894.

legal level. In such an example, Eleni Rizou Vakali in her letter dated June 7, 1876 stated that her husband left for Athens taking the 40 Ottoman liras of her dowry. As a result of the intervention of the Metropolis, the husband was forced to return the money to his wife, and he himself to return to his post and fulfill his marital duties.¹² Sometimes when this was not achieved, the church was forced to give, for example, its approval to a separation.¹³

The *dowry agreements* were also called *marriage contracts* (gamilia symvolaia < γαμήλια συμβόλαια), *documents of endowment* (engrafa proikodotiseos < έγγραφα προικοδοτήσεως/ proikodotirion προικοδοτήριον), *dowry delivery documents* (engrafa proikoparadosis < έγγραφα προικοπαράδοσης), *dowry assessment documents* (engrafa proikotimiseos < έγγραφα προικοτιμήσεως) etc. They usually started with the expression that “it was done according to the prevailing custom of our city..”¹⁴ and they continued with the expression that “during the dowry delivery... he got married and endowed with...”.¹⁵ It was the property that was being given to the man by the woman or someone else on her behalf for the “burdens” of the marriage, after the agreement of both sides of the two prospective spouses.¹⁶ The dowry was also characterized as a *salary*.¹⁷

1. The Drawing Up of Dowry Agreements-Substance

The fact that people with minimal assets saw fit to commit their marriage arrangements to written agreements suggests that the society in question had needs that could no longer be met or secured by oral agreements and widely accepted customary rules, however widely accepted they might be.¹⁸ The

¹² AHMT, PDMT, 1893/Γ7ie [ιε], /27-1-1893; AHMT, Private Documents from Istanbul to the Metropolis of Thessaloniki (PDIMT), B'18, 675/10153/7-6-1876.

¹³ AHMT, PDIMT, *ibid.*, 1095/10192/20-9-1876.

¹⁴ Chionidis, *ibid.*, pp. 374-378.

¹⁵ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 573/11637/11-5-1876.

¹⁶ Chionidis, *ibid.*, p. 376; Diafa-Kampouridou, *ibid.*, p. 232.

¹⁷ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 1001/11769/7-9-1876.

¹⁸ Aglaia Kasdagli, “Notarial Acts As Sources For Social and Cultural History: the Greek World Under Venetian Rule” («Οι Νοταριακές Πράξεις ως Πηγή Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ιστορίας»), (“Conference Proceedings on the Theme of Unlocking the Potential of Texts: Interdisciplinary Perspectives on Medieval Greek”), Part of a project aiming at the compilation of Medieval Greek Language, CRASSH, University of Cambridge, 18-19 July 2006, (No Page Numbers); Aglaia Kasdagli, “Gamilies Paroches sti Venetokratoumeni Kriti kai Allou: Mia Proti Anagnosi ton Kritikon Proikoon Engrafon tis Ysteris Venetokratias” («Γαμήλιες Παροχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη και Αλλού: Μία Πρώτη Ανάγνωση των Κρητικών Προικίων Εγγράφων της Ύστερης Βενετοκρατίας») (“Marriage Prestations in Venetian Crete and Elsewhere: a First Reading of Cretan Marriage Contracts of the Late Venetian Period”), Acts of the 8th International Cretologic Conference, vol. III, Irakleio

drafting of dowry agreements was done in the offices of the Metropolis and was registered in the special code of dowry-agreements. According to customary law, on the day of engagement, dowry agreements had to be drawn up, signed by each of the parties, the dowry giver, the prospective groom, the witnesses, the superior priest, the *prokritoi* (πρόκριτος, the elected local rulers of the Christian communities of the Ottoman Empire)¹⁹ and by one or more dowry appraisers. There was also a *Committee on Dowries* and then the competent authorities were settling matters according to the law.²⁰ The dowry demand was perpetual and therefore the objection of limitation thereof was being rejected. In the event that a father died before fulfilling the delivery of the promised dowry, this obligation passed to his heirs and successors. The agreement stated a deadline that the dowry had to be given by a specific date that did not exceed two years. When two years had passed since the marriage and the dowry had not yet been given, additional interest of 4% had to be paid.²¹

On August 16, 1894, Dimitrios I. Karagiannis, a resident of the parish of Agia Triada, in his letter to Metropolitan Athanasios II, stated that on October 13, 1893, he got engaged to Katerina Spyridonos Valsamou, a resident of the parish of Agios Athanasios. The dowry agreement was made with her mother Maria S. Valsamou, because her father had passed away. In the contract drawn up, a two-year period was set for the convenience of those promised for the dowry, because she was poor. At one point, passing by the house of his betrothed, Katerina, she followed him and obliged him to bring her to his family, not wishing to stay any longer in her house. The time Katerina had already stayed in his house was about forty days. As stated by the man: “However, the young woman’s mother, a persistent character, in no way accepted to carry out any of her promises for the Holy Marriage to take place, using as argument that her daughter stayed at his house without her consent”. Thus, Dimitrios fervently was begging *His Holiness* to invite Maria S. Valsamou to the Holy Court and to change her mind. He did not wish to be the cause of a threat to the virgin girl’s reputation. He had a moral

2000, pp. 321-332; AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 568/10253/27-11-1884.

¹⁹ Theotokas, *ibid.*, p. 425-426; Giorgos Chionidis, “Ta Archeia kai ta Proikosymfona tis Koinotitas tis Veroias sta Chronia 1864-1914” («Τα Αρχεία και τα Προικοσύμφωνα της Κοινότητας της Βέροιας στα Χρόνια 1864-1914»), *Makedonika*, ed. An. Vavritsa, Ap. Vakalopoulos, G. Theocharidis, D. Kanatsouli, vol. 25, (1986), p. 376.

²⁰ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 568/10253/27-11-1884.

²¹ Theotokas, *ibid.*, p. 475, 477-478, 510.

responsibility towards the girl, whom his parents took care. But since her mother did not agree to give the dowry, he was intending to return her. The letter was assigned to the Spiritual Court.²²

Those interested should have requested a ratified copy by the Metropolis of Thessaloniki.²³ For example, we are informed that on June 17, 1911, Christos Kontokostas, in a letter to *His Holiness* Joachim IV, stated that in 1897 he married Eliza, daughter of the Apostolou Ioannou Sougolitis in the Vlateon parish. According to the dowry agreement, he received as a dowry a house located in the same parish, as well as 30 Ottoman liras in cash, along with dresses and other household items. He therefore begged *His Holiness* to order the relevant office to give him a copy of the said dowry agreement.²⁴

A copy of the dowry could also be requested by the guardian of the orphan from a mother who had died and was entitled to her dowry. For example, on July 22, 1906, a request was made by Christodoulou Pandeiras, guardian of the minor orphan Michael Telemachos, to *His Holiness* Aleksandros II, to receive a copy of the dowry agreement of his mother Eliza Chatzimichail. By the end of 1885, a dowry document was officially drawn up - a deed of her dowry agreement, which amounted to “thirty thousand kuruş” (grosi). He therefore requested, on behalf of the orphan, that the official copy of the dowry agreement in question be issued so that he would have a ratified copy at his disposal in case of need.²⁵

The dowry could also be agreed upon in an unwritten way.²⁶ As can be seen in one such case of a baker named Nikolaos Konstantinos, on July 10, 1876, in his letter he explicitly stated that in September 1875 he decided to get engaged “without a dowry document, but only through a verbal promise with the mediation of one woman”.²⁷

The dowry giver could be mainly her father or her mother in case of her widowhood or her siblings (the girl’s brothers had a moral duty to provide a dowry, but not a legal obligation)²⁸ or other relatives when the girl was an orphan. In a case where other relatives were the ones who gave the dowry,

²² AHMT, PDMT, 1894/Γ7is [ις], No. 11847, Prot. No. 361, 16-8-1894.

²³ Chionidis, *ibid.*, p. 376.

²⁴ AHMT, PDMT, 1911/Γ7i [ι], 785/10617-3/17-6-1911.

²⁵ AHMT, PDIMT, B’18, 668/10535/22-7-1906.

²⁶ Theotokas, *ibid.*, pp. 472, 474.

²⁷ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 11755/10-7-1876.

²⁸ Theotokas, *ibid.*, p. 473; AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 470/11723/11-4-1876; *ibid.*, 1001/11770/3-9-1876; AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 163/10266/1-3-1885; AHMT, PDMT, 1911/Γ7i [ι], 540/10614-2/29-4-1911.

we see for example, in a letter dated March 1, 1885. There it is stated that a girl was given a dowry by her brother and their uncle.²⁹ While on September 6, 1901, Maria Konstantinou Neofotistos stated that at the age of two, as her mother died, her father, Konstantinos Neofotistos, married another woman named Fotini. When her father also died, her stepmother took her in as her own daughter, and since then the girl has served and obeyed her as her own daughter. Her stepmother, had promised her that like a true mother she would take care of her marriage.³⁰

On another occasion, on April 24, 1904, Hamaidi Moschopoulou addressed the *His Holiness* Aleksandros II, and asked for his intercession to the following matter. She was asking for the return of 49 Ottoman liras with one year's interest that she had offered as a loan to the Monastery of Agia Anastasia located in Kaza (district) of Kassandra. For five years she was patient, but now she had to help her niece get married and so she was in dire need of the amount she lent to the Monastery. She asked for the mediation of the Metropolis to resolve the issue without taking on legal dimensions, which would mean more suffering and expenses.³¹

The fact that she was going to marry off her daughter was also mentioned by a woman in order to get back the debt that was being owed by the Agios Nikolaos Church to her husband, who had passed away. On February 2, 1902, Venetia Papa Katouni stated that when her husband Papa Theodoros Katounis was alive, she compromised with the then Commissioners of Agios Nikolaos through the Diocese and specifically the *Eldership* (Demogerontia) in order to receive the loan he had offered to them. Under this compromise she would also receive five years' interest in 75 Ottoman liras installments. But they gave nothing. She stated that at the beginning when her husband died, they claimed that they had given all the money to her husband, but without proof, and for this reason, the woman had already turned to the Metropolis. Finally, the previous year they only gave her 3 Ottoman liras and refused to give the others. But as she was about to marry off her eldest daughter Maria and she had no money, supported only by her second daughter through her meager salary, she begged *His Holiness* to order the Commissioners of Agios Nikolaos to give her the money. The woman stated that two months earlier she had again addressed *His Holiness* and he had

²⁹ Chionidis, *ibid.*, p. 376; Psarrou, *ibid.*, p. 572; AHMT, PDIMT, B'18, 54/10095/13-1-1876; AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 163/10266/1-3-1885; AHMT, PDMT, 1902/Γ7ks [κς], 10465/22-4-1904.

³⁰ AHMT, PDMT, 1901/Γ7kg [κγ], 11884/6-9-1901.

³¹ AHMT, PDMT, 1902/Γ7ks [κς], 10465/22-4-1904.

replied that the commissioners had no money. So she wanted to know exactly when she would get the money. As she pointed out “since they refused money from orphaned girls and reached such a degree of injustice, she was demanding some monthly help from the Greek Hospital, so that they could be maintained, because apart from a ruined house they had nothing left. It was a great injustice for the children of a benefactor to suffer such hardships”. She was asking *His Holiness* to be declared *Patron* of her family.³² As it turned out, about a year and a half later, the problem still hadn’t been solved. On August 4, 1903, Venetia P. Katouni, in another letter to *His Holiness*, was begging him to guide her as to what she should do, because the commissioners of Agios Nikolaos Church were still indifferent. For ten years she waited for the 70 Ottoman liras. Within five years she had received only 3 Ottoman liras. She had learned that recently a parishioner and commissioner of Agios Nikolaos, named Petros Karvounaris, had donated 500 Ottoman liras to the Church of Agios Nikolaos, so she was asking if it was possible to pay off their debt through those money. She stated that a part of their house had fallen and the rest was in ruins. She asked to *His Holiness* to introduce her son to the *Bank of Mytilene*, or to Angelakis family (prominent family of Thessaloniki) or elsewhere, apparently to find him a job, and she would be grateful.³³

When a girl was orphaned and worked as a servant in a well-to-do family, the head of the family offered the girl’s dowry according to her service. This meant that some sums were usually withheld from her wages for her dowry, while sometimes her employer offered her an extra sum to supplement the dowry.³⁴ The issue of an orphan girl’s dowry could be handled by the girl herself. For example, an orphan girl, on October 10, 1903, addressed *His Holiness* and asked for the sum of 50 Ottoman liras with interest that she had lent to the Commissioners of the *Eldership* of the Agia Triada Church, because she was about to get married. As she stated, she had to pay the amount in question as dowry to her future husband.³⁵

How necessary and primary an obligation was to secure a dowry for a girl’s marriage is shown by the fact that sometimes, even when the father was alive, other members of the family were recruited to collect the necessary

³² AHMT, PDT, 1902/Γ7kd [κδ], 10397/2-2-1902.

³³ AHMT, PDT, 1903/Γ7ke [κε], 11915/4-8-1903.

³⁴ Chionidis, *ibid.*, p. 376; Tapia & Raftakis, *ibid.*, p. 336.

³⁵ AHMT, PDT, 1903/Γ7ke [κε], /10-10-1903.

dowry.³⁶ For example in a family with seven members, two boys and five girls, the father had provided the dowries for the three older sisters. In order to marry off his fourth daughter, he needed the help of one of his sons.³⁷

Also, the importance of the dowry can be seen from the following example where in the case of a girl whose father had died and was in a difficult situation, her mother did not hesitate to ask for help from the Metropolis itself in order to secure the dowry. On July 8, 1905, the mother of Chariclea Grigoriou Vasoula, in a letter to *His Holiness* Aleksandros II, stated that she was a widow with four children and they lived in the parish of Agios Ypatios. She was going to marry her first-born daughter to a “good young man” who was a blacksmith. But since she did not have the absolutely necessary for the execution of the marriage, she had the courage to turn to *His Holiness* “the Despot of Thessaloniki who was the father of all needy Christians, Patron of widows and orphans and of all needy Orthodox Christians and the President of every Association that existed in the province of Thessaloniki, known for his philanthropic feelings”. She was begging him for financial assistance for the marriage of her fatherless daughter.³⁸

In fact, in order to marry off the daughters of the family well, the male children were sometimes treated unfairly. Increased dowry costs made girls a burden on their families.³⁹ According to the law, dowry was given only to daughters, not to sons.⁴⁰ For the remainder of the property such as real estate that had not been given as a dowry and there was no special clause where it would be given, all children were heirs. Male children were entitled to a double share compared to female children in the family. For example, on

³⁶ AHMT, PDIMT, B'18, 54/10095/13-1-1876; AHMT, PDMT, 1901/Γ7kg [κγ], 11884/6-9-1901.

³⁷ AHMT, PDIMT, B'18, 54/10095/13-1-1876; Evdokia P. Giannati, *Efimeris ton Kyrion* (1887-1917): *Anaparastaseis kai Epanaprosdiorismoι Gynaikeion Taftotiton ston Idiotiko kai Dimosio Choro. Aropseis Didaskalissou gia ti Gynaikeia Ergasia* (Εφημερίς των Κυριών [1887-1917]: Αναπαραστάσεις και Επαναπροσδιορισμοί Γυναικείων Ταυτοτήτων στον Ιδιωτικό και Δημόσιο Χώρο. Απόψεις Διδασκαλισσών για τη Γυναικεία Εργασία) (Ladies' Journal [1887-1917]: Representations and Redefinitions of Female Identities in the Private and Public Sphere. Teaching Views on Women's work), Aristotles University of Thessaloniki, Doctoral Dissertation, Thessaloniki 2020, pp. 232-233; Tapia & Raftakis, *ibid.*, p. 331.

³⁸ AHMT, PDMT, 1905/Γ7kz [κζ], 10514/8-7-1905.

³⁹ Tapia & Raftakis, *ibid.*, p. 330; Giannati, *ibid.*, pp. 232-233; Rennell Rodd, *The Customs and Lore of Modern Greece*, D. Stott 370 Oxford Street W, London 1892, p. 92; Margaret A. Stott, “Economic transition and the family in Mykonos”, *Greek Review of Social Research*, 17 (1973), pp. 126-127.

⁴⁰ Theotokas, *ibid.*, p. 398.

August 27, 1911, Ioannis Karas, in a letter to *His Holiness* Joachim IV, before the Honorable *Eldership* Court, stated that his father Nikolaos Karas was the owner of a house located in the area of the Holy Church of Nea Panagia. Their father had helped his sister get married, Chariclea, giving her the usual clothes, other household items and a land worth over 70 Ottoman liras. He endowed also his sister Anneta with the necessary clothes and other household items, while after his death, she also received all the furniture of their house and even their father's tools. However, now the two sisters refused to recognize him as co-heir in the paternal house, although, as he claimed, as a male child he had a double share. That is, he had to receive half the house and the two sisters together the other half. Therefore, he asked *His Holiness* to call his sisters and make a just and legal decision. He could not appoint a lawyer and run to court. His request was forwarded to *Eldership*.⁴¹

2. Management of The Assets of The Dowry

The negotiation of the content of the dowry made the agreements often resemble commercial transactions.⁴² Andreas Syngros (1830-1899), a Greek merchant, banker, politician and national benefactor who lived a large part of his life in the Ottoman State, in his *Memoirs* first published in 1908, wrote that “he always felt sorry for those young people whose marriages had as a basis and as a primary condition the amount of the dowry. He had seen the serious consequences of such marriages, the enslavement of the husband, the family quarrels and finally the disappearance of the dowry. Unfortunate were the creatures that came from such marriages...”.⁴³ A typical example of the views expressed by Andreas Syngros can be seen in a relevant letter of 1876 from a Greek man who stated that his wife boasted that with the 40 Ottoman liras she had given him as a dowry, “she had secured him financially and had made him prosperous. Consequently, she did not respect him as her husband and daily demanded him her 40 Ottoman liras and a divorce”. And the husband described himself as someone who was a servant, who worked day and night like a prisoner.⁴⁴ As commented in the *Efimeris ton Kyriion* (*Eφημερίς των Κυριών* “*Ladies’ Journal*”), of Kallirroï Parren in 1887 “no

⁴¹ AHMT, PDMT, 1911/Γ7I [λ], 1240/10631/27-8-1911.

⁴² Tapia & Raftakis, *ibid.*, p. 332; Giannati, *ibid.*, pp. 232-233; Psarrou *ibid.*, p. 572.

⁴³ Andreas Syngros, *Andrea Syngrou Apomnimonēvmata* (*Ανδρέα Συγγρού Απομνημονεύματα*) (*Memoirs of Andreas Syngrou*), vol. 1, Vivliopoleion tis Estias, Athens 1908, p. 13.

⁴⁴ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 462/11725, 12-4-1876.

commercial or any other act of business is entered into and ended with greater silliness and frivolity than the deed of marriage”.⁴⁵

The dowry assets were being given to the possession and maintenance of the groom and in the ownership of the bride.⁴⁶ They were being given in favor of the woman, either to her in terms of ownership, usufruct or administration, or to the man to manage them on her behalf. The fund established at the time of the marriage was family property in the sense that all members of the nuclear family were entitled firstly to a share for maintenance (as long as they remained in the household) and to provide the means to support themselves, and secondly, they were entitled to a share in division case. The dowry had the function of economic protection for the woman.⁴⁷

Anything that would lead to an increase in the man’s property could be given as a dowry. That is, ownership or other rights over movable or immovable property, things that were or were not replaced, claims against the lessor or against third parties, waiver of burdensome inheritance or bequest, total existing or future property.⁴⁸ Household items, homeware and furnitures,⁴⁹ dresses and bedspreads,⁵⁰ cash,⁵¹ jewelry,⁵² piece of land (plots),⁵³ a house⁵⁴

⁴⁵ “Γάμος και Ergasia, stoicheia aparaitita dia tin evdaimonian tis gynaikos” «Γάμος και Εργασία, στοιχεία απαραίτητα διά την ευδαιμονίαν της γυναίκος» (Marriage and Work, Elements Necessary for the Bliss of a Woman), *Efimeris ton Kyrion (Εφημερίς των Κυριών “Ladies’ Journal”)*, Year A/no. 35, 1 November of 1887.

⁴⁶ Chionidis, *ibid.*, p. 376; Diafa-Kampouridou, *ibid.*, p. 232.

⁴⁷ Aglaia Kasdagli, “Dowry and Inheritance, Gender and Empowerment in the ‘Notarial Societies’ of the Early Modern Greek World”, Conference on the theme *Less favoured – more favoured in law and legal practice: Gender, power and authority, 12th – 19th centuries*, organised by members of the electronic site *Gender in European Legal History, 12th - 19th centuries*, Copenhagen 27- 29 September 2004, 2005, p. 3.

⁴⁸ Theotokas, *ibid.*, p. 473.

⁴⁹ AHMT, PDMT, 1911/Γ71 [λ], 785/10617-3/17-6-1911; *ibid.*, 1240/10631/27-8-1911. AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 114/11706/ 23-1-1876: a bonzer pot (chalkoma tentzere “χάλκωμα τέντζερε”); AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg (λγ), 10264/18-2-1885; *ibid.*, 10279/3-6-1885: home goods worth 25 Ottoman liras; AHMT, PDMT, 1894/Γ7is [ις], 11845/6-6-1894.

⁵⁰ AHMT, PDMT, 1911/Γ71 [λ], 785/10617-3/17-6-1911; *ibid.*, 1240/10631/27-8-1911. AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 65/10243/28-1-1884; *ibid.*, 592/11801/9-12-1884: pashminas, handkerchiefs, gloves, etc. worth 2000 *kurus* (grosi).

⁵¹ AHMT, PDMT, 1911/Γ71 [λ], 785/10617-3/17-6-1911: 30 Ottoman liras; AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 114/11706/ 23-1-1876: 5 “choustikratika” silver coins, 45 drachmas, 150 *kurus* (grosi); *ibid.*, 913/11761/10-8-1876: “Knotted silver” (chouchlaraktita asimenia “χουχλαράκτητα ασημένια”); *ibid.*, 470/11723/11-4-1876: 50 Ottoman liras in cash; AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 65/10243/28-1-1884: 20 Ottoman liras; *ibid.*, 592/11801/9-12-1884: box in which were 1400 *kurus* (grosi); *ibid.*, 10264/18-2-1885; *ibid.*,

or another real estate like a laboratory in the Kapani Market (district),⁵⁵ depending on the wealth of girl's family.⁵⁶ The testator could not dispose of her dowry property under any circumstances, because it was by no means allowed for married women within the marriage and existing children to dispose of their dowry property by their own will, which were intended for the burdens of the marriage and belonged to their children.⁵⁷ However, towards the end of the Ottoman Empire, some dowry agreements began to

10279/3-6-1885: 25 Ottoman liras; AHMT, PDIMT, B'18, 278/10125/23-2-1876: various silver coins given premarital; *ibid.*, 668/10535/22-7-1906: 30 thousand *kurus* (grosi); AHMT, PDMT, 1881-1882 and 1883-1884, 577/11800/8-12-1884: 120 Ottoman liras; AHMT, PDMT, 1903/Γ7ke [κε], 95/10409/21-2-1903: gold coins called *Flouria*; *ibid.*, /10-10-1903: 50 Ottoman liras plus their interest.

⁵² AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 485/11727/14-4-1876: a golden ring with “somprouki”, gold (malamatenio [μαλαματένιο]) with a diamond worth 3 Ottoman liras, *Asia Minor embroidery* (madami of one jivres (tzivres)/jevres [tzevres) worth one Ottoman lira; *ibid.*, 573/11637/11-5-1876: a pearl weighing three and a half exagium and diamond ring with rosette.

⁵³ AHMT, PDMT, 1911/Γ7i [λ], 1240/10631/27-8-1911: a plot of land worth over 70 Ottoman liras located in the parish of Agia Eleusa; AHMT, PDIMT, B'18, 278/10125/23-2-1876: “a paternal acre” (patriko stremma “πατρικό στρέμμα”) which was sold for 200 *kurus* (grosi).

⁵⁴ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 225/10248/31-3-1884; *ibid.*, /10260/6-2-1885: in the parish of Agios Ypatios; *ibid.*, 10252/28-7-1884: in the parish of Ypapanti; *ibid.*, 163/10266/1-3-1885: in the parish of Metropolis, sold for 125 Ottoman liras; *ibid.*, 11809/15-6-1885; *ibid.*, 10263, 12-2-1885: half of a house that was in the parish of Agios Athanasios; *ibid.*, 549/10213/5-5-1879: Mortgaged house; AHMT, PDMT, 1906/Γ7kd [κδ], 917/10545/5-10-1906: in the parish of Agia Theodora; *ibid.*, 164/10232, 14-3-1881: a burnt house that was located in the parish of the Metropolis of Thessaloniki. AHMT, PDMT, 1911/Γ7i [λ], 785/10617-3/17-6-1911: in the parish of Vlatades (Çavuş) Monastery; *ibid.*, 594/10615/11-5-1911: half a house that was in the parish of Agios Athanasios and Celebi (Tselepi) – Bakali District; AHMT, PDIMT, B'18, 709/10536/17-8-1906: worth 120 Ottoman liras; *ibid.*, 675/10153/7-6-1876: sold for 70 Ottoman liras; AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 484/11728/14-4-1876; *ibid.*, 913/11761/10-8-1876: sold for 70 Ottoman liras; *ibid.*, 540/11735/24-4-1876: half of a privately owned house in the parish of Agios Nikolaos; AHMT, PDMT, 1902/Γ7kd [κδ], No. 10395, 14-1-1902: half of a house; *ibid.*, 366/22-10-1902: half of a house in the parish of Agia Triada consisting of two rooms (mortgaged house).

⁵⁵ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 429/11798, 24-8-1884.

⁵⁶ Violetta Hionidou, “Nineteenth-century urban Greek households: The case of Hermoupolis, 1861–1879”, *Continuity and Change*, 14/3 (1999), p. 418, DOI: 10.1017/S028416099003380; Beltrán Julio Tapia & Michail Raftakis, “Sex ratios and gender discrimination in Modern Greece Francisco”, *Population Studies A Journal of Demography*, 76/2 (2022), p. 331, DOI: 10.1080/00324728.2021.1923787.

⁵⁷ Theotokas, *ibid.*, pp. 481, 484-485.

explicitly provide freedom to those who received the dowry, if they had no children, to dispose of the property according to their will.⁵⁸

Only the father had the right to manage the property inherited by the orphans from their mother, unless there was a legal reason why this right was taken away from him. However, the father, having paternal authority over the children, enjoyed only the usufruct of their property.⁵⁹

3. Mortgaged Properties in Dowry Agreements

There were cases where the groom had received a mortgaged house as a dowry and had undertaken to pay the mortgage debt. On May 5, 1879, for example, a Greek woman, in a letter to *His Holiness* Kallinikos III, stated that her husband named Mihail Stefanovic owed a certain Husni Efendi a balance of 24 Ottoman liras to be paid at the rate of 2 Ottoman lira per month from the rent of the house, which was mortgaged and which her husband had received as a dowry from her father. Her husband had undertaken to repay the mortgage debt. But he had given Husni Efendi only the sum of 2 Ottoman liras, that is, the amount of a single month. When Husni Efendi turned to Michael Stefanovic for the remaining amount, he gave him another 3 Ottoman liras. Husni Efendi insisted on the remaining 19 Ottoman liras and sent him to prison. So the woman earnestly begged *His Holiness* to appeal to the Regional Governor of the Thessaloniki for the release of her husband. And she promised that the money would be paid monthly from the rent money, because it was impossible for her husband to pay it all at once.⁶⁰

Of course, there were also cases where the groom received as a dowry a house that was mortgaged and he himself was unaware of it. For example, on April 24, 1876, in a letter to *His Holiness* Joachim III, a Greek citizen of the Hellenic Kingdom stated that according to a dowry agreement dated February 15, 1875, a copy of which was attached, his wife's parents had endowed her with half of their privately owned house located in the Agios Nikolaos district, 31 number.⁶¹ Under international treaties, foreigners in the Ottoman State were tried before the competent consular authorities and the Ottoman courts had no jurisdiction over them. As an exception, the

⁵⁸ Iakovos Visvizi T., “I Koinotiki Dioikisis ton Ellinon kata tin Tourkokratian” («Η Κοινοτική Διοίκησης των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν») (“The Community Administration of the Greeks during the Turkish rule”), *L’Hellenisme Contemporain: Le cinquantieme anniversaire de la prise de Constantinople*, Athens 1953, No Page Numbers.

⁵⁹ Theotokas, *ibid.*, p. 353.

⁶⁰ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 549/10213, 5-5-1879.

⁶¹ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 540/11735/24-4-1876.

Ecclesiastical Spiritual Courts were competent to adjudicate only the disputes of Orthodox foreigners concerning betrothals and marriages that came under their ecclesiastical jurisdiction. It is stated in this regard: “The ecclesiastical courts have always, especially since the tenth century, been the only competent courts to adjudicate disputes concerning betrothal and marriage of the orthodox Christians residing there, regardless of race and nationality, having had this right unquestionably for nine whole centuries”.⁶² When some time passed after his marriage and he asked for the transfer of ownership of said half house, he was surprised to learn that the whole house was mortgaged for 80 Ottoman liras to some Ottomans. Then conflicts arose between them and he had to invite his wife to follow him to another house. But she refused. On February 22, 1876, with the mediation of the Honorable Greek Consulate, a compromise contract was drawn up in which his wife’s parents accepted the obligation to release the endowed one-and-a-half house from the mortgage within a year of signing the contract and transfer its ownership to the name of his wife (their daughter). While before the Greek Consulate he was granted the right to rent the house, the next day they refused to accept the two tenants and his wife closed the door on him again and they left him on the streets. Thus, as he stated, it was impossible for him to live with his wife. In the letter it was noted as a verdict that through special documents they were reconciled.⁶³

In a similar example where the groom was unaware that the object of the dowry he had received was mortgaged we see in a letter to *His Holiness* Athanasios II dated October 22, 1902, where there was the indication “for the illiterate Nikolaos Zlatanou and by his order Vassilis I. Kapilos, sign”, it was mentioned that according to a dowry agreement dated September 19, 1899 he was entitled to half of a house located in the parish of Agia Triada (the house bordered the houses of Arseniou and Angelos and a public road). The father of his wife, Aikaterini, named Dimitrios Athanasios Vafeas, commonly known as Boyatzis (or according to others called as Tsiolakis/Tsiolainis), a resident of Agia Triada, with whom he was legally married about three years ago, had given the half of that house as dowry. In the halfway house he resided with his wife immediately after their marriage, and they remained there until ten days ago, when suddenly, in spite of expectations, after the arrival of the Imperial Executive, they were forcibly evicted from their house. At the same time they took out all their furniture and belongings and they stayed in the street. The couple had *nowhere to lay*

⁶² Theotokas, *ibid.*, p. 51.

⁶³ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 540/11735/24-4-1876.

their heads (den echei pou tin kefalin klini < δεν έχει πού την κεφαλήν κλίνη). They were completely destitute and also his wife was pregnant. This had happened because his father-in-law had mortgaged the entire shared house for his debt. This act of his father-in-law ruined them and exposed them to terrible losses which they could not bear. For this reason, they begged *His Holiness* to invite his father-in-law and oblige him to hand over the house to them and at the same time compensate them for all the damages he had caused them. At the same time, they begged *His Holiness* to act competently upon the Reverend *Imperial Government* (*Sublime/High Porte*) to deliver to them the portion of the house which belonged to them according to the dowry agreement, which was not allowed to be sold for another's debt. He hoped that *His Holiness* as a father and protector, and especially of the needy, he would do what was necessary.⁶⁴

4. Cases of Dowry Agreements in Divorce Due to Fault of the Husband

In case of a divorce where the husband was at fault, the husband not only was obliged by law to return the dowry, but was also subject to various useful penalties in favor of his wife or their common children, if any.⁶⁵ For example, on January 24, 1876, Eleni Konstantinou in a letter to *His Holiness* Joachim II stated that a year and a half earlier she had agreed with her husband Ioannis Konstantinou on the delivery of the dowry and the payment of a regular salary of 100 *kurus* (grosi) per month for their son. But in the last two months he stopped paying. Eleni drew up the document of the agreement for a single salary and delivery of the dowry and requested the intervention of *His Holiness*.⁶⁶

As it was seen sometimes the dowry was abused by the husband and his behavior towards his wife in general was not appropriate. For example, on July 14, 1876, Aikaterini Panagiotou mentioned in her letter to *His Holiness* Joachim II that six years earlier she had married Spyros Christos Pigadas from the parish of Agios Ypatios with whom she had a five-year-old daughter. Living with him was unhappy. For not only did he not provide for the necessities of life and he sell many things from her dowry, but he did not cease to abuse her by beating her and driving her out of the house, in such an extent that she could not work. So she begged *His Holiness* to invite him to the Metropolis and grant her a divorce because cohabitation with him was no longer possible.⁶⁷

⁶⁴ AHMT, PDMT, 1902/Γ7kd (κδ), 366/22-10-1902.

⁶⁵ Theotokas, *ibid.*, p. 489; Psarrou, *ibid.*, p. 572.

⁶⁶ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 127/11707/24-1-1876.

⁶⁷ AHMT, PDIMT, B'18, 810/10158/14-7-1876.

Another case of abuse of dowry by a husband whose general behavior was not appropriate, was found in a letter dated August 10, 1876 sent by a woman to *His Holiness* Joachim II. The woman claimed that six months earlier she had been married and her husband was treating her like an *slave* (*andrapodo* < *ανδράποδο*). Four months after the wedding, he left her and went to Athens, taking her ornaments and leaving her no money. After staying there for almost two months he came back and sold her house for 70 Ottoman liras and spent the money on his clothes and debts. He did not want to hand over the dowry to her. The woman was forced to pawn her dowry's *knotted silver* (*chouchlaraktita asimenia* < *χουχλαράκτητα ασημένια*) and borrowed money to secure her food. When she again refused to give him more of her dresses, her covers, a bedspread and a “yamboli” (*giampoli* < *γιάμπολι*), he beat her, tried to choke her and broke her fingers with a chair. He left her at the house she was renting and he himself went to his mother. The woman protesting with all her parishioners as witnesses asked *His Holiness* to protect her rights.⁶⁸

In another case, based on two letters to *His Holiness* Grigorios IV dated February 18 and June 3, 1885, Amalia Dimitriou denounced her husband for abandoning her and their four children for two years without providing them with even the slightest food. Being in a desperate situation, she asked for her dowry which was a total of 50 Ottoman liras. She stated that what she suffered from her husband was indescribable because he was constantly drunk, he was not working. Instead she was working and was feeding him. In addition he had sold her own rings. Citing insulting reasons against her honor, she also asked for a divorce.⁶⁹

More generally, despite the fact that the dowry according to customary law was normally awarded, the fate of women was not always auspicious. For example, on January 23, 1876, Moschou Theodora, in a letter to *His Holiness* Joachim II stated that on February 6, 1865, she married her husband Giovanni Nikolaou Schoina Xenou, in the absence of her father. Her husband borrowed two “Napoléon” coins for the wedding expenses. Then fifteen days passed and the lender demanded them. But her husband not being able to give them, forced her to pledge from her dowry “5 ‘choustikratika’ silver coins”, “45 drachmas”, “150 *kurus* (grosi)” and the “golden ring with a “soumprouki” (*σουμπρούκι*)” of her engagement. Her husband did not return them to her. The woman was trying in every way to

⁶⁸ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 913/11761/10-8-1876.

⁶⁹ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 10264/18-2-1885; *ibid.*, 10279/3-6-1885.

cope with the expenses of the house. Although she asked him to bring only 5 *oka* (almost 1,2829 kg.) of flour and 5 *oka* of coal a week and so on, he did not. After selling her “dresses” and “a bonzer pot” (chalkoma tentzere < χάλκωμα τέντζερε) and the rest from her dowry, two years ago he left her and went away, and since then he has not returned to their house. She worked as a slave to support her children and herself. Her husband had threatened to kill her with a knife. Thus she begged *His Holiness* to release her from him, for she and her children had suffered much. It was assigned to the *protosyncellus* (protosyngellos < πρωτοσύγκελλος, a title of ecclesiastical office of the Eastern Orthodox Church, first assistant to the Archbishop or Metropolitan and hierarchically the second official of the Metropolis after him) and due to the impossibility of a compromise situation, they were put into a local separation.⁷⁰

On April 17, 1903, Evangeliki G. Sioti, from the village of Kapoutzidi (Καπουτζίδη), in her letter to *His Holiness* Aleksandros II, mentioned that she was married to Stavros Steph. Dergiadis, who was also from the same village. Six months earlier, while she was pregnant, he kicked her out of the house, keeping all her dowry. With great difficulty she brought the baby into the world three months ago, as she was deprived of every good thing. She thus begged *Her Holiness* to invite her husband and make a just decision.⁷¹

In order for the woman to be able to get her dowry back in the event of a divorce, she had to prove that she was not at fault for the divorce. If the separation appeared to have taken place merely because she wished it, then she would lose her rights to her dowry. For example, on January 28, 1884, a woman mentioned in a related letter that three years earlier she had married her husband, who three months after the wedding left for his homeland abroad. After he left, his mother forced her out of the house, and even beat her mother. Then her husband took his mother and sister with him. Only when he returned to their homeland did he take her and their young son, who was no longer alive. After her husband’s return his behavior gradually became more and more ferocious. He was forcing her to sign a report to the Holy Metropolis about the divorce, to show that the consent to the divorce was mutual. This report was even drawn up by one of their fellow citizens. For all that she had suffered, she had witnesses. Also, on the day of his celebration, he declared that he would divorce her to marry a beautiful woman from Thessaloniki. The woman, therefore, begged in the letter that, if the divorce was granted, her husband should be made to pay her travel

⁷⁰ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii [η], 114/11706/23-1-1876.

⁷¹ AHMT, PDMT, 1903/Γ7ke [κε], 108/17-4-1903.

expenses to go to her mother and to give her alimony on a monthly basis. She asked to be given the “20 Ottoman liras”, the “dresses, bedclothes” and the rest of her dowry, because everything she was wearing was foreign.⁷²

On June 6, 1894, Anneta Velikouda, in a letter to *His Holiness* Athanasios II, stated that seven years ago, had married Ioannis Balabanis, with whom she lived harmoniously for a year. Since then, he indulged in alcoholism, and because of this, during the five years they were married, he did not work regularly to bring home food every day. As a result, her mother was being forced to support her. He would return to their home for twenty days and leave her again for a month. When he was drunk, he was destroying everything he found in the house. He had destroyed all the household utensils of her dowry. He had broken three “kitzedes” (κιτζέδες) with the scissors and the glass of all the windows. Because of these, they went to the predecessor of the current Metropolitan of Thessaloniki the Metropolitan Sofronios II, and the Metropolitan then called him and gave him the appropriate advice, but her husband did not obey. It had already been a year since he left her without going to their house at all. As the woman claimed, her husband Ioannis Balabanis was spreading throughout the world that she was dishonorable and he was planing to destroy all her dowry. He had brought her to a desperate state both physically and mentally. Therefore it was impossible for them to live together.⁷³

In cases where a woman had been expelled from the marriage by her husband on the charge of immoral behavior and given that there was also a child, to whom the dowry of the “immoral” mother would eventually be attributed, the woman was trying to get her dowry, proving that she was not immoral. In case the husband refused to accept his wife in the matrimonial home, he had to give her her possessions, i.e. clothes and jewelry. As far as securing this dowry was concerned, this was the work of a special trial, that is, it had to be conducted at first instance before the competent Metropolitan Court.⁷⁴ For example, on November 19, 1894, Eleni Spyros Seraphim, in a letter to *His Holiness* Athanasios II, stated that, as was known, her husband Spyros Seraphim accused her of immorality before the Holy Spiritual Court. Therefore, he did not demand for divorce and kept their four minor children with him. He kicked her out and for fifteen days, she lived in her mother’s house without the slightest food. Therefore, she begged *His Holiness* to invite the witnesses used by her husband, to make them swear on the Holy

⁷² AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg [λγ], 65/10243, 28-1-1884.

⁷³ AHMT, PDMT, 1894/Γ7is [ις], 11845/6-6-1894.

⁷⁴ Theotokas, *ibid.*, p. 488.

Gospel, and in case she was proven guilty, to be condemned according to the Law. Because he slandered her unabashedly, she could not tolerate that insult in any way and asked for a divorce and his conviction. He was at fault for the divorce, he had to pay all court costs, return her dowry and give her compensation. Received on November 21 and assigned to the Spiritual Court.⁷⁵

In one case of impending separation with a child, the husband, turning to the Metropolis for a solution, proposed to give his wife the 40 Ottoman liras of her dowry to divorce him, or to have *His Holiness* order her to sit for a year in a local divorce to her parents with the infant who was one and a half years old. If she did not want to take their child, he could take care of it, but he was not able to give her a monthly salary. He could no longer tolerate her tyrannical behavior. His life was in danger from the bad behavior of his wife and her parents. The local divorce that could be proposed was a way for the couple to think things over, come to terms with being at a distance, and possibly then improve the relationship and avoid a permanent separation.⁷⁶

5. Cases of Dowry that Turned into Child's Inheritance

Under no circumstances was there an obligation to grant or register the dowry house in the groom's name. The dowry secured the woman, whose family provided it, and the children she would bear. According to inheritance law, if their mother died, the children would automatically be entitled to her dowry and it would not return to those who gave the dowry.⁷⁷ On the other hand for her husband, the dowry provided him with a relief that the woman could to some extent support herself in a difficult time. On June 18, 1876, Grigorios Bougioukas, in a letter to *His Holiness* Joachim II stated that eight months ago he went from Thessaloniki to Russia for an inheritance case. But since the inheritance came from the dowry of his mother Anastasia (daughter of Dimitrios Grammatikopoulos and wife of Georgios Bougioukas), who had passed away on December 6, 1867, in the parish of Ypapanti, it was necessary according to Russian Laws to present a death certificate from Thessaloniki with all the details, signed by the vicars of the Ypapanti parish, confirmed by the Holy Metropolis. At the same time, it had to have the seal of the Russian Consulate in Thessaloniki. It was received on June 18 and assigned to the *protosyncellus* with the footnote that they invited the priest to proceed with the issuance of the requested document.⁷⁸

⁷⁵ AHMT, PDTM, 1894/Γ7is [ις], 11853/19-11-1894.

⁷⁶ AHMT, PDTM, 1876/Γ7ii [η], 462/11725/12-4-1876.

⁷⁷ Theotokas, *ibid.*, p. 494.

⁷⁸ AHMT, PDIMT, B'18, 10155/18-6-1876.

In the event of the death of the wife of a couple who had child, the dowry cash and the entire remaining dowry and property of the child's mother and the man's premarital gifts to the woman all became the child's inheritance. But if the husband remained a widower henceforth and never remarried, he would receive a quarter part of all his wife's dowry and property. All the rest would be the child's inheritance. But if he married another woman, then the man would not participate in his first wife's inheritance at all. Everything would belong to the child. In fact, the father had to maintain and bring up the child at his own expense, preserving and saving the contents of the inheritance of the child's mother, until the child was of a suitable age to receive them. If the father were to marry another woman and he was suspected that he would consume and perhaps corrupt the possessions of the child's mother's inheritance and that he would not take good and proper care of him/her, then the parents of the child's mother would take and raise the child and take care of his/her property until the child was old enough to receive it. If the parents of the deceased woman were suspected also of misappropriating the child and his/her maternal property, the child and his property were to be handed over to a relative or some other faithful and unsuspecting person. If the child died underage, they had to divide his/her deceased mother's dowry and property into three parts. One part was for the funeral and memorial services of the deceased child, the other part was to be received by the father of the child and the third part by the parents of child's deceased mother.⁷⁹ For example, in a letter of Gregory Pan. Georgiou to *His Holiness* Kallinikos III dated November 27, 1884, we see a conflict with his son-in-law, Greek citizen of the Hellenic Kingdom Athanasios K. Fragopoulos, over a dowry that belonged to his deceased daughter and wife of Athanasios K. Fragopoulos. The Athanasios had addressed the Greek Consular Office in Thessaloniki before the end of the prescribed period of mourning accusing his in-laws for the dowry. Then, because he was not listened to at the Consulate, he fled to the Holy Metropolis. As the husband claimed, the dowry after the death of his wife belonged to the child born of the marriage of which he was the legal and natural guardian. Now the child's grandfather was asking *His Holiness* to forward this letter to the *Committee on Dowries* and to order it to do what should be done under such circumstances. He requested that the said dowry be registered urgently to his grandson Konstantinos in order to more fully secure the property. As he wrote in the letter, "any other act would be considered a violation of the law

⁷⁹ Theotokas, *ibid.*, pp. 491-493.

and will be rejected”.⁸⁰ However, in the relevant Jurisprudence it appears that in a related objection made in another case by the father of his deceased daughter that the promised dowry of his daughter should be attributed to his grandson and not directly to the plaintiff father of the child, was rejected. And this because the child was not of an appropriate age and thus his father, as natural guardian, was entitled to claim and receive under his management the disputed dowry until the child reached the legal age to inherit his mother’s dowry.⁸¹ Of course, as was said above, he had to preserve and save the content of the maternal heritage for his child.

In another case where the wife had passed away and there was a child and a problem arose, we notice in a related letter of Ioannis Petros on February 6, 1885. He stated that based on the dowry agreement of January 29, 1871, number 36, page 45, he had received as a dowry from his mother-in-law Katerina Konstantinou an entire house in the parish of Agios Ypatios. It was still officially in his mother-in-law’s name. Because his wife had passed away years ago and he had remarried, his mother-in-law did not mean to abide by the express terms of the dowry agreement, i.e. to officially give the house to her grandson Dimitrios. On the contrary, he took care of the sale of the house in question. For this reason, the author of the letter, John Petros, begged *His Holiness* Grigorios IV to issue a decree based on the agreed dowry agreement. The house was officially transferred to their child’s name.⁸² According to the law, if a property was given as a dowry, those concerned had to address the patriarchate, metropolises or dioceses with a request detailing the property granted. After the execution of the dowry agreement, the competent government authorities with a *title deed-takrir* (recognition document) that the property in question was granted as a dowry.⁸³

6. Process of Entitlement of Real Estate Given as Dowry

The importance of the recognition document *title deed-takrir* is reflected in a related Patriarchal and Synodal Circular issued in 1893. On February 19, 1893, in the first part of it, it was stated that the Most Reverend *Imperial Government*, through an official document (*tezkere*) transmitted to the Patriarchate, declared that based on the practice of the Supreme Council of State, copies of dowry agreements or wills had to be ratified by the

⁸⁰ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg (λγ), 568/10253/27-11-1884; *ibid.*, 592/11801/9-12-1884.

⁸¹ Theotokas, *ibid.*, pp. 493-494.

⁸² AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg (λγ), 10260/6-2-1885.

⁸³ Theotokas, *ibid.*, p. 473.

metropolises. These had to be submitted to the competent state office (*tapu kalemi*) for the transfer of their contents (i.e. immovable estates-*mulki*) in the name of the persons specified in these documents, always accompanied by a Turkish translation also ratified by the competent ecclesiastical authority. This translation was considered valid by the selected government offices for the further.

In part B of the circular, which specifically referred to the dowry and the dowry agreement, it was mentioned that during the reign of Patriarchs Joachim II and Dionysius V, ecclesiastical circulars had been sent to the holy high priests that determined the method of security against possible complications of the properties given as a dowry, based on a dowry agreement. The assurance was as follows: When the dowry agreement was drawn up, by which the property was endowed, whether it was *waqf*, *mulki* (immovable estates) or public land, it was necessary for the High Priest to send a *recognition document- title deed* (*takrir*) to the competent government officials. He also had to inform them that the property in question was granted as a dowry, so that the relevant government offices would be notified accordingly. Since some negligence had long ago been observed in the execution of these very useful formalities, by this Patriarchal and Synodal Encyclical they reminded and exhorted all the holy High Priests to bear in mind that the saving of immovable estate necessarily required this procedure. They communicated the above to the Christians of all the provinces. They were to know that whoever donated any property, of any kind, had to address to the high priest a duly endorsed document detailing and describing the property to be donated based on this request. Then the Metropolitan or the Bishop had to act on the further details. It was even necessary to be announced to those concerned that if they did not promptly comply with this repeatedly formulated recommendation of the Church, they would be deprived of the right to make demands and submit complaints about the harmful consequences that would arise from these important omissions. They expected, therefore, from all the holy priests the immediate execution of this measure, by which the Christians concerned would not only secure the estates given as dowry, but would also be freed from the costs of possible proceedings.⁸⁴

The vesting of the dowry that contained immovable property through a deed issued by the Ottoman Administration seems to be confirmed by the following case. Having the title deed in his hands, Christos Dimitriou on May 11, 1876 addressed to *His Holiness* Joachim II to make known the

⁸⁴ Theotokas, *ibid.*, p. 503-504.

problem he was facing with his wife's brother, Michael. Specifically, Christos stated that during the dowry delivery on June 30, 1867, he got married and received as a dowry a house worth 30 Ottoman liras. But his wife's brother Michael "an awkward character by nature" did not want to leave the house and remained there for three years. Only when heavy rains came and the house was in danger of collapsing, as happened to other neighboring houses, did Michael leave the house. Christos was forced to rebuild the house in order not to be completely demolished and he spent 40 Ottoman liras, a fact that the architect named Angelos also testified. Then he rented it and it was six years that Christos was receiving the rents. But his wife's brother, Michael, appeared again and claimed that his brother-in-law had no permit to rent the house, because it was his. However, as stated by Christos, when the Administration issued a sale-official title deed, then the *members* (Aza) and the *reeve* (Muhtar) of the Church in "Papadika Oikimata" parish called his wife and then addressed the local government administration, which issued a sale-official title deed sealed in his wife's name. The Metropolis of Thessaloniki decided that the defendant was obliged to stay away from the house.⁸⁵

The way to complete the process of transferring the property as a dowry can also be seen in the following case: On April 29, 1911, in a letter to *His Holiness* Joachim IV, Chazousidis mentioned that his wife's brother, Telearchos X. Apostolidis, with his statement made on February 17, 1907, before the Director of the Patriarchal Office of Alexandria, Metropolitan Theophanos of Tripoli, handed over to Artemia X. Apostolidou, his share as a dowry, half a house located in the parish of Agios Athanasios, in the Celebi-Bakali District in Thessaloniki. He acquired the following share through the title deed number 109, dated 13-19 July or 7 Rabiul-ahir 1322. Wishing his wife's brother to transfer his share in his sister's name, he begged *His Holiness* to convey to the *Most High Regional Governor* of Thessaloniki through a relevant *recognition document- title deed* (takrir) the said statement of his wife's brother together with its Turkish translation for further actions.⁸⁶

Similarly, on May 11, 1911, Georgios N. Doulas, in a letter to *His Holiness* Joachim IV stated that on February 12, 1910, the dowry of his wife Ekaterini had been handed over, which was registered in the relevant Code of the Holy Metropolis. Because he wanted to receive the official titles of the *Imperial Government* of half the house, his wife's dowry, he begged *His Holiness* to

⁸⁵ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 573/11637/11-5-1876.

⁸⁶ AHMT, PDMT, 1911/Γ7I (λ), 540/10614-2/29-4-1911.

order that he be given an official ratified copy of the delivery of their dowry and the relevant deed of transfer of the half house in his wife's name.⁸⁷

In a letter dated July 28, 1884, Anastasia Konstantinou Aktari who in 1855 had received as a dowry the half house (*mali mulki*/immovable estates) located in parish of Ypapanti from her mother, in her letter to the Metropolis of Thessaloniki, stated that the relevant document, after 29 years, had not been issued yet. Based on the dowry delivery document, which she attached, she begged *His Holiness* Kallinikos III to act on the basis of the dowry agreement, to make a deed of transfer of the titles of the dowry's residence in her name and to issue it to her.⁸⁸

In another similar case, on February 12, 1885, Petros Georgiou in his letter to the Patriarch stated that based on the copy of the official dowry agreement of his wife Evangeliki, her father, Nikolaos Dimitriou Papoutzis, gave her half of his house located in parish of Agios Athanasios with the express condition that after the marriage the titles of this house would be transferred to her name. However, because her father-in-law refused to fulfill what he had promised in the document, Petros begged *His Holiness* to force him to give the required title deed before the competent authority so that half house would be transferred to his wife's name Evangeliki.⁸⁹

As it turned out, the dowry agreements, as well as the sales/-official title deeds themselves, did not always indicate its exact boundaries. For example, as mentioned by Antonios Christos Gounaris on June 6, 1876, in his letter to *His Holiness* Joachim II, his privately owned house located in Agios Athanasios, coexisted in a yard with the house of Theodosiou, wife of Euthymios. According to the dowry agreements they were there as two inseparable houses. Five years earlier, the owners of the two houses quarreled. Then they called "dowry delivery officials" and neighbors to witness their exact borders. However, when his relative asked the local *Government House of Thessaloniki* for the sale/ official title deed, the document only mentioned who the owners were, but did not detail the dividing lines of both houses. That is why the author of this letter earnestly begged *His Holiness* to take over the case, to inspect according to the documents the borders of the two houses so that no one would be wronged. Finally, the case was assigned to the *protosyncellus*, where it was noted that

⁸⁷ *ibid.*, 594/10615/11-5-1911.

⁸⁸ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg (λγ), 10252/28-7-1884.

⁸⁹ *ibid.*, 10263/12-2-1885.

he acted in a fair way the distribution of the borders according to their hucet, (chodzetio < Χοδζετίο, title deed).⁹⁰

7. Death of a Wife or Divorce in a Childless Marriage

In the event of the wife's death in a childless marriage, the surviving husband was deprived of any inheritance right to the property of his deceased wife's dowry, which then went to the next of kin or returned to her donors. That meant that each partner remained a stranger to the other's lineage as far as inheritance was concerned: the two joined only in the new vertical line they could jointly create. Instead, the two spouses jointly owned all property acquired after the marriage.⁹¹ For example, on January 14, 1876, a husband was informed by the *protosyncellus* that the Law did not give him an inheritance share of his deceased wife's dowry, for the sole reason that she died childless.⁹²

Sometimes, however, in cases of divorce with a childless marriage, the husband, feeling wronged, was appealing to the Metropolitan. In one case, we see how the estranged husband, doctor T. Papanikolaou, on November 24, 1910, claimed that in the note about what he had to return to his estranged wife, more items than belonged to her were listed in the relevant request document. So he stated to the *protosyncellus* that he was willing to hand over only the dowry.⁹³

In these cases the funeral expenses of the deceased wife were covered by her dowry, but not her hospital expenses, which were paid by her husband, because he, while enjoying all the benefits of the dowry in the context of the marriage, had to bear all the burdens.⁹⁴ In one case where the wife of a childless couple died, we see that her husband asked *His Holiness*, since her heirs wanted his wife's dowry returned, her family should pay not only her medical expenses for her treatment, but also her funeral expenses, because he was poor. In this case the heirs of woman's dowry agreed to pay the debts of both the hospital and the funeral. Apparently the issue of paying for the deceased wife's hospitalization was being considered on a case-by-case basis as to whether or not it would be paid by the dowries.⁹⁵

⁹⁰ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 677/11744/6-6-1876.

⁹¹ Kasdagli, 2005, *ibid.*, p. 3.

⁹² Theotokas, *ibid.*, pp. 336, 485, 493, 495; AHMT, PDIMT, B'18, 761/10097/14-1-1876.

⁹³ AHMT, PDMT, 1910/Γ7kth (κθ), 11960/24-11-1910.

⁹⁴ Theotokas, *ibid.*, p. 498.

⁹⁵ AHMT, PDIMT, B'18, 761/10097/14-1-1876.

8. Cases of Dowry Agreements, in which the Woman Intervened Against Those Who Would Provide Her Dowry

More generally, the women who would receive a dowry and something went wrong with the dowry, and it endangered their marriage, were not hesitating to appeal to the Metropolis against those who had promised to provide the dowry. That is, even against her own fathers or mothers. For example, on January 14, 1902, Ekaterini Nikolaou, in her letter to *His Holiness* Athanasios II, explained that she was the daughter of Dimitrios Athanasios and that three years ago she married Nikolaos Zlatanou. According to the dowry agreement, her father gave her “half of his house”. Until then she was sitting with her husband in this place. But now her father expelled them out of the house because the house was in debt and he had to sell it. The woman wrote, if her father did this, her husband would naturally withdraw and thus she would be in extreme mental danger. She therefore asked *His Holiness* to act, as she knew according to the law, and receive what she was entitled to according to the dowry agreement.⁹⁶

In one case it was observed that a woman who received a dowry brought a lawsuit against her mother. On December 8, 1884, Theodora Giannouli stated that she received the document dated December 5 1884, following a lawsuit filed by Georgios A. Papas Georgios, attorney of her daughter (Annetta Constantinou Dimou) in Tzoumagia. Georgios Papas Georgiou, as attorney, requested from the Theodora the payment of “120 Ottoman liras” together with ten years’ interest, basing the request on her daughter’s dowry agreement which was signed only by the Theodora’s husband (i.e. her daughter’s father), who had died. But, on the same day the groom’s father, wanting to ensure the receipt of the dowry, had requested and received a promissory note of equal Ottoman lira signed by Giannouli Dimos Vogdanou, the husband of the Theodora, dated July 9, 1865. Accordingly, the father of the bride paid the above amount and was released and received the promissory note paid off declaring himself free from the obligation of the dowry agreement. The relevant debit document was in her hands (Theodora) and its existence, as Theodora claimed, was deliberately not disclosed by her daughter with a view to taking again the money. In fact, her daughter had resorted to other means, presenting to the Court of the Eldership a document with a more recent date containing a kind of bond and asking for more than the dowry’s money. This document was rightly held to be of no force and effect and was rejected by the Court. She added that if her daughter’s attorney, Georgios Papa Georgiou, had known the truth, he would not have

⁹⁶ AHMT, PDMT, 1902/Γ7kd (κδ), 10395/14-1-1902.

undertaken the defense of an unjust and illegal act. Thus, the woman asked for the dismissal of the lawsuit and the court costs be paid by her daughter.⁹⁷

9. Cases of Change of the Contents of Dowries

Since a house was bought, with money from the wife's dowry, then the house belonged to her, and the husband only owned the usufruct of it during the marriage. The change of dowries, i.e. the replacement of given things for other things or the conversion of things given without value into things given with value or vice versa was allowed, but only if it benefited the woman and was done by mutual consent of the couple.⁹⁸

Thus, in case of the death of the man in a childless couple where the woman's dowry was monetary and had been given for the repair of the house, the woman was claiming the house. For example, two brothers of a woman who had given her a dowry of 50 Ottoman liras, testified that, on March 16, their sister's husband died. The couple had no child. The issue was that with these 50 Ottoman liras his son-in-law had repaired his house, the title deed of which (hucet) was written in the name of his sister's elderly mother-in-law. Thus, he was begging *His Holiness* Joachim II to advise the old woman, in her interest, to write the house either to his sister Anastasia or to him depending on what the Metropolitan would decide and he himself would undertake through an official document of the Metropolis to take care of the old woman, making her expenses both during her life and after her death performing the duties for her "spirit" (psychika). The heir of the deceased was bearing, as has been said, the funeral expenses of the testator.⁹⁹ In case she would not accept to be taken care of, then he was promising to give her through an official document of the Holy Metropolis a regular monthly amount until the end of her life. That is why the author of the present case earnestly begged *His Holiness* to examine whether the old woman was telling the truth. The *protosyncellus* was pointed out, however, that the interested parties held consultations, but compromise was impossible.¹⁰⁰

Similarly, on April 19, 1876, Marigo Georgiou Bairaktari, who had lost her adopted son, asked her daughter-in-law to leave her home after receiving her dowry. It was answered that the case was assigned to the *protosyncellus* to ensure the verification of the truth of what Marigo Georgiou Bairaktari's

⁹⁷ AHMT, PDMT, 1881-1882 and 1883-1884, 577/11800/8-12-1884.

⁹⁸ Theotokas, *ibid.*, pp. 480, 482-483.

⁹⁹ Theotokas, *ibid.*, p. 497.

¹⁰⁰ AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 470/11723/11-4-1876. Theotokas, *ibid.*, p. 497.

opponent was saying. Her daughter-in-law was claiming that she had spent from her dowry on the repair of the house.¹⁰¹

On March 1, 1885, Constantinos and Antonios Christou, in their letter to the Metropolis of Thessaloniki, stated that in the year 1863 their mother Katerina married their father Theodoros Christou. The brother of their mother, Dimitrios Giovanni, had given her, according to the dowry agreement “a house located in the parish of the Metropolis”. After some time passed, their mother sold the house for 125 Ottoman liras and bought another house in the parish of Agios Ypatios instead of 6,000 *kurus* (grosi) she had paid and another 4,000 *kurus* (grosi) for repairs. With the remaining amount she bought a field. Their mother died three years ago and their father remarried. During all this long time, their father continued to enjoy annually 12 Ottoman liras of the rent to which they were officially entitled without giving them anything. They added that for many years their father took advantage of them and in fact did nothing for their upbringing and education. And even worse, three years ago he disowned them. Therefore, they requested that the Holy Metropolis invite him before the Court of the *Eldership* in order to hand over all the maternal property as the legal heirs of their mother. In particular, they requested the following: a) the house and b) the other surviving things from the dowry, especially those valuable that do not wear out over the years, c) the field, which their father fraudulently registered in his name and which was purchased as stated above, with mother’s money and d) the thirteen years’ rent of the house in the parish of the Metropolitan Church, which amounted to 150 Ottoman liras as well as the interest thereof.¹⁰²

However, in relation to the above case, Theodoros Christou, the father of Constantinos and Antonios, in turn, two weeks later, he also addressed the Metropolis and the *Eldership*, presenting the events from his own perspective. For his marriage which had been performed twenty years ago, he mentioned that he had received as a dowry a burnt house located in the parish of the Metropolis of Thessaloniki. After some time had passed since the wedding day, with his wife’s consent he sold the said house for 90 Ottoman liras. Of this amount, with 60 he bought a field (plot) in the parish of Agios Ypatios and with 25 he paid his wife’s brother for his right to the house. On the field he bought he built a house for which he spent 150 Ottoman liras. But, as the husband who wrote that particular letter wrote, in all his naivety he transferred the house to his wife’s name. From this

¹⁰¹ AHMT, PDIMT, B’18, 511/10140/19-4-1876.

¹⁰² AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ71g (λγ), 163/10266/1-3-1885.

marriage he had two sons. His marriage lasted around twelve years, when his wife passed away. He then remarried and had no more children. He took care, as he said, of their two sons, but his sons were causing him trouble. He bought the eldest son a carriage worth 60 Ottoman liras to work on, but he sold it and got into debt. He then gave him another 10 Ottoman liras. The young son, as part of his misbehavior, entered the house and stole two watches. In general, the father pointed out that his sons' behavior was not good. So his sons sued him before *His Holiness* Grigorios IV, demanding the house that belongs to them as the hereditary right of their mother. The father, therefore, continued that he was recognizing the rights they had on the field, which was bought with money from the sale of the house of their mother's dowry, but was not recognizing them any right on the house he himself built in the plot. In general, he emphasized that their behavior caused him to fear for the safety of his life. He was asking to strictly forbid them from going to his house.¹⁰³

However, in some cases, it seems that changing the content of the dowry was not always done with the consent of the woman, but under the pressure of the man. For example, on June 15, 1885, the undersigned Despina T. Christaki, from the parish of Agios Athanasios (Eski-Tzouma) in a letter to *His Holiness* Grigorios IV, stated that as a result of her husband's note of Efthymios Nikolaos Zaimis, on the occasion of their local separation which the Holy Metropolis imposed on them, wanted to state also the following: Her estranged husband, in addition to his barbarous, brutal and reprehensible conduct towards her from the day of their marriage and so on, he sold "her own dowry house", and in the first year moved her to a rented house in Lagoudiani parish. He beat her in and she was saved by a patrol that happened to be passing by. Her son-in-law took her in and brought her to her maid of honor's house. Because she did not wish to experience any more suffering, she preferred to surrender to the vindicating sympathy of the law.¹⁰⁴

In another example, in which the woman seems to have finally, despite her husband's pressure, not yielded to allowing her dowry to be changed, it is observed as follows: On August 24, 1884, Penelope Anastasiou in her letter to *His Holiness* Kallinikos III and the honorable *Eldership*, stated that about seven months ago she married Dimitrios Chr. Georgakopoulos, with whom they had just lived peacefully for two months. He started harassing her repeatedly and with threats asked her to sell her dowry which was half a

¹⁰³ *ibid.*, 164/10232/14-3-1881.

¹⁰⁴ *ibid.*, 11809/15-6-1885.

workshop in Agora Kapani (Kapani Market) to pay off his own pre-marriage debts. Failing to get her consent, in order to avenge her, he resorted to trying to expel her mother who was sitting with them. Her mother was entitled, according to the dowry agreement, to live with them until the end. Therefore, failing in this also, he applied to work in the workshop of the said dowry, the other half of which belonged to her uncle who managed the entire workshop, duly compensating her. Among other fraudulent actions of her husband, she claimed, he additionally demanded the house and workshop of her dowry be registered in her name with the intention of gradually deceiving her and selling them off. Her mother had informed him that since they had no more children, after their deaths, their daughter would be the legal heir anyway. This behavior of his caused her fear. Since her further cohabitation with him was unpleasant and impossible, the woman asked the Holy Metropolis to issue a divorce.¹⁰⁵

10. Cases of Dowry Agreements with Terms to Dowry Givers

Dowry agreements may have contained a term whereby the daughter signed a promissory note to pay her mother, for example, a monthly sum.¹⁰⁶ Or the promissory note may sometimes have satisfied the mothers' expectation of their children that when they grew old, their children who received the dowry would take care of them. For example, on March 23, 1876, a woman, in a letter to *His Holiness* Joachim II, stated that she was a widow with five orphaned children. She had experienced countless hardships and while she had given her daughter a dowry, she had never cared for her. Today, therefore, she was experiencing great unhappiness and sadness and was begging *His Holiness* to intercede so that her daughter would take care of her as best she could.¹⁰⁷

Another case of agreement with the donors of the dowry, may have contained conditions such as the following: on August 18, 1876, a woman, in a letter to *His Holiness* Joachim II, expressed that two years ago gave to her daughter a house and a shop as a dowry on the condition that as long as she lived she and the rest of her children would live in the house and she would receive the rent from the shop. After her death, the daughter and her husband would become owners of the house and shop, as evidenced by the dowry agreement. But in the last fire that happened the shop burned down and since both of them could not build it, they agreed in the presence of other people to sell it. They sold it to Ibrahim Kurtoğlu, receiving 110 Ottoman liras, of

¹⁰⁵ *ibid.*, 429/ 11798/24-8-1884.

¹⁰⁶ Theotokas, *ibid.*, p. 142.

¹⁰⁷ AHMT, PDIMT, B'18, 10136/23-3-1876.

which her son-in law received 55 Ottoman liras, the writer of the letter the other 50 Ottoman liras and 5 Ottoman liras were used for expenses. But now, as the son-in-law had already made known in his report to *His Holiness*, he denied this agreement and said that they had agreed to sell it, but on the condition that he would become the master of the house. On the other hand, as the mother-in-law denied it. Two days earlier on the advice of *His Holiness*, they talked about a compromise. However, the son-in-law not only did not accept but also threatened his wife's brother that he would kill him, which he would have done if there were no people to stop him. That is why she was begging *His Holiness* to invite him and advise him in order to resolve the dispute.¹⁰⁸

In fact, when the parents wanted their children to take care of them in their old age, the dowry agreement was being made with the term being clearly stated. For example, on September 16, 1911, Evanthia, widow of Georgiou Bogia, in a letter to *His Holiness* Joachim IV, stated that having under her ownership according to the title of waqf (foundation) no. increase 16, prot. no. 1173, dated August 13, 1911, “a plot of land located in the area of Agia Eleusa” and designated by Achilleas Angelidou, K. Chondrodimou, Adolfos Abbot and Saroula, transferred it to the name of her daughter, Dimitra, under the condition she and her future husband would take care of her until her death. She requested the issuance of the legal title.¹⁰⁹

11. Cases of Dowries that, as the Object of Dispute, Damaged Third Parties

Many times, in relation to the properties of the dowries, some situations were particularly becoming very complicated. For example, on October 5, 1906, Efstathios Stamou, a sculptor by profession, addressed *His Holiness* Aleksandros II and stated that three years earlier he had rented from Antonios G. Zarouchas a house located in the parish of Agia Theodora and therefore paid to him two years' rent. But recently, a woman, Anastasia, wife of Vasilios Vassilikiotou was claiming the house as her property, which she had acquired based on a dowry agreement, a fact that was also confirmed by the church of Agia Theodora. She required the Efstathios Stamou to sign the lease in her name, which he was obliged to do, and consequently he also paid 9 Ottoman liras in rent. However, after and before the end of the third year, Antonios G. Zarouchas, who had originally rented the house to him, based on the previous lease, requested his eviction from the house. In fact, Antonios brought him before the Imperial Civil Court of First Instance a few

¹⁰⁸ AHMT, PDMT, 1876/T7ii (η), 944/11765/18-8-1876.

¹⁰⁹ AHMT, PDMT, 1911/T7i (λ), 1317/10635/16-9-1911.

days ago, demanding from him the remaining rent and compensation of over 30 Ottoman liras. The trial day of the suit was set for October 10, 1906. However, Anastasia had initiated a regular action to claim the house in question as belonging to the dowry, before the Joint Ecclesiastical Council. Efstathios, therefore, stated that since the house in question was claimed, it was fair and legal to send the lawsuit of Antonios to the Imperial Civil Court of First Instance against him until it was proven who owned the house. That is why he was begging *His Holiness* to order the dispatch of a title deed competently to the Imperial Civil Court of First Instance of Thessaloniki, so that the trial would be suspended until the final decision.¹¹⁰

Conclusions-The End of Dowry Agreements

As it was shown during the present study, the Ottoman state administration stayed away from dowry cases within the quasi-autonomous system of self-government of the Greek Community. As it was seen the dowry agreements concerned the Greek community of Thessaloniki in various ways. There were also cases where a dowry was not given to the groom with his own consent¹¹¹ or even cases where the groom not only did not ask to receive a dowry, but instead gave it himself.¹¹² In some cases of impending separation, it was pointed out that the husbands losing their minds and going insane, as a result of this kind of illness, among other things, they abused their wife's dowry.¹¹³

The dimension of the various issues arising from the dowry agreements reflected the position of the woman at that time, the status to which the man was subject by receiving or failing to receive the dowry, the consequences on the couple's descendants, but also the effects on third parties which were connected with the object or action of the dowry.

The institution for dowry and more specifically for dowry agreements was valid until 1983, when it was abolished by the law 1329/1983 on the equality of men and women.¹¹⁴ Specifically, the relevant law is written as follows in the Gazette of the Government of the Hellenic Republic: According to this Law, the constitutional principle of equality between men and women was implemented in the Civil Code, the Introduction Law, the Commercial Law

¹¹⁰ AHMT, PDMT, 1906/Γ7kd (κδ), 917/10545/5-10-1906.

¹¹¹ AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg (λγ), 10281/21-6-1885.

¹¹² AHMT, PDMT, 1902/Γ7ks (κς), 427/10500/8-12-1903.

¹¹³ AHMT, PDIMT, B'18, 278/10125/23-2-1876; AHMT, PDMT, 1903/Γ7ke [κε], 95/10409/21-2-1903.

¹¹⁴ Chionidis, *ibid.*, p. 375.

and the Code of Civil Procedure, as well as a partial modernization of the provisions of the Civil Code on Family Law. Specifically, according to article 15, the property relations of spouses are governed by the law that regulates relations immediately after marriage.¹¹⁵ According to Article 64, social security relationships that provide for contributions and benefits for dowry or other benefits given in anticipation of marriage and based on gender discrimination are prohibited.¹¹⁶

References

- AHMT (Archive of the Holy Metropolis of Thessaloniki), PDMT (Private Documents to the Metropolis of Thessaloniki), 1876/Γ7ii (η), 114/11706/23-1-1876; 127/11707/24-1-1876; 470/11723/11-4-1876; 462/11725/12-4-1876; 485/11727/14-4-1876; 484/11728/14-4-1876; 540/11735/24-4-1876; 573/11637/11-5-1876; 677/11744/6-6-1876; 11755/10-7-1876; 913/11761/10-8-1876; 944/11765/18-8-1876; 1001/11770/3-9-1876; 1001/11769/7-9-1876.
- AHMT, PDMT, 1881-1882 and 1883-1884, 577/11800/8-12-1884.
- AHMT, PDMT, 1884-1885-1886-1887-1888/Γ7lg (λγ), 549/10213/ 5-5-1879; 164/10232/14-3-1881; 65/10243/28-1-1884; 225, No. 10248, 31-3-1884; 10252, 28-7-1884; 429/11798/24-8-1884; 568/10253/27-11-1884; 592/11801/9-12-1884; 10260/6-2-1885; 10263/12-2-1885; 10264/18-2-1885; 163/10266/1-3-1885; 10279/3-6-1885; 11809/15-6-1885; 10281/21-6-1885.
- AHMT, PDMT, 1893/Γ7ie (ιε), / 27-1-1893.
- AHMT, PDMT, 1894/Γ7is (ις), 11845/6-6-1894; 10326/9-5-1894; 11841/24-3-1894; 11847/361/16-8-1894; 11853/19-11-1894.
- AHMT, PDMT, 1901/Γ7kg (κγ), 11884/6-9-1901.
- AHMT, PDMT, 1902/Γ7kd (κδ), 213/10390/20-7-1901; 10395/14-1-1902; 10397/2-2-1902; 366/22-10-1902.
- AHMT, PDMT, 1902/Γ7ks (κς), 427/10500/8-12-1903; 10465/22-4-1904.
- AHMT, PDMT, 1903/Γ7ke (κε), 95/10409/ 21-2-1903; 108/17-4-1903; 11915/ 4-8-1903; /10-10-1903.
- AHMT, PDMT, 1905/Γ7kz (κζ), 10514/8-7-1905.
- AHMT, PDMT, 1906/Γ7kd (κδ), 917/10545/5-10-1906.
- AHMT, PDMT, 1910/Γ7kth (κθ), 11960/24-11-1910.
- AHMT, PDMT, 1911/Γ7l (λ), 540/10614-2/29-4-1911; 785/10617-3/17-6-1911; 594/10615/ 11-5-1911; 1240/10631/27-8-1911; 1317/10635/16-9-1911.
- AHMT (Archive of the Holy Metropolis of Thessaloniki), PDIMT (Private Documents from Istanbul to the Metropolis of Thessaloniki), B'18, 54/10095/13-1-1876; 761/10097/14-1-1876; 278/10125/23-2-1876; 10136/23-3-1876; 511/10140/19-4-1876; 675/10153/7-6-1876; 10155/18-6-1876; 810/10158, 14-7-1876; 668/10535/22-7-1906; 709/10536/17-8-1906; 1095/10192/20-9-1876.

¹¹⁵ Gazette of the Government of the Hellenic Republic, 18/02/1983, Issue A. Sheet Number 25, p. 429.

¹¹⁶ *ibid.*, p. 445.

Ntisi, M. (2023). Dowry Agreements of Greeks In The Ottoman Thessaloniki that Went Awry (Late 19th – Early 20th Centuries). ABAD, 6(11), 69-109.

Archive of the Ecumenical Patriarchate of Istanbul: Code A'61, Prot. No. 1434, 23-3-1891.

CHIONIDIS, Giorgos (ΧΙΟΝΙΔΗΣ, Γιώργος), “Ta Archeia kai ta Proikosymfona tis Koinotitas tis Veroiias sta Chronia 1864-1914” («Τα Αρχεία και τα Προικοσύμφωνα της Κοινότητας της Βέροιας στα Χρόνια 1864-1914») [“The Archives and Marriage Agreements of the Community of Veria in the Years 1864-1914”], *Makedonika* (Μακεδονικά), ed. An. Vavritsa (Αν. Βαβρίτσα), Αρ. Vakalopoulos (Αρ. Βακαλόπουλος), G. Theocharidis (Γ. Θεοχαρίδης), D. Kanatsouli (Δ. Κανατσούλη), vol. 25, (1986), pp. 374-378.

DIAFA-KAMPOURIDOU, Vasiliki (ΔΙΑΦΑ-ΚΑΜΠΟΥΡΙΔΟΥ, Βασιλική), *Mnisteia kai Gamilies Paroches sti Nomologia ton Dikastirion tis Ieras Mitropoleos Servion kai Kozanis* (18ος – 20ος αι.) (Μνηστεία και Γαμήλιες Παροχές στη Νομολογία των Δικαστηρίων της Ιεράς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης [18^{ος} – 20^{ος} αι.] Betrothals and Marriage Allowances in the Jurisprudence of the Courts of the Holy Metropolis of Serbia and Kozani [18th – 20th century]), Aristotle University of Thessaloniki Department of Law, Doctoral Dissertation, Thessaloniki 2006.

Efimeris tis Kyverniseos tis Ellinikis Dimokratias (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας [Gazette of the Government of the Hellenic Republic]). 18/2/1983. A:25, 429-448. https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/n_1329_1983.pdf

GIANNATI, Evdokia P. (ΓΙΑΝΝΑΤΗ, Ευδοκία Π.), *Efimeris ton Kyrion* (1887-1917): *Anaparastaseis kai Epanaprosdiorismoι Gynaikeion Taftotiton ston Idiotiko kai Dimosio Choro. Apopseis Didaskalison gia ti Gynaikeia Ergasia* (Εφημερίς των Κυριών [1887-1917]: Αναπαραστάσεις και Επαναπροσδιορισμοί Γυναικείων Ταυτοτήτων στον Ιδιωτικό και Δημόσιο Χώρο. Απόψεις Διδασκαλισσών για τη Γυναικεία Εργασία) (Ladies' Journal [1887-1917]: Representations and Redefinitions of Female Identities in the Private and Public Sphere. Teaching Views on Women's work), Aristotle University of Thessaloniki, Doctoral Dissertation, Thessaloniki 2020.

HIONIDOU, Violetta, “Nineteenth-century urban Greek households: The case of Hermoupolis, 1861–1879”, *Continuity and Change*, 14/3 (1999), pp. 403–427. doi:<https://doi.org/10.1017/S028416099003380> https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/8BE775A6BD69EEA6E16FCA0A7C189097/S0268416099003380_a.pdf/nineteenth-century-urban-greek-households-the-case-of-hermoupolis-18611879.pdf

NAKOS Georgiou P. (ΝΑΚΟΣ Γεωργίου Π.), “Peri tou Thesmou tou ‘Patrikou Dikaiomatos’ (Baba-Hakki) eis to Ethimikon Dikaion Thrakis” («Περί του Θεσμού του ‘Πατρικού Δικαιώματος’ (Baba-Hakki) εις το Εθιμικόν Δίκαιον Θράκης») [“On the Institution of ‘Paternal Right’ (Baba-Hakki) in the Customary Law of Thrace”], *Armenopoulos* (Αρμενόπουλος), 32 (1978), pp. 398-410.

NTISLI, Maria, *Osmanlı Yönetimi ve Rum Tebaa: Selanik Örneği* (1876-1913), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022.

PARISIOU, Pagona (ΠΑΡΙΣΙΟΥ, Παγόνα), *Epilysi Gamikon Diaforon me Vasi ton Anekdotu Kodika tou Pnevmatikou Dikastiriou tis Mitropoleos Didymoteichou* (1898-1905) (Επίλυση Γαμικών Διαφορών με Βάση τον Ανέκδοτο Κώδικα του Πνευματικού Δικαστηρίου της Μητροπόλεως Διδυμότηχειου [1898-1905]) (Resolving Marital Disputes Based on the Anecdotal Code of the Spiritual Court of the

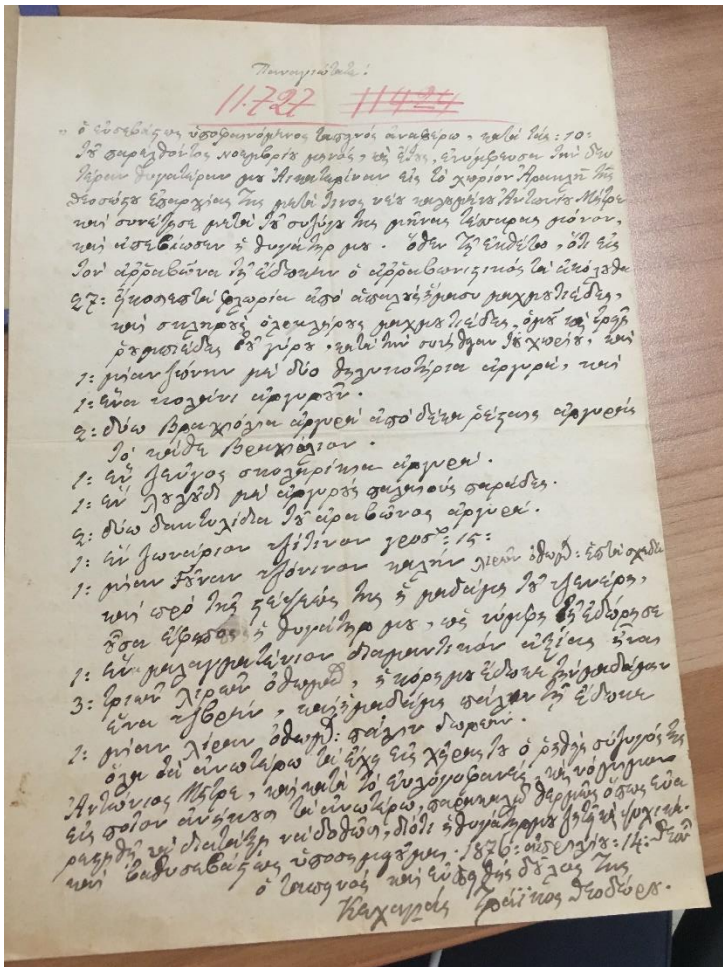
Ntisi, M. (2023). Dowry Agreements of Greeks In The Ottoman Thessaloniki that Went Awry (Late 19th – Early 20th Centuries). ABAD, 6(11), 69-109.

- Metropolis of Didymoteicho [1898-1905]), Aristotle University of Thessaloniki, Master Dissertation, Thessaloniki 2020.
- PSARROU, Evi, “Engagement, Infidelity and Divorce: Aspects of Greek Family Relations During the Ottoman Era”, *International Journal of Science and Research*, 10/11 (2021), pp. 572-576, DOI: 10.21275/SR211108170002.
- THEOTOKAS, Michail G. (Θεοτοκάς Μιχαήλ Γ.), *Nomologia tou Oikoumenikou Patriarcheiu itoi tis I. Synodou kai tou D.E.M. Symvoulίου epi tou Astikou, Kanonikou kai Dikonomikou Dikaiou Apo tou Etous 1800 mechri tou 1896 Meta Simeioseon (Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του Αστικού, Κανονικού και Δικονομικού Δικαίου Από του Έτους 1800 μέχρι του 1896 Μετά Σημειώσεων)* (Ecumenical Patriarchate Jurisprudence, that is, the Holy Synod and D.E.M. Civil, Canonical, and Procedural Law from 1800 to 1896, with Notes), Neologou (Νεολόγου) İstanbul, 1897, <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/f/d/f/metadata-141-0000316.tkl> [Retrieved 22.11.2018].
- KASDAGLI, Aglaia (ΚΑΣΔΑΓΛΗ, Αγλαΐα), “Gamilies Paroches sti Venetokratoumeni Kriti kai Allou: Mía Protí Anagnosi ton Kritikon Proikoon Engrafon tis Ysteris Venetokratias” («Γαμήλιες Παροχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη και Αλλού: Μία Πρώτη Ανάγνωση των Κρητικών Προικίων Εγγράφων της Ύστερης Βενετοκρατίας») (“Marriage Prestations in Venetian Crete and Elsewhere: a First Reading of Cretan Marriage Contracts of the Late Venetian Period”), Acts of the 8th International Cretologic Conference, vol. III, Irakleio 2000, pp. 321-332.
- KASDAGLI, Aglaia (ΚΑΣΔΑΓΛΗ, Αγλαΐα), “Dowry and Inheritance, Gender and Empowerment in the ‘Notarial Societies’ of the Early Modern Greek World”, Conference on the theme *Less favoured – more favoured in law and legal practice: Gender, power and authority, 12th – 19th centuries*, organised by members of the electronic site *Gender in European Legal History, 12th - 19th centuries*, Copenhagen 27- 29 September 2004, 2005. Ηλεκτρονική έκδοση [α’ ανάρτηση 2005, τελευταία ανάγνωση 20/8/2012]. http://www.kb.dk/export/sites/kb_da/publikationer/online/fund_og_forskning/download/A09_Kasdagli.pdf (<https://www.ims.forth.gr/el/publication/view?id=323>).
- KASDAGLI, Aglaia (ΚΑΣΔΑΓΛΗ, Αγλαΐα), “Notarial Acts As Sources For Social and Cultural History: the Greek World Under Venetian Rule” («Οι Νοταριακές Πράξεις ως Πηγή Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ιστορίας»), Conference Proceedings on the Theme of Unlocking the Potential of Texts: Interdisciplinary Perspectives on Medieval Greek. Part of a project aiming at the compilation of Medieval Greek Language, CRASSH, University of Cambridge, 18-19 July 2006, (No Page Numbers), https://www.academia.edu/49187399/Notarial_acts_as_sources_for_social_and_cultural_history_the_Greek_world_under_Venetian_rule Λήφθηκε 7/9/2022.
- RODD, Rennell, *The Customs and Lore of Modern Greece*, D. Stott 370 Oxford Street W, London 1892, <https://archive.org/details/customsloreofmod00rodduoft/page/94/mode/2up>
- STOTT, Margaret A., “Economic transition and the family in Mykonos”, *Greek Review of Social Research*, 17 (1973) pp. 122-133, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/6901/6621>
- SYNGROS, Andreas (ΣΥΓΓΡΟΣ, Αντρέας), *Andrea Syngrou Apomnimonevmata (Ανδρέα Συγγρού Απομνημονεύματα)* (Memoirs of Andreas Syngrou), vol. 1, Vivliopoleion tis

Ntisi, M. (2023). Dowry Agreements of Greeks In The Ottoman Thessaloniki that Went Awry (Late 19th – Early 20th Centuries). ABAD, 6(11), 69-109.

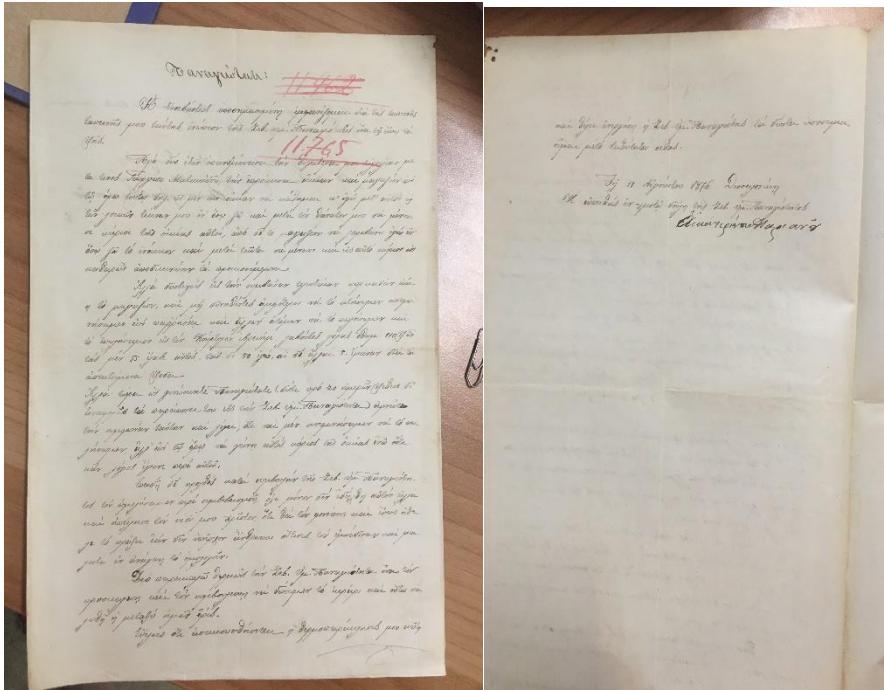
- Estias (Βιβλιοπωλείον της Εστίας), Athens 1908.
https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/2/5/f/metadata-70fb96c3d07f54b6a53374188aeb9d6c_1248775348.tkl (Retrieved 20.10. 2015).
- TAPIA, Beltrán Julio & RAFTAKIS, Michail, “Sex ratios and gender discrimination in Modern Greece Francisco”, *Population Studies A Journal of Demography*, 76/2 (2022), pp. 329-346, DOI: 10.1080/00324728.2021.1923787.
- VISVIZIS, Iakovos T. (ΒΙΣΒΙΖΗΣ, Ιάκωβος Τ), “Ι Κοινοτική Διοίκιςις των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν» («The Community Administration of the Greeks during the Turkish rule»), *L'Hellenisme Contemporain: Le cinq-centieme anniversaire de la prise de Constantinople*, Athens 1953, Retrieved <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/visvizis.html> 8/9/2022.

Appendix

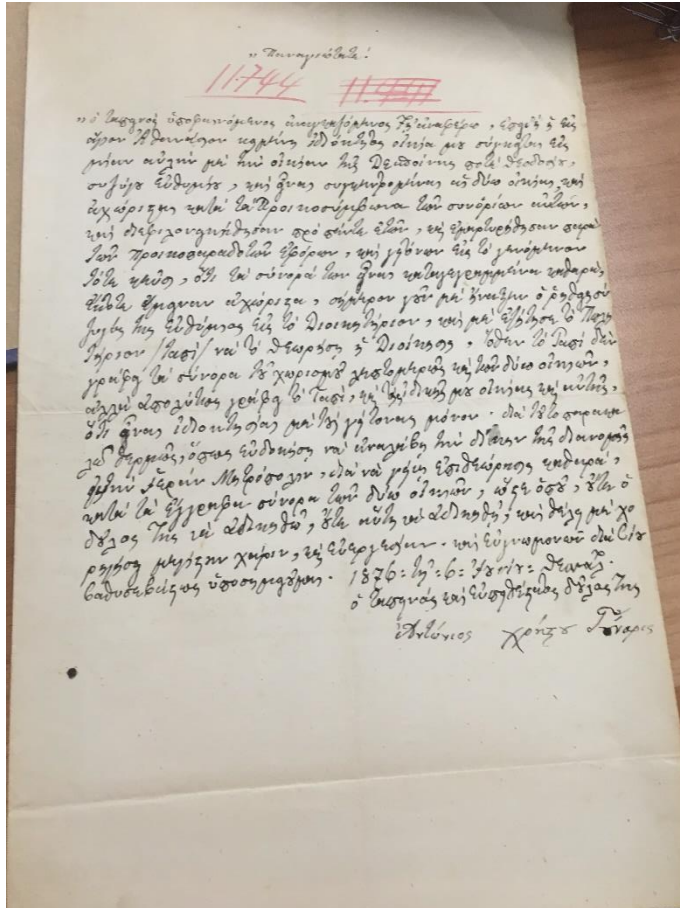

Document-1: AHMT, PDMT, 1876/G7ii (η), 485/11727/14-4-1876.

Ntishi, M. (2023). Dowry Agreements of Greeks In The Ottoman Thessaloniki that Went Awry (Late 19th – Early 20th Centuries). ABAD, 6(11), 69-109.

Document-3: AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 944/11765/18-8-1876.

Document-4: AHMT, PDMT, 1876/Γ7ii (η), 677/11744/6-6-1876.

TUNA NEHRİ'NDE GEMİ İNŞAASI VE TUNA DONANMASI'NIN MEVCUDU (1683-1718)*

Seyfullah ASLAN**

Öz: Osmanlı İmparatorluğu, Tersâne-i Âmire'de merkezi donanmasını inşa ederken aynı zamanda Tuna Nehri sahilinde bulunan tersâne ve tezgâhlarda gemiler inşa ederek, bunları Tuna Donanması yönetimine vermekteydi. Özellikle 1683'teki II. Viyana Kuşatması'ndan sonra başlayan "Kutsal İttifak Savaşları" döneminde ve 1718'e kadar fasılalarla devam eden savaşlarda Tuna Donanması'nın faaliyet ölçeği kayda değer oranda artmıştır. Osmanlı arşiv kayıtları, donanmanın inşa edildiği tersâneleri; donanmada inşa edilen gemi türlerini ve sayılarını; gemilerin tamir, bakım ve kışlatılmasını; gemilerin inşa maliyetlerini ve masraflarını onlarca defterde ve evrakta ortaya koymaktadır. Çalışmada bu kayıtlar ve literatürdeki bilgiler ışığında Tuna Nehri'ndeki gemi inşa faaliyetleri, sefere hazır edilen donanmanın mevcudu ve sefer sonrası tamir ve bakımı yapılan gemiler ile kışlağa çekilen gemilere dair hususlar değerlendirilmiştir. Böylece Tuna Donanması'nın faaliyet ölçeğini belirleyecek olan gemi mevcudunun hangi seviyelerde olduğu ve bunlara ne tür malî kaynakların harcandığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tuna, Gemi, Donanma, Denizcilik.

SHIPBUILDING ON THE DANUBE RIVER AND THE SIZE OF THE DANUBE NAVY

Abstract: While the Ottoman Empire was building its central navy in Tersâne-i Âmire, it was also building ships in the shipyards and ship stalls on the banks of the Danube River and giving them to the Danube navy administration. Especially, during the "War of the Holy League" that began after the Second Siege of Vienna in 1683 and along the wars that continued intermittently until 1718, the scale of activity of the Danube Navy increased significantly. Ottoman archival

* Bu makale, yazarın "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)", başlıklı doktora tezinden (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022) genişletilerek hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, seyfullah.aslan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0713-4987.

records include the shipyards where the navy was built; the types and numbers of ships built in the navy; repairment, maintenance and wintering of ships; they reveal the construction costs and expenses of ships in dozens of books and documents. In the light of these records and the information in the literature, the shipbuilding activities in the Danube River, the size of the navy that was prepared for the navigation and the issues related to the ships that were repaired and maintained after the navigation and the ones that were towed to the barracks were evaluated. Thus, it was revealed at what levels the number of ships that would determine the scale of activity of the Danube Navy and what kind of financial resources were spent on them.

Key Words: Ottoman, Danube, Ship, Navy, Maritime.

Giriş

Almanya Karaorman'dan (Schwarzwald) doğan Tuna Nehri, 1.775 mil / 2.857 km uzunluğuyla Avrupa'nın en büyük ikinci nehridir. Günümüzde Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Moldova ve Ukrayna topraklarından geçerek Karadeniz'le buluşmaktadır. Bu büyük nehri 16. yüzyıldan itibaren, Budin sahrasından metbu prenslikler olan Eflak ve Boğdan topraklarına kadar Osmanlılar kendi tasarrufları altında tutuyorlardı. Bu bakımdan nehirdeki her türlü ticari faaliyetin güvenliğini ve seyrüsefer emniyetini temin üzere kalelere veya sancaklara bağlı yerel kapudanlıklar kurulmuştu.¹ Ancak II. Viyana Kuşatması sonrasında gelişen olaylar Tuna Nehri hattında uzun sürecek bir çatışma ortamının fitilini ateşlemişti. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu, uzun yıllara yayılan bu buhran döneminde Tuna Nehri'nde on yıllardır faaliyet gösteren tersaneleri, kapudanları ve seyrüsefer organizasyonunu tek çatı altına alarak idarî hususiyetleri ve malî kaynakları belirlenmiş bir donanma teşkilâtı ortaya çıkardı. Tek elde toplanan yapısı ile Tuna Donanması, 1683-1699 arasındaki Kutsal İttifak Savaşları'nda, 1711 Prut Seferi'nde ve 1715-18 Avusturya-Venedik Savaşları'nda Osmanlıların önemli bir nehir gücü olarak tebâruz etmiştir. Bu güç hem nehirden ateş gücü sağlayan hem de kara ordusunu ve garnizonları lojistik bakımdan destekleyen bir mahiyet arz etmekteydi. Nihayetinde bu gücün en belirgin görüntüsü Tuna Nehri sahili başta olmak üzere tersaneleri kullanma kapasitesi, inşa ettiği gemiler ve bunların mevcuduydu.

¹ Seyfullah Aslan, "Tuna Donanması'nın Kuruluşu Meselesi", *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Ed.: Muhammed Fatih Çalışır, Suraiya Roschan Faroqi, Mehmet Şakir Yılmaz, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 77-104.

Osmanlı İmparatorluğu, Tersâne-i Âmire'de merkezî donanmasını inşa ettiği gibi, Tuna Donanması'nda kullanılacak bazı gemileri de burada, İstanbul'da inşa etmekteydi. Bununla birlikte Tuna Nehri'nde bulunan tersâne ve gemi inşa tezgâhlarında Tuna Donanması için gemi inşa edilmekteydi.

Tuna Nehri'nde ve nehrin kollarında önemli tersânelere ve gemi tezgâhlarına sahip olan Tuna Donanması, ana üretim malzemesi olan keresteyi nehrin havzasından sağlamaktaydı. Diğer taraftan demir, çivi, üstüğü, zift, katran, yosun gibi inşa malzemeleri önemli oranda İstanbul'dan gönderilmekteydi. Yelken ve kürek gibi donanım malzemeleri ile top, yuvarlak, barut ve çeşitli mühimmat ise yine İstanbul'daki imparatorluğun tersâne, tophâne ve cebehâne gibi kurumlarından verilmekteydi. Öte yandan gemileri inşa eden neccâr başta olmak üzere kalafatçı ve demirci ustalarının önemli bir kısmı Tuna havzasından temin edilmekteydi. İnşa faaliyetlerinin bir başka aşaması olan tamir ve bakım ise hem İstanbul'da hem de Tuna tersânelerinde yapılmaktaydı.

Tuna Nehri üzerinde gerçekleştirilen gemi inşa, tamir ve bakım faaliyetlerinde İstanbul'dan gönderilen malzeme desteğinin yanında doğrudan hazineden havale edilmek suretiyle nakdî destek de sağlanmaktaydı. Bu bakımdan Tuna Donanması'nın gemi inşa faaliyetleri İstanbul'un desteğine ve gözetimine muhtaçtı.

Ayrıca Orta Avrupa'da devam eden savaşlar esnasında Osmanlı ordusu, İstanbul'dan gönderilen ve Tuna Donanması'na katılarak Tuna Kapudanı emrinde görev yapan kalyata,² firkate³ ve şayka⁴ reislerinden müteşekkil firkateciyan filosu tarafından desteklenmekteydi.⁵ Nitekim bütün masrafları hazineden karşılanmak üzere Hicrî 1105 / 1693-1694 senesinde 10 kalyata, 40 firkate ve 25 mîrî şaykadan oluşan 75 gemilik bir filo Tuna

² Kalyata, 227 levendle görev yapan, 19-24 oturaklı ve 25-32 metre arası uzunluklarda inşa edilen bir gemi türüdür. Bkz: Seyfullah Aslan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 266.

³ Firkate, 80 ilâ 150 neferle görev yapan, 10-17 oturaklı ve 16-20 metre arası uzunlukta inşa edilen bir tür gemidir. Bkz: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 269.

⁴ Şayka, standart olarak 20 kürekçi ve 20 cenkçi ile görev yapan, 10-24 oturaklı ve 23-30 metre arası uzunlukta inşa edilen bir gemi türüdür. Daha çok nehir donanmalarında ve sığ sularda kullanılan şaykanın tarihsel süreç içinde Tuna Nehri'yle özdeşleştiği görülmektedir. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 272-281.

⁵ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 1343.

Donanması'nda görev yapmak üzere görevlendirilmişti.⁶ Aynı şekilde 1696 Mart'ında İstanbul'dan yola çıkan 10 kalyata, 34 fırkate ve 37 şayka olmak üzere toplamda 81 gemi 6 bin 570 levendiyle beraber Tuna Nehri'ne gönderilerek Tuna Kapudanı Aşçızâde Mehmed Paşa'nın emrine verilmişti.⁷ Bu destekler Tuna Donanması'nın nehir üzerinde inşa ettiği gemilerle bir araya gelerek donanmanın gücünü artırmaktaydı.

Tuna Donanması için nehrin farklı yerlerinde ve farklı usullerle gemi inşa faaliyetleri gerçekleştirilmekteydi. Örneğin şaykaları, Eflak voyvodası tarafından inşa edilip donanmaya teslim edilen Eflak şaykaları, bölgenin zengin mültezimleri ve ileri gelenlerine inşa ettirilen zî-kudret şaykalar, ocaklık şaykalar, vakıf köylerine inşa ettirilen vakıf şaykalar ve Tuna kapudanları tarafından inşa edilen şaykalar olarak beş farklı gruba ayırabiliriz.⁸ Bunların dışında Tuna Donanması tarafından kullanılan üstüaçık,⁹ borozan,¹⁰ tonbaz,¹¹ zahire gemisi,¹² kancabaş,¹³ at gemisi,¹⁴ uraniçe¹⁵ ve diğer gemileri ya Tuna kapudanları inşa etmekte ya da inşa süreçlerini kontrol etmekteydiler.

İnşa edilen gemilerin zamanla eskimesi, kazaya uğraması ya da savaşlarda darbe alması neticesinde tamir ve bakımı gerekmektedir. Bu tamir ve

⁶ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, 1847, s. 18. (14 Şa'bân 1105 / 10 Nisan 1694)

⁷ BOA, *Başmuhasebe Salyâne Defterleri (D. SLY.d)*, 33560, s. 38. (7 Şa'bân 1107 / 12 Mart 1696)

⁸ Şayka türleri ve bunların idarî hususiyetleri için bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 78-116.

⁹ Üstüaçık, nakliyede kullanılan ve 9 mürettebatla görev yapan küçük bir gemidir. Tonajı yaklaşık olarak 13 tondur. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 281-282.

¹⁰ Orta, baş ve kıç olmak üzere üç anbarlı inşa edilen borozanlar özellikle zahire naklinde kullanılan büyük gemilerdir. Tonajı genellikle 102,5 ton olmakla birlikte 128 ton taşıyabilen daha büyüklerinin de Tuna Nehri'nde kullanıldığı görülmektedir. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 289-291.

¹¹ Nakliyede kullanıldığında 4 ya da 6 prestoyka ile (ücretle tutulan gemi yükleme ve boşaltma işçisi) görev yapan tonbazlar aynı zamanda köprü yapımında da kullanılmaktaydı. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 286-289.

¹² 12,5 ton ile 25 ton arasında tonaja sahip gemilerin özellikle zahire nakli için kullanılmasından dolayı, gemilerin orijinal türü bilinmemekle beraber bu adla anıldıkları görülmektedir. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 291-292.

¹³ 30-40 levendle görev yapan, nakliyede ve zahire gemilerinin korunmasında kullanılan ve hızlı hareket eden bir gemi türüdür. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 293-294.

¹⁴ At gemilerinde 9 mürettebat görev yapmaktaydı. Ordunun ihtiyaç duyduğu atların naklinde, özel olarak inşa edilen bu gemiler kullanılmaktaydı. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 294-295.

¹⁵ 8 neferli küçük bir gemi türüdür. Bkz.: Aslan, *Tuna Donanması*, s. 295.

bakımlar için gemilerin bir kısmı İstanbul'a gönderilmekle beraber önemli bir kısmı Tuna tersânelerinde tamir edilmekteydi.

Diğer taraftan sefer mevsimi sonunda herhangi bir tamir ve bakım gerektirmeyen gemiler ya da tamir ve bakımı tamamlanmış gemiler kışlaklara çekilmekte ve burada muhafaza edilmekteydi. Bu bakımdan kışlakların uygun yerlerde ve şartlarda inşası ve gemilerin buralarda nöbetçiler tarafından muhafazası, Tuna kapudanlarının kış süresince ilgilendiği önemli işlerden biriydi.

Tuna Donanması'nın teşkilât yapısı ve merkezî donanmanın tecrübeleri bir araya geldiğinde inşa, tamir ve gemi muhafaza hizmetleri bağlamında Osmanlıların operasyonel gücü ortaya çıkmaktaydı. Bu gücü, sonraki sefer mevsimlerinde Tuna Donanması'nda onlarca gemiyi faal olarak kullanarak gösterdikleri görülmektedir. Bu bakımdan inşa edilen gemileri daha uzun süre görevde aktif tutmaya yönelik idarî, malî ve lojistik imkânların kullanıldığı söylenebilir.

Bu makalede, Tuna Nehri kıyısındaki tersânelerde ve gemi tezgâhlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yürüttüğü gemi inşa faaliyetleri arşiv belgeleri ve kaynaklar ışığında ele alınacak ve bu suretle donanmanın bilhassa sefer mevcudu ortaya konulacaktır. Ayrıca gemilerin tamir, bakım ve kışlatılması gibi gemi inşa süreçlerine dahil edilebilecek faaliyetler ele alınacaktır.

Tuna Tersâneleri ve Gemi İnşa Faaliyetleri

Fatih Sultan Mehmed devrinde Kara Lom¹⁶ nehrinin Tuna'ya döküldüğü yerin hemen doğusunda kurulan Rusçuk tersânesi, Tuna Donanması'nın merkezî tersânesi olarak hizmet vermeye başlamıştı.¹⁷ Bu bakımdan Rusçuk tersânesinde 17. yüzyılın son çeyreğinde de Tuna Kapudanı tarafından önemli miktarda gemi inşa edilmişti. Örneğin Ocak 1692'de gönderilen emre göre Tuna Kapudanı Ali Paşa tarafından 15 kayığın Rusçuk'ta inşa edilmesi emredilmişti.¹⁸ Aynı şekilde, 1692 seferinden dönen 46 üstüaçığın sayısını bir sonraki sefer mevsiminde artırmak üzere Tuna Kapudanı Ali Paşa'ya Rusçuk'ta 14 üstüaçık daha inşa etmesi emredilmişti.¹⁹ İki ay sonra gönderilen başka bir emirle buna ek olarak 7 üstüaçık daha inşa etmesi

¹⁶ Günümüzde "Rusenski Lom" olarak bilinen ve Rusçuk şehrine oldukça yakın bir konumdan Tuna Nehri'ne dökülen nehir.

¹⁷ İdris Bostan, *17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Küre Yayınları, İstanbul 2018, s. 60.; Mehmet Yaşar Ertaş, "İbrahim Hamdi'ye Göre Silistre'den Vidin'e Tuna Kıyısındaki Osmanlı Şehirleri", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler*, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir 2005, s. 246.

¹⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 69. (10 Rebî'ülâhır 1103 / 1 Ocak 1692)

¹⁹ BOA, *MAD*, 7915, s. 109. (1 Rebî'ülevvel 1104 / 10 Kasım 1692)

istenmişti.²⁰ Böylece Ocak 1693 itibariyle Rusçuk'ta 21 üstüağık geminin inşa edilmişti.²¹ Ayrıca Kasım 1694'te gönderilen hükümlere göre Rusçuk'ta 12 şayka, 10 kalyata ve 26 üstüağık inşa edilmesi için hazırlıklar yapılmıştı.²² Öyle anlaşılıyor ki Rusçuk'ta aynı anda onlarca gemi inşa edecek tezgâhlar bulunmaktaydı. Nitekim 1698 seferinde hazır olmak üzere 10 şayka ve 50 üstüağık geminin inşa edilmesi işi Tuna Kapudanı'na emredilmişti.²³ Öte yandan burada şayka, kalyata, üstüağık yanında zahire naklinde kullanılan borozan gemilerinin inşa edildiği de görülmektedir.²⁴ Ayrıca Azak denizine gönderilmesi planlanan 50 şaykanın yine Rusçuk'ta inşası emredilmiş,²⁵ ancak sonradan bu sayı 25'e düşürülmüştür.²⁶

Rusçuk'tan sonra en önemli gemi inşa tezgâhı Yergöğü'de bulunmaktaydı. Rusçuk'un karşısındaki konumu iki tersâne arasında gerektiğinde hızlıca malzeme alışverişini kolaylaştırmış olmalıdır. Bununla birlikte Yergöğü'de ocaklık şaykalar dahil olmak üzere şayka, üstüağık, borozan ve tonbaz gibi farklı gemiler inşa edilmekteydi.²⁷ Nitekim 1693'te 50 üstüağık ve ayrıca 1704'te Vidin ocaklık şaykası burada inşa edilmişti.²⁸

Tuna Donanması'na gemi inşa eden Rusçuk ve Yergöğü²⁹ tersâneleri dışında Zıstovi, Niğbolu³⁰ ve Silistre³¹ gibi önemli merkezlerde gemi inşa

²⁰ BOA, MAD, 7915, s. 109. (3 Cemâziyelevvel 1104 / 10 Ocak 1693)

²¹ BOA, MAD, 9876, s. 105. (3 Cemâziyelevvel 1104 / 10 Ocak 1693)

²² BOA, MAD, 9879, s. 37. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

²³ BOA, MAD, 7915, s. 171. (1 Cemâziyelevvel 1109 / 15 Kasım 1697)

²⁴ BOA, MAD, 9876, s. 354. (7 Şa'bân 1104 / 13 Nisan 1693)

²⁵ BOA, MAD, 3462, s. 64. (1 Cemâziyelevvel 1108 / 26 Kasım 1696)

²⁶ BOA, MAD, 7915, s. 223. (7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696)

²⁷ Yergöğü'de borozan inşası için bkz.: BOA, MAD, 9876, s. 15. (25 Muharrem 1104 / 6 Ekim 1692); BOA, *Ali Emirî Tasnifi Belgeleri, Sultan II. Ahmed (AE. SAMD.II)*, 66. (12 Şa'bân 1104 / 18 Nisan 1693); Tonbaz inşası için bkz.: BOA, MAD, 9505, s. 152. (20 Rebî'ülâhır 1123 / 7 Haziran 1711); Şayka inşasına dair bir örnek için bkz.: BOA, MAD, 6551, s. 153. (11 Safer 1130 / 14 Ocak 1718)

²⁸ BOA, MAD, 7915, s. 123. (27 Muharrem 1105 / 28 Eylül 1693); BOA, MAD, 9893, s. 34. (28 Şa'bân 1116 / 26 Aralık 1704)

²⁹ Rusçuk ve Yergöğü'de borozan inşası için bkz.: BOA, MAD, 7915, s. 104. (27 Rebî'ülâhır 1104 / 5 Ocak 1693); BOA, *AE. SAMD.II*, 66. (12 Şa'bân 1104 / 18 Nisan 1693); BOA, *Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d)*, 803-A, s. 18. (23 Cemâziyelevvel 1107 / 30 Aralık 1695); Rusçuk'ta üstüağık inşası için bkz.: BOA, MAD, 9879, s. 37. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694); Yergöğü'de şayka ve üstüağık inşası için bkz.: BOA, MAD, 6549, s. 535. (25 Şa'bân 1128 / 17 Ağustos 1716); Rusçuk ve Yergöğü'de üstüağık inşa faaliyetlerine dair bkz.: BOA, MAD, 6551, s. 110. (23 Muharrem 1130 / 27 Aralık 1717)

³⁰ Niğbolu'da erken tarihlerden itibaren gemi tezgâhları olduğu görülmektedir. 1470 tarihli Niğbolu tahrir defterinde, kaleye kayıtlı olan kalafatçı ve gemi hizmetinde oldukları belirtilen

edilmekteydi. Ayrıca genel olarak Sava Nehri'nde³² Tuna Donanması için gemi inşa edilmekteydi. Tespit edilebildiği kadarıyla Sava Nehri ve kollarındaki şu yerleşim yerlerinde bulunan tezgâhlar kullanılmaktaydı: Gradiška, Raca (Rača), Bırçka (Brčko), Brod ve Moravik (Morović). Örneğin 1691 sonbaharında gönderilen hükme göre bu yerlerde 40 adet borozan ve 40 adet tonbaz yapılması emredilmişti.³³ Yine Gradiška'da şayka inşa edildiği görülmektedir.³⁴ Ayrıca Osmanlılar Tuna Nehri'ne ulaştıkları zamandan itibaren başta Semendire olmak üzere Güvercinlik, Pojega, Mohaç, Alacahisar, Budin ve Estergon'da bulunan gemi tezgâhlarında gemi inşa etmişti.³⁵

Savaşların yoğunlaştığı dönemde Osmanlılar Belgrad'da gemi inşasını çok tercih etmemiş olsalar da II. Viyana Kuşatması başlamadan önce burada şayka inşa edilmişti.³⁶ Bununla birlikte Belgrad'ın ocaklık şaykası dahil olmak üzere uzun yıllar boyunca burada şayka inşa edilmiş ve görev yapmıştı. Nitekim 1717 senesi başlarında Belgrad'da 5 şaykanın inşası için emirler gönderilmiştir.³⁷ Ayrıca Belgrad'da tonbaz inşa edildiği bilinmektedir.³⁸

Eflak voyvodası tarafından her yıl inşa edilen şaykalar voyvodanın vekili gözetiminde bazı yıllar Rusçuk'ta inşa edilmekteydi.³⁹ Ancak bazen nehrin akış yönüne göre sol yakada, yani Eflak vilayetinin bulunduğu yakada, Yergöğü'de Eflak şaykalarının inşa edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁰

neccârân bulunmaktadır. Bkz.: *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defteri*, (Haz.: Halil İnalçık, Evgeni Radushev, Uğur Altuğ), (Ed. Pál Fodor), Research Centre for the Humanities (HAS), Budapest 2018, s. 100.

³¹ BOA, *Mühimme Defterleri (MD)*, 98, hk. 219. (Evâil-i Rebi'ülevvel 1100 / 24 Aralık 1688-2 Ocak 1689).; BOA, *MAD*, 5257, s. 5. (29 Cemâziyeâhır 1104 / 7 Mart 1693)

³² Sava Nehri üzerindeki gemi inşa faaliyetleri için bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 171. (2 Cemâziyelâhır 1109 / 16 Aralık 1697)

³³ BOA, *MAD*, 9873, s. 7. (16 Muharrem 1103 / 9 Ekim 1691)

³⁴ BOA, *MD*, 104, hk. 121. (Evâsıt-ı Ramazan 1103 / 27 Mayıs-5 Haziran 1692)

³⁵ Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev.: Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 78.; BOA, *Ali Emiri Tasnifi Belgeleri, Sultan IV. Mehmed (AE. SMMD.IV)*, 5317. (24 Şa'bân 1091 / 19 Eylül 1680)

³⁶ BOA, *İbnülemin Tasnifi Bahriye (İE. BH)*, 91. (21 Zilhicce 1093 / 21 Aralık 1682)

³⁷ BOA, *MAD*, 6338, s. 158. (10 Safer 1129 / 24 Ocak 1717)

³⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 43. (15 Şa'bân 1102 / 14 Mayıs 1691).; BOA, *Ali Emiri Tasnifi Belgeleri, Sultan II. Süleyman (AE. SSÜL.II)*, 2392. (29 Ramazan 1102 / 3 Haziran 1691)

³⁹ BOA, *Cevdet Tasnifi Belgeleri Bahriye (C. BH)*, 3854. (16 Şa'bân 1105 / 12 Nisan 1694)

⁴⁰ BOA, *İE. BH*, 519. (27 Muharrem 1105 / 28 Eylül 1693)

Bunların yanında ocaklık şaykası bulunan Fethülislam, Vidin,⁴¹ Rahova, Tutrakan, Hırsova, İbrail, İsakçı, Tulca, Hisarcık, Koyluç ve Böğürdelen gibi yerlerde kendi ocaklık şaykalarını inşa ve tamir edebilecek kapasitesi olan gemi tezgâhları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kili, İsakçı, İsmail, Daye Hatun ve Boğazköy vakıf mütevellileri ya da nazırları tarafından inşa edilen şaykalar, Tuna Nehri'nin aşağısında önemli bir gemi gücü oluşturacak tezgâhlar olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Kili nazırı ile İsakçı ve İsmail mütevellilerine gönderilen hükme göre onlardan 6 şayka inşa etmeleri talep edilmişti.⁴² Söz konusu emirde ve vakıf şaykaları için tespit edilen tüm hüküm ve kayıtlarda şaykaların inşa edileceği farklı bir tersâne ya da gemi tezgâhı belirtilmemektedir. Bununla birlikte Kili, İsakçı, İsmail, Daye Hatun ve Boğazköy'ün kendilerine ait gemi tezgâhları olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda İsakçı ve Kili'ye kereste nakledilmesi ve tonbaz inşasına dair emirlerin işaret ettiği üzere, buralarda gemi tezgâhları bulunmaktaydı.⁴³

Tuna Nehri kenarında bilinen ve önemli bir yerleşimi ve kalesi olan yerler dışında çeşitli iskelelerde de gemi inşa edildiği görülmektedir. Örneğin üstüaçık ve tonbaz gemileri, bu tür gemileri inşa etmekle ünlü olan Drina Nehri üzerindeki Dobrak isimli köyün iskelesinde inşa edilmekteydi.⁴⁴

Osmanlılar için önemli olan bir başka gemi inşa merkezine daha dikkati çekmek gerekir. Budin'den Karadeniz'e kadar Osmanlıların Tuna Nehri'nde hâkim oldukları kesitin hemen hemen ortasında bulunan Vidin, Demirkapı girdaplarının aşağısındaki konumuyla gemiler için önemli iskelelerden biriydi.⁴⁵ Aynı zamanda Vidin, ilk hâkimiyet zamanlarından itibaren Osmanlıların kuzeye yönelik faaliyetlerinde de önemli bir serhad üssüydü.⁴⁶

⁴¹ Vidin'deki tersâneyi Marsigli de müşahede etmiştir. Bkz.: Güner Doğan, *Sınırlar Üzerinde Bir Hayat: İtalyan General Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı İmparatorluğu (1679-1732)*, İtalyan Dostluk Derneği, Ankara 2020, s. 107.

⁴² BOA, *MAD*, 98, hk. 217. (Evâil-i Rebi'ülevvel 1100 / 24 Aralık 1688-2 Ocak 1689).; Boğazköy zabiti ile İsakçı ve İsmail mütevellilerinden şayka inşa edilmesi talep edilen başka kayıtlarda da herhangi bir gemi tezgâhına işaret edilmemiştir. Bkz.: BOA, *MAD*, 3462, s. 43.; BOA, *MAD*, 7915, s. 160. (15 Rebi'ülâhır 1108 / 11 Kasım 1696)

⁴³ BOA, *MAD*, 4066, vr. 25a. (2 Şa'bân 1124 / 4 Eylül 1712)

⁴⁴ BOA, *MAD*, 2731, s. 6. (9 Rebi'ülevvel 1109 / 25 Eylül 1697).; BOA, *MAD*, 4066, vr. 76b. (2 Zilhicce 1123 / 11 Ocak 1712).; Dobrak, Srebrenika'nın güney doğusunda Drina Nehri üzerindeki küçük bir köydür. Gemiler Drina ve Sava nehirleri yoluyla Belgrad'a ulaştırılmaktaydı.

⁴⁵ Vidin iskelesinden elde edilen gelirlerin donanma için kullanımı için bkz.: BOA, *MAD*, 8489, s. 33. (16 Cemâziyelâhır 1109 / 30 Aralık 1697)

⁴⁶ Vidin'in Osmanlı serhad politikaları bakımından önemi hakkında bkz.: Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The*

Bu konumıyla beraber, Osmanlılar buradaki gemi inşa faaliyetlerine uzun yıllar devam etmişti.⁴⁷

Ocaklık şaykaların zamanla kullanılamaz hale gelmesi (*köhne* veya *amelmande* olarak tanımlanır) üzerine mîrîden verilen parayla yeniden inşa edilmekteydi. Nitekim 1695'te İbrail kapudanının şaykası köhne olduğu için Tuna Kapudanı'na gönderilen emre göre, kapudana mîrîden 250 kuruş vermesi ve geminin yeniden inşa edilmesi emredilmiştir.⁴⁸

Diğer taraftan vakıf şaykaları ve Eflak voyvodası tarafından inşa edilen şaykalar, yeniden inşası gerektiğine kanaat getirildiğinde Tuna Kapudanı gözetiminde yeniden inşa edilmekteydi. Nitekim Boğazköy, İsakçı ve İsmail'in 3 vakıf şaykası ile Eflak voyvodası tarafından inşa edilmesi gereken 5 şayka, toplam 8 şaykanın 1696 kışında yenilenerek 1697 seferine hazır hale getirilmesine karar verilmiştir.⁴⁹

Seferlere görevlendirilen gemilerin yaşı, bakımı gibi kondisyonunu belirleyen unsurların elverişsiz olması dolayısıyla yeterli verimin alınmadığı görülmektedir. Bu durumda bir sonraki sefer mevsiminde eksikliklerin giderilmesi için hemen hazırlıklara girilmektedir. Nitekim 1697 seferinde Özi'ye gönderilen 10 fırkate ile Tuna Kapudanı'nın kalyatasından sadece kapudanın kalyatasının işe yaradığı belirtilmektedir. Gemilerden biri köhne olduğu için kullanılamamış, biri batmış ve 8 tanesi tamire muhtaç olduğu için Özi'de demirmek zorunda kalmıştır.

Diğer taraftan reayanın da gemi inşa ettiği dikkati çekmektedir. Özellikle 1715'te Venedik ve ardından 1716'da Avusturya'ya açılan seferlerin hazırlıklarında Osmanlı bürokrasisi farklı tedbirler almıştır. Bu değişimde askerî harcamaların hazineye olan yükünü azaltmaya yönelik malî bir yaklaşımın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce gemi kerestesinin kesimi ve nakli gibi çeşitli işler avâız olarak reayaya yüklenirken artık reyadan gemi inşa edip Tuna Kapudanı'na teslim etmesi istenmektedir.⁵⁰ Silistre varoş reayası tarafından inşa edilip 20 kürekçisi ile teslim edilmesi emredilen şaykanın, kendilerine tanınan vergi muafiyetleri karşılığında yaptırıldığı da belirtilmektedir. Bu şekilde avâızın alanı genişletilmiştir.

Frontiers of the Ottoman World, (Ed. A. C. S. Peacock), Oxford 2009, s. 331-351.; Hakan Karagöz, "Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 2, Aralık 2013, s. 83-116.

⁴⁷ BOA, MAD, 2777, s. 237. (30 Zilka'de 1124 / 29 Aralık 1712)

⁴⁸ BOA, MAD, 9879, s. 148. (11 Cemâziyelâhır 1106 / 27 Ocak 1695)

⁴⁹ BOA, MAD, 3462, s. 43. (15 Rebî'ülâhır 1108 / 11 Kasım 1696)

⁵⁰ BOA, MAD, 17900, s. 85. (13 Şevvâl 1128 / 30 Eylül 1716)

Aynı tarihlerde gemi ihtiyacını karşılamak üzere vakıf mütevellileri ve zî-kudretler tarafından da şayka inşa edilmesi için emir gönderildiği görülmektedir.⁵¹

Gemi İnşa Maaliyetleri

Gemi tipine ve inşa tarihine göre gemilerin inşa birim maliyeti değişmekteydi. Örneğin 1694 seferi için inşa edilen 50 üstüaçık için 10.900 kuruş kereste masrafı ve nakliye ücreti; 9.000 kuruş marangoz, kalafatçı ve âhenger ücreti; 2.680 kuruş ile 300 kantar demirin ücreti ödenerek 22.580 kuruş masraf yapılmıştır. Buna Tersâne-i Âmire'den gönderilen kirpasların masrafı belgede belirtilmediği için dahil değildir. Böylece birim masrafı 451 kuruş 72 akçe tutmaktadır.⁵² Bununla birlikte aynı yıl Vidin, Niğbolu, Fethülislam, Tulca ve Rusçuk şaykalarının yeniden inşası söz konusu olduğunda her bir şayka için 250'şer kuruş masraf yapıldığı tespit edilmiştir.⁵³ Söz konusu masrafların bazen donatım malzemesi hariç olarak hesap edilmesi fiyat farkını izah ediyor olabilir.

Diğer taraftan gemilerin inşası için gönderilen emirlerde inşa için lazım olan malzemeleri ve birim masrafları göstermek üzere sadece bir geminin malzemeleri ve birim fiyatı kaydedilmekteydi. Nitekim 1697 Kasım'ında Tuna Kapudanı'ndan 10 şayka ve 50 üstüaçık inşa etmesi istendiğinde bir şayka ve bir üstüaçığa lazım olan malzemeler tek tek cins, ebat ve maliyetleriyle kaydedilerek bir şayka ve bir üstüaçık için gereken malzemelerin dökümü verilmiş ve maliyeti çıkarılmıştır. Buna göre bir şayka için 71,5 kuruş 1 sülüs kereste ve 30 kuruş ham demir masrafı olarak 101,5 kuruş 1 sülüs; demirci ücreti, kömür bedeli, neccar ücreti, kumanya masrafı ve yosun bedeli olarak 103,5 kuruş olmak üzere toplam 205 kuruş 1 sülüs birim maliyet ortaya çıkmaktaydı. Aynı şekilde bir üstüaçık için 64,5 kuruş 1 sülüs kereste ve 24 kuruş ham demir masrafı; demirci ücreti, kömür bedeli, neccar ücreti, kumanya masrafı ve yosun bedeli olarak 84,5 kuruş olmak üzere toplam 173 kuruş 1 sülüs birim maliyet tespit edilmiştir. 10 şayka için birim maliyet 10 ile, 50 üstüaçık için birim maliyet 50 ile çarpılmış ve bu masrafa Eflak'tan nakledilen kerestenin nakliye masrafı eklenmiştir. Nihayetinde nakliye masrafı olarak 10 şaykanın kerestesi için 416,5 kuruş 1 sülüs, 50 üstüaçık kerestesi için ise 2.083 kuruş 2 sülüs nakliye masrafı kaydedilmiştir. Böylece bir şaykanın birim maliyeti yaklaşık 247 kuruş, bir üstüaçık geminin maliyeti ise yaklaşık 215 kuruş olmaktadır.⁵⁴

⁵¹ BOA, *MAD*, 17900, s. 98. (14 Şevvâl 1128 / 1 Ekim 1716)

⁵² BOA, *MAD*, 7915, s. 123. (27 Muharrem 1105 / 28 Eylül 1693)

⁵³ BOA, *İE. BH*, 519. (29 Muharrem 1105 / 30 Eylül 1693)

⁵⁴ BOA, *MAD*, 7915, s. 171. (1 Cemâziyelevvel 1109 / 15 Kasım 1697)

Bununla birlikte Aralık 1704'te İpek kapudanının şaykası için 200 kuruş masraf tespit edilerek yeniden inşası gündeme gelmişken sadece 150 kuruş tahsis edilerek, beher kuruşu da 160 akçeden hesaplanarak 24 bin akçe masrafla şaykanın yeniden inşa edilmesi emredilmiştir.⁵⁵ Aynı şekilde bir yıl sonra yeniden inşa edilen Hisarcık, Semendire, Koyluç ve Böğürdelen şaykaları için 150'şer kuruş mîrîden verilmiştir.⁵⁶ Bunlardan birkaç ay sonra yenilenen Rusçuk şaykasına da 150 kuruş masraf yapılmıştır.⁵⁷ Aralık 1706'da ise Niğbolu ve Fethülislam şaykaları 150'şer kuruş masrafla yenilenmiştir.⁵⁸ 1707 ve 1708 senelerinde yeniden inşası emredilen Hırsova, Boriçe, İsakçı ve Tulca şaykalarına ise 125'şer kuruş masraf yapılmıştır.⁵⁹

Yıllar içinde kullanılamaz hale gelen ocaklık şayka ve zî-kudret şaykaların yeniden inşa edilmesi için verilen hükümler ve kayıtlar, şaykaların hem kaç yılda bir inşa edildiğini ve bu bakımdan dayanma süresini hem de şayka inşasının kaç kuruşa mal olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 23 Zilhicce 1121 / 23 Şubat 1710 tarihli kayda göre Vidin kapudanı Yusuf Kapudan'ın şaykasının 1116 / 1704-1705 senesinden beri Tuna üzerinde ve girdaplarda görev yaptığı belirtilerek artık köhne ve harab halde olduğu için yeniden inşası gerektiği ifade edilmektedir. Tuna şaykalarının bazısının 3 senede, bazısının ise 4 veya 5 senede yeniden inşası gerektiği vurgulanarak, 5 yıldan beri görev yapan Vidin şaykasının yeniden inşası için gereken 125 kuruşun hazineden verilmesi emredilmiştir. Aynı şekilde 21 Muharrem 1122 / 21 Mart 1710 tarihli başka bir kayda göre 1115 / 1703-1704 senesinde inşa edilen Belgrad kapudanı Mustafa Kapudan'ın şaykasının kullanılamaz hale geldiği ve yeniden inşa edilmesi gerektiği belirtilerek 210 kuruşluk bir masraf tespit edilmiştir.⁶⁰ Bu örnekte şaykanın kullanım ömrünün 7 yıl olduğu görülmektedir ki bu Osmanlı belgelerinde yansıyan azamî 5 yıl kullanım ömrü tespitinin üzerindedir. Bununla birlikte daha uzun süre hizmet ettiği görülen şaykalar da bulunmaktaydı. Nitekim Koyluç ve Fethülislam şaykalarının 12 Reb'ülevvel 1128 / 6 Mart 1716 tarihli yenilenme kaydında Koyluç şaykasının 1705'te, Fethülislam şaykasının ise

⁵⁵ BOA, MAD, 7915, s. 207. (25 Şa'bân 1116 / 23 Aralık 1704)

⁵⁶ BOA, MAD, 7915, s. 207. (16 Şa'bân 1117 / 3 Aralık 1705)

⁵⁷ BOA, MAD, 7915, s. 207. (15 Safer 1118 / 29 Mayıs 1706)

⁵⁸ BOA, MAD, 7915, s. 216. (14 Ramazan 1118 / 20 Aralık 1706)

⁵⁹ BOA, MAD, 7915, s. 217. (11 Cemâziyelevvel 1119 / 10 Ağustos 1707 ve 13 Zilka'de 1119 / 5 Şubat 1708 tarihleri arasındaki kayıtlar.); BOA, MAD, 3147, gör. 51 ve 69, s. 100 ve 137.

⁶⁰ BOA, MAD, 7915, s. 206. (25 Muharrem 1122 / 21 Mart 1710)

1706'da 150'şer kuruşa yenilendiği belirtilmektedir. 10 yıldan sonra yenilenen iki şaykaya yine 150'şer kuruş verilmişti.⁶¹

Ocaklık şaykalar ile mîrî şaykaların yeniden inşası için tespit edilen masraf farklı olmaktadır. Zaten ocaklık şaykaların çeşitli masrafları için ocaklığı olduğundan hazineden ayrılan paranın daha az olması gerekirdi. 20 Safer 1127 / 25 Şubat 1715 tarihli kayda göre Hırsova ve Vidin ocaklık şaykalarının yenilenmesi için 125'er kuruş hazineden verilmişti. Ancak 17 Safer 1127 / 22 Şubat 1715'te Tuna Kapudanı'nın şaykasının yenilenmesine 250 kuruş ayrılmıştı. Yine Belgrad şaykasının 29 Şa'bân 1128 / 18 Ağustos 1716 ve Rusçuk şaykasının 5 Şevvâl 1128 / 22 Eylül 1716 tarihli yeniden inşa kayıtlarına göre 250'şer kuruşun hazineden gönderildiği anlaşılmaktadır.⁶² Diğer taraftan 1718 senesi Ocak'ında ve Mart'ında Hırsova, Belgrad, İsakçı ve Tulca şaykalarının yenilenmesi için her birine 250'şer kuruş hazineden havale edilmiştir.⁶³ Söz konusu şaykaların bu tarih itibarıyla ocaklığı bulunmadığından masrafları hazineden karşılanmıştır.

Gemi Tamir ve Bakım Faaliyetleri

Denizde veya nehirde, su üzerinde yüzen her cinsten gemi ya zamana yenildiği ya sefer esnasında hasar aldığı ya da kazaya uğradığı için tamir ve bakıma ihtiyaç duymaktaydı. Öncelikle sefer mevsimi sonunda gemilerin bakımı yapılmaktaydı. Tutulan bir deftere tamir ve kalafata ihtiyaç duyulan gemilerin cinsleri, ne tür malzemelere ihtiyaç duyulduğu kaydedilirdi.⁶⁴ Geminin bütün ahşap aksamı elden geçirilerek sefer boyunca kırılan ve zarar gören keresteleri tamir edilir ya da yenilenirdi. Marangozların işleri bittikten sonra kalafatçılar gemiyi ele alırdı. Suğra denilen tahtalar arasındaki boşluklara üstüğü sıkıştırılır ve ardından ziftle doldurulurdu.⁶⁵ Gemilerin ağır ya da hafif hasar alması veya zamanla yıpranması fark etmeksizin tamiri ve bakımında mutlaka bu sıra izlenerek önce kereste ile tamiri ve ardından kalafat ile bakımı yapılırdı.

Gemiler, su altında kalan kısımlarının dış yüzeyindeki muhtemel hasarları gidermek, temizliği ve kalafatını yapmak üzere karaya çekilerdi. Bu bakımdan gemilerin çekildiği kışlaklar tamir ve bakımların yapılması için

⁶¹ BOA, MAD, 6549, s. 187. (12 Rebî'ülevvel 1128 / 6 Mart 1716)

⁶² BOA, MAD, 7915, s. 292. (5 Şevvâl 1128 / 22 Eylül 1716)

⁶³ BOA, MAD, 7915, s. 454. (12 Safer 1130 / 15 Ocak 1718 ve 10 Rebî'ülâhır 1130 / 13 Mart 1718)

⁶⁴ BOA, MAD, 5257, s. 72. (14 Rebî'ülâhır 1104 / 23 Aralık 1692).; BOA, MAD, 7915, s. 125. (28 Muharrem 1105 / 29 Eylül 1693)

⁶⁵ Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, Deniz Basımevi, İstanbul 1968, s. 221.

hazır tutulurdu.⁶⁶ Nitekim Rusçuk'ta tamir ve bakımı yapılacak gemilerin karaya çekilmesi için insanlara ve öküzlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle karaya çıkarılacak 30 fırkate gelmeden önce Rusçuk kadısının hazırlık yaparak yeterli sayıda insanı görevlendirmesi ve öküz tedarik etmesi emredilmiştir.⁶⁷ Ayrıca gemileri karaya çekmek için Rusçuk, Hezargrad, Yergöğü ve Tırnovi'den gelen ahali, tekâlifleri karşılığında bu hizmeti görmekteydiler.⁶⁸ 1696 sonbaharında da tamir ve bakım yapılmak üzere Rusçuk iskelesine gelecek yine 30 fırkate için aynı şekilde hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁹

Gemilerin tamiri için öncelikli malzeme keresteydi. Kereste ve sütun, seren gibi kereste cinslerinin önemli bir kısmı başta Tuna sahilindeki yerlerden olmak üzere Sava sahili ve Eflak'tan temin edilmekteydi.⁷⁰ Bununla birlikte ihtiyaç duyulduğunda İstanbul'dan da kereste gönderilmekteydi.⁷¹

Kereste dışındaki kalafat ve tamir malzemesinin önemli bir kısmı yine İstanbul'dan temin edilerek gönderilmekteydi. Nitekim Aralık 1691'de Rusçuk'ta bulunan fırkatelerin tamiri ve kalafatına lazım olan zift ve üstüpünün Tersâne Emîni tarafından tedarik edilip gönderilmesi emredilmiştir.⁷² Gemilere yüklenen malzemeler Varna iskelesine naklediliyor, oradan da kiralanan arabalarla Rusçuk'a gönderiliyordu.⁷³ Bunların dışında çivi (mismâr), testere, keser, balta ve kazma gibi gemilerin tamiri esnasında kullanılabilecek malzemeler⁷⁴ temin edilmekteydi. Bununla birlikte demir Samakov'dan,⁷⁵ demir ocağının yakıtı olan kömür ve kalafatta kullanılan yosun Tuna sahilindeki yerlerden temin edilmekteydi.⁷⁶

Gemilerin tamir ve bakımında çalışacak ustaların bir kısmı İstanbul'dan gönderilmekteydi. Nitekim Rusçuk kışlağında bekleyen fırkateleri tamir etmek ve bakımlarını yapmak üzere ücretleri Kapudân-ı Derya tarafından

⁶⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 70. (6 Rebî'ülâhîr 1103 / 27 Aralık 1691).; BOA, *MAD*, 7915, s. 433.; BOA, *MAD*, 6551, s. 4. (2 Muharrem 1130 / 6 Aralık 1717)

⁶⁷ BOA, *MAD*, 7915, s. 133. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

⁶⁸ BOA, *Kamil Kepeci Defterleri (KK.d)*, 2763, s. 18. (14 Rebî'ülevvel 1107 / 23 Ekim 1695)

⁶⁹ BOA, *MAD*, 3462, s. 26. (5 Rebî'ülevvel 1108 / 2 Ekim 1696)

⁷⁰ BOA, *MAD*, 3462, s. 87. (20 Cemâziyelevvel 1108 / 15 Aralık 1696)

⁷¹ BOA, *MAD*, 9879, s. 36. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

⁷² BOA, *MAD*, 7915, s. 70. (6 Rebî'ülâhîr 1103 / 27 Aralık 1691)

⁷³ BOA, *MAD*, 7915, s. 125. (28 Muharrem 1105 / 29 Eylül 1693)

⁷⁴ BOA, *D.BŞM.d*, 1367. (10 Ramazan 1130 / 7 Ağustos 1718)

⁷⁵ BOA, *MAD*, 3462, s. 26. (5 Rebî'ülevvel 1108 / 2 Ekim 1696)

⁷⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 106. (5 Cemâziyelevvel 1104 / 12 Ocak 1693).; BOA, *MAD*, 6551, s. 136. (8 Safer 1130 / 11 Ocak 1718)

verilerek 20 kalafatçı ve 10 marangozun 1692 senesi başlarında İstanbul'dan gönderilmesi emredilmektedir.⁷⁷ Bununla birlikte söz konusu iş gücünün çoğunlukla Tuna havzasından sağlandığı dikkati çekmektedir.⁷⁸

Tamirata yapacak ustaları görevlendirmek ve tamiratta kullanılacak malzemeleri temin etmek için öncelikle masrafının tespit edilip paranın tahsis edilmesi gerekmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi İstanbul'dan ücretleri verilerek gönderilen marangoz ve kalafatçılar ile Tersâne Emini tarafından tedarik edilen malzemeler dışında Tuna Kapudanı'nın yapacağı tamirleri planlamak, masrafları planlamak ve parayı tahsis etmek ya da göndermek gerekmektedir. Nitekim 1696 senesi sonlarında kışlağa çekilen 87 üstüaçık için her birine 10 kuruştan 870 kuruş tamir masrafı hesaplanmış ve masrafın cizyelerine mahsup edilmesi emredilmiştir.⁷⁹

Tamir edilen gemilere önemli miktarda para harcanmaktaydı. Örneğin Tuna Kapudanı Ali Paşa, ikisi batan, ikisi kullanılamaz hale gelen 50 üstüaçıktan kalan 46'sını Kasım 1692'de önce Yergöğü'ye demirlemiş, sonra bunları Rusçuk'a çekerek burada tamir etmiştir. 46 üstüaçığın tamiri için her birine 100'er kuruştan 4.600 kuruş harcanacağı tahmin edilmiştir. Nitekim Mart 1694 tarihli maliye kaydı söz konusu masrafın yapıldığını ve 4.600 kuruşun Eflak cizyesinden verildiğini göstermektedir.⁸⁰ Aralık 1697'de tamir edilip bakımı yapılan 19 borozanın her birine ise oldukça düşük bir masraf çıkmıştır. Buna göre her borozana 50 kuruştan 950 kuruş harcanmış ve para Eflak cizyesinden havale edilmiştir.⁸¹

Karlofça Antlaşması'ndan sonra Tuna serhaddinde yaşanan görece barış halinin, gemilerin tamir ve bakımlarını da aksattığı dikkati çekmektedir. 1701 sonbaharında Belgrad'da bulunan 9 kalyata ve 5 büyük firkate tamiri ve bakımı mümkün olmayacak şekilde eskiyince gemilerin sökülmesine karar verilerek kerestelerinin kale tamirinde kullanılmak üzere anbara, mühimmatının ise cebahaneye nakledilmesi emredilmiştir.⁸²

1702 senesi başlarında ise Belgrad Muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya gönderilen hükme göre, Belgrad Kalesi'nde tamir edilip baharda Bosna'ya gönderilecek

⁷⁷ BOA, *MAD*, 7915, s. 70. (6 Rebi'ülâhır 1103 / 27 Aralık 1691)

⁷⁸ BOA, *MAD*, 9876, s. 284. (12 Receb 1104 / 19 Mart 1693).; BOA, *MAD*, 7915, s. 123. (28 Muharrem 1105 / 29 Eylül 1693).; BOA, *MAD*, 6549, s. 535. (28 Şa'bân 1128 / 17 Ağustos 1716)

⁷⁹ BOA, *MAD*, 3462, s. 66. (7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696)

⁸⁰ BOA, *MAD*, 7915, s. 109. (4 Receb 1105 / 1 Mart 1694). Aynı üstüaçıkların yenisi 180 kuruşa inşa edilmektedir.

⁸¹ BOA, *MAD*, 7915, s. 175. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697)

⁸² BOA, *MAD*, 7915, s. 189. (11 Rebi'ülâhır 1113 / 15 Eylül 1701)

toplamların ve mühimmatın nakli için 10 üstüaçık talep ettiği belirtilerek yüzdürülmeye ve istihdama elverişli üstüaçık kalmadığının şayka kapudanları tarafından haber verildiği kaydedilmiştir. Bu nedenle Hasan Paşa'dan Belgrad'da olan 9 üstüaçıktan tamiri mümkün olan 7 tanesini tamir etmesi, 3 tane üstüaçığı ise yeniden inşa etmesi istenmiştir. Ayrıca üstüaçıkların tamir ve yeniden inşasında olabildiğince tasarruf edip masraf defterini İstanbul'a göndermesi emredilmiştir.⁸³

Birkaç yıl sonra, 1704'te Belgrad'da sadece 5 üstüaçık geminin kaldığı ve bunların da zaten Belgrad Muhafızı Hasan Paşa tarafından inşa edildiği görülmektedir. 4 tane daha yapılması için masraf defteri hazırlandıysa da 5 üstüaçıkla iktifâ edilmesine karar verilip yeni gemi inşa etmeye lüzum görülmemiştir.⁸⁴ Defterdeki kayıtların işaret ettiği üzere söz konusu 5 üstüaçık 1705, 1706 ve 1707 senelerinde Belgrad'da hizmet vermiş ve herhangi bir tamir masrafı kaydedilmemiştir.⁸⁵

Prut Savaşı'ndan (1711) sonra Tuna Donanması'ndaki gemilerin inşa ve tamirine dikkat edilmiştir. Nitekim 1713 senesi sefer mevsiminde 95 üstüaçığın seferde görev yapması planlandığı belirtilerek bir önceki yıl inşa edilmiş olan 50 üstüaçığın her birine 10'ar kuruştan 500 kuruş ve kalan 45 üstüaçık için ise 20'şer kuruştan 900 kuruş olmak üzere toplam 1.400 kuruş H. 1125 senesi Rusçuk cizyesinden havale edilmiş ve Üstüaçıklar Ağası olan Vidin kapudanı Yusuf Kapudan tarafından gemilerin bir an önce tamir edilerek hazırlanması emredilmiştir.⁸⁶ Bununla birlikte 1714'te tamir edilen 5 üstüaçığın, yine her biri 20 kuruştan olmak üzere 100 kuruşa tamir edilerek kalafatının yapıldığı görülmektedir.⁸⁷ Bunların masrafı ise Belgrad'da bulunan mübaşir tarafından verilmiştir.⁸⁸

Gemiler kaza yaptığında aldıkları hasara göre ya yeniden inşa edilirdi ya da kapsamlı bir tamirle gemi sanki yeniden inşa edilmiş gibi olurdu. Nitekim Vidin kapudanı Yusuf'un şaykası şiddetli fırtınadan dolayı ağır hasar alınca geminin yeniden inşa edilecek şekilde tamiri emredilerek 125 kuruş tahsis

⁸³ BOA, *MAD*, 9889, s. 413. (7 Ramazan 1113 / 5 Şubat 1702)

⁸⁴ BOA, *MAD*, 7915, s. 212. (1 Zilhicce 1115 / 6 Nisan 1704)

⁸⁵ BOA, *MAD*, 7915, s. 212. (28 Zilka'de 1118 / 3 Mart 1707). İlgili kayıтта üstüaçıkların 1119 senesi rûz-ı Kasım'ına kadar görev yapacağı belirtilmektedir. Bu da yaklaşık olarak Şa'bân 1119 / Kasım 1707 tarihine denk gelmektedir.

⁸⁶ BOA, *MAD*, 2777, s. 234. (4 Zilka'de 1124 / 3 Aralık 1712).; BOA, *MAD*, 2777, s. 237. (30 Zilka'de 1124 / 29 Aralık 1712)

⁸⁷ BOA, *MAD*, 7915, s. 291. (21 Rebî'ülâhır 1126 / 6 Mayıs 1714)

⁸⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 291. (23 Rebî'ülâhır 1126 / 8 Mayıs 1714)

edilmiştir.⁸⁹ Bu meblağ sıfırdan inşa edilecek bir şaykaya genelde harcanan 250 kuruşun yarısıdır. Bu bakımdan önemli bir tamirat yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha büyük gemiler kazaya uğradığında nispeten daha fazla masraf çıkmaktaydı. Nitekim Belgrad'a giderken kaza geçiren bir borozanın tamiri için 424 kuruş masraf tespit edilmiştir.⁹⁰ Bununla birlikte tamiri mümkün olmayan gemiler amelmande (iş göremez halde) olarak tanımlanıp sağlam donanım malzemesi muhafaza altına alınarak başka gemilerde kullanılmaktaydı.⁹¹

Tuna Donanması'nın Mevcudu

Tuna Donanması'nın mevcudunu tespit etmek için eldeki bütün verilerin titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Zira örneğin bir defterde "ilgili senenin donanma mevcudu" olarak kaydedilen kalyata, firkate ve mîrî şaykalar sadece sâlyâne aldıkları için o şekilde deftere kaydedilmekteydiler. Bunların yanında Osmanlı bürokrasisi ocaklık şaykalar, vakıf, zî-kudret ve Eflak şaykalarını farklı bir bağlamda kaydetmiştir. Aynı şekilde zahire gemileri ile borozan gibi nakliye kullanılan gemiler Tuna Donanması'nın bir parçası olmakla beraber sâlyâne alan ya da ocaklığı olduğu için cenkçisi ve kürekçisi tayin edilen gemiler olmadığından çoğunlukla inşa kayıtları ya da bunlara verilen kinnablardan⁹² dolayı karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle donanmanın yıl yıl ve net olarak bir mevcudunu vermek için, aynı gemi grubuyla alakalı personel tayini, sâlyâneleri ya da peksimed tayinatı gibi farklı bağlamlarda verilen ve bu bakımdan kısmen mükerrer olan kayıtları elemek gerekmiştir. Ayrıca gemilerin tamir ve bakımına dair kayıtlar da toplam gemi sayısının tespitini karmaşık hale getirmiştir. Bu türden kayıtlar dikkatle incelenerek Tuna Donanması'nın mevcudu çıkarılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, arşiv belgelerinde gemi sayıları verilmeden nakliye ya da sair hususlara dair verilen bazı emirlerden gemi sayısına dair bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir.⁹³

II. Viyana Kuşatması sırasında Belgrad'da yeni inşa edilmiş 60 şayka bulunmaktaydı.⁹⁴ 1689'da ise İstanbul'da inşa edilip donatılan 16 firkate

⁸⁹ BOA, *MAD*, 7915, s. 207. (26 Şa'bân 1116 / 24 Aralık 1704)

⁹⁰ BOA, *MAD*, 7915, s. 131. (15 Cemâziyelâhir 1106 / 31 Ocak 1695)

⁹¹ BOA, *MAD*, 7915, s. 125. (1105 / 1693-1694)

⁹² Kinnab, ketenden yapılan bir tür ince halattır. Bükücü olarak görevlendirilenler kinnabları bir araya getirip kalın bir halat halinde bükmekteydiler. Bu işlemden sonra palamar denilen kalın halat elde edilmekteydi.

⁹³ BOA, *MAD*, 2964, s. 258. (9 Cemâziyelevvel 1127 / 13 Mayıs 1715)

⁹⁴ BOA, *İE. BH*, 91. (21 Zilhicce 1093 / 21 Aralık 1682)

Tuna Donanması'na gönderilmiştir.⁹⁵ Sefer sonunda bunlardan 6'sının zayi olduğu ve kışlağa sadece 10 firkate konulduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶ Öte yandan Osmanlılar, Tuna Donanması'na katılmak üzere her birine 230 nefer konulan 2 kadırgayı İstanbul'dan Tuna Nehri'ne gönderme hazırlığı yapmışlar ancak bu gemilerin Tuna'ya uygun olmadığını düşünerek göndermemişlerdir.⁹⁷

1690 senesinde 13 ocaklık şayka, 2 zî-kudret şayka, 8 vakıf şaykası, 20'si İstanbul'da, 10'u Rusçuk kışlağında olmak üzere 30 firkatenin sefere hazırlandığı görülmektedir.⁹⁸ İlave olarak satın alınan 6 şayka ve 2 borozan donanmaya katılmıştır.⁹⁹ Böylece 1690'da Tuna Donanması'nda 61 geminin görev yaptığı tespit edilebilmiştir.

1691'de Tuna Kapudanı'nın bir önceki sene inşa ettiği 6 firkateye yedek olmak üzere 2 şayka inşa edilip donatılmıştır.¹⁰⁰ Yine bir önceki yıl olduğu gibi 8 vakıf şaykası ve 35 firkate daha donanmaya katılmıştır.¹⁰¹ Bununla birlikte donanmayı güçlendirmek üzere 12 üstüaçık, 50 kayık ve 50 at kayığı daha hazırlanmıştır.¹⁰² Ayrıca 46 tonbazın 1691 seferi için donanmaya katıldığı¹⁰³ ve Tuna Kapudanı Ali Paşa'nın 2 borozanla zahire nakliyesi yaptığı hesaplandığında toplam 211 geminin görevde olduğu görülmektedir. Artan gemi sayısı yabancı asker ve mühendislerin dikkatini çekmiştir. Nitekim 1691'den sonra Osmanlıların Tuna Donanması'nı güçlendirdiğini kaydeden Marsigli, kalyata, firkate ve şaykaların ebat ve özelliklerini

⁹⁵ BOA, MAD, 3427, s. 208. (23 Cemâziyelevvel 1100 / 15 Mart 1689).; BOA, MAD, 3427, s. 213. (29 Receb 1100 / 19 Mayıs 1689)

⁹⁶ BOA, MAD, 7915, s. 35. (9 Cemâziyelâhır 1101 / 20 Mart 1690)

⁹⁷ BOA, MAD, 3427, s. 257. (19 Cemâziyelevvel 1100 / 11 Mart 1689).; BOA, *Evâmir-i Maliye Kalemi Evrakı (D. EVM)*, 31/33, (28 Cemâziyelevvel 1100 / 20 Mart 1689)

⁹⁸ BOA, MAD, 7915, s. 34-35. (28 Cemâziyelevvel 1101 / 9 Mart 1690).; *Tersâne-i Âmire'de Tuna Donanması için on iki oturaklı 12 firkatenin inşası için bkz.: Türkal, Silahdar*, s. 1343.

⁹⁹ BOA, MAD, 7915, s. 49. (21 Şa'bân 1101 / 30 Mayıs 1690)

¹⁰⁰ BOA, MAD, 7915, s. 38. (10 Cemâziyelevvel 1102 / 9 Şubat 1691)

¹⁰¹ BOA, MAD, 7915, s. 39-41. (13 Cemâziyelevvel 1102 / 12 Şubat 1691)

¹⁰² BOA, MAD, 7915, s. 50. (15 Receb 1102 / 14 Nisan 1691).; Silâhdâr sefere katılacak 60 şayka olduğunu belirtmektedir. Bu durumda 8 vakıf şayka, yedek 2 şayka dışında inşa edilen ve belgelerde kayık olarak kaydedilen 50 kayığın şayka olması muhtemeldir. Bu durumda 60 şayka söz konusu olabilir. Bkz.: Türkal, *Silahdar*, s. 1352.; Defterdar, 1691 seferinde kullanılmak üzere bir miktarı İstanbul'da kalanı ise Rusçuk tersanesinde olmak üzere 100 firkate ve kalyatanın inşasına karar verildiğini, Tuna Kapudanı Ali Paşa'ya ise 40 üstüaçık inşa etmesinin emredildiğini kaydetmektedir. Ancak bu kararının fiiliyata geçirilemediği düşünülmektedir. Nitekim seferde görev yapan gemi sayıları arşiv belgelerinden tespit edilebilmiştir. Bkz.: Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 1995, s. 380.

¹⁰³ BOA, MAD, 7915, s. 43. (9 Şevvâl 1102 / 6 Temmuz 1691)

vererek bu gemilerin hafif ve manevra kabiliyetine sahip olduklarını ifade etmektedir.¹⁰⁴

1692'de 8 vakıf, 5 Eflak ve Boğdan voyvodası tarafından inşa edilen 4 şayka sefer için hazırlanmıştır. Bununla birlikte defterde 13 ocaklık şaykaya ilave olarak 17 şaykanın daha inşa edilmesi emredildiği görülmekte, bu bakımdan toplamı 17 olan vakıf, Eflak ve Boğdan şaykalarının kastedildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Yani toplamda 30 şaykadan söz edebiliyoruz. Ayrıca 30 firkate,¹⁰⁶ 52 üstüaçık ve 62 kayığın donanmaya katılması için emir verilmiştir.¹⁰⁷ Öte yandan tamir edilenlerle beraber firkete sayısının 41'e çıktığı ve 3 kalyatanın İstanbul'dan gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Ayrıca Tuna Kapudanı'nın bir kalyatası bulunmaktaydı.¹⁰⁹ Tuna Kapudanı'nın 2 yedek şaykası ile beraber¹¹⁰ böylece 1692'de 191 geminin görev yaptığı tespit edilmiştir. Bu 191 harp gemisi dışında donanmanın lojistik hizmetlerinde görev yapmak üzere 40 borozan ve 40 tonbazın inşa edilmesi için emir verildiği görülmektedir.¹¹¹ Bunların inşa edilip sefer mevsimine yetiştirilip yetiştirilmediği net olarak belli olmamakla birlikte, iyimser bir tahminle bunları da donanma gemileri arasında saymak mümkündür. Bu halde 271 gemiden oluşan bir filonun 1692'de görev yaptığı söylenebilir.

Habsburg filosu kumandanı Ludwig van Assembourg'un raporuna göre Osmanlıların Tuna Donanması 1693 seferinde 90 gemiden oluşmaktaydı. Raporunda gemileri farklı isimlendirmiş olsa da öyle anlaşılıyor ki 6 kalyata, 46 firkate ve 38 şayka bulunduğunu belirtmektedir.¹¹² Bununla birlikte 1693'te görev yapan gemilerin listelendiği bir Osmanlı arşiv belgesindeki rakamlar farklı bir tablo çizmektedir. Buna göre Tuna Donanması'nda 4 kebir kalyata, 28 firkate, 67 üstüaçık ve 47 şaykadan müteşekkil 146 gemi

¹⁰⁴ Graf Marsili (Luigi Ferdinando Marsigli), *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (çev.: M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara 1934, s. 272.

¹⁰⁵ BOA, MAD, 7915, s. 68. (18 Cemâziyelâhır 1103 / 7 Mart 1692)

¹⁰⁶ BOA, MAD, 7915, s. 43. (3 Rebî'ülâhır 1103 / 24 Aralık 1691)

¹⁰⁷ BOA, MAD, 7915, s. 69. (10 Rebî'ülâhır 1103 / 31 Aralık 1691).; BOA, MAD, 7915, s. 73. (10 Cemâziyelevvel 1103 / 7 Şubat 1692)

¹⁰⁸ BOA, MAD, 7915, s. 70. (17 Cemâziyelevvel 1103 / 1 Şubat 1692).; BOA, MAD, 7915, s. 74. (28 Cemâziyelevvel 1103 / 16 Şubat 1692)

¹⁰⁹ BOA, D. SLY.d, 33555, s. 34. (1103 / 1691-1692)

¹¹⁰ BOA, MAD, 7915, s. 73-74. (9 Rebî'ülâhır 1103 / 30 Aralık 1691)

¹¹¹ BOA, MAD, 9873, s. 7. (16 Muharrem 1103 / 9 Ekim 1691)

¹¹² Lothar Höbelt, "From Slankamen to Zenta: The Austrian War Effort in the East during the 1690s", *The Treaties of Carlowitz (1699): Antecedents, Course and Consequences*, (Ed. by, Colin Heywood, Ivan Parvev), Brill, Leiden 2020, s. 166.

bulunmaktaydı.¹¹³ Öyle anlaşılıyor ki sadece bu gemiler seferde görev yapmamıştır. Başka defter ve belgelerdeki rakamlar incelendiğinde gemi sayısı artmaktadır. Buna göre 1693 seferi için yeniden inşa edilen 20 borozan,¹¹⁴ 20 şayka¹¹⁵ ve 8 arvuz¹¹⁶ donanmada görev yapmıştır. Diğer taraftan Tuna kapudanlarının denetimi altında mîrî zahire taşıyan tüccarlara ait zahire gemileri bulunmaktaydı. Nitekim 1693 kışında 397 geminin zahire nakli için iskelelerde beklediği kaydedilmektedir.¹¹⁷ Böylece toplamda 591 geminin 1693 seferi için göreve hazır hale getirildiği anlaşılmaktadır.

1694'te sefere çıkacak gemilerin bir listesini yapan Tuna Kapudanı Ali Paşa, merkeze gönderdiği defterde donanma mevcudunu şu şekilde kaydetmiştir: 10 büyük kalyata, 40 firkate, 58 şayka (8 tanesi zahire nakline, 50 tanesi donanmaya), 80 üstüaçık olmak üzere 188 gemi bulunmaktaydı. Bunlardan 6 kalyata, 24 firkate ve 50 üstüaçık geminin yeni inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Bununla birlikte bir önceki seneden kışlağa çekilen 20 borozanın burada muhafaza edilerek 1694 seferine hazırlandığı görülmektedir.¹¹⁹ Bu bakımdan 208 geminin görevde olduğu söylenebilir.

Osmanlılar 1694'te Varadin'i kuşattığında, Edirne'den itibaren sefer yürüyüşünü ve kuşatmayı kaleme alan anonim bir müellif, sefer sırasında çete kayıkları haricinde 180 gemi olduğunu kaydetmektedir. Verdiği bu bilgi, yukarıda görüleceği üzere arşiv belgeleriyle uyumludur. Diğer taraftan Serdar ve Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın yanında görev yaptığı anlaşılan müellif eserinde, 1690 senesinden önce Tuna Donanması'nda 20 ocaklık şayka dışında gemi bulunmadığını, Sürmeli Ali Paşa'nın defterdarlığı zamanında 20 firkate inşa edildiğini ve zamanla donanmanın büyüdüğünü belirtmektedir.¹²⁰ Gerçekten de 1690'da müellifin verdiği sayı kadar ocaklık, zî-kudret ve vakıf terkinde olmak üzere 23 şayka bulunmaktayken,

¹¹³ BOA, *İE. BH*, 519. (1104 / 1692-1693).; Mevcut 46 üstüaçık tamir edilmiş; önce 14 tane, sonra ihtiyaç duyulunca 7 tane daha inşa edilmesi için emir verilmiştir. Bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 109. (3 Cemâziyelevvel 1104 / 10 Ocak 1693)

¹¹⁴ BOA, *MAD*, 7915, s. 104. (27 Rebî'ülâhır 1104 / 5 Ocak 1693)

¹¹⁵ BOA, *MAD*, 7915, s. 115. (3 Receb 1104 / 10 Mart 1693)

¹¹⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 75. (10 Receb 1104 / 17 Mart 1693).; Tonajı 5-13 ton arasında olan küçük kayıklardır. Zahire gemileri ya da borozanların girdaplardan geçişinde doğal bir engel çıktığında bu tür küçük kayıklara yükleri aktararak asıl gemilerin geçişi gerçekleştirilirdi.

¹¹⁷ BOA, *KK.d*, 2477, s. 115-116. (20 Cemâziyelâhır 1104 / 26 Şubat 1693)

¹¹⁸ BOA, *İE. BH*, 519. (27 Muharrem 1105 / 28 Eylül 1693).; BOA, *MAD*, 7915, s. 122-129. (6 Cemâziyelâhır 1105 / 2 Şubat 1694)

¹¹⁹ BOA, *İE. BH*, 519. (21 Safer 1105 / 22 Ekim 1693)

¹²⁰ Hatice Oruç, "Târîh-i Varadin Der Zemân-ı Sultân Ahmed Bin İbrahim", *Belgeler*, Cilt XXXVI, S. 40, Aralık 2021, s. 80.

İstanbul'da 20 firkate de inşa edilmişti. Müellifin yanıltığı husus ise bir önceki seneden Rusçuk kışlağına çekilen 10 firkatenin de sefere katılmış olmasıdır.¹²¹

1695'te Tuna Donanması 10 kalyata, 34 firkate, 54 şayka, 80 üstüaçık ve 20 borozan olmak üzere 198 gemiden meydana gelmekteydi.¹²² Bununla birlikte 1695 Ağustos'unda Belgrad'da bulunan gemilerin verildiği listede şunlar bulunmaktaydı: 37 mirî şayka, 40 vakıf şayka, 3 zî-kudret şayka, 13 ocaklık şayka, 3 kapudan şaykası ve 5 Eflak şaykası olmak üzere 101 şayka, 34 firkate ve 10 kalyata olarak toplam 145 gemi kaydedilmiştir.¹²³ Öyle anlaşılıyor ki 6 firkate ya zayı olmuştur ya da Belgrad'da değil, başka bir yerdedir. Ayrıca vakıf şaykası adıyla genelde 8 adet şaykanın donanmaya katılımına alışılabilirmişken 40 vakıf şaykasının kaydedilmesi oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan 1695 sefer mevsiminde Tuna Kapudanı'nın organize ettiği zahire gemilerinin de bulunduğu görülmektedir. Arşiv kayıtlarında bunların sadece adı zikredilmektedir. Bununla birlikte girdaplardan geçişlerini sağlamak üzere her yıl zahire gemilerine 300.000 kinnab verilmekteydi. Borozan gemilerinin her birine 1695'e kadar 2.300,¹²⁴ 1696'dan sonra 3.000 kinnab verildiği¹²⁵ bilgisini zahire gemilerinin muhtemel sayısını tespit etmek üzere kıyas için kullanabiliriz. Bu bakımdan her gemiye en yüksek sayıda kinnab verildiğini düşünerek, 300.000 kinnabın ortalama 100 zahire gemisi için tedarik edildiği söylenebilir.¹²⁶ Böylece 1695 senesi sefer mevsimi başından itibaren görev yapan gemileri şu şekilde tasnif edebiliriz: 10 kalyata, 34 firkate, 101 şayka, 80 üstüaçık, 20 borozan ve 100 zahire gemisi olmak üzere toplam 345 gemi. Diğer taraftan Anonim Osmanlı Tarihi'nin müellifi 1695 seferi için 20 kalyata, 40 firkate, 50 ocaklık şayka

¹²¹ BOA, MAD, 7915, s. 34-35. (28 Cemâziyelevvel 1101 / 9 Mart 1690)

¹²² BOA, MAD, 7915, s. 141. (11 Cemâziyelâhır 1106 / 27 Ocak 1695).; BOA, D.BŞM.d, 802, s. 2. (1106 / 1694-1695).; BOA, MAD, 2426, s. 30. (25 Receb 1106 / 11 Mart 1695).; Bir mühimme kaydında ise 60 şayka olduğu zikredilmektedir. Bkz.: BOA, MD, 106, hk. 10. (Evâsıt-ı Şa'bân 1106 / 27 Mart-5 Nisan 1695)

¹²³ BOA, MAD, 7915, s. 142. (2 Muharrem 1107 / 13 Ağustos 1695).; Silâhdâr ise 1 Muharrem 1107 / 12 Ağustos 1695 tarihinde Tuna Kapudanı Ali Paşa kumandasında Belgrad'da kalyata, firkate ve şaykalardan müteşekkil 101 gemi olduğunu kaydetmektedir. Bkz.: Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme; İnceleme-Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, (haz.: Mehmet Topal), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2018, s. 131.

¹²⁴ BOA, MAD, 9879, s. 38. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

¹²⁵ BOA, MAD, 2150, s. 4. (19 Şevvâl 1107 / 22 Mayıs 1696)

¹²⁶ BOA, MAD, 7915, s. 136. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

ve 80 üstüaçık hazırlandığını ifade etmektedir.¹²⁷ Ancak arşiv belgeleri daha net rakamlar vermektedir.

1696'da ise 10 kalyata, 34 firkate, 64 şayka ve 100 üstüaçık olmak üzere donanmada 208 gemi görevlendirilmiştir.¹²⁸ Bunlardan 10 kalyata,¹²⁹ 5 firkate, 5 şayka¹³⁰ ve 20 üstüaçık¹³¹ geminin yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca sipariş edilen 300 bin kınabdan hareketle 100 zahire gemisinin 1696 seferine hazırlandığı anlaşılmaktadır.¹³² Öte yandan zahire naklinde kullanılan bir başka gemi olan borozanlardan 18 tanesi ise hazır duruma getirilmiştir.¹³³ Bütün gemiler hesap edildiğinde 1696 seferinde toplam 326 geminin görev yaptığı görülmektedir.

1697 seferinde, bir önceki seneye göre gemi sayısı artmıştır. 10 kalyata, 33 firkate, 39 mîrî şayka, 12 ocaklık şayka, 5 zî-kudret şaykası, 5 Eflak şaykası ve 100 üstüaçıktan müteşekkîl 204 gemi Tuna Donanması'nda görev yapmaktaydı.¹³⁴ Diğer taraftan orduya zahire nakleden çeşitli tüccar gemilerinin Tuna Donanması tarafından kiralandığını gösteren Ekim 1697 tarihli defter dikkati çekmektedir. Taşıdıkları zahire miktarlarına bakılırsa borozandan küçük, muhtemelen 133 zahire gemisi kiralanmıştır.¹³⁵ Ayrıca geçmiş senelerde olduğu gibi zahire gemileri için 300 bin kınab sipariş edilmesi üzerinden hesap edilerek, 100 mîrî zahire gemisinin donanmanın lojistik faaliyetlerinde kullanıldığı söylenebilir.¹³⁶ Öte yandan Azak denizine gidecek 25 şayka Tuna Kapudanı tarafından inşa edilmiştir.¹³⁷ Böylece 229

¹²⁷ Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (haz.: Abdülkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 113.

¹²⁸ BOA, MAD, 7915, s. 148-152. (26 Cemâziyelevvel 1107 / 2 Ocak 1696).; BOA, MAD, 9880, s. 134. (28 Cemâziyelevvel 1107 / 4 Ocak 1696).; BOA, D. SLY.d, 33560, s. 38. (7 Şa'bân 1107 / 12 Mart 1696).; Diğer arşiv kayıtlarında 61 şayka kaydedilmekteyken bir mühimme hükmünde 64 şaykanın olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: BOA, MD, 108, hk. 306. (Evâhır-ı Cemâziyelâhır 1107 / 27 Ocak-4 Şubat 1696)

¹²⁹ BOA, MAD, 7915, s. 147. (2 Cemâziyelâhır 1107 / 8 Ocak 1696)

¹³⁰ BOA, MAD, 7915, s. 147. (10 Rebî'ülevvel 1107 / 19 Ekim 1695)

¹³¹ BOA, MAD, 7915, s. 146. (6 Receb 1107 / 10 Şubat 1696)

¹³² BOA, MAD, 7915, s. 147. (10 Rebî'ülâhır 1107 / 18 Kasım 1695)

¹³³ BOA, MAD, 7915, s. 147. (2 Cemâziyelâhır 1107 / 8 Ocak 1696)

¹³⁴ BOA, MAD, 7915, s. 163-165. (7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696).; Anonim Osmanlı Tarihi müellifi sayıları detaylı vermekle beraber mîrî şayka sayısını 33 olarak kaydetmiştir. Bkz.: Anonim Osmanlı Tarihi, s. 132.

¹³⁵ BOA, MAD, 10305, s. 10-11. (15 Rebî'ülevvel 1109 / 1 Ekim 1697)

¹³⁶ BOA, MAD, 7915, 164. (4 Cemâziyelevvel 1108 / 29 Kasım 1696)

¹³⁷ BOA, MAD, 7915, s. 222-223. (7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696)

donanma gemisiyle beraber 1697'de Tuna Donanması tarafından sefer görevine memur edilen gemi sayısı 462 olmuştur.

1698 senesinin hazırlıklarına dair kayıtlarda ise bir önceki senenin donanma gemilerine dair rakamlar dikkate alındığında gemi sayılarında ciddi değişim olmadığı görülmektedir. Ancak 13 ocaklık şayka, 5 zî-kudret şaykası, 5 Eflak şaykası hariç olarak sadece 10 kalyata, 33 fırkate, 39 mîrî şayka ve 100 üstüaçık kaydedilmiştir. Böylece 182 gemiden müteşekkîl bir donanmanın hazırlandığı anlaşılmaktadır.¹³⁸ Bunlardan 10 şayka ile 50 üstüaçık yeni inşa edilmiştir.¹³⁹ Bununla birlikte söz konusu kayıтта yer almayan ocaklık, zî-kudret ve Eflak şaykalarının görevde olduğunu varsayabiliriz.¹⁴⁰ Zira bu gemilerin görevde olduğunu gösteren ayrı kayıtlar bulunmaktadır.¹⁴¹ Bu bakımdan 1698'deki donanma mevcudunun bir önceki yıla yakın olarak, 205 gemi olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan donanmanın lojistik gemilerini de tespit etmemiz ve bu sayılara eklememiz mümkündür. Nitekim 19 borozanın tamir edilip hazırlandığı görülmektedir.¹⁴² Ayrıca gemi sayıları belirtilmeyen bir belgedeki mîrî zahire ile borozan gemilerine verilen kınnab miktarından yola çıkıldığında, tahmini olarak 110 kadar gemiyi daha donanmaya dahil ettiklerini ve böylece 1698'de toplam 334 geminin Tuna Donanması'nda görev yaptığını söyleyebiliriz.¹⁴³ Öte yandan girdap mübaşirinin Ağustos 1698'e kadar girdaplardan 384 zahire gemisi geçirdiğini ve 20 gemiyi daha geçireceğini belirterek 404 zahire gemisi

¹³⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 172-174. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697).; BOA, *Başmuhasebe Tersâne Emîni Defterleri (D. BŞM.TRE.d)*, 14595, s. 2. (14 Cemâziyelâhır 1109 / 28 Aralık 1697).; Hammer 1698 senesinde görevde olan gemilerden bazılarının sayısını oldukça doğru vermektedir. Kaydettiğine göre 10 hafif kadirga, yani kalyata, 33 fırkate, 60 şayka, 100 sal yani üstüaçık bulunmaktaydı. Bkz.: Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 12, (çev.: Vecdi Bütün), (haz.: Erol Kılıç, Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992, s. 264.

¹³⁹ BOA, *MAD*, 7915, s. 171. (30 Cemâziyelevvel 1108 / 14 Aralık 1697)

¹⁴⁰ Bu kayıtlar söz konusu gemilere verilen malzemeleri, ücretleri vs. kapsadığı için ocaklık, zî-kudret ve Eflak şaykalarının bu listelerde yer almaması anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte 5 vakıf şaykası ile 5 Eflak şaykası olmak üzere 10 şaykanın aynı tarihlerde görevde olduğu görülmektedir. Bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 175. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697).; Aynı şekilde zî-kudret ve ocaklık şaykaların da bu tarihlerde görevde olduğu anlaşılmaktadır. Bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 176-178. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697)

¹⁴¹ 13 ocaklık şaykanın personel tayinleri ve ocaklıklarına dair kayıt için bkz.: BOA, *MAD*, 7915, 177. (1 Cemâziyelevvel 1109 / 15 Kasım 1697)

¹⁴² BOA, *MAD*, 7915, s. 175. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697)

¹⁴³ BOA, *Maden Mukâtası Kalemî Evrakı (D. MMK)*, 67/88. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697)

bulduğuna dair ipucu vermesi dikkate değerdir.¹⁴⁴ Eğer 110 mîrî zahire gemisi yerine 404 zahire gemisi olduğunu kabul edersek, 1698'de donanmada 628 gemi olmalıydı.

1699 senesi kışında kışlaklara çekilen donanmanın mevcudunu merkeze bildiren Tuna Kapudanı, 10 kalyata, 5 kebîr ve 28 sagîr firkate, 39 şayka ve 100 üstüaçık olmak üzere 182 geminin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵ Ancak bu sayılara ocaklık, evkâf ve Eflak şaykaları dahil değildir. Zira bahsedilen 39 şaykanın İstanbul'dan gönderilen mîrî şaykalardan olduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte 10 ocaklık şayka ve 5 vakıf şaykasının 1699 senesi başlarında hazırlandığı; barış görüşmelerinin seferleri durdurması üzerine 3 vakıf şaykasına ihtiyaç duyulmayarak görev kaydının kaldırıldığı görülmektedir.¹⁴⁶ Ancak bunların yerine 5 yedek şayka karakol görevi yapmak üzere görevlendirilmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca zahire naklinde kullanılan 19 adet borozan gemisi de bu sayıya dahil değildir.¹⁴⁸ Bunun sebebi, yukarıda zikredilen örneklerde de görüldüğü üzere, nakliye gemisi olan borozanların her ne kadar Tuna Kapudanı emrinde görev yapsa da donanmanın harp gemileri içinde kaydedilmemesiydi. Böylece 1699 seferine 221 gemi görevlendirilmiştir.

Savaşlar sona erince, doğal olarak 1700'de Tuna Nehri'nde görev yapan gemilerin sayısında ciddi bir azalma olmuştur. Buna göre 17 şayka ve 14 üstüaçık¹⁴⁹ farklı hizmetler için görevlendirilmiştir. Ayrıca Demirkapı mübaşiri İbrahim Ağa, kendi şaykasını donatarak diğer gemilerin organizasyonunu ve idaresini yapmakla görevlendirilmiştir.¹⁵⁰ Bu bakımdan 1700'de Tuna Donanması'nda 18 şayka ve 14 üstüaçık görev yapmaktaydı.

1701'de görevlendirilen gemi sayısında ciddi bir değişim görülmemiştir. Belgrad muhafazası için bir önceki yıl görevlendirilen 6 şaykadan başka 10 üstüaçık görevlendirilmiştir.¹⁵¹ Ayrıca İbrail civarında ortaya çıkan haydut eşkıyasından korumak üzere eski Azeb Ağası olan İbrail kapudanı Ali'nin

¹⁴⁴ BOA, *MAD*, 9882, s. 79. (1 Safer 1110 / 9 Ağustos 1698)

¹⁴⁵ BOA, *C. BH*, 8494. (25 Şa'bân 1110 / 26 Şubat 1699)

¹⁴⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 181 ve 183. (27 Receb 1110 / 29 Ocak 1699)

¹⁴⁷ BOA, *MAD*, 7915, s. 184. (27 Receb 1110 / 29 Ocak 1699)

¹⁴⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 175. (3 Receb 1110 / 5 Ocak 1699)

¹⁴⁹ BOA, *MAD*, 7915, s. 193-196. (21 Şa'bân 1111 / 11 Şubat 1700)

¹⁵⁰ BOA, *MAD*, 7915, s. 197-198. (20 Şa'bân 1111 / 19 Şubat 1700)

¹⁵¹ BOA, *MAD*, 7915, s. 198. (15 Ramazan 1112 / 23 Şubat 1701)

şaykasının donatılmasına karar verilmiştir.¹⁵² Böylece 17 geminin görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra, Tuna Donanması'na ait olan gemilerin demirledikleri iskelelerde bakımsızlıktan çürümeye yüz tuttıkları görülmektedir. Nitekim Ekim 1701'de Belgrad'a gönderilen emirler gemilerin akıbeti açısından oldukça manidardır. Belgrad kışlağında bekleyen 15 üstüaçıktan 3 tanesi köhne, yani kullanılmaz hale gelmiştir. Diğer 12'sinin ise tamiri gerekmektedir.¹⁵³ Ayrıca Belgrad'da bulunan 9 kalyata ve 5 büyük fırkatenin direk ve kürek gibi aletlerinin anbarda muhafaza altına alındığı ancak gemi gövdelerinin zaman içinde zarar gördüğü ve kale tamirine uygun olan kerestesinin kullanılabileceği bildirilince, Belgrad Muhafızı Hasan Paşa tarafından bozulacak gemilerdeki kereste, demir ve mühimmatın Belgrad defterdarı tarafından kaydedilmesi ve asla bir malzemenin zayi edilmemesi emredilmiştir.¹⁵⁴ Bu şekilde iskelelerde gemileri atıl bekletmek ve bir müddet sonra gemileri bozmak, donanmanın gemi sayısının azalmasına ve nihayetinde zayıflamasına yol açmıştır. Diğer taraftan savaşlar sona erdiği için kullanılmayan bu gemilerin başka hizmetlerde kullanılmak üzere İstanbul'a vaktinde gönderilmemesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte Belgrad muhafızının yeni gemi (üstüaçık) inşa etmeye gerek görülmediğine dair sözlerine bakacak olursak, sonraki senelerde de Tuna Nehri'nde önemli bir gemi ihtiyacı olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

1702 senesinde kullanılmak üzere 12 üstüaçığın tamir edilerek hizmete hazır hale getirilmesi emredilmiştir.¹⁵⁶ Öyle anlaşılıyor ki bunlardan sadece 10 tanesi görevlendirilmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca daha önceki senelerde olduğu gibi Belgrad'ın muhafazasına görevlendirilen 6 şaykaya¹⁵⁸ ve Vidin, Fethülislam ve Hırsova kapudanlarının 3 şaykasına yine görev verilmiştir.¹⁵⁹ Toplam 19 geminin 1702 senesinde görevde olduğu görülmektedir.

¹⁵² BOA, MAD, 7915, s. 199. (16 Şevvâl 1112 / 26 Mart 1701)

¹⁵³ BOA, MAD, 7915, s. 199. (29 Rebî'ülâhır 1113 / 3 Ekim 1701)

¹⁵⁴ BOA, MAD, 7915, s. 189. (11 Rebî'ülâhır 1113 / 15 Eylül 1701)

¹⁵⁵ BOA, MAD, 7915, s. 212. (30 Zilka'de 1115 / 5 Nisan 1704)

¹⁵⁶ BOA, MAD, 7915, s. 199. (29 Rebî'ülâhır 1113 / 3 Ekim 1701)

¹⁵⁷ BOA, MAD, 7915, s. 203. (6 Ramazan 1113 / 4 Şubat 1702)

¹⁵⁸ BOA, MAD, 7915, s. 201. (27 Receb 1113 / 28 Aralık 1701)

¹⁵⁹ BOA, MAD, 7915, s. 201. (15 Zilka'de 1113 / 13 Nisan 1702)

1703'te Vidin Kapudanı'nın şaykası,¹⁶⁰ Fethülislam Kapudanı'nın şaykası,¹⁶¹ 10 üstüaçık¹⁶² ve Belgrad'da görevlendirilen 6 şayka¹⁶³ olmak üzere 18 gemi görevlendirilmiştir.

Belgrad muhafazasına görevlendirilen 6 şaykaya 1704'te de görev verilmiştir.¹⁶⁴ Bununla birlikte tamir edilen bir şayka Başbuğ Eyüp Paşa'ya verilmiştir.¹⁶⁵ Diğer taraftan 10 ocaklık şaykanın donatılıp hizmete hazır hale getirilmesi için Eyüp Paşa'ya emir verilmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca Belgrad kışlağında bekleyen 5 üstüaçık gemi tamir edilerek hizmete alınmıştır.¹⁶⁷ Böylece 1704'te 22 şaykanın görev yaptığı anlaşılmaktadır.

5 üstüaçık geminin 1705'te de görev yapması için neferât ücretleri tayin edilmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca 9 ocaklık şaykaya görev verilmiştir.¹⁶⁹ Öte yandan Belgrad muhafazasındaki 6 şaykanın 1705'te de görev yaptığı ve bunlardan 4'ünün bir sonraki sene göreve çıkamayacak kadar eskidikleri görülmektedir. Bu nedenle 1706'da göreve devam etmeleri için 4 şaykanın yenilenmesi için emir verilmiştir.¹⁷⁰

1706'da Belgrad muhafazasında olan 6 şaykadan başka, Rusçuk şaykası da yeniden inşa edilerek göreve hazır hale getirilmiştir.¹⁷¹ Ayrıca 5 üstüaçık Belgrad Kalesi'nin tamir ve sair hizmetinde görevlendirilmiştir.¹⁷² Öte yandan Eyüp Paşa'nın şaykasıyla beraber 10 şayka daha çeşitli hizmetlere ayrılmıştır.¹⁷³ Böylece 1706'da Tuna Donanması'nda 23 geminin görev yaptığı tespit edilmektedir.

1707'de Belgrad Kalesi'nin tamiri hizmetinde yine 5 üstüaçık gemiye vazife verilmiştir.¹⁷⁴ Bununla birlikte Başbuğ Eyüp Paşa'nın emrindeki 10 şaykanın

¹⁶⁰ BOA, MAD, 7915, s. 205. (24 Şa'bân 1114 / 13 Ocak 1703)

¹⁶¹ BOA, MAD, 7915, s. 204. (20 Ramazan 1114 / 7 Şubat 1703)

¹⁶² BOA, MAD, 7915, s. 205. (18 Şevvâl 1114 / 7 Mart 1703)

¹⁶³ BOA, MAD, 7915, s. 202. (6 Zilka'de 1114 / 24 Mart 1703)

¹⁶⁴ BOA, MAD, 7915, s. 202. (1 Şa'bân 1115 / 10 Aralık 1703)

¹⁶⁵ BOA, MAD, 7915, s. 206. (27 Receb 1115 / 6 Aralık 1703)

¹⁶⁶ BOA, MAD, 7915, s. 208. (25 Receb 1115 / 4 Aralık 1703)

¹⁶⁷ BOA, MAD, 7915, s. 212. (30 Zilka'de 1115 / 5 Nisan 1704)

¹⁶⁸ BOA, MAD, 7915, s. 212. (22 Şa'bân 1116 / 20 Aralık 1704)

¹⁶⁹ BOA, MAD, 7915, s. 214-215. (27 Şa'bân 1116 / 25 Aralık 1704)

¹⁷⁰ BOA, MAD, 7195, s. 207. (19 Şa'bân 1117 / 6 Aralık 1705)

¹⁷¹ BOA, MAD, 7915, s. 207. (15 Safer 1118 / 29 Mayıs 1706)

¹⁷² BOA, MAD, 7915, s. 212. (10 Şa'bân 1117 / 27 Kasım 1705)

¹⁷³ BOA, MAD, 7915, s. 215. (7 Ramazan 1117 / 23 Aralık 1705)

¹⁷⁴ BOA, MAD, 7915, s. 212. (27 Zilka'de 1118 / 2 Mart 1707)

1708'de görev aldığı dikkate alınarak, söz konusu şaykaların 1707'de de görevde oldukları söylenebilir.

1708'de Başbuğ Eyüp Paşa'nın emrindeki 10 şayka Tuna Donanması'nda görev yapmıştır.¹⁷⁵ Ayrıca 6 şayka donanmanın sair işleri için hizmete alınmıştır.¹⁷⁶ Böylece 1708'de 16 şaykadan müteşekkil donanma görev yapmıştır.

1709'da Başbuğ Eyüp Paşa'nın gemisi yenilenerek göreve hazır hale getirilmiştir.¹⁷⁷ Ayrıca 7 şayka¹⁷⁸ ve 5 üstüaçık¹⁷⁹ donanmada görevlendirilmiştir.

1710'da İsakçı Kapudanı İbrahim'in şaykası donatılarak;¹⁸⁰ Vidin Kapudanı Yusuf'un¹⁸¹ ve Belgrad Kapudanı Mustafa'nın şaykası¹⁸² ise yenilenerek tekrar hizmete alınmıştır. Bu bakımdan 1710'da 3 şayka görev yapmaktaydı.

Prut Savaşı'na dönüşecek 1711 seferi hazırlıkları için Osmanlılar Tuna Donanması'na yeni takviyeler yaparak güçlendirmiştir. Buna göre 30 kalyata, 80 firkate, 10 şayka ve 120 kancabaş muharip gemiler olarak sefere katılmıştır.¹⁸³ Ayrıca 150 tonbazın ve 150 uraniçe kayığının inşa edilmesi için emir gönderilmiş;¹⁸⁴ 50 üstüaçık inşa edilmiş¹⁸⁵ ve 5 tonbaz satın alınmıştır.¹⁸⁶ Böylece sefer sırasında 595 geminin görev yaptığı anlaşılmaktadır.

1712 senesinde 96 üstüaçığın zahire naklinde görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Bununla birlikte şayka kapudanlarının bir kısmının görevde olduğu görülmektedir. Nitekim İsakçı şaykasına, 1712 rûz-ı Hızır'ında (6 Mayıs'ta) göreve hazır olmaları için cenkçi ve kürekçiler tayin

¹⁷⁵ BOA, *MAD*, 7915, s. 313. (15 Safer 1120 / 6 Mayıs 1708)

¹⁷⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 313. (10 Zilhicce 1119 / 3 Mart 1708)

¹⁷⁷ BOA, *MAD*, 7915, s. 213. (24 Zilhicce 1120 / 6 Mart 1709)

¹⁷⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 314. (25 Safer 1121 / 6 Mayıs 1709)

¹⁷⁹ BOA, *MAD*, 7915, s. 313. (20 Zilhicce 1120 / 2 Mart 1709)

¹⁸⁰ BOA, *MAD*, 7915, s. 319. (7 Zilka'de 1121 / 7 Ocak 1710)

¹⁸¹ BOA, *MAD*, 7915, s. 207. (19 Zilhicce 1121 / 19 Şubat 1710)

¹⁸² BOA, *MAD*, 7915, s. 206. (21 Muharrem 1122 / 22 Mart 1710)

¹⁸³ BOA, *İE. BH*, 1134. (21 Şevvâl 1122 / 13 Aralık 1710); BOA, *MAD*, 7915, s. 316. (20 Zilka'de 1122 / 10 Ocak 1711)

¹⁸⁴ BOA, *MAD*, 4066, vr. 2b. (12 Şevvâl 1122 / 4 Aralık 1710)

¹⁸⁵ BOA, *MAD*, 4066, vr. 23b. (5 Zilhicce 1122 / 25 Ocak 1711)

¹⁸⁶ BOA, *İbnülemin Tasnifi Adliye (İE. ADL)*, 702. (Evâsıt-ı Safer 1123 / 31 Mart-9 Nisan 1711)

¹⁸⁷ BOA, *MAD*, 2777, s. 18. (10 Receb 1124 / 13 Ağustos 1712)

edilmiştir.¹⁸⁸ Belgrad Kapudanı Mustafa'nın mîrî yardımıyla inşa edilen şaykası fırtına sebebiyle batınca, kendi imkanlarıyla yenisini inşa etmiştir.¹⁸⁹ Böylece 1712'de görev yapan 98 geminin kaydına tesadüf edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Karlofça Antlaşması'ndan sonra gemilerin iskelelere demirlenip göreve çıkarılmamasında olduğu gibi Prut Antlaşması'ndan sonra da muhtemelen eldeki gemilerin bir kısmı iskelelere demirlenmiş, bir kısmı ise İstanbul'a gönderilerek 1712 senesinde nispeten az gemi görevlendirilmiştir. Bununla birlikte üstüaçık gemilerden 54 tanesinin Kili ve civar iskele eminlerine, nazır ve mütevellilerine satılması dikkati çekmektedir.¹⁹⁰ Bu bakımdan limana demirleme, İstanbul'a gönderme, satma ihtimalleri dışında geriye kalan onlarca geminin bir sonraki sene ortadan kaybolmasını açıklayacak başkaca mantıklı bir izah mümkün görünmemektedir.

1713 senesi sefer mevsiminde hizmet etmek üzere 95 üstüaçık geminin hazırlanması için emir verilmiştir.¹⁹¹ Ancak bunlardan 54 tanesi daha önce iskele emini ve nazırlara satıldığı halde Tuna Donanması emrinde görev yapması ve bu bakımdan yelken gibi donanım malzemesinin mîrîden temin edilerek özellikle zahire naklinin aksamadan devam etmesi amaçlanmıştır.¹⁹² Öte yandan 1711 seferinden sonra İsakçı'da muhafaza edilen 136 tonbaz ile yeni inşa edilen 14 tonbaz olmak üzere 150 tonbazın hazırlandığı dikkati çekmektedir.¹⁹³ Ayrıca 16 şaykanın görev yapmak üzere hazırlandığı görülmektedir.¹⁹⁴ Bununla birlikte 30 çam kayığı çeşitli nakliye işlerinde kullanılmıştır.¹⁹⁵ Böylece 291 gemi sefere memur edilmiştir.

1714'te 16 ocaklık şayka ile 5 üstüaçık Tuna Nehri'nde farklı hizmetler için görevlendirilmiştir.¹⁹⁶ Sonbahara doğru 15 üstüaçığa daha ihtiyaç duyulduğu ve hazır edilmesi için emir verilmiştir.¹⁹⁷ Bu bakımdan toplam 36 geminin

¹⁸⁸ BOA, *MAD*, 7915, s. 319. (17 Şa'bân 1123 / 30 Eylül 1711)

¹⁸⁹ BOA, *MAD*, 2777, s. 14. (7 Receb 1124 / 10 Ağustos 1712)

¹⁹⁰ BOA, *MAD*, 3439, s. 323-324. (25 Cemâziyelevvel 1124 / 30 Haziran 1712).; BOA, *MAD*, 2777, s. 61. (28 Receb 1124 / 31 Ağustos 1712)

¹⁹¹ BOA, *MAD*, 2777, s. 234. (4 Zilka'de 1124 / 3 Aralık 1712).; BOA, *MAD*, 3434, s. 76. (25 Safer 1125 / 23 Mart 1713)

¹⁹² BOA, *MAD*, 2777, s. 164. (18 Şevvâl 1124 / 18 Kasım 1712)

¹⁹³ BOA, *MAD*, 4066, vr. 79b. (9 Muharrem 1125 / 5 Şubat 1713)

¹⁹⁴ BOA, *MAD*, 7915, s. 288. (18 Şevvâl 1124 / 18 Kasım 1712)

¹⁹⁵ BOA, *MAD*, 3434, s. 222. (21 Rebî'ülâhır 1125 / 17 Mayıs 1713)

¹⁹⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 291. (23 Rebî'ülâhır 1126 / 8 Mayıs 1714)

¹⁹⁷ BOA, *MAD*, 3139, s. 401. (27 Şa'bân 1126 / 7 Eylül 1714)

1714 senesi boyunca görev yaptığı tespit edilebilmiştir. 1715'te ise 7 şayka görevlendirilmiştir.¹⁹⁸

Öte yandan 1716'da Avusturya üzerine açılan sefer için İstanbul'dan Tuna Donanması'na 48 gemi gönderilmiştir. Bunlar arasında 5 kalyata, 30 firkate, 5 kancabaş ve 8 volik bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bununla birlikte Eylül 1716 tarihli hükme göre sefer mevsiminde 5 kalyata, 40 firkate, 5 kancabaş, 16 ocaklık şayka ve 40 üstüaçık bulunduğu belirtildiğine göre, burada belirtilmeyen 8 volikle beraber toplam 114 geminin sefer mevsiminde görevde bulunduğu söylenebilir.²⁰⁰ Ayrıca 63 tane zahire gemisinin nakliye hizmetinde olduğu görülmektedir.²⁰¹

1717 seferi için 5 kalyata, 50 firkate, 109 şayka, 5 kancabaş ve 100 üstüaçık birleşerek 269 gemiden oluşan Tuna Donanması oluşturulması hedeflenmiş ve nihayetinde 5 kalyata, 30 firkate, 30 mîrî şayka, 24 şayka ve 80 üstüaçıktan oluşan 169 gemi sefer zamanı hazır edilebilmiştir.²⁰² Örneğin Eflak voyvodası tarafından inşa edilmesi emredilen 5 şayka, reyanın gücünün yetmeyeceği ve Nisan ortasına gelinmişken gemilerin yetişmeyeceği ifade edilerek inşası iptal edilmiştir.²⁰³ Ayrıca İstanbul'dan gelmesi gereken 10 kancabaş ve 20 firkate tehir edilerek gönderilmemiş ve yine Tuna Kapudanı'nın inşa edeceği 50 şaykadan 15 tanesi tehir edilmiştir.²⁰⁴ Planlamalar sonrasında ortaya çıkan sorunlar veya karar değişiklikleri nihayetinde Tuna Donanması'yla sefere memur edilen gemi sayısını değiştirmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁸ BOA, MAD, 2964, s. 109. (19 Safer 1127 / 24 Şubat 1715)

¹⁹⁹ BOA, MAD, 6266, s. 168. (10 Cemâziyelevvel 1128 / 2 Mayıs 1716).; Firkatelerin kışlatılmasına dair emirde 30 firkatenin bahr-i sefid, yani Akdeniz firkatesi olduğu belirtilmektedir. Bkz.: BOA, MAD, 7915, s. 280. (9 Şevvâl 1128 / 26 Eylül 1716).; Silâhdâr tarihinde ise 5 kalyata, 9 büyük firkate (metinde bunlara da *galita* denilmektedir), 9 firkate, 7 volik ve 5 kancabaş gönderildiği kaydedilmektedir. Bkz.: Silâhdâr, *Nusretnâme*, s. 1038.

²⁰⁰ BOA, MAD, 7915, s. 423. (13 Şevvâl 1128 / 30 Eylül 1716)

²⁰¹ BOA, MAD, 6549, s. 543. (27 Şa'bân 1128 / 16 Ağustos 1716)

²⁰² BOA, MAD, 7915, s. 280. (9 Şevvâl 1128 / 26 Eylül 1716).; BOA, MAD, 7915, s. 423. (13 Şevvâl 1128 / 30 Eylül 1716).; BOA, MAD, 7915, s. 425. (14 Şevvâl 1128 / 1 Ekim 1716).; Rusçuk'ta 70 adet üstüaçık ve 60 adet şayka inşa edilmesinin emredildiğine dair hüküm için bkz.: BOA, MAD, 8461, s. 423. (25 Zilhicce 1128 / 10 Aralık 1716).; BOA, MAD, 7915, s. 419. (1 Cemâziyelevvel 1129 / 13 Nisan 1717).; BOA, MAD, 7915, s. 428-431. (17 Safer 1129 / 31 Ocak 1717).; BOA, D. SLY.d, 33570, s. 11. (25 Safer 1129 / 8 Şubat 1717)

²⁰³ BOA, MAD, 7915, s. 419. (1 Cemâziyelevvel 1129 / 13 Nisan 1717)

²⁰⁴ BOA, MAD, 7915, s. 428. (17 Safer 1129 / 31 Ocak 1717)

²⁰⁵ BOA, MAD, 7915, s. 435. (19 Safer 1129 / 2 Şubat 1717)

1718'de ise 5 kalyata, 40 firkate, 30 mîrî şayka, 11 ocaklık şayka, 8 diğer şayka, Tuna Kapudanı'nın inşa ettiği 5 şayka, 5 Eflak şaykası, 4 vakıf şayka ve 80 üstüaçık olmak üzere 188 gemilik bir donanmanın hazırlanması planlanmıştır.²⁰⁶ Öyle görünüyor ki Osmanlılar Tuna Nehri'ne bir önceki yıldan daha fazla gemi sevk etmek istemişlerdir. Nitekim 23 Muharrem 1130 / 27 Aralık 1717 tarihli Tuna Kapudanı'na gönderilen hükümde "(...) *işbu sene-i mübâreke de nehr-i Tuna üzerine sene-i sabıkadan ziyade donanma sefineleri tedarik u ihrâc mühimm u muktezî olmağla (...)*" denilerek inşa edilmesi gereken gemilerle ilgili planlamalara dair emir verilmiştir.²⁰⁷ Buna rağmen planlamada 1717 senesine göre gemi sayısı çok fazla artıramadığı gibi, 1718 Mayıs'ında yapılan yoklamaya göre 40 firkateden ancak 29 tanesi sefere görevlendirilebilmiştir.²⁰⁸ Böylece 1718 seferinde Tuna Donanması'nın muharip gemi sayısı 177 olmuştur.

Bununla birlikte 28 Temmuz 1718'de söz konusu 80 üstüaçıktan 40'ına, 19 şaykadan (11 ocaklık, 8 diğer) ise 14'üne ihtiyaç duyulmadığı belirtilerek diğer gemilerin sair nakliye ve tamir işlerinde kullanılması emredilmiştir.²⁰⁹ Bu bakımdan 21 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla Tuna Donanması'nda bulunan gemilere duyulan ihtiyacın sefer dönemine kıyasla azaldığı anlaşılmaktadır.²¹⁰

Tablo 1: Tuna Donanması'nda Görev Yapan Gemiler Mevcudu²¹¹

²⁰⁶ BOA, MAD, 7915, s. 449-450. (24 Muharrem 1130 / 28 Aralık 1717).; BOA, MAD, 7915, s. 444. (26 Safer 1130 / 29 Ocak 1718)

²⁰⁷ BOA, MAD, 6551, s. 103. (23 Muharrem 1130 / 27 Aralık 1717)

²⁰⁸ BOA, D. BŞM.TRE.d, 14654, s. 46. (20 Cemâziyelâhır 1130 / 21 Mayıs 1718)

²⁰⁹ BOA, MAD, 6551, s. 586-587. (29 Şa'bân 1130 / 28 Temmuz 1718)

²¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, İstanbul 2007, s. 177-181.

²¹¹ Gemi sayıları genel olarak Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) 7915'ten derlenmiştir. 788 sayfalık defterin Tuna Donanması'yla ilgili olan kayıtlarına bakıldı. Bu kayıtlarda gemilerin inşası, tamiri, salyânelerinin verilmesi, cenkçi ve kürekçilerini yazılması, peksimedlerinin tevzi' gibi hususlar yer almaktadır. Bu kayıtlardan aynı gemi için farklı mevzularda yazılmış mükerrer bilgiler ayıklanarak belli bir yılda donanmanın ne kadar gemisi olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bu defterin boş bıraktığı yerlerde diğer defter ya da belgelerden istifade edilmiştir. Bütün bu kaynaklar yukarıda metinde verildiği için tekrar burada her bir sayının dipnotunu vermeye gerek duyulmamıştır.

	Kalyata	Firkate	Şayka	Üstüaçık	Kancabaş	Borozan	Zahire gemisi	Tonbaz	KayıK ²¹²	Toplam
1690		30	29			2				61
1691		41	10	12		2		46	100	211
1692	4	41	32	52		20		20	62	271
1693	4	28	67	67		20	397		8	591
1694	10	40	58	80		20				208
1695	10	34	101	80		20	100			345
1696	10	34	64	100		18	100			326
1697	10	33	86	100			233			462
1698	10	33	62	100		19	404			628
1699	10	33	59	100		19				221
1700			18	14						32
1701			6	11						17
1702			9	10						19
1703			8	10						18
1704			17	10						27
1705			15	10						25
1706			18	5						23
1707			10	5						15
1708			16							16
1709			8	5						13
1710			3							3
1711	30	80	10	50	120			155	150	595
1712			2	96						98
1713			16	95				150	30	291
1714			16	20						36
1715			7							7
1716	5	40	16	40	5		63		8	177

²¹² Kayık başlığı altında at kayığı, avruz, uraniçe ve volik gemileri birleştirilmiştir. Bu gemiler çok sık karşımıza çıkmadığı ve tabloda görülen rakamların detayları metinde olduğu için bu şekilde bir tasarruf uygun görülmüştür.

1717	5	30	54	80						169
1718	5	29	63	80						177

Karlofça'dan Prut'a, Prut'tan 1716'daki sefere kadar olan dönemlerde kalyata, firkate ve mîrî şaykalardan müteşekkil firkateciyân filosunun Tuna Donanması'nda bulunmaması dikkat çekicidir. İstanbul'da inşa edilip gönderilen bu muharip gemilere ihtiyaç duyulmadığında gereksiz masrafa girilmediği, Tuna'nın muhafazasının sayısı oldukça azaltılmış bile olsa ocaklık ve diğer şaykalar ile sağlandığı anlaşılmaktadır.

Kışlaklar

Osmanlılar sefer mevsimi bitiminde, yani rûz-ı Kasım'da (8 Kasım'da), Tuna Donanması gemilerini kış bastırmadan ve Tuna Nehri buz tutmadan önce hem korumak hem de bir sonraki sefer mevsimine hazırlamak üzere kışlağa çekmekteydiler.²¹³ Bu bakımdan karada oluşturulan korunaklı ve güvenli bir bölgeye kışlak dendiği gibi, gemilerin tamir ve bakımının yapılabilmesi için tersâne bölgesinde uygun bir alanın düzenlenerek kış şartlarına karşı korunaklı hale getirilmesiyle oluşan üstü örtülü yapıya da kışlak denilmekteydi.

Sefer sonunda gemilerin kışlağa çekilmesinde birkaç hususun amaçlandığı görülmektedir. Bunlardan ilki kış şartlarında gemi kereste ve tahtalarının çürümesini engellemektir. Aynı zamanda Tuna Nehri üzerinde oluşan buz tabakası gemilerin ahşap aksamına zarar verdiğinden gemiler karada oluşturulan kışlaklara insan gücü ve öküzlerden istifade edilerek çekilmekteydi.²¹⁴ Diğer taraftan Tuna Nehri'nde kış sonuna doğru oluşan taşkınlarda ve sellerde gemilerin zarar görmesini engellemek üzere gemiler karadaki korunaklı bir kışlağa çekilerek muhafaza altına alınmaktaydı.²¹⁵ Bir diğer amaç ise gemilerin özellikle su altında kalan ve karina denilen²¹⁶ kısımlarında sefer boyunca oluşan doğal tahribatı kalafatlamak suretiyle gidermektir. Bu tamir ve bakım kapsamında gerekli görülen tamirat ve gerekirse geminin tamamının kalafatının yenilenmesi de yapılmaktaydı.²¹⁷ Öte yandan sefer mevsimi sonrasında devam eden seyrüsefer ve nakliyenin

²¹³ BOA, MAD, 9881, s. 90. (29 Rebi'ülâhır 1110 / 4 Kasım 1698)

²¹⁴ BOA, İE. BH, 519. (21 Safer 1105 / 22 Ekim 1693).; BOA, MAD, 9879, s. 39. (19 Rebi'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

²¹⁵ BOA, MAD, 9873, s. 296. (7 Receb 1103 / 25 Mart 1692)

²¹⁶ Gürçay, *Gemici Dili*, s. 235.

²¹⁷ BOA, MAD, 17904, s. 75. (6 Muharrem 1105 / 7 Eylül 1693).; BOA, MAD, 9879, s. 35. (19 Rebi'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

kış şartlarından dolayı zorlaşması ve güvenlik riski taşınması üzerine gemilerin yükleri korunaklı bir yere boşaltılarak gemiler ya güvenli bir limana alınmakta ya da yine karada kışlağa çekilmekteydi.²¹⁸ Bununla birlikte zahire darlığı yaşanması kış şartlarında bile gemilerin kışlaklardan çıkarılmasını zorunlu kılmaktaydı. Nitekim kış şartları dolayısıyla zahiresi boşaltılıp kışlağa alınan gemilere ve zahirelere beklenenden erken ihtiyaç duyulmuştur. Şubat 1711'de Belgrad'da yaşanan zahire kıtlığı nedeniyle Tuna'nın buzu çözümlür çözümler kışlaklardaki gemilere zahirelerinin tekrar yüklenerek acilen Belgrad'a gönderilmesi emredilmiştir.²¹⁹

Tuna Donanması'nın gemilerinin çekildiği kışlaklar, öncelikle tersâne bölgelerinde oluşturulan yerlerdi. Rusçuk başta olmak üzere,²²⁰ Belgrad,²²¹ Yergöğü,²²² Vidin ve civar adaları,²²³ Tuna sahilinde uygun görülen geçici yerler²²⁴ ve ocaklık şayka bölgeleri olan İsmail, Kili, İbrail, İsakçı, Hırsova, Tulca, Silistre, Zıştovi, Rahova ve Niğbolu'da²²⁵ kışlaklar bulunmaktaydı. Bu bakımdan Tuna Donanması'nın birkaç merkezi kışlak bölgesi dışında farklı yerlerde küçük kışlakları olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan kışlaklar farklı mimarî unsurlara sahipti. Örneğin 1692 kışında Rusçuk'ta 36 firkatenin kışlaması için karada inşa edilmesi emredilen kışlağın sadece direkler üzerinde olması ve üstünün de sazlarla örtülmesi istenmiştir.²²⁶ 1699 kışında gönderilen emre göre ise, Rusçuk'ta inşa edilecek kışlağın kerpiç duvarlı ve üstü tahta örtülü olması emredilmiştir.²²⁷

²¹⁸ BOA, *D. EVM*, 30/67. (16 Zilhicce 1094 / 6 Aralık 1683)

²¹⁹ BOA, *MAD*, 8472, s. 161. (17 Zilhicce 1122 / 6 Şubat 1711)

²²⁰ BOA, *MAD*, 7915, s. 35. (9 Cemâziyelâhır 1101 / 20 Mart 1690).; Rusçuk kışlağının Tuna Donanması'nın özellikle şayka ve firkateleri tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 180. (29 Rebî'ülâhır 1110 / 4 Kasım 1698).; Ayrıca bkz.: Rossitsa Gradeva, "War and Peace Along the Danube: Vidin at the end of the Seventeenth Century", *Rumeli Under the Ottomans, 15th - 18th Centuries: Institutions and Communities*, The ISIS Pres, İstanbul 2004, s. 90.

²²¹ BOA, *MAD*, 17904, s. 74. (6 Muharrem 1105 / 7 Eylül 1693)

²²² BOA, *İE. BH*, 519. (21 Safer 1105 / 22 Ekim 1693).; BOA, *MAD*, 9879, s. 39. (19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694)

²²³ BOA, *MAD*, 8473, s. 113. (4 Rebî'ülâhır 1105 / 3 Aralık 1693).; Vidin civarındaki adalarda da kışlak bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz.: BOA, *MAD*, 8473, s. 161. (20 Cemâziyelevvel 1105 / 17 Ocak 1694)

²²⁴ BOA, *MAD*, 9876, s. 25. (10 Safer 1104 / 21 Ekim 1692).; Tuna sahilinde kışlağa çekilecek gemiler için gönderilen emirde, neresi uygun bulunursa orada muhafaza edilmesi belirtildiğinden görevlilerin seçeceği geçici bir kışlak işaret edilmektedir.

²²⁵ BOA, *KK.d*, 2477, s. 115. (20 Cemâziyelâhır 1104 / 26 Şubat 1693)

²²⁶ BOA, *MAD*, 9873, s. 19. (28 Muharrem 1103 / 21 Ekim 1691)

²²⁷ BOA, *C. BH*, 8494. (27 Şa'bân 1110 / 28 Şubat 1699)

Diğer taraftan kışlağın yeri konusunda çeşitli tereddütler yaşandığı da dikkati çekmektedir. İlk önerilen yerin Tuna Nehri ile Kara Lom Nehri arasında bulunduğu için uygun olmadığı, muhtemel bir selde kışlağın ve gemilerin zarar görebileceği vâkıf kimseler tarafından haber verilince şaykalar ve fırkateler için başka bir bölge seçilmesi ve keşif defterinin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.²²⁸ Bu tür emirler, kışlakların kış mevsimi öncesinde yeniden inşa edilip hazırlandığını ya da ihtiyacı karşılamak üzere bazı yerlere ek kışlaklar yapıldığını düşündürmektedir. Ayrıca zamanla zarar gören kışlakların tamir ve bakımları yapılmaktaydı.²²⁹

Kışlağa çekilen gemiler için defter tutulduğu ve gemilerin her türlü ihtiyacı ile mevcut malzemelerinin kaydedildiği anlaşılmaktadır.²³⁰ Gemilerdeki mühimmat ve malzemeler kalelere, anbarlara ya da diğer uygun yerlere konularak sonraki sefer mevsimine kadar zayı olmadan muhafaza edilmesi amaçlanmaktaydı.²³¹ Bununla birlikte gemilerin sefere hazır hale getirilmesi için yapılan bakım ve tamir çalışmaları dışında levazımları ve diğer mühimmat eksikleri kışlaklarda tamamlanıyordu.²³² Bu bakımdan kışlaklarda gemilerin dikkatle ve zamanında bakım ve tamirlerinin yapılması için Tuna kapudanlarına emirler gönderilmiştir.²³³ Nihayetinde sefer lojistiği, kıyıların güvenliği kış döneminde yapılacak hazırlıklara bağlıydı ve emirlerde bu hususlar tekrar tekrar hatırlatılmaktaydı.

Kışı Tuna kışlaklarında geçirmiş Tuna Donanması'na, bir önceki sene kalelere konulan malzeme ve mühimmattan verilmekteydi. Nitekim 1699 Nisan'ında Belgrad Kalesi'nden Tuna Donanması'na verilen malzeme ve mühimmat deftere kaydedilerek gemilerin kapudanlarına teslim edilmiştir.²³⁴ Bu malzemelerin içinde yelken, top, barut, kürek gibi bir geminin ihtiyaç duyabileceği her türlü donanım malzemesi ve mühimmat bulunmaktaydı.

²²⁸ BOA, *MAD*, 9881, s. 405. (16 Zilka'de 1110 / 16 Mayıs 1699)

²²⁹ BOA, *MAD*, 5364, s. 253. (26 Zilhicce 1116 / 21 Nisan 1705)

²³⁰ BOA, *MAD*, 5257, s. 72. (14 Rebi'ülâhır 1104 / 23 Aralık 1692).; BOA, *KK.d*, 2477, s. 115. (20 Cemâziyelâhır 1104 / 26 Şubat 1693)

²³¹ BOA, *MAD*, 7915, s. 75. (10 Safer 1104 / 21 Ekim 1692).; BOA, *MAD*, 9881, s. 254-255. (27 Şa'bân 1110 / 28 Şubat 1699)

²³² BOA, *MAD*, 7915, s. 35. (5 Şa'bân 1101 / 14 Mayıs 1690).; Bu kayıt bir muhasebe kaydı olduğu için kış döneminde gemilere verilen malzeme tedarik ve teslimini değil, sonraki bir tarihte yapılan muhasebeyi işaret ettiğinden kaydın tarihi mayıs ayını göstermektedir. Ayrıca bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 433. (25 Safer 1129 / 8 Şubat 1717)

²³³ BOA, *MAD*, 9873, s. 296. (7 Receb 1103 / 25 Mart 1692).; BOA, *MAD*, 6551, s. 4 ve 54. (2 Muharrem 1130 / 6 Aralık 1717)

²³⁴ BOA, *D.BŞM.d*, 930, s. 2-3. (23 Şevvâl 1110 / 24 Nisan 1699)

Ocaklık şaykalar kendi bölgelerindeki iskelelerde ya da iskele civarında hazırlanan kışlaklarda muhafaza edilmekteydi. Nitekim 1693 kışında ocaklık şaykaların kendi bölgelerinde kışlağa çekildiği görülmektedir.²³⁵ Diğer taraftan kışlaklarda sadece şayka, üstüaçık gibi küçük gemiler değil, İstanbul'da inşa edilip gönderilen kalyata ve firkate gibi daha büyük gemiler de muhafaza edilmekteydi. Örneğin 1690 kışında 10 firkatenin Rusçuk'taki kışlakta kaldığı kaydedilmiştir.²³⁶ Ayrıca 1692 seferinden sonra 4 kalyata Rusçuk'ta,²³⁷ 1698 sefer mevsimi sonunda ise 100 üstüaçık Tuna Kapudanı'nın uygun gördüğü yerlerde²³⁸ kışlağa çekilmiştir.

Gemiler kışlaklara çekildiğinde mürettebatından ihtiyaç duyulmayan ve zaten 180 gün üzerinden ücretle tutulan dümenci, kürekçi, cenkçi gibi personeline izin verilmekteydi. Ancak bazı durumlarda İstanbul'a gitmeyip kışlağa çekilen gemilerin personeline izin verilmeyip kış dönemi için ücretlerinin ödenmesi emredilmiştir. Buna rağmen kışlakta beklemeyip firar eden cenkçilerin olduğu da dikkati çekmektedir. Bu durumda yoklama yapılarak sadece kışlakta mevcut olanlara ödeme yapılması istenmiştir.²³⁹

Kışlaklarda bulunan gemileri düşmandan veya çeşitli hırsızlık olaylarından korumak üzere bekçiler görevlendirilmekteydi. Bu bekçiler gece gündüz nöbetleşerek gemileri korumakla görevliydi.²⁴⁰ Genç ve güçlü olanlardan seçildikleri anlaşılan bekçiler “ter oğlanı” ya da “gulâman-ı ter” olarak arşiv belgelerinde tarif edilmektedir.²⁴¹ Nitekim Rusçuk kışlağında bekleyen borozan gemilerinin her birine 3'er ter oğlanı ayda birer kuruş ücretle 4 ay için tayin edilmiştir. Ayrıca her birine 100 vukiyye un tayinât verilmiştir.²⁴² Kalyatalar için ise her birine 7 bekçi tayin edilerek rûz-ı Kasım'dan rûz-ı Hızır'a kadar 6 ay için 10'ar kuruş verilmiştir. Aynı zamanda, 177 gün görevde kalması planlanan bekçilere tayinât olarak her birine günde 0,5

²³⁵ BOA, *KK.d*, 2477, s. 115. (20 Cemâziyelâhır 1104 / 26 Şubat 1693)

²³⁶ BOA, *MAD*, 7915, s. 35. (9 Cemâziyelâhır 1101 / 20 Mart 1690)

²³⁷ BOA, *MAD*, 9876, s. 25.; BOA, *MAD*, 7915, s. 75. (10 Safer 1104 / 21 Ekim 1692)

²³⁸ BOA, *MAD*, 9881, s. 90. (29 Rebî'ülâhır 1110 / 4 Kasım 1698)

²³⁹ BOA, *Cevdet Tasnifi Belgeleri Askeriye (C. AS)*, 47379. (11 Safer 1101 / 24 Kasım 1689)

²⁴⁰ BOA, *C. BH*, 8494. (27 Şa'bân 1110 / 28 Şubat 1699)

²⁴¹ Bekçiler için kullanılan tabirler için bkz.: BOA, *MAD*, 7915, s. 175. (28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697).; BOA, *MAD*, 2731, s. 169. (29 Cemâziyelevvel 1109 / 13 Aralık 1697).; Literatürde yanlışlıkla “bez oğlanı” tabiri kullanılmış olsa da belgeler oldukça açıktır. Bkz.: Tahir Sevinç, *Sultanın Son Seferleri: 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 276.

²⁴² BOA, *MAD*, 9879, s. 148-149. (13 Cemâziyelâhır 1106 / 29 Ocak 1695).; BOA, *MAD*, 7915, s. 154. (26 Cemâziyelâhır 1107 / 1 Şubat 1696).; BOA, *MAD*, 3462, s. 66. (7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696)

kıyyeden tüm kış için 6.195 kıyye peksimed ayrılmıştır.²⁴³ Diğer taraftan firkatelere 3'er bekçi konularak 10'ar kuruş tayin edildiği ve bekçi başına günlük yine 0,5 kıyye peksimed verildiği görülmektedir.²⁴⁴

Öte yandan bekçilerin kışlaklarda görevlendirilmesiyle ilgili bazı sorunlar belgelere yansımıştır. 1699 kışında Rusçuk'taki firkate ve şaykaların muhafazası için Yergöğü Kalesi'nden bir bölükbaşı ile 20 nefer tayin edilmiştir.²⁴⁵ Ancak Yergöğü kışlağındaki üstüaçıkların muhafazası vazifesi de Yergöğü Kalesi neferâtına emredilmiş olduğundan, güçlerinin yetmediğinden şikayetle Yergöğü Kalesi neferâtı Rusçuk'taki kışlak nöbetinin kendilerinden kaldırılmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Rusçuk kışlağındaki şaykaların muhafazasına Rusçuk Kalesi ve Rusçuk ayanı tarafından bekçi tayin edilmesi için Rusçuk kadısına ve Rusçuk Kalesi dizdarına emir gönderilmiştir.²⁴⁶

1698 kışında kışlağa çekilen gemilerin uygun şartlarda korunmaması ve bekçi tayin edilmemesi gibi sebeplerle gemilerin zarar görmesi üzerine Tuna Kapudanı Aşçızâde Mehmed Paşa gönderilen Divân hükmüyle sorumlu tutulmuştur. Buna göre, Rusçuk'taki gemilerin usule uygun şekilde üstlerinin örtülmediği, içlerine kar ve yağmur yağmasından dolayı gemilerin tahrip olduğu, üstelik bekçi tayin edilmediği haber alındığından gemilere daha fazla zarar gelmeden bir an önce tedbir alması emredilmiştir.²⁴⁷ Öyle görünüyor ki bir sene sonra aynı türden bir ihmalkârlık sergilenmiştir. Nitekim Rusçuk kışlağındaki şayka ve firkatelerin karaya çekildiği ancak etrafı ve üstü açık halde bırakıldığı belirtilerek etrafının kerpiç duvarla örülmesi ve üzerine de tahta örtülmesi emredilmiştir.²⁴⁸

Sonuç

²⁴³ BOA, MAD, 7915, s. 147. (7 Rebî'ülevvel 1107 / 16 Ekim 1695); 1716'da da durum değişmemiştir. Kalyatlar için aynı ücretle aynı sayıda bekçi tayin edildiği görülmektedir. Bkz.: BOA, Ali Emiri Tasnifi Belgeleri, Sultan III. Ahmed (AE. SAMD.III), 4355. (13 Şevvâl 1128 / 30 Eylül 1716)

²⁴⁴ BOA, İE. BH, 900. (29 Rebî'ülâhır 1110 / 4 Kasım 1698)

²⁴⁵ BOA, C. BH, 8494.; BOA, MAD, 9881, s. 255. (27 Şa'bân 1110 / 28 Şubat 1699).; Öyle anlaşılıyor ki 20 nefer daha sonra 15'e düşürülmüştür.

²⁴⁶ BOA, MAD, 9881, s. 389. (22 Zilka'de 1110 / 22 Mayıs 1699)

²⁴⁷ BOA, MD, 110, hk. 1241. (Evâhır-ı Receb 1109 / 2-11 Şubat 1698).; Tuna Kapudanı'nın şiddetli sözlerle azarlandığı hükümde "Bir nesneye zarar u gezend erişmek ihtimali olur ise sonra ne vehile cevap vereceğini mülâhaza itmez misin" denilerek tedbirlerin acilen alınması emredilmiştir.

²⁴⁸ BOA, C. BH, 8494. (27 Şa'bân 1110 / 28 Şubat 1699)

Tuna Nehri, coğrafi özellikleri bakımından bölgeye hâkim olan devletlere önemli avantajlar sağlamaktaydı. En başta nehrin lojistik bir koridor olarak kullanılmasıyla hızlı nakliye yapma ve düşman topraklarını tehdit eden savaş gemisi gücünü gösterme gibi bir dizi avantajı sunmaktaydı. Ancak yine nehrin girdaplar bölgesindeki coğrafi özellikler buradan geçecek gemiler için özel bir planlama yapılmasını ve seyrüseferin yavaş ve dikkatli bir süreç haline gelmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorluk nedeniyle de bilhassa bu bölgede lojistiğin ağır tonajlı gemilere değil de hafif tonajlı gemilere dayanması gerekmektedir. Bu bakımdan girdaplar bölgesinden nakliye sürekli, güvenli ve olabildiğince hızlı yapılmasına imkân verecek şekilde yeterli sayıda gemi ve ihtiyaca göre gemi çeşitleri inşa edilmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu, Orta Avrupa'daki güç mücadelesinde donanmanın mevcudunu artırarak ordunun ve garnizonların yaşesinin yanında kara ordusunun nehirden karşılaşılabileceği saldırılara karşı Tuna Donanması'yla tedbir almak istemiştir. Bu bakımdan donanma mevcudunun savaşların yoğunlaştığı yıllarda artması sefer mevsimi öncesinde yapılan hazırlıkların bir neticesidir.

Tuna Donanması mevcudunun artırılması için İstanbul'da yapılan hazırlıklar yanında Tuna Nehri sahilinde bulunan tersânelerde gemiler inşa edilmiştir. Söz konusu gemiler Tuna Nehri'nin yapısına uygun inşa edilmekteydi. Diğer taraftan yüzyıllar içinde yerel ustaların tecrübesinin ve bilgi birikiminin şekillendirdiği gemi tipleri ve inşa teknikleri söz konusu gemilerin nehre özgün yapısını belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Tersânelerin ihtiyaç duyduğu kerestenin Eflak başta olmak üzere Tuna Nehri hinterlandından temin edilmesi, Tuna Donanması'nın inşasında hammaddenin hızlıca ve bolca temin edilmesine olanak vermekteydi. Aynı zamanda tersâne görevlendirilen neccâr ve sair işçilerin bölgeden temin edilmesi işgücü teminini kısmen güvenceye almaktaydı.

Sefer dönüsünde gemilerin tamir ve bakımı yapılmaktaydı. Gemi inşa faaliyetlerinden özü itibarıyla ayrılması mümkün olmayan bu süreçte doğal olarak daha az malzeme, daha az işgücü ve nihayetinde daha az malî kaynak harcanmaktaydı. Bununla birlikte tamir ve bakım süreçlerinin kendine özgü malzemelerini ve ustalarını temin etmek üzere Osmanlı bürokrasisinin gayret gösterdiği görülmektedir.

Kış mevsiminde kar tabakasının ve donan Tuna Nehri'ndeki buz tabakasının gemi aksamına zarar vermesinden kaçınmak için gemiler karada inşa edilen üstü örtülü kışlaklara alınmaktaydı. Bu kışlakların inşası, gemilerin kış süresince güvenle muhafaza edilmesi gibi hususlarda yine Tuna Kapudanı'na görev verilerek gemileri bahara kadar koruması emredilmiştir.

Kışlakların kale neferlerinin genç ve kuvvetlilerinden seçilen bekçiler tarafından muhafaza edilmesi gerekmektedir.

Tuna Donanması özellikle makalede ele alınan dönem bağlamında tersâneleri, gemi çeşitleri, çalıştırdığı usta ve işçileriyle kayda değer sayıda bir donanma inşası gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan donanma mevcudunun imparatorluğun kabiliyetlerini artıran yeterli sayıya ve çeşitliliğe sahip olması için Osmanlı idarecileri ve Tuna kapudanları gayret göstermiştir. Nitekim Tuna Nehri'ndeki gemi inşa faaliyetlerinin ihtiyaç duyulan yıllarda donanma mevcudunu artırabilecek kapasitede olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (MD)

nr. 98, 104, 106, 108, 110

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

nr. 1847, 2150, 2426, 2731, 2777, 2964, 3139, 3147, 3427, 3434, 3439, 3462, 4066, 5257, 5364, 6266, 6338, 6549, 6551, 7915, 8461, 8472, 8473, 8489, 9505, 9873, 9876, 9879, 9880, 9881, 9882, 9889, 9893, 10305, 17900, 17904

Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d)

nr. 802, 803-A, 930, 1367

Başmuhasebe Salyâne Defterleri (D. SLY.d)

nr. 33555, 33560, 33570

Başmuhasebe Tersâne Emîni Defterleri (D. BŞM.TRE.d)

nr. 14595, 14654

Kamil Kepeci Defterleri (KK.d)

nr. 2477, 2763

Ali Emîrî Tasnîfi Belgeleri, Sultan IV. Mehmed (AE. SMMD.IV)

nr. 5317

Ali Emîrî Tasnîfi Belgeleri, Sultan II. Süleyman (AE. SSÜL.II)

nr. 2392

Ali Emîrî Tasnîfi Belgeleri, Sultan II. Ahmed (AE. SAMD.II)

nr. 66

Ali Emîrî Tasnîfi Belgeleri, Sultan III. Ahmed (AE. SAMD.III)

nr. 4355

Cevdet Tasnîfi Belgeleri Askeriye (C. AS)

nr. 47379

Cevdet Tasnifi Belgeleri Bahriye (C. BH)

nr. 1134, 3854, 8494

İbnülemin Tasnifi Adliye (İE. ADL)

nr. 702

İbnülemin Tasnifi Bahriye (İE. BH)

nr. 91, 519, 900

Evâmir-i Maliye Kalemi Evrakı (D. EVM)

nr. 30/67, 31/33

Maden Mukâtası Kalemi Evrakı (D. MMK)

nr. 67/88

Literatür

Ágoston, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev.: Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (haz.: Abdülkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Aslan, Seyfullah, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Aslan, Seyfullah, "Tuna Donanması'nın Kuruluşu Meselesi", *Kanûni Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Ed.: Muhammed Fatih Çalışır, Suraiya Roschan Faroqhi, Mehmet Şakir Yılmaz, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 77-104.

Bostan, İdris, *17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Küre Yayınları, İstanbul 2018.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 1995.

Doğan, Güner, *Sınırlar Üzerinde Bir Hayat: İtalyan General Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı İmparatorluğu (1679-1732)*, İtalyan Dostluk Derneği, Ankara 2020.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "İbrahim Hamdi'ye Göre Silistre'den Vidin'e Tuna Kıyısındaki Osmanlı Şehirleri", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler*, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir 2005, s. 243-252.

Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniceva Tahrir Defteri, (Haz.: Halil İnalçık, Evgeni Radoshev, Uğur Altuğ), (Ed. Pál Fodor), Research Centre for the Humanities (HAS), Budapest 2018.

Gradeva, Rossitsa, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed. A. C. S. Peacock), Oxford 2009, s. 331-351.

Gradeva, Rossitsa, "War and Peace Along the Danube: Vidin at the end of the Seventeenth Century", *Rumeli Under the Ottomans, 15th - 18th Centuries: Institutions and Communities*, The ISIS Pres, İstanbul 2004, 107-132.

**Aslan, S. (2023). Tuna Nehri'nde Gemi İnşası ve Tuna Donanması'nın
Mevcutu (1683-1718). ABAD, 6(11), 111-149.**

- Gürçay, Lütfi, *Gemici Dili*, Deniz Basımevi, İstanbul 1968.
- Hammer, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 12, (çev.: Vecdi Bütün), (haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992.
- Höbelt, Lothar, "From Slankamen to Zenta: The Austrian War Effort in the East during the 1690s", *The Treaties of Carlowitz (1699): Antecedents, Course and Consequences*, (Ed. by, Colin Heywood, Ivan Parvev), Brill, Leiden 2020, s. 153-175.
- Karagöz, Hakan, "Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 2, Aralık 2013, s. 83-116.
- Marsili, Graf (Luigi Ferdinando Marsigli), *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (çev.: M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkânharbiye Matbaası, Ankara 1934.
- Oruç, Hatice, "Târîh-i Varadin Der Zemân-ı Sultân Ahmed Bin İbrahim", *Belgeler*, Cilt XXXVI, S. 40, Aralık 2021, s. 51-190.
- Özcan, Abdülkadir "Pasarofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, İstanbul 2007, s. 177-181.
- Sevinç, Tahir, *Sultanın Son Seferleri: 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme; İnceleme-Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, (haz. Mehmet Topal), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2018.
- Türkal, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMALARINDA KATILIMCILARDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹

İlker DERE*

Öz: Sözlü tarih, dünyada ve Türkiye'de tarih, sosyoloji, antropoloji, halk bilimi, eğitim, edebiyat gibi çeşitli sosyal bilim disiplinlerinde uzun yıllardır kullanılmaktadır. Sözlü tarih çalışmalarının temel veri kaynağı, görüşmelerdir. Görüşmelerin ana bileşeni ise katılımcılardır. Sözlü tarih verileri katılımcılardan toplandığı için çalışmanın kalitesi katılımcıların özelliklerinden ve onların anlattıkları hikâyelerin kanıtlanabilirliğinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Alanyazında çeşitli sözlü tarih çalışmalarında katılımcılardan kaynaklanan sorunlar ve bunların olumsuz sonuçları dolaylı olarak tartışılmaktadır. Ancak bu tartışmaların tamamını aynı çalışmada bir arada görmek mümkün değildir. Bu çalışmanın amacı, sözlü tarih çalışmalarında katılımcılardan kaynaklanan sorunları belirlemek ve uygulanabilir çözümler önermektir. Bu bağlamda katılımcılardan kaynaklanan sorunları (21) tanımlamak için ulusal ve uluslararası kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, bildiriler ve diğer kaynaklar incelenmiştir. Belirlenen sorunlar üç aşamaya ayrılarak pratik çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, Katılımcılar, Problemler, Çözümler.

PROBLEMS CAUSED BY PARTICIPANTS AND SOLUTIONS IN ORAL HISTORY STUDIES

Abstract: The oral history method has been employed in many social sciences disciplines like history, sociology, folklore, psychology, music, and education for many years in Turkey and worldwide. Interviews are the primary data source of oral history studies, and their main component is participants. Since the data are collected from the participants, the quality of oral history data is considerably influenced

¹ Bu çalışmanın bir bölümü, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dr.ilker.dere@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0993-7812.

by participants' characteristics and the provableness of their accounts. Various oral history studies have discussed participant-generated issues and their negative consequences indirectly. However, seeing all discussions together in the same study is impossible. The current research aims to establish the participant-derived problems and suggest practical solutions in oral history studies. In this scope, the researcher used international and national books, chapters, articles, conference papers, and other kinds of studies, divided the problems into three stages, and suggested practical solutions.

Key Words: Oral history, Participants, Problems, Solutions.

Giriş

Sözlü tarih, insanların tarihsel olaylar hakkındaki anılarını kaydeden ve tanıklıklarını sorgulayan anlatıya dayalı görüşme türlerinden biridir². Deneyimleri belgelemenin sağlam bir yolu olan sözlü tarih; olaylara bizzat şahit olmuş kişilerin hikâyeleri, ifadeleri ve anlarından oluşan bir koleksiyondur. Sözlü tarih yoluyla yeni nesiller için tarihi kayıtlar oluşturulabilmektedir³. Yazılı kaynaklarda bulunmayan bilgilere ulaşılmasını sağlayan⁴ ve çeşitli amaçlar için kullanılabilen çok yönlü bir araştırma⁵ ve veri toplama⁶ yöntemi olan sözlü tarih; tarih, yaşam öyküsü yöntemleri ve tanıklıkları içeren şemsiye bir terimdir. Bu özelliği sayesinde sözlü tarih; eğitim, tarih, sosyoloji, antropoloji, kadın ve gençlik araştırmaları gibi çeşitli sosyal bilim disiplinlerinde kullanılmaktadır⁷.

² Sarah J. Tracy, *Qualitative Research Methods: Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact*. John Wiley & Sons, River Street, Hoboken, NJ 2020, s. 179.

³ Valerie J. Janesick, "Oral History Interviewing: Issues and possibilities", *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, ed. Patricia Leavy, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 300.

⁴ Ayşenur Özbaş ve Sezai Öztaş, "Edirne Kıbrıs Gazilerinin Gözünden Kıbrıs Barış Harekâtı", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy. 8, (2021), s. 413.

⁵ Andrea Hajek ve Angela Davis, "Oral History", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ed. James Wright, c. 17, Elsevier, Amsterdam, 2015, 2nd edition, s. 284; Kübra Dündar ve Sezai Öztaş, "Tekirdağlı Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle Kıbrıs Barış Harekâtı", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 5, sy. 9, (2022), s. 61.

⁶ İlker Dere, "Sözlü Tarihin Kaynakları: Bir Bibliyografya Çalışması", *tarihyazımı*, c. 1 sy. 1, (2019), s. 79.

⁷ Thalia M. Mulvihill and Raji Swaminathan. "Introduction to the Art and Science of Interdisciplinary Oral History", *Oral History and Qualitative Methodologies- Educational Research for Social Justice*, eds. Thalia M. Mulvihill ve Raji Swaminathan, Routledge, London 2021, s. 4.

Sözlü Tarihin Tarihsel Gelişimi

İnsanlık tarihi kadar eski olan sözlü tarihin kökleri, eski Çin ve Yunan'a kadar uzanmaktadır. Bu dönemdeki tarihçiler, dönemin tarihini yazmak için görgü tanıklıklarını kullanmışlardır⁸. Herodot, Pers Savaşları'na; Tukididis Peloponez Savaşları'na katılan kişilerin savaş anılarını kaydetmiştir⁹. Takip eden dönemlerde Ortaçağ kronikleri ve tarihçileri sözlü tanıklıklardan yararlanmaya devam etmiştir. Rönesans döneminde yazılı kaynaklar çoğalsa da belge araştırmasına yardımcı olarak eski teknikler kullanılmıştır. Ancak "Belge yoksa tarih de yoktur." anlayışını savunan¹⁰ Leopold von Ranke'in belgeye (arşive) dayalı tarih anlayışıyla yetişen isimler (çalışma hayatları kütüphane ile arşiv arasında geçenler), 19. yüzyılda sözlü verilere şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır¹¹. Böylece sözlü tanıklıkların tarihsel araştırmalarda kullanımı gerilemeye, belge tarihçiliği yükselmeye başlamıştır.

Belge tarihçiliği yükseldikten sonra gerileyen sözlü tarih, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1929 Ekonomik Bunalımının ardından işsiz kalan araştırmacılara ve gazetecilere bir iş alanı oluşturmak için "Federal Yazarlar Projesi" geliştirilmiştir. Bu projede yazarlar ve araştırmacılar, Amerika'nın kırsal bölgelerinde Kızılderililerin, eski kölelerin, kadınların, savaş gazilerinin ve sıradan insanların yaşam öykülerini kaydetmişlerdir¹². Bu proje, sözlü tarihin gelişimi için önemli bir çalışma olmasına rağmen sözlü tarihin kurumsallaşmasında başat rolü, Amerika'nın New York şehrinde bulunan Kolombiya Üniversitesi'nde ilk Sözlü Tarih Araştırma Ofisi'ni açan Allan Nevins oynamıştır. Nevins, tarihsel öneme sahip hatıraları kaydetmek, korumak ve gelecekteki araştırmalar için kullanılabilir hale getirmek için sistematik ve disiplinli ilk modern çabayı başlatmıştır. Başkan Grover Cleveland'ın biyografisi üzerinde çalışırken, geride güvenilir çok az kişisel kayıt kaldığını fark eden Nevins, yazılı kaynakları tamamlamak için Grover Cleveland'ın yakın çevresiyle görüşmeler yürütmüştür. Nevins'in çabası,

⁸ Alexander Freund, Kristina R. Llewellyn ve Nolan Reilly, "Introduction". The Canadian Oral History Reader, eds. Alexander Freund, Kristina R. Llewellyn, and Nolan Reilly, McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston 2015, s. 5.

⁹ Donald A. Ritchie, *Doing Oral History*, Oxford University Press, New York, NY 2015, s. 2.

¹⁰ Fatma Acun, "Tarihin İnşası Sürecine Belge ve Kullanımı" Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler), ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 18-20 Mart 2010, s. 91.

¹¹ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 191.

¹² Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 130.

“elit sözlü tarih”¹³ anlayışını temsil etmektedir. Nevins’in aksine sözlü tarihte Britanya ekolünün en önemli temsilcileri, George Ewart Evans (Britanya ekolünün öncüsü¹⁴) ve Paul Thompson’ın çalışmaları sosyal tarihe odaklanmıştır. Bu sosyal tarih anlayışı ise “aşağıdan yukarıya tarih” olarak bilinmektedir¹⁵. Bu gelişmelere paralel olarak sözlü tarih hem Amerika’da hem de İngiltere’de kurumsal yapıya kavuşmuş ve gelişmiştir.

Amerika ve İngiltere tecrübelerinin etkisiyle Almanya, Arjantin, Brezilya, Çin, İrlanda, İsrail, İspanya, İsveç, İtalya, Galler, Kanada, Meksika, Norveç, Fransa ve diğer birçok ülkede sözlü tarih kurumsallaşmış ve dünya çapında bilinen bir alan haline gelmiştir¹⁶. Sözlü tarihin gelişim gösterdiği ülkelerden biri de Türkiye’dir. Özellikle 1990’lı yıllarda sözlü tarihin tanınması ve akademik çalışmalarda yer bulmasında Tarih Vakfı öncü bir rol üstlenmiştir. Vakıf; yaptığı projeler, çalıştaylar, etkinlikler ve yayınladığı kitaplarla (çeviri ve telif eserler)¹⁷ sözlü tarihin Türkiye’de yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bunun dışında sözlü tarih, 1995 yılından itibaren çeşitli tez çalışmalarına ve projelere konu olmuştur¹⁸.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

Günümüzde tarih, antropoloji, eğitim, halk bilimi, iletişim, mimarlık, müzik, radyo ve televizyon, siyasal bilimler, spor, edebiyat gibi birçok alanda yoğun bir şekilde kullanılan¹⁹ sözlü tarihte araştırmacıya bilgi verenlere genellikle “anlatıcı” ya da “katılımcı” adı verilmektedir²⁰. Bunun yanında kimi tarihçiler, “görüşme yapılan kişi” ya da “görüşülen kişi” gibi isimler, pasif anlamlara geldiği için reddederek yerine “bilgi verici, sağlayıcı (kişi)”, “cevaplayıcı”, “tanık”, “hikâyeci (hikâye anlatan)” gibi aktif isimleri kullanmaktadırlar²¹. Kullanılan terim ya da adlandırma, aynı zamanda

¹³ William Schneider, “Introduction”. *Living with Stories: Telling, Re-telling, and Remembering*, ed. William Schneider, 2008, s. 4; Ritchie, a.g.e., s. 19.

¹⁴ Paul Thompson ve Joanna Bornat, *The Voice of the Past*, Oxford University Press, Oxford, 2017 Fourth Edition, s. 64.

¹⁵ Hajek ve Davis, a.g.e. s. 284-285.

¹⁶ İlker Dere, “Sosyal Bilgiler Derslerinde Bir Öğrenme ve Öğretme Yöntemi Olarak Sözlü Tarih” (Doktora tezi, Uşak Üniversitesi, 2017), s. 28; Thompson ve Bornat, a.g.e., s. 71-108.

¹⁷ Ayşenur Özbaş ve Sezai Özataş, “Sözlü Tarih ve Tarih Yazımındaki Değişim”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 25, (2021), s. 164.

¹⁸ Dere, 2019, a.g.m., s. 83.

¹⁹ Dere, 2019, a.g.m., s. 120.

²⁰ Leavy, a.g.e., s. 9.

²¹ Ritchie, a.g.e., s. 14.

araştırmacının epistemolojik bakış açısını yansıtmaktadır²². Bu çalışmada araştırmacı, sözlü tarih çalışmasının önemli bir parçası olan ve hikâyelerini paylaşan kişiler için “katılımcı” terimini tercih etmiştir. Bu bakış açısı, araştırmacının katılımcıyı bilgi üretim sürecinin aktif bir paydaşı olarak kabul etmesini, yani epistemolojik yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Sözlü tarih görüşmesi, temel manada öncesinde iyi hazırlanmış bir görüşmeci ile katılımcı arasındaki ses ya da video formatında kaydedilen bilgi alışverişini ifade etmektedir²³. Bu iki etkileşim öznesi arasında bir çeşit iş birliği sağlanmadan birlikte hareket etmesi beklenemez²⁴. Ayrıca görüşmeler, bir görüşmeci ve katılımcı arasındaki işbirlikli bir çaba olduğu²⁵ ve gönüllülük esasına dayalı olarak yapıldığı için görüşmeciyle katılımcı arasında iyi ilişki kurulması gerekir²⁶. Katılımcıyla iyi ilişki kurularak ve görüşme kurallarına uyularak yürütülen ve kaydedilen sözlü tarih görüşmeleri yazıya aktarılır. Dökümler, zaman alıcı olmasına rağmen oldukça gereklidir. Çoğu araştırmacı, birebir (motamot) transkriptleri tercih eder. Ayrıca katılımcının doğrudan ifadelerini belirginleştirmek için italik ve kalın yazı tiplerini kullanır²⁷. Sözlü tarih görüşmeleri aracılığıyla toplanan veriler, tipik olarak içerik analizine tabi tutulur. Verilerin analizi sonucunda çeşitli ürünler (kitaplar, makaleler, filmler, sunumlar, sergiler, radyo programları, tiyatro çalışmaları, internet siteleri, edebi eserler vb.) ortaya konulur²⁸.

Sözlü tarih çalışmalarının ana kaynağı görüşmeler olduğu için verilerin kalitesi, katılımcıların özelliklerinden ve anlatılan hikâyelerin kanıtlanabilirliğinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu gerekçeyle sözlü tarih görüşmeleri öncesinde, sırasında ve sonrasında bir dizi kurala

²² Leavy, a.g.e., s. 9.

²³ Ritchie, a.g.e., s. 1.

²⁴ Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany, N.Y 1991, s. 31.

²⁵ Lynn Abrams, *Oral History Theory*, Routledge, London 2010, s. 10.

²⁶ Charles T. Morrissey, “Oral History Interviews: from Inception to Closure”. *Handbook of Oral History*, eds. Thomas L. Charlton, Lois E. Myers ve Rebecca Sharpless, Altamira Press, Lanham, MD 2006, s. 172; John A. Neuenschwander, “Oral Historians and Long-Term Memory”, *Oral History: An Interdisciplinary Anthology* (ss. 324-332), eds. David Dunaway ve Willa Klug Baum, American Association for State and Local History, Nashville, Tennessee 1984, s. 326.

²⁷ Leavy, a.g.e., s. 60.

²⁸ Ritchie, a.g.e., s. 234; Thompson ve Bornat, a.g.e., s. 266-307.

uyulmalıdır²⁹. Bu kurallar bilinmesine rağmen birçok sözlü tarih çalışmasında katılımcılardan kaynaklanan bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada sözlü tarih çalışmalarında katılımcılardan kaynaklanan problemleri belirlemek ve bu sorunlara yönelik pratik çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Problemleri belirlemek amacıyla çeşitli sosyal bilim disiplinlerinde yayımlanan sözlü tarih çalışmaları incelenmiştir. Bunun yanında bazı problemler, araştırmacının yürüttüğü çalışmalardaki doğrudan gözlemlerine dayanmaktadır.

Katılımcılardan Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Önerileri

Bu bölümde sözlü tarih çalışmalarında görüşme öncesinde, sırasında ve sonrasında katılımcılardan kaynaklanan problemler ve bunlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Sözlü Tarih Görüşmelerinden Önce Karşılaşılan Problemler

Yeterli Bilgiye Sahip Olmama

Verimli bir sözlü tarih çalışması için yeterli bilgiye sahip katılımcıları belirlemek gerekmektedir. Ancak bu kolay bir süreç değildir. Yeterli bilgiye sahip olmayan, yardım etme motivasyonu ile görüşmeye gelmeyen ya da çalışmanın amacının ve öneminin farkında olmayan katılımcılarla yapılan görüşmelerden verim alınamamaktadır³⁰. Bu tür sorunları aşmak için görüşme öncesinde katılımcılarla görüşerek onların bilgileri değerlendirilmelidir.

Görüşmeye Katılmama

Bazı durumlarda uygun katılımcı adayları bulunsa bile kişiler, görüşmeye katılmak istemeyebilir, görüşmeye kısa bir süre kala iptal edebilir, oyalayabilir ya da söz verdiği halde görüşmeye gelmeyebilir³¹. Aslında görüşmeye gelmeyecek kişi için alınacak kesin bir önlem yoktur. Alınacak en iyi önlem, görüşme saatine yakın bir zaman diliminde alternatif bir görüşme oturumu daha planlamak olacaktır.

Görüşmenin Kaydedilmesine İzin Vermeme

Görüşmelerde ses ya da görüntü kaydı alınması, sözlü tarih görüşmeleri için oldukça gereklidir. Kayıt, her şeyden önce hem araştırmacının hem katılımcının haklarının korumasının en iyi yoludur. Nihayetinde katılımcılar,

²⁹ Görüşme öncesinde, sırasında ve sonrasında uyulması kurallar ve alınması gereken önlemler için bkz. İlker Dere ve Erkan Dinç, "Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 21, (2020), 280-285.

³⁰ Dere, a.g.t., s. 110.

³¹ Dere, a.g.t., s. 154.

görüşmede söylediklerinin arkasında durmayabilir. Bu durumda araştırmacı, kayıtları kullanarak tepkilere karşı kendini savunabilir³². Aynı şekilde katılımcı da kayıtları kanıt gösterebilir. Ancak bazı katılımcılar, görüşmenin kaydedilecek olmasından rahatsız olup katılmak istememektedir. Görüşmenin kaydedilmesini kabul eden bazı katılımcılar ise ses kaydından dolayı hikâyelerini anlatmaktan çekinmektedir. Ses kaydı alınmadığında detaylar kaybolduğu için araştırmacı zor durumda kalmaktadır. İlker Dere ve Erkan Dinç³³ tarafından yapılan çalışmada bazı katılımcılar görüşmenin kaydedilmesini istememiştir. Dolayısıyla ilgili katılımcılar örnekleme dâhil edilmemiştir. Eğer katılımcı, sesli ya da görüntülü hiçbir şekilde kayda izin vermiyorsa görüşmeden vazgeçilmesi daha uygun olacaktır. Bu durum, katılımcının görüşme sırasında yeterince açık ve yardımsever olmayacağına da işaret etmektedir. İlgili kişi, gerçekten çalışma için vazgeçilmezse görüşme yazılı olarak yapılmalı ve detaylı notlar alınmalıdır. Yazılı görüşmenin verileri, ses kaydı ile yürütülen görüşmeler kadar nitelikli olmayabilir ancak önemli verilerin elde edilmesi için alternatif olarak bu yol da izlenebilir³⁴.

Sözlü Tarih Görüşmeleri Sırasında Karşılaşılan Problemler

İletişime Kapalı Olma

Sözlü tarih görüşmelerinin ana veri kaynağı insanlardır. Görüşmeler, gönüllülük esasına dayalı olarak yapıldığı için görüşmeciyle katılımcı arasında iyi ilişki kurulması gerekir³⁵. Katılımcılarla kurulacak iyi ilişki, görüşmenin verimi açısından belirleyicidir. Araştırmacı ve katılımcı, görüşme sürecinde samimi (laubali değil) bir ilişki kurarlar. Katılımcılar, bu ilişkiye güvenerek bildiklerini anlatırlar, anlattıklarının istismar edilmeyeceğinden ve doğru şekilde kullanılacağından emin olmak isterler. Sözlü tarihçiler, bir röportajın yalnızca bir parçasını alıp konuyu bağlamından kopararak sunanlar gibi çalışmazlar. Fakat bunu katılımcıya hissettirmek gerekmektedir. Araştırmacının bütün çabalarına rağmen karakteristik özelliklerinden dolayı katılımcı iletişime kapalı olabilir ve anlatmamak için direnebilir. Bu durumda araştırmacı, bir süre daha

³² Ritchie, a.g.e., s. 105.

³³ İlker Dere ve Erkan Dinç, "Sosyal Bilgiler Derslerinden Kalanlar: 1960'dan Günümüze Kadar Sosyal Bilgiler Dersini Alanların Hatıraları", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, 21-39.

³⁴ Ritchie, a.g.e., s. 107.

³⁵ Morrissey, a.g.m., s. 172.

katılımcıyı açmaya ve onun güvenini kazanmaya çalışabilir. Sonuç alamazsa görüşmeyi sonlandırabilir³⁶.

Detaylı Bilgi Vermeme

Sözlü tarih, -ait olduğu yorumlayıcı paradigmanın niteliklerinden biri de olan- tecrübelerin detaylarına odaklanmaktadır³⁷. Detaylarda anlatılanlar, yazılı kayıtlardaki eksikliklerin tamamlanması ve olayların geri planının anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu gerekçelerle katılımcının detaylı bilgi vermesi, araştırmacının olayları yorumlaması ve anlaşılır bir şekilde sunması için önemlidir. Bu gerekliliklere rağmen bazı katılımcılar, bilgi sahibi olmasına rağmen yeterince konuşkan olmadıkları ya da anlatmaktan hoşlanmadıkları için sınırlı bilgiler vermektedir. Bu durumda araştırmacının görüşmeyi derinleştirmeye yönelik takip eden sorular (sonda) sorması yararlı olacaktır.

Katılımcının Sorulan Soruları Anlamaması

Sözlü tarih görüşmelerinde kullanılan soruları katılımcının doğru bir şekilde anlaması önemlidir. Ağdalı, jargonlu ya da anlaşılması zor kelimelerin olduğu bir dil görüşmeyi ilerletmeyebilir. İlker Dere tarafından yapılan doktora tezinde Uşak'ta Milli Bayramlar temasıyla ilgili gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmesinde ortaokul öğrencilerinden birisi dedesine: “Geçmişte Cumhuriyet bayramlarının olmazsa olmazları nelerdi?” diye sormuştur. Soruyu yanlış anlayan dede, kızarak “Cumhuriyet olmaz ne demek!” diye tepki göstermiştir. Bunun üzerine öğrenciler, açıklama yaparak kendisini sakinleştirmiştir³⁸. Bu deneyim, katılımcıların niteliklerinin göz önünde bulundurularak görüşme sorularının daha sade ve anlaşılır bir dille hazırlanmasının önemini ortaya koymuştur.

Hassas Konular Hakkında Konuşmak İstememe

Sözlü tarih, resmi kayıtların ve yazılı kaynakların dışında kalan bilgileri ve anıları ortaya çıkarma konusunda önemli bir misyona sahiptir. Sözlü tarih çalışmalarında sürgünler, toplumsal baskılar, savaşlar, travmalar, salgınlar, afetler (deprem, sel, orman yangınları vb.) ve önemli kayıplar gibi hassas konular sıkça ele alınır. Sözlü tarih, bu tür üstü kapatılmış ve çok fazla konuşulmamış konulardaki başarılı sondaj çalışmalarıyla 1970'lerden sonra Amerika'da “aşağıdan yukarıya tarih” anlayışının gelişimine öncülük etmiştir. Bu gerekçeyle sözlü tarih, üzerinde çok konuşulmamış ya da

³⁶ Ritchie, a.g.e., s. 84.

³⁷ Verusca Calabria ve Di Bailey, “Participatory Action Research and Oral History as Natural Allies in Mental Health Research”, Qualitative Research, OnlineFirst, (2021), s. 3.

³⁸ Dere, a.g.t., s. 112.

konusulmak istenmeyen konulara da odaklanır. Bu tür bir konuda çalışırken, süreci oldukça hassas bir şekilde yönetmek ve katılımcılar konuşmak istemiyorsa kibarca ikna edilmeye çalışmak, sonuç alınamıyorsa konuyu kapatmak gerekmektedir. Hâlihazırda Türkiye’de tecrübe edilen Kovid-19 (2019’dan beri) salgını ve Kahramanmaraş merkezli depremler (06 Şubat 2023) birçok sözlü tarih çalışmasına konu olacaktır. Bu çalışmalarda özellikle bu konuya dikkat etmekte fayda vardır.

Olayları Unutma, Hatırlamama ve Yanlış Hatırlama

Doğal olarak insanlar, araştırmacının en çok önemli gördüklerini değil, kendileri için önemli olduğuna inandıkları durumları hatırlarlar³⁹. Dolayısıyla yaşı kaç olursa olsun, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların, konunun detaylarını unutabilme, hatırlamama ya da yanlış hatırlayabilme olasılıkları vardır⁴⁰. Burada araştırmacı, fark ettiği tutarsızlıklara yönelik ek sorular sorarak ve katılımcıya yardımcı olarak doğrulama yapabilir. Bunun yanında literatür araştırması veya önceki görüşmelerde elde ettiği bilgilere dayanarak hatırlanmayan ya da yanlış hatırlanan duruma ilişkin ipuçları verebilir⁴¹. Böylece hatırlamaya yardımcı olabilir ya da yanlış hatırlamaları düzeltebilir. Katılımcı agresif bir savunma yaparsa veya bu işlemlerin hiçbiri araştırmacıya doğrulama imkânı vermezse, katılımcının anlattığı ilgili bölümlere soru işareti koyulabilir ve kendisinden görüşmek için yeni katılımcılar önermesi istenebilir.

Bazı Bilgileri Gizlemek İsteme

İnsanlar, hoş olmayan deneyimleri anılarından dışlama eğilimindedir. Örneğin, kadınlar genellikle hayatlarında şiddet ve toplumsal cinsiyete dayalı taciz olaylarını reddederler veya bu deneyimler hakkında konuşmaktan çekinirler. Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar, hoş olmayan deneyimleri (şiddet, taciz vb.)⁴² ve kendi imajları açısından zararlı olarak algıladığı durumları gizleyebilir⁴³. Araştırmacı, ek sorularla katılımcıyı gizlediği noktalara çekmeye çalışabilir. Ancak bu tavır, çok ileri gidemeyecektir. Bu çabalar yetersiz kalırsa, eksik kalan kısımlar bilgi sahibi başka kişilerle görüşülerek aydınlatılabilir.

³⁹ Ritchie, a.g.e., s. 16; Yow, a.g.e., s. 39.

⁴⁰ Charlotte Fischer, Stefania Costache ve Chara Makriyianni, *Sözlü Tarihin Tanıtımı*. Çev: Şerif Tuncel, K&L Lithofit, Kıbrıs, 2011, s. 8; Ritchie, a.g.e., s. 95.

⁴¹ Ritchie, a.g.e., s. 15.

⁴² Nancy Janovicek, “Oral History and Ethical Practice After TCPS21”, Kristina R. Llewellyn, Alexander Freund ve Nolan Reilly (Eds.) *The Canadian Oral History Reader* (ss. 73-97). McGill-Queen’s University Press, London 2015, s. 78.

⁴³ Ritchie, a.g.e., s. 111.

Konu Dışı Konuşma

Sözlü tarih görüşmeleri, gelişigüzel konuşmalar ya da sohbetler değil; bir odak ve amaç çerçevesinde yapılan oturumlardır. Ancak katılımcılar, her zaman bunun farkında olmayabilir. Bu durumda araştırmacı, katılımcıyı araştırmacının odağına çekmeli ve konu dışı yapılan konuşmaları en kısa sürede sonlandırmalıdır. Bunu yaparken araştırmacının, katılımcıyı rahatsız etmemesi ve onun konuşmasını bölmeden dinlemesi gerekir⁴⁴. Tercih edilecek en iyi yol, farklı sorularla katılımcıyı konunun odağına yeniden çekmektir. Bu konuda cinsiyete göre değişen bakış açılarındaki farkları da göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Feminist tarihçiler, kadınların hikâyelerini erkeklerden daha ayrıntılı anlattıklarını iddia etmektedir. Bu iddiaya göre; kadınlar hikâyelerinde daha çok aile yaşamının ayrıntılarını kullanırken; erkekler olayları kronolojileriyle savaş, seçim ve grev gibi büyük toplumsal olaylarla bağlantılar kurarak anlatma eğilimindedir⁴⁵. Bu olası farklı bakış açıları da göz önünde bulundurularak sorulacak sorular yapılandırılabilir.

Olayları Çarpıtma ve İmaj Oluşturma

Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar; olayları çarpıtabilir, imaj oluşturmaya çalışabilir⁴⁶ veya varsayımlar ekleyebilirler⁴⁷. Bunun farkında olan araştırmacının sorgulayıcı bir tavır içinde olması ve anlatılanlarla ilgili doğrulayıcı kanıtlar araması gerekecektir. Ancak bu tavır, bazen katılımcıyı rahatsız edebilir. Bunun için olayları çarpıttığı hissedilen veya anlaşılan durumlara yönelik olarak görüşmenin ilerleyen kısımlarında katılımcının oluşturduğu imajın çelişkili yönlerine dikkat çekmek ve çarpıtılan yönlerin tutarsızlıklarını vurgulamak için yeni sorular sormak yararlı olacaktır. Nihayetinde sözlü tarihinin görevi; dürüst, tarafsız ve eleştirel bir şekilde katılımcıyı geçmişle yüzleştirmek ve nostaljiden uzaklaştırmaktır⁴⁸. Dolayısıyla tespit edilen tutarsızlıklar veya çarpıtmalar netleştirilirse ve giderilemezse katılımcı örneklemden çıkarılabilir veya başka katılımcılarla yapılan görüşmelerde sorgulanabilir. Nihayetinde sözlü tarih, farklı ve açıkça çelişen tanıklıkları bir araya getirerek muhakeme ve değerlendirme

⁴⁴ Ritchie, a.g.e., s. 82.

⁴⁵ Linda Shopes, "Making Sense of Oral History", *History Matters: The US Survey Course on the Web*, 2002, s. 7.

⁴⁶ Ritchie, a.g.e., s. 111.

⁴⁷ Fischer, Costache ve Makriyianni, a.g.e., s. 8.

⁴⁸ Ritchie, a.g.e., s. 19.

yaparak güvenilir bir anlatı oluşturmayı amaçladığı için⁴⁹ bu sorgulama gereklidir.

Grupla Görüşmeden Kaynaklanan Problemler

En iyi sözlü tarih görüşmeleri, genellikle bireysel yapılmaktadır. Grup görüşmesi, çeşitli sorunlara neden olabilir⁵⁰. Ancak bir konu tartışılarak hatırlanması kolaylaşacaksa grupla görüşme gerçekleştirilebilir⁵¹. Bazı görüşmelerde (örneğin, aile tarihi oturumlarında) birkaç katılımcı (babaanne, dede, anne, baba, eş, amca, dayı, hala vs.) aynı anda ortamda bulunmak isteyebilir. Bu görüşme türünün iki boyutu vardır. Olumlu boyutu, hatırlamaya ve anlatılanların doğrulanmasına yardımcı olmaktadır. Olumsuz boyutu, katılımcının tanıdıklarının (akrabalarının) yanında konuşmaktan ve bazı konulara girmekten çekinmesine ya da çarpıtarak anlatmasına neden olabilmektedir. Bazen katılımcılar, olayları yanında sorabileceği birileri olduğunda daha fazla hatırlıyorsa birlikte de görüşme yapılabilir. Daha zor olmasına rağmen grup görüşmelerinde zengin bilgiler toplanabilir. Katılımcılar, kendi başarılarına düşünemeyecekleri ortak olayları grup sayesinde hatırlayabilirler. Ayrıca bu oturumlar, kendi kendine abartma sorununun da giderilmesine yardımcı olabilir⁵². Bu şartlar göz önünde bulundurularak görüşmenin türüne (bireysel ya da grupla) karar verilmelidir. Grupla görüşmenin yararlı olacağına kanaat getirilmişse aşağıda yer alan önlemleri almak gerekmektedir:

- Kayıta seslerin benzeşmesi ihtimaline karşı döküme yardımcı olması için bazı notlar alınabilir.
- Her katılımcı, konuşmaya adını söyleyerek başlayabilir.
- Sessiz kalan katılımcılara sorular sorularak görüşmeye dâhil edilebilir⁵³.

Başkalarını Suçlama ve Ayrımcı Konuşma

Bazı katılımcılar, konuşma sırasında başkalarını suçlayabilir veya ayrımcı ifadeler kullanabilir. Bu tavrı doğrudan baskılamak mümkün değildir. Suçlayıcı ifadeler içeren bölümler, mutlaka başka görüşmelerden ya da kaynaklardan doğrulanmalıdır. Ayrımcı konuşmalar ise araştırma verisi olarak değerlendirilmemeli ve çıkarılma gerekçesi araştırma raporunda açıklanmalıdır.

⁴⁹ Fischer, Costache ve Makriyianni, a.g.e., s. 5.

⁵⁰ Ritchie, a.g.e., s. 49.

⁵¹ Nancy MacKay, Mary Kay Quinlan ve Barbara W. Sommer, Community Oral History Toolkit: 3, Left Coast Press, Walnut Creek, California 2013, s. 116.

⁵² Ritchie, a.g.e., s. 49.

⁵³ MacKay, Quinlan ve Sommer, a.g.e., s. 116.

Anlattıklarını Kanıtlayamama

Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar; oldukça ilginç, kulağa hoş gelen, iddialı ve araştırmacıyı heyecanlandıracak bilgiler verebilir. Araştırmacı, katılımcının verdiği bilgilerin öncelikle iç sorgulamasını yapmalıdır. Bu amaçla katılımcının verdiği bilgileri kanıtlaması için bunları kimin doğrulayabileceğini ve bunlara yönelik kanıtları olup olmadığını (fotoğraf, eşya vb.) sorabilir⁵⁴. Katılımcı, olumsuz tepki vermezse ve kanıtlar sunarsa bunlar araştırma bağlamında değerlendirilebilir.

Görüşmelerde senaryo her zaman yukarıdaki kadar iyimser olmayabilir. Kanıt istendiğinde katılımcı rahatsız olabilir, yalan söylemediğini, kanıtlamak zorunda olmadığını söyleyebilir ve hatta görüşmeden ayrılabilir. Görüşme sırasında bu sorgulama, katılımcıların konuşmasını bölmeden, kibar⁵⁵, hassas ve dikkatli bir şekilde yapılmalıdır. Araştırmacı, görüşme sırasında uygun zamanda doğru bir üslupla kanıt istemezse olumsuz bir senaryoyla karşılaşabilir. Tüm gerekleri yerine getirmesine rağmen araştırmacı yine de tepki alabilir. Bu durumlar, katılımcının niteliklerine ve görüşme şartlarına göre değişebilir. Araştırmacı, kanıt talebinin gerekçesinin tüm katılımcılara uyguladığı bir prosedür olduğunu ısrarla anlatmalı ve katılımcıyı ikna etmeye çalışmalıdır.

Otorite Kurmaya Çalışma

Sözlü tarih görüşmelerinde genellikle paylaşılmış otorite benimsenir. Buna göre, görüşmeci ve katılımcı görüşmeyi iş birliği içinde sürdürürler⁵⁶. Ancak katılımcı, görüşmeyi planlayan, hazırlayan, yürüten, işleyen ve yorumlayan kişinin araştırmacı olduğunun⁵⁷ farkında olmalıdır. Bunun aksine bazı görüşmelerde katılımcılar, görüşmenin nasıl ilerleyeceğine, nelerin anlatılıp anlatılmayacağına ve tüm sürecin nasıl ilerlemesi gerektiğine tek başına karar vermeye çalışabilir. Bu durumda araştırmacı, paylaşılmış otoriteyi hatırlatmalıdır. Sonuç alamıyorsa yine görüşmeyi kibarca sonlandırıp kişiyi örneklemeden çıkarabilir.

⁵⁴ Yasin Doğan, “Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih”, Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretimi, eds. Ahmet Şimşek ve Selahattin Kaymakçı, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 128.

⁵⁵ Fischer, Costache ve Makriyianni, a.g.e., s. 8.

⁵⁶ Micheal Frisch, “Commentary-sharing Authority: Oral History and The Collaborative Process”, The Oral History Review, c. 30 sy. 1, (2003), s. 111.

⁵⁷ Ritchie, a.g.e., s. 14.

Görüşmecinin Kişisel Niteliklerini Sorgulama

Katılımcılar; araştırmacının kanıt istemesi, farklı türden sorular sorması ve sorgulayıcı bir tavır içerisinde olmasının altında bir kasıt arayabilir. Bu yanlış anlaşılma; niyet, kimlik, inanç ve siyasi görüş gibi özel durumların sorgulanmasına dönüşebilir. Bu durumda araştırmacı, yine sakin bir dille yanlış anlaşılmaları gidermeli ve orada bulunma amacını açıklamalıdır. Çabaları sonuç vermiyorsa görüşmeyi sonlandırmalı ve katılımcıyı örneklemeden çıkarmalıdır.

Katılımcının Konuştuğu Dilin Anlaşılması

Bazı görüşmelerde katılımcının kullandığı dil (aksan ve ağız farklılıkları gibi) anlaşılabilirliği zorlaştırabilir. Özellikle yaşlı insanların sesleri zayıfsa veya bir ağızla ve aksanla (şive) konuşurlarsa döküm yapan kişinin anlaması zorlaşabilir⁵⁸. Bu niteliklere sahip katılımcıyla görüşürken, o şiveyi (aksanı) anlayan bir kişinin görüşmede bulunmasını istemek faydalı olabilir. Aynı şekilde görüşme dökümünde de yardım gerekebilir. Böyle bir imkân yoksa ya da bu durum sakıncalıysa (katılımcının detaylarını anlatmasına engel olacaksa) araştırmacı, anlamadığı kısımları görüşme sırasında doğrudan katılımcıya sorabilir ya da görüşmeden sonra dökümü göndererek anlamadığı kısımları açıklamasını isteyebilir. Kullanılan dil nedeniyle katılımcının örnekleme dışı bırakılmasına gerek yoktur.

Sözlü Tarih Görüşmelerinden Sonra Karşılaşılan Problemler

Feragat Formunu İmzalamama

Sözlü tarih görüşmesine katılan kişilerden kullanım amacına göre izin (onay) alınmalıdır⁵⁹. Ancak bazı katılımcılar, yazılı feragat formu imzalamak istememektedir. Bu durumla karşılaşmamak için katılımcıya görüşme öncesinde tüm hakları anlatılmalıdır. Katılımcı feragat formunu imzalamak istemiyorsa sözlü onay alınabilir. 2018 yılında İlker Dere tarafından yapılan çalışmaya katılan öğretmen adayları, görüşme yaptıkları kişilerden 42 sesli, 28 yazılı izin almışlardır⁶⁰. Katılımcı, iki seçeneği de kabul etmiyorsa örneklemeden çıkarılmalıdır.

⁵⁸ Ritchie, a.g.e., s. 51.

⁵⁹ Fischer, Costache ve Makriyianni, a.g.e., s. 11.

⁶⁰ Dere, 2018, a.g.m., s. 250.

Tarihi Materyaller Paylaşımına

Tarihi eşyalar⁶¹, fotoğraflar⁶², görüntüler⁶³ ve nesnelere⁶⁴ birer kanıttır. Bu kanıtlar, görüşmenin güvenilirliğini doğrudan etkilemektedir. Görüşme konusuyla ilgili tarihsel kanıtlar katılımcıların anılarının canlanmasını sağlamaktadır. Sözlü tarih çalışması için tarihi materyaller oldukça değerli olduğu için öncelikle katılımcıya önemi ve anlamı detaylı bir şekilde anlatılmalıdır. Tarihi eşya veya nesne varsa mutlaka görüşmeye getirilmesi, katılımcının materyallere bakarak konuşması ve araştırmacının onların fotoğrafını alması için ikna edilmesi gerekmektedir.

İlgisiz Katılımcılar Önerme

Sözlü tarih verilerinin doğrulanmasının (geçerlilik ve güvenilirlik) yollarından biri de katılımcının anlattıklarını diğer şahitlerin beyanlarıyla karşılaştırmaktır⁶⁵. Bunun için araştırmacı, kendi tespit ettiği veya katılımcıların önerdiği diğer isimlerin anlattıklarıyla sürekli karşılaştırma yapar⁶⁶. Sözlü tarih araştırması, tanıklıklara dayandığı için yeni kişilere ulaşmakta katılımcıların yeni birilerini önermesi⁶⁷ çok önemlidir (kartopu örnekleme). Bu sayede olayı bilen yeni şahitlerle yola devam edilir. Üstelik katılımcı, araştırmacıyı yeni kişiye doğrudan yönlendirirse ve iletişim kurarsa (referans olursa) görüşme daha verimli olmaktadır. Yeni katılımcı, bu durumda araştırmacıya güvenip olayları daha gerçekçi ve detaylı anlatabilmektedir. Doğal olarak katılımcılar, güvendiği insanlara karşı daha yardımsever ve açık olmaktadır. Ancak katılımcıların yeni kişiler önermesi her zaman çizgisel (doğrusal) bir ilerleme sağlayamayabilir. Önerilen kişi, bilgi sahibi olmayabilir ya da bilgi sahibi olan kişi yardımsever olmayabilir.

⁶¹ Yücel Kabapınar ve Ahmet Sağlamgöncü, “Sosyal Bilgiler Dersinde Eşya Tarihini Araştırmak: Eşyanın da Tarihi mi Olurmuş!”, *Erciyes Journal of Education*, c. 1, sy. 1 (2017), s. 6.

⁶² Bahri Ata, “Müzelerle ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin “Müze Eğitime” İlişkin Görüşleri” (Doktora tezi, 2002), s. 143; Doğan, a.g.e., s. 130.

⁶³ Sezai Öztaş, “Görüntülü ve Sesli Tarihsel Kaynaklar”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, 6. bs., s. 483.

⁶⁴ Banu Çulha Özbaş, “Tarih Öğretiminde Gerçek Nesnelere Kullanımı”, *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, eds. İsmail Hakkı Demircioğlu ve İbrahim Turan, Pegem Akademi, Ankara 2020, 5. bs., s. 153; Doğan, a.g.e., s. 130.

⁶⁵ Akemi Kikumura, *Family Life Histories: A Collaborative Venture*, *The Oral History Review*, c. 14, 1-7.

⁶⁶ Geçerlilik ve güvenilirlikle ilgili diğer önlemler için bkz. Dere ve Dinç, a.g.m., s. 283.

⁶⁷ Valerie Raleigh Yow, *Recording Oral History: A Guide for The Humanities and Social Sciences*, AltaMira Press, Walnut Creek, CA 2005, s. 81.

Bu durumda yeni katılımcı önerileri, araştırmacı için enerji kaybına dönüşebilmektedir.

Görüşmenin Bazı Bölümlerinin Çıkarılmasını İsteme

Bir sözlü tarih çalışmasında katılımcının anlattığı her şeyin kullanılmasını engelleme hakkı olduğu unutulmamalıdır. Hatta katılımcı, görüşmeden sonra katılımcı teyidi için görüşme kaydı ve dökümü gönderildiğinde⁶⁸ bazı bölümlerin çıkarılmasını ve kullanılmamasını talep edebilir. Bu durumda araştırmacı, sözlü tarih araştırma etiği ve katılımcı hakları gereği ilgili bölümleri kullanamayacaktır. Bu da araştırma için oldukça önemli bilgilerin, tecrübelerin, anıların ve bölümlerin kaybedilmesine neden olabilmektedir. Bu durumda, katılımcının kişisel bilgileri saklanarak verdiği bilgilerin kullanılacağına⁶⁹ dair ikna edilmesi, yazılı ya da sözlü onayının (ses kaydıyla) alınması gerekir.

Sonuç

Tarih biliminin önemli veri toplama yöntemlerinden biri olan sözlü tarihin değeri, son yıllarda giderek anlaşılmaktadır. Bu gerekçeyle çeşitli araştırmalarda elde edilen birikimlerin bir arada sunulması, problemlere çözüm bulmakta daha faydalı olabilmektedir. Bu amaçla tasarlanan araştırmada yapılan değerlendirme sonucunda sözlü tarih çalışmalarında katılımcılardan kaynaklanan bazı önemli sorunlar tespit edilmiş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. İlk olarak, sözlü tarih görüşmelerinde bazı katılımcılar, araştırma konusu hakkında yeterli bilgiye sahip olmayabilir. Bu problemi görüşmeden önce çözmek için katılımcıyla ön görüşme yaparak bilgileri değerlendirilmelidir. İkincisi, bilgili katılımcılar görüşmeye söz verdikleri halde gelmeyebilir. Bu durum için alınabilecek kesin bir önlem yoktur. Son olarak, bazı katılımcılar görüşmenin kaydedilmesine karşı çıkmaktadır. Katılımcı, örneklem için vazgeçilmez biriyse yazılı görüşme yapılabilir. Bu üç madde, görüşme öncesi karşılaşılabilecek sorunlardır.

Aslında sözlü tarih çalışmalarında sorunların büyük çoğunluğu, görüşme sırasında ortaya çıkar. İlk olarak, katılımcı iletişime açık olmayabilir. Bu durumda katılımcıyla iyi ilişki kurmak, güvenini kazanmak ve kendini açması için çaba sarf etmek gerekir. Sonuç alınmıyorsa görüşme sonlandırılabilir. İkincisi, bazı katılımcılar detaylı bilgi vermeden genel çerçevede konuşabilir. Araştırmacı, ek sorular sorarak konuyu detaylandırabilir. Üçüncüsü, katılımcılar, araştırmacının dilini anlamayabilir. Ağdalı (ağır), jargonlu ya da zor kelimelerden uzak durularak sade ve açık

⁶⁸ Dere ve Dinç, 2020, a.g.m., s. 283.

⁶⁹ Janovicek, a.g.e., s. 80; MacKay, Quinlan ve Sommer, a.g.e., s. 116.

bir dil tercih edilmelidir. Dördüncüsü, katılımcılar, henüz atlatamadıkları hassas konularda konuşmak istemeyebilir. Bu durumda fazla ısrarcı olmamakta fayda vardır. Beşincisi, katılımcılar, olayları unutabilir, hatırlamayabilir ya da yanlış hatırlayabilir. Araştırmacı, katılımcıya ipuçları vererek ya da tutarsız yönlerle ilişkin ek sorular sorarak görüşmeyi sürdürmelidir. Altıncısı, katılımcılar, bazı bilgileri gizlemeye çalışır. Araştırmacı, üstü örtülmeye çalışan konulara yönelik ek sorular sorarak yeniden görüşme gündemine getirmelidir. Yedincisi, katılımcı araştırma konusunun dışına taşarak konuşabilir. Araştırmacı, yine ek sorularla katılımcıyı konunun odağına çekebilir. Sekizincisi, katılımcılar, olayları çarpıtabilir veya imaj oluşturmaya çalışabilir. Bu durumda araştırmacı, çarpıtmaların ve imajların üzerine gitmek için ek sorularla sorgulama yapabilir. Dokuzuncusu, grupla görüşme yapıldığında, seslerin ve kişilerin karışmaması için her katılımcı konuşmaya başlamadan ismini söylemelidir. Onuncusu, görüşme sırasında katılımcılar, başkalarını suçlayabilir veya ayrımcı konuşabilir. Araştırmacı, ifadelerin gerçekliğini başka kaynaklardan kontrol etmeli ve ayrımcı ifadeleri veri olarak kullanmamalıdır. Onun birincisi, katılımcı, görüşme sırasında anlattıklarına dair kanıtlar sunamayabilir. Bu durumda araştırmacı, uygun bir dille kanıt talebinde bulunmalıdır. On ikincisi, görüşmede katılımcılar otorite kurmaya çalışabilir. Böyle bir durumda araştırmacı, paylaşılan otoriteyi kibarca hatırlatmalı, sonuç alamazsa ilgili kişiyi örneklemeden çıkarmalıdır. On üçüncüsü, katılımcılar görüşmecinin kişisel niteliklerini art niyetle sorgulayabilir. Bu durumda araştırmacı, yanlış anlaşılmaları gidermeye çalışmasına rağmen sonuç alamazsa görüşmeyi sonlandırmalıdır. Son olarak katılımcının konuştuğu dil anlaşılmayabilir. Bu şartlar altında araştırmacı, anlamadığı kısımları katılımcıya ya da kullandığı dilin özelliklerini anlayan başka birine sorup doğrulama yapabilir.

Sözlü tarih görüşmelerinden sonra da birçok problemle karşılaşmaktadır. Bu problemlerin ilki, katılımcının sözlü verilerinin kullanım izni için istenen yazılı feragat formunu imzalamamasıdır. Araştırmacı, yazılı feragat alamıyorsa sözlü onay alabilir. Aksi durumda katılımcıyı örneklemeden çıkarması gerekir. İkincisi, katılımcılar mevcut olmasına rağmen sözlü tarih görüşmesini destekleyici tarihi materyalleri paylaşmayabilir. Araştırmacı, ilgili materyallerin fotoğraflarını almak için konunun önemini katılımcıya anlatarak ikna etmeye çalışmalıdır. Üçüncüsü, katılımcıların önerdiği potansiyel kişiler konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmayabilir. Bu durumda önerilen kişilerle ön görüşme yapılarak doğrulama yapılabilir. Son olarak katılımcılar, görüşme sırasında söylediklerinin bir kısmının kullanımını engelleyebilir. Bu durumda da ikna etmeye çalışmaktan başka

seçenek yoktur. İkna edilemiyorsa o bölümler izinsiz kesinlikle kullanılmamalıdır.

Bu araştırmada sözlü tarih çalışmalarında görüşme öncesinde (3), sırasında (14) ve sonrasında (4) karşılaşılabilecek toplam 21 probleme yer verilmiştir. Elbette bu problemler, benzersiz tecrübelerle artırılabilir. Buradaki problemler, alanyazın çalışmalarında raporlanan ve araştırmacının doğrudan gözlemlerine yansıyan örneklerle sınırlıdır. Her problemle ilgili pratik öneriler de sunulmuştur. Tabi ki bu önerilerin de yüzde yüz sonuç vereceğini söylemek mümkün değildir. Her sözlü tarih çalışması ya da projesi, kendi doğasına uygun olarak çeşitli öngörülemez sorunlar barındırabilir. Bu sorunları, araştırmacılar kendi süreçlerinde keşfedecek ve bunlara karşı listelenen çözüm önerilerden faydalanabilecektir. Burada yoksa kendi çözümlerini üretip sonuçları raporlayacaktır. Bu araştırmanın en önemli çarpan etkisi, yapılan tespitlerin ve çözüm önerilerinin araştırmacıların sözlü tarih çalışmalarında karşılaştığı problemlere çözüm olabileme potansiyelidir.

Kaynakça

- ABRAMS Lynn, *Oral History Theory*, Routledge, London 2010.
- ACUN Fatma, “Tarihin İnşası Sürecine Belge ve Kullanımı” Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler), Mehmet Öz (Ed.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 18-20 Mart 2010.
- ATA Bahri, “Müzelerle ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin “Müze Eğitimine” İlişkin Görüşleri” (Doktora tezi, 2002).
- CALABRIA Verusca ve BAILEY Di, “Participatory Action Research and Oral History as Natural Allies in Mental Health Research”, *Qualitative Research*, OnlineFirst (2021), ss. 1-18.
- ÇULHA ÖZBAŞ Banu, “Tarih Öğretiminde Gerçek Nesnelerin Kullanımı”, *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, İsmail Hakkı Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.) (ss. 143-160), Pegem Akademi, Ankara 2020, 5. Bs.
- DANACIOĞLU Esra, *Geçmişin İzleri: Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- DERE İlker ve DİNÇ Erkan, “Sosyal Bilgiler Derslerinden Kalanlar: 1960’dan Günümüze Kadar Sosyal Bilgiler Dersini Alanların Hatıraları”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, (2017), ss. 21-39.
- DERE İlker, “Sosyal Bilgiler Derslerinde Bir Öğrenme ve Öğretme Yöntemi Olarak Sözlü Tarih” (Doktora tezi, Uşak Üniversitesi 2017).
- DERE İlker, “Sosyal Bilgiler Lisans Eğitiminde Sözlü Tarih: Örnek Bir Uygulama”, *International Online Journal of Educational Sciences*, c. 10, sy. 3, (2018), ss. 243-262.
- DERE İlker, “Sözlü Tarihin Kaynakları: Bir Bibliyografya Çalışması”, *tarihyazımı*, c. 1, sy. 1, (2019), ss. 79-122.
- DERE İlker ve DİNÇ Erkan, “Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 21, (2020), ss. 280-285.

- DOĞAN Yasin, “Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih”, Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretimi, Ahmet Şimşek ve Selahattin Kaymakçı (Ed.), (ss. 113-142), Pegem Akademi, Ankara 2015.
- DÜNDAR Kübra ve ÖZTAŞ Sezai, “Tekirdağlı Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle Kıbrıs Barış Harekâtı”, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. 5, sy. 9 (2022), ss. 51-125.
- FREUND Alexander, LLEWELLYN, Kristina R. ve REILLY Nolan, “Introduction”, The Canadian Oral History Reader, Alexander Freund, Kristina R. Llewellyn, and Nolan Reilly (Eds.), (ss. 3-25), McGill-Queen’s University Press, Montreal & Kingston 2015.
- FRISCH Micheal, “Commentary-sharing Authority: Oral History and The Collaborative Process,” The Oral History Review, c. 30, sy. 1 (2003), ss. 111-113.
- FISCHER Charlotte, COSTACHE, Stefania ve MAKRIYIANNI Chara, Sözlü Tarihin Tanıtımı, Çev. Şerif Tuncel, K&L Lithofit, Kıbrıs 2011.
- HAJEK Andrea ve DAVIS Angela, “Oral History,” International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, James Wright (Ed.), c. 17, (ss. 284-90), Elsevier, Amsterdam 2015, 2nd edition.
- JANESICK Valerie J., “Oral history interviewing: Issues and Possibilities,” The Oxford Handbook of Qualitative Research, Patricia Leavy (Ed.) (ss. 300–314). Oxford University Press, Oxford 2014.
- JANOVICEK Nancy, “Oral History and Ethical Practice After TCPS21”. The Canadian Oral History Reader, Kristina R. Llewellyn, Alexander Freund ve Nolan Reilly (Eds) (ss. 73-97), McGill-Queen’s University Press, London 2015.
- KABAPINAR Yücel ve SAĞLAMGÖNCÜ Ahmet, “Sosyal Bilgiler Dersinde Eşya Tarihini Araştırmak: Eşyanın da Tarihi mi Olurmuş!”, Erciyes Journal of Education, c. 1, sy. 1, (2017), ss. 1-21.
- KIKUMURA Akemi, “Family Life Histories: A Collaborative Venture,” The Oral History Review, c. 14, (1986), ss. 1-7.
- LEAVY Patricia, Oral History: Understanding Qualitative Research, Oxford University Press, Oxford 2011.
- MACKAY Nancy, QUINLAN Mary Kay ve SOMMER Barbara W, Community Oral History Toolkit: 3, Left Coast Press, Walnut Creek, California 2013.
- MORRISSEY Charles T, “Oral History Interviews: from Inception to Closure,” Handbook of Oral History, Thomas L. Charlton, Lois E. Myers ve Rebecca Sharpless (Eds.) (ss. 170-206). Altamira Press, Lanham, MD 2006.
- MULVIHILL Thalia M. ve SWAMINATHAN Raji, “Introduction to the Art and Science of Interdisciplinary Oral History,” Oral History and Qualitative Methodologies-Educational Research for Social Justice, Thalia M. Mulvihill ve Raji Swaminathan (Ed.) (ss. 3-17), Routledge, London 2021.
- NEUENSCHWANDER John A, “Oral Historians and Long-Term Memory.” Oral History: An Interdisciplinary Anthology, David Dunaway ve Willa Klug Baum (Eds.) (ss. 324-332), American Association for State and Local History, Nashville, Tennessee 1984.
- ÖZBAŞ Ayşenur ve ÖZTAŞ Sezai, “Sözlü Tarih ve Tarih Yazımındaki Değişim”, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, c. 25, (2021), ss. 154-168.
- ÖZBAŞ Ayşenur ve ÖZTAŞ Sezai, “Edirne Kıbrıs Gazilerinin Gözünden Kıbrıs Barış Harekâtı”, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. 4 sy. 8, (2021), ss. 385-417.

Dere, İ. (2023). Sözlü Tarih Çalışmalarında Katılımcılardan Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Önerileri. ABAD, 6(11), 151-169.

- ÖZTAŞ Sezai, Görüntülü ve Sesli Tarihsel Kaynaklar”, Tarih İçin Metodoloji, ed. Ahmet Şimşek (Ed.) (ss. 483-492), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, 6. Bs.
- PORTELLI Alessandro, The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History. State University of New York Press, Albany, N.Y. 1991.
- RITCHIE Donald A, Doing Oral History, Oxford University Press, New York, NY 2015.
- SCHNEIDER William, “Introduction,” Living with Stories: Telling, Re-telling, and Remembering, William Schneider (Ed.), (ss. 1-17), Utah State University Press, Colorado 2008.
- SHOPES Linda, “Making Sense of Oral History,” History Matters: The US Survey Course on the Web, 2002. <https://historymatters.gmu.edu/mse/oral/oral.pdf>
- THOMPSON Paul ve BORNAT Joanna, The Voice of the Past, Oxford University Press, Oxford, 2017, Fourth Edition.
- TOSH John, Tarihin Peşinde, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- TRACY Sarah J, Qualitative Research Methods: Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact, John Wiley & Sons, River Street, Hoboken, NJ 2020.
- YOW Valerie Raleigh, Recording Oral History: A Guide for The Humanities and Social Sciences, AltaMira Press, Walnut Creek, CA 2005.

TANZİMAT DÖNEMİNDE RUMELİ KAZASKERLERİ (1839-1861)*

Zeynep ALTUNTAŞ**

Öz: Kazaskerler, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren ilmiye sınıfının mühim görevlilerindedir. Osmanlı'nın erken dönemlerinde birden fazla olduğu anlaşılan kazaskerlerin daha sonra Rumeli ve Anadolu kazaskeri olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kazaskerler, rütbe olarak modern dönem ilmiye sınıfının başında bulunan şeyhülislamın bir alt basamağında yer almışlardır. Zamanla itibarında ve buna bağılı olarak yetkilerinde artışlar veya eksilmeler olan kazaskerlerin en bilinen görevi kadılık makamının başında bulunması sebebiyle yargılamadır. Ardından kadıları ve müderrisleri tayin, teftiş ve azil işlemleri gelir.

Bu çalışmada rütbesi Anadolu kazaskerlerinden yüksek ve dolayısıyla şeyhülislamlığa geçişte önceliğı daha fazla olan Rumeli kazaskerleri incelendi. Bu yapılırken kazaskerliğin itibarlı bir memuriyet olarak varlığını sürdürdüğü Tanzimat döneminin zirvesi niteliğindeki Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) kazaskerliğe başlayanlar seçildi. Kısmen prosopografi yöntemi kullanılarak kazaskerlerin aile bağları ve ailelerin mesleki kökenleri yani sosyal kökenleri ortaya konuldu. Ayrıca kazaskerlerin bu göreve tayinleri, görev süreleri ve görev sürelerinin uzatılması gibi konular incelendi. Tüm bunlar klasik ve modern dönem kazaskerleri karşılaştırılarak, farklılıklar ve benzerlikler ortaya konularak yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Sultan Abdülmecid, Rumeli, Kazasker, İlmiye, Ulema, Aileler.

RUMALIA KAZASKERS IN THE TANZİMAT PERIOD (1839-1861)

Abstract: Kazaskers are among the important officials of the ilmiye class since the first periods of the Ottoman Empire. It is seen that the

* Bu makale 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ'da gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (INCSOS) programı dahilinde sunulan tebliğın genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: zaltuntas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3230-2647.

kazaskers, which were understood to be more than one in these early periods of the Ottoman Empire, were later divided into two as Rumelian and Anatolian kazaskers. Kazaskers took place in a lower step of sheikh al-Islam, who was at the head of the modern era ilmiye class. The most well-known duty of the kazaskers, whose reputation and authority have increased or decreased over time, are the trials because they are at the head of the kadi's office. Then comes the appointment, inspection and dismissal of kadis and mudarris.

In this study, Rumelian kazaskers, who had a higher rank than Anatolian kazaskers and therefore had a higher priority in the transition to sheikh al-Islam were examined. While doing this, those who started to work as kazasker during the reign of Sultan Abdülmecid (1839-1861), which was the peak of the Tanzimat period, when the kazaskership continued to exist as a respected civil servant, were selected. By using partial prosopography method, the family ties of the kazaskers and the professional origins of their families, that is, their social origins, were revealed. In addition, subjects such as the appointment of the kazaskers to this duty, their term of office and the extension of their term of office were examined. All this was done by comparing the classical and modern period kazaskers, revealing the differences and similarities.

Key Words: Tanzimat Period, Sultan Abdülmecid, Rumeli, Kazasker, İlmiye, Ulema, Families.

Giriş

Osmanlı Devleti'nden önceki İslam devletlerinde kadıaskerlik ve kadılık kadıaskerlik ismiyle bilinen günümüzdeki yaygın kullanımıyla kazaskerlik kurumunun ihdası Osmanlı'nın ilk dönemlerine kadar inmektedir.¹ Bununla birlikte kazaskerlik de Osmanlı'daki diğer kurumlar gibi süreç içerisinde önemli değişikliklere maruz kalmıştır. Zaman zaman sayısında farklılıklar olan kazaskerlik makamının ikiye ayrılarak teşkilatlandırılması Fatih Sultan Mehmed döneminin sonlarına doğru gerçekleşmiştir. İlk dönemlerde manevi değeri yüksek olan şeyhülislamlık mevki olarak daha üst seviyedeki kazaskerlik makamının önüne geçmiş, veziriazamlığa karşı itibar ve değer kazanarak onlarla hemrütbe tutulmuşlardır. Böylece 16. asır sonlarına kadar

¹ Bazı çalışmalar kazaskerliğin I. Murad döneminde bazıları da Orhan Bey döneminde ortaya çıktığını söyler. Bk. Mehmet İpşirli, "Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve bunun İlmiye Teşkilâtı Bakımından Önemi", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, VIII/1-4, (İstanbul 1984), s. 205; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)", LXI/232, (1997), *Bellekten*, s. 605-612; Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Kadim Yayınları, Ankara 2021, 2. bs., s. 23, 193.

kazaskerlik ilmiye sınıfının en üst makamı sayılsa da bu yüzyılın sonlarına doğru şeyhülislamlık makamı güç kazanmaya başlamıştır.²

Şeyhülislam, III. Selim ve II. Mahmud zamanında çeşitli meclislerde kazaskerlere göre daha etkin roller almışlar, modern dönemin çeşitli kurumlarında ön planda yer almaya devam etmişlerdir. Mesela II. Mahmud zamanında heyet-i vükela kurulurken kazaskerlerin değil de şeyhülislamın üye olarak alınması, fetva ve kaza fonksiyonlarının şeyhülislamın şahsında birleştirilmesi bu tür hususlardandır. Tanzimat döneminde çeşitli fonksiyonlarıyla varlığını devam ettiren kazaskerlik, ilmiyenin zirvesindeki şeyhülislamıktan sonra rütbesi en yüksek meslek konumundadır. Rumeli Kazaskerliği protokol bakımından daha üstte olduğu Anadolu Kazaskerliği ile birlikte Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. H. 1271'de (1854) Tevcihat-ı Menasib-ı Kaza Nizamnamesi ile kazaskerlerin kadı tayinlerini şeyhülislama arz etmeleri gerekli hale getirilmiştir. Yaklaşık yarım asır sonra kazaskerlik Rumeli ve Anadolu Kazaskerlik Mahkemelerine dönüştürülmüştür. Kısa bir süre sonra da bu mahkemelerin sayısı bire indirilmiştir.³

Geçmiş Osmanlı'nın ilk dönemlerine kadar götürülen kazaskerlerin görevleri ise hukuki ve idari olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Mühim davaların görüldüğü Divan-ı Hümayun'da bulunan kazaskerler haftada bir gün mühim davalar için sadrazam huzuruna gelirken bu davalara 1830'lu yılların sonundan itibaren bir müddet şeyhülislamın huzurunda bakmaya devam etmiştir. Kazaskerler hukukun uygulanmasından sorumlu oldukları gibi ilmiye tarikine girişleri tertip, kadıların, müderrislerin ve diğer ilmiye mensuplarının ataması, azli, teftişi ve kaza teşkili gibi hususlara dair yetkilere de sahiptir. Mülazemet alan yani mülazım olan kişiler Anadolu ve Rumeli'den bir yeri seçer, oranın idaresinde olan kazaskerliğe kaydolurlardı. Mesela Rumeli'de görev almak isteyenler isimlerini Rumeli Kazaskerliğine ait defterlere yazdırırdı ve kazaskerlik altındaki kadılıklarda görev alabilirlerdi.⁴ Kazaskerler göreve yeni atandıklarında mülazım da vermişler,

² Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, I, Karabet Matbaası, İstanbul 1315, s. 288; İpşirli, "Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi", s. 205; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 609-612; Şentop, *a.g.e.*, s. 194-195, 45-47, 59-60, 111-112.

³ Şentop, *a.g.e.*, s. 64-65, 176.

⁴ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, II, Karabet Matbaası, İstanbul 1318, s. 410; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 3. bs., s. 6; İpşirli, "Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi", s. 206; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 639-696; Şentop, *a.g.e.*, s. 31, 77, 109, 116, 130, 137; Ahmet Siyer, *Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kurumsal Dönüşüm Sürecinde Kadıasker-Şeyhülislam İlişkileri (1600-1800)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2020, s. 79-86.

kadılarla ilgili işlemler kazaskerler tarafından tutulan ruznamçe defterlerine kaydedilmiştir.⁵ Kazaskerlikler coğrafi bölgelere ayrılmış, Rumeli'deki, Kuzey Afrika'daki, Kırım'daki ve Ege adalarındaki kaza kadılıkları Rumeli Kazaskerliğine, Anadolu'daki ve daha önce Mısır'a bağlı kaza kadılıkları Anadolu Kazaskerliğine bağlanmıştır. Kadılar bağlı oldukları kazaskerlikler tarafından tayin edilmişlerdir.⁶

İstanbul'da ve diğer beldelerdeki esnafın çalışma düzeni, imal ettikleri veya sattıkları malların özellikleri ve fiyatları hakkındaki nizamnameler Rumeli kazaskerleri tarafından incelenmiştir. Kazaskerler bazen elçi olarak bazen de arazi tahriri için görevlendirilmiş, zaman zaman da fetva vermişlerdir.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde padişahın bizzat katıldığı seferlerde bulunarak savaşa dair görüşlerini beyan etmiş ve ihtilaflarla ilgili yargılamalar yapmıştır. Üyesi olduğu Divan-ı Hümayun'da ve Cuma Divanı'nda doğrudan dava dinleme ve yargılama yetkisi Rumeli kazaskerine aitken Anadolu kazaskeri ancak davaların çokluğu veya sadrazamın özel yetkilendirmesiyle davalara bakabilmiştir. Anadolu'daki kazalardan gelen davalara Rumeli Kazaskerliği sicillerinde rastlandığı için kazaskerlik mahkemesinin aslında bir üst mahkeme statüsünde bulunan ve teşrifat bakımından da üstün olan Rumeli Kazaskerliği mahkemesi olduğu anlaşılmaktadır. 19. asrın ortalarına kadar Rumeli kazaskerine ait bir mahkeme mevcuttur. Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi kazaskerlik mahkemesinde de Anadolu kazaskerinin yargılama yetkisi olmamış, evinde dahi özel yetkilendirmeye dava dinleyebilmiştir. Anadolu Kazaskerliğinin H. 1247'den (1831/1832) itibaren askerilerin dava ve ihtilaflarına baktığı,

Çeşitli ilmiye mensuplarını teftişle görevli kazaskerlerin kendileri de teftişe ve tahkikata maruz kalmışlardır. Mesela 16. yüzyılın sonlarına doğru Rumeli kazaskerleri hakkında tahkikat yapıldığı görülmektedir. Bk. Cihan Kılıç, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Yargının İdari Denetimi: Kadıasker Teftiş Örneği", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2, (Aralık 2019), s. 339-341, 350.

⁵ Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi (XVI.-XVIII Yüzyıllar)", *Belleten*, LXXIII/267, (2009), s. 428-429; Esra Evsen, *Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 3, 10, 37. Kazasker Ruznamçeleri hakkında bk. Ercan Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 5-42; Betül Korkmaz, *H.1245/1246 (M.1829-1830-1831) Tarihli 64 Numaralı Anadolu Kazaskerliği Ruznamçe Defterine Göre Osmanlı İlimiye Bürokrasisi*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2020, s. 44-51.

⁶ Şentop, *a.g.e.*, s. 114-115.

istisnai bir şekilde sadrazamın görevlendirmesiyle dava dinleyip yargılama yaptığı söylenebilir.⁷

Askeri sınıfın hukuk davaları kazaskerlik mahkemesinde görülmekte özellikle tereke taksimi kazaskerlik denetiminde yapılmaktadır. Ayrıca askeri guruptaki ilmiye mensuplarının davalarının Divan-ı Hümayun'da görülmesine dair fermanlar çıkartılmış, kadılar ve müderrisler kazasker huzurunda yargılanmışlardır.⁸

Önemli görevleri icra eden Rumeli kazaskerlerinin elbette diğer ilmiye mensupları gibi çeşitli gelirleri de bulunmaktadır. İlk bahsedilmesi gereken gelirleri kazaskerliğe atanmadan önce henüz kazaskerlik payesi almışken tahsis edilen maaşlarıdır. Bilfiil görevde olmasalar da payeli kazaskerlerin de maaşları mevcuttur. Kazaskerlerin aylık maaşlarının yanısıra hem kazasker payelilere hem de bilfiil görevde bulunanlara Sultan Abdülmecid döneminden önce olduğu gibi bu dönemde de arpalıklar tevdi edilmiştir.⁹ Arpalıklar, maaşlara ek olarak ya da bir çeşit emekli maaşına karşılık olarak kaza hasılatından verilmiştir.¹⁰ Mazul ilmiye mensuplarına tahsis edilen arpalıkların yanında göreve tayin edilen ulemâya da maaşlarla birlikte tahsis edilmiştir.¹¹ Nitekim Tekfurdağı ve Gümülçine kazalarının ilmiye mensuplarına arpalık olarak tahsis edildiğini ve bu kararın memnuniyetle karşılandığını söylemek gerekir.¹² Üsküdar, Anadolu kazaskerlerine arpalık olarak tahsis edilirken¹³ Manisa, Güzelhisar gibi daha birçok kaza da Rumeli kazaskerlerine verilmiştir.¹⁴ Anadolu kazaskerleri paye/derece itibariyle Rumeli kazaskerlerinden sonra gelse de Anadolu kazaskerlerinin gelirleri

⁷ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 238-239; Şentop, *a.g.e.*, s. 5, 107-108, 140-141, 147, 166, 172-173, 175, 177, 179-182, 194-195.

⁸ Şentop, *a.g.e.*, s. 157-158, 184-185.

⁹ BOA, A. MKT, 224/93. (lef. 5); Şentop, *a.g.e.*, s. 63-64, 85.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 3. bs., s. 118-119; Cahit Baltacı, "Arpalık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 392-393; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 239.

¹¹ İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 6b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 3a; ŞS, nr. 17, s. 8. Örnekler için bk. BOA, C. ADL, 76/4541; *Takvim-i Vekâyi*, 10 Rebiulahir 1263, sy. 327, s. 2.

¹² BOA, C. ADL, 64/3866. (29 Z 1255).

¹³ İÜ. NEK, nr. 2560, v. 3a; ŞS, nr. 17, s. 8.

¹⁴ *Takvim-i Vekâyi*, 7 Muharrem 1263, sy. 314, s. 3-4.

Rumeli kazaskerlerinin gelirlerinden yüksektir.¹⁵ Sultan Abdülmecid dönemi Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin gelirlerine bakıldığında bu fark açık bir şekilde görülmektedir.¹⁶ Maaş ve arpalık gibi tüm bu düzenli gelirlerin yanında önemli gün ve olaylarda diğer ilmiye mensupları gibi çeşitli hediye ve ihsanlara da mazhar olmuşlardır.¹⁷

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra Ağa Kapısı olarak adlandırılan Yeniçerilerin merkezi Meşihat kabul edilerek Şeyhülislamlık merkezi haline getirilmiştir. Kazaskerler ve İstanbul kadısı önceden olduğu gibi kendi konaklarında görevlerini ifa etmişler ancak H. 1252 (1836/1837) tarihine gelindiğinde onlar da Meşihat'e nakl edilmişlerdir.¹⁸

Şimdiye kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere kazaskerler önemli bir memuriyet olarak Osmanlı'nın son dönemlerine kadar görevlerini icra etmişlerdir. Günümüzde kazaskerlerle ilgili yapılmış çalışmalar daha çok klasik dönem kazaskerlik kurumu ve kazaskerlerine dairdir. Hatta bu çalışmalar kazaskerlerden ziyade kazaskerlik kurumu üzerine yapılan çalışmalardır. Hem kazaskerlerle/kazaskerlikle ilgili çalışmaların 19. yüzyıl öncesine ait olması, hem de modern dönem kazaskerleri hakkında herhangi bir esere rastlanılmaması *Tanzimat Dönemi Rumeli Kazaskerleri* üzerine yoğunlaşmamıza sebep oldu.

Bu makalenin en önemli amaçlarından biri Sultan Abdülmecid dönemi (1839-1861) Rumeli kazaskerleri kimlerdir sorusuna cevap aramak oldu. 21 yıl süren bu dönemde 21 Rumeli kazaskeri tayin edilmiş, 17 farklı kazasker görev yapmıştı.¹⁹ Makalede bu kazaskerlerin sosyal kökenleri, kazaskerlerin göreve gelişleri ve onların aynı kazaskerliğe kaç kez geldikleri, görev sürelerinin uzatılması ele alındı. Böylece kazaskerlerle ilgili yapılacak daha kapsamlı bir çalışmanın girişi mahiyetindeki bu çalışmayla kazaskerlerin modern dönemdeki durum ve şartları kısmen de olsa ortaya konuldu.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, 2. bs., s. 232.

¹⁶ İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b, 6b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b, 3a; Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b, 3a.

¹⁷ Gelirleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 141-142.

¹⁸ Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, II, s. 410.

¹⁹ 4 Şevval 1105-1 Şevval 1137 (29 Mayıs 1694-13 Haziran 1725) arasındaki 30 Rumeli kazaskeri ve ataması için bk. Levent Kuru, *Osmanlı İlmîye Tevcihâtı (1693-1725)*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2020, s. 27-30; 17 yüzyılın ikinci yarısında kazaskerlik yapanların sayısının 41 olduğuna dair bilgi için ise bk. Şentop, *a.g.e.*, s. 84.

1. Kazaskerlerin Sosyal Kökenleri: Aileleri Ve Memleketleri

Osmanlı toplum düzenine bakıldığında ilmiye mesleğinin insanlara yükselme imkanı sağlayan önemli bir sosyal yapı olduğu görülecektir. Medrese tahsili alan herhangi biri ilmiye sınıfına girerek ilmiye mesleğinin en yüksek makamlarına kadar yükselebilmektedir. İlmienin ilk basamaklarında/aşamalarında ulema ve bürokrat ailelerin yani devlet teşkilatında çalışanların çocukları değil de ailesi reayadan olan, bir kısmı köylü ailelere mensup, büyük çoğunluğu İstanbul dışında doğmuş kişiler görev almışlardır. Himayenin büyük önem taşıdığı bir yapıda en alt basamaklardan başlanılarak devletin en yüksek kademelerine gelmesi, sarfedilen çabayla ilişkilendirilebilir. Herhangi bir göreve gelmek için himayenin ve bulunduğu çevrenin etkili olduğu Osmanlı devlet teşkilatında ulema çocuklarının veya üst düzey bürokrat ailelerin çocuklarının şansları diğer ailelere mensup çocuklara göre daha fazladır. Tabi burada aileleri tarafından ilmiye mesleğine yönlendirildikleri, devletin de bunu teşvik ettiği göz ardı edilmemelidir. Ulema arasında ve dolayısıyla ilim çevresinde büyüyen çocukların ilmiye sınıfına girmesi şimdi olduğu gibi o dönemde de gerçekleşmesi yüksek bir ihtimaldir. Bu sebeple ilmiye sınıfına dahil olmaları tabii bir sürecin sonucu olarak da görülebilir.²⁰

Toplumun herhangi bir sosyal tabakasından gelerek en alt medreselerdeki müderrislikten en üst derecedeki şeyhülislamlığa kadar ilmiye mesleğinde yükselmek bahsedildiği gibi Osmanlı'da mümkün ve görülen bir hadisedir. Klasik dönemin hususiyetlerinden biri olarak karşımıza çıkan bu durum Tanzimat dönemine de tevarüs etmiştir. Tanzimat devri padişahlarından Sultan Abdülmecid dönemi özelinde söylersek merkez/İstanbul medreselerinde müderrislik yapanların sosyal kökenleri bu hususiyeti açık bir şekilde göstermektedir. Onlar en alt medrese derecesinden en üst medrese derecesine kadar yükselebilmişlerdir. Ancak ailesi taşra kökenli müderrislerin sayısı ilk medrese derecelerinde fazla iken medrese derecesi yükseldikçe bu sayı azalmaya başlamıştır. Bu da ilmiyeye ilk girişlerde önemli olmayan sosyal kökenlerin ilerleyen müderrislik derecelerinde ehemmiyet kesbetmeye başladığını, ilmiye kökenli aileden gelen ulemanın teşkilat içinde yükselmesinin daha kolay olduğunu gösterir. Nitekim üst düzey bürokrasi ve ilmiye sınıfına mensup zatların ahfadının ilmiyede yükselme şanslarının daha fazla olduğu aşağıdaki tabloda yer alan Rumeli kazaskerlerinin mensup oldukları aileler üzerinden de görülecektir.²¹

²⁰ Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 426-427; Şentop, *a.g.e.*, s. 71-73.

²¹ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 60-67, 427.

Tablo 1: Rumeli Kazaskerlerinin İlmiyeden ve İlmiye Dışından Aileleri (1839-1861)²²

Rumeli Kazaskerlerinin Aileleri	Aynı Aileden Gelen Kazasker Sayısı
Arabzade	3
Meşrebzade	2
Seretıbbı-i Sultani hafidi	1
Sahhaflar Şeyhizade	1
Yesarizade	1
Kiçecizade	1
Fındıkzade	1
Kıbrısizade	1
Ömer Ağazade	1
Gelenbevizade	1
Salih Efendizade	1
Bostanzade	1
Dürrizade	1
Yasincizade	1

Sultan Abdülmecid döneminde 17 farklı kazaskerden - elimizdeki mevcut bilgilere göre ünlü/mühim ailelere mensup olup olmadıklarına dair net bir rakam veremesek de - tespit edebildiğimiz kadarıyla çoğu bürokrat veya ilmiye kökenli ailelere mensuptur. 21 yıllık bu dönemdeki 17 farklı kazaskerden 3'ünün ünlü Arabzade,²³ 2'sinin ise Meşrebzade ailesine²⁴ mensup olması da bu manada kayda değerdir.

²² İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b; Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b; ŞS, nr. 16 (4), v. 3b.

²³ Arabzade ailesiyle ilgili kapsamlı bir çalışma için bk. Arzu Güldöşüren, "Üç Asır İstanbullu Bir Ulema Ailesi: Arabzadeler", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23/45 (2018/2), s. 27-79.

²⁴ Şeyhülislamlık görevinden önce Rumeli Kazaskerliğinde bulunmuş Meşrebzade Mehmed Arif Efendi'ye ve onun ailesine dair kısa bir çalışma için bk. Zeynep Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi", *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. 1, (8-10 Ekim 2015, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Trabzon Büyükşehir Belediyesi), Değişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 97-111.

Tablo 2: Rumeli Kazaskerlerinin Baba Meslekleri (1839-1861)²⁵

Rumeli Kazaskerlerinin Baba Meslekleri	Baba Mesleği Bilinen Kazasker Sayısı
Şeyhülislam	6
Kadı	2
Kazasker	1
Müderris	1
Kapan Naibi	1
Hacegandan	1
Hoca	1
Hattat	1
Kıbrıs eski muhassılı/Surre Emmini/Ağa	1
Esmâ Sultan'ın Kethüdası/Ağa	1
Ağa	1

21 kez tayinin olduğu Rumeli Kazaskerliğinden 17 farklı kazaskerin baba mesleğinin verildiği yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere kazaskerler içerisinde baba mesleği ilmiyeden olan 11, ilmiye dışından olan 6 kişi mevcuttur. Bu da şeyhülislamdan sonra ikinci mühim görev olan kazaskerliğe geçişte ilmiye mesleğinden bir babaya sahip olmanın ne denli önem arz ettiğini ortaya koyar.

İlmiyeden ve ilmiyeden olmayan tüm kazasker ailelerinin ve baba mesleklerinin verildiği yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere ailesi veya babası ilmiye mesleğinden gelen kazaskerler gözle görülür çoğunluğu oluşturmaktadır. Onların aileleri Osmanlı'da yıllarca varlıklarını sürdüren ünlü ailelerdir. Bu ünlü aileler ve bu ailelere mensup kişiler günümüzde birçok yazıya konu olmuştur. Burada şimdilik çeşitli çalışmalarda ele alınan bu meşhur ailelere mensup kazaskerlerden ziyade²⁶ babasının mesleği ilmiye dışından olduğunu tespit ettiğimiz ve sayıları daha az olan altı kazaskere ve onların babalarına yer verdik. Kazaskerlerin büyük çoğunluğunun ailesi ilmiye mesleğinden olsa da bu çalışmada ilk aşamada babasının ilmiye mesleğinden olmadığını tespit ettiğimiz ve daha az bilinen kazaskerlerin hayatlarını kısmen de olsa ortaya çıkartmaya çalıştık. İlmiye dışından olduğunu düşünerek özellikle üzerinde durduğumuz bu kazaskerlerin ailelerinin sahip oldukları farklı mesleklere dikkat çekmeye çalıştık.

²⁵ İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b; Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b; ŞS, nr. 16 (4), v. 3b.

²⁶ Daha önce örnek olarak verdiğimiz Arabzadeler ve Meşrebzadeler türündeki çalışmalar çoğaltılabilir. Mesela bunlardan biri için bk. Mehmet İpşirli, "Dürrizâdeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. X, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 38-39.

Seretıbbıa-i Sultani Hayrullah Efendi hafidi Abdülhak Efendi

Rumeli kazaskeri Abdülhak Efendi'nin babasının haccagandan/Haccagan-ı Divan-ı Hümayun'dan olduğu söylenmektedir. Müderris olarak ilmiyede göreve başlayan Abdülhak Efendi saraya tabip olmuştur. Keşan'daki sürgün hayatının ardından Selanik, Mekke gibi kadılıklarda bulunmuş, İstanbul, Anadolu payeleri almıştır. İkinci defa getirildiği seretıbbalık görevinden azledildikten sonra Meclis-i Maarif reisi, 1848'de de üçüncü defa seretıbbıa olmuştur. Rumeli kazaskeri olduğu yıl (1849) sertababekten azledilmiştir. 21 Şaban 1270'de (19 Mayıs 1854) vefat eden Abdülhak Efendi'nin alim, tıpta bilgi sahibi, edip, güzel konuştuğu ve şair olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Hakkında pek bilgi bulamadığımız babası Mehmed Emin Şükûhî Efendi her ne kadar haccagandan olsa da Abdülhak Efendi'nin anne tarafından ailesi meşhur hekimbaşılara dayar. Hekimbaşı Said Efendi'nin dairesinde yetişip müderris olan dedesi Hayrullah Mehmed Efendi, III. Mustafa devrinde cerrahbaşı, sonra saray etıbbasından, 1783 yılında da seretıbbıa olmuştur. Abdülhak Efendi'nin babası Mehmed Emin Şükûhî Efendi Seretıbbıa Hayrullah Mehmed Efendi'nin damadıdır.²⁸ Şükûhî Efendi'nin diğer oğlu, Abdülhak Efendi'nin kardeşi Behcet Efendi ise ilmiye sınıfında Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiş ve 1822 tarihinde üçüncü kez seretıbbıalığa getirilmiştir.²⁹ Abdülhak Efendi'nin diğer kardeşi hattat İlyas Efendi ise katiplik ve hassa müftülüğü yapıp ilmiyede çeşitli kadılıkları icra etmiştir.³⁰ Abdülhak Efendi'nin oğlu müderris Hayrullah Efendi'ye bakıldığında Mekteb-i Tıbbiye okuyarak büyük dedesi gibi tıpla ilgilendiği, çeşitli kadılık payeleri ve görevleri aldığı ancak mesleğini değiştirerek yeni açılan meclislerde çalıştığı, nazırlıklarda bulunduğu ve sefirlik yaptığı görülmektedir.³¹ Abdülhak Efendi'nin diğer oğlu Mehmed Emin Efendi de müderris olarak ilmiye mesleğinde bulunmuştur.³² Tüm bu aile

²⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. III, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311, s. 301; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 109; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, 3. bs., 21-26; Ayrıca bk. Ayşegül Demirhan Erdemir, "Abdülhak Molla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 210-211.

²⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311, s. 318; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, Haz. Nuri Akbayar, s. 665.

²⁹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, s. 31; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, Haz. Nuri Akbayar, s. 364.

³⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308, s. 399; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, Haz. Nuri Akbayar, s. 796.

³¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, s. 319; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, Haz. Nuri Akbayar, s. 664.

³² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, Haz. Nuri Akbayar, s. 462.

mensuplarından anlaşılacağı üzere Abdülhak Efendi'nin babası her ne kadar hâcegandan olsa da yani devletin bürokratik bir işinde bulunsa da anne tarafından dedesi, kardeşleri ile çocukları ilmiyeyle ilgili önemli görevleri icra etmişlerdir. Hatta bahsi geçtiği üzere ailesinden seretıbbalık gibi itibarı yüksek meslekleri yapanlar olmuştur.

Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi

Rumeli kazaskeri Mehmed Said Efendi'nin babası ise Gelenbevî Hoca İsmail Efendi idi. Müderris olarak mesleğe başlayan kazasker Mehmed Said Efendi Eyüp kadısı, tahrirat memuru, Medine kadısı olmuş, İstanbul payesi almıştır. 1842'de İstanbul kadılığına getirilen Mehmed Said Efendi'ye 1843'te Anadolu payesi verilmiş, 1849'da Anadolu kazaskeri olmuş, 1849'da Rumeli payesi almıştır. İlmiye mesleğinde asil ve cömert biri olduğu söylenmektedir.³³ Mehmed Said Efendi'nin hoca olarak bilinen babası Gelenbevî İsmail Efendi ise mantık ve matematikte mahirdir. İstanbul Fatih Medresesi'ndeki eğitimi sonucunda müderrislik ünvanını aldığı bilirse de getirildiği resmi görevler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Gelenbevî İsmail Efendi'nin ilmiye dışında Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve İstihkam Mektebi gibi bazı eğitim kurumlarında riyaziye hocalığı yaptığı bilinmektedir. Gelenbevîzadelerin atası İsmail Efendi'nin hoca ünvanı da muhtemelen yeni kurulan bu mekteplerdeki görevleri dolayısıyla gelmektedir.³⁴

³³ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, s. 45; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. V, Haz. Nuri Akbayar, s. 1450.

³⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 372; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, Haz. Nuri Akbayar, s. 819; Şerafettin Gölcük-Metin Yurdağür, "Gelenbevî", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 552-555.

Şekil 1: Kazasker³⁵

Yesarizade Mustafa İzzet Efendi

Rumeli kazaskeri Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin babası Mehmed Esad Efendi ise hat sanatında meşhurdur. Mehmed Esad Efendi'nin ilmiyeye bağlantılı görevleri olduğu bilinse de kazancını el emeğiyle bu hat sanatından çıkarmaktadır.³⁶ Ta'lik hattında babası Yesari Mehmed Esad Efendi'den icazet alan ve babasıyla birlikte 1792'de hacca giden Mustafa İzzet Efendi'nin ilmiyedeki görevi müderrislikle başlamıştır. Mustafa İzzet Efendi'nin Rumeli kazaskerliği öncesinde Mekke, İstanbul, Anadolu payesi aldığı, 1839'da Anadolu kazaskeri olduğu görülmektedir. 1840'da Rumeli payesi almış, 1842'de başladığı Takvimhane Nazırlığından 1843'te azledilmiştir. Rumeli kazaskerliğinin sona erdirilmesinin ardından vefat (1849) etmiştir. Güzel konuştuğu, hüner ve marifet sahibi olduğu söylenen

³⁵ Murat Çelik, *Osmanlı İlmîye Sınıfının Kıyafet Normu ve Giysileri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2021, s. 223.

³⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 335; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, Haz. Nuri Akbayar, s. 495; Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 307-309.

Mustafa İzzet Efendi musikide hâce-i zaman, babası gibi de önemli bir hattattır.³⁷

Kıbrısîzade Mir Seyyid Hasan Tahsin Efendi

Rumeli kazaskeri Hasan Tahsin Efendi'nin babası ise Kıbrıs eski muhassılı Hacı Mehmed Ağa'dır. Kıbrıs'ın idari işlerinde bulunan Mehmed Ağa Surre Emni olunca birlikte hacca gidip Şeyh Mehmed Can'dan hilafet almıştır. Müderris olarak ilmiye tarikinde göreve başlayan Hasan Tahsin Efendi Bağdad kadısı olmuş, Mekke, İstanbul, Anadolu ve ardından Rumeli payelerini almıştır. 1848'de nakibüleşraflığa, 1849'da Meclis-i Vala azalığına getirilmiştir. 1851'de verilen Emval-i Eytam Nazırlığından 1852'de ayrılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde iki kez Rumeli Kazaskerliğine getirilerek reisülulema olmuştur. Nakibüleşraflıktan ayrıldıktan kısa bir süre sonra vefat (1861) etmiştir. Alim, edip, zengin ve cömert olduğu söylenen Hasan Tahsin Efendi'nin kimyagerliğe ve güzel elbiseler giymeğe meyli olduğu, bir gözü görmediğinden Kör Tahsin Bey diye anıldığı söylenmektedir.³⁸ Babası Kıbrıslı Hacı Mehmed Ağa ise silahşorluk ve kapucubaşılık görevinde bulunmuş, Tırnova'nın ve daha sonra Kıbrıs'ın muhassıllık/mütesellimlik gibi idari işlerini yürütmüş, mirahur-ı evvel payesi almıştır.³⁹

³⁷ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, s. 459; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, Haz. Nuri Akbayar, s. 852. Nakibüleşraf Seyyid Abdurrahim Efendi'nin vefatıyla boş kalan Tire kazası ise 1 Şaban 1257 (18 Eylül 1841)'de zabt etmek üzere yeni nakibüleşraf Seyyid Mehmed Esad Efendi'ye değil de Rumeli Kazaskerliği payeli Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi'ye apalık olarak verilmişti. Bk. *Takvim-i Vekâyi*, 20 Recep 1257, sy. 231, s. 4.

³⁸ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, s. 49-50; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, Haz. Nuri Akbayar, V, 1619.

³⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, Matbaa-i Amire, s. 291; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 948. Muhassıl ve mütesellim için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 569-570, 639.

Şekil 2: Rumeli Kazaskeri⁴⁰

Ömer Ağazade Mir Mehmed Tevfik Efendi

Rumeli kazaskeri Mehmed Tevfik Efendi'nin babası ise meşhur Yusuf Ağa'nın kardeşi ve Esmâ Sultan'ın kethüdası Ömer Ağa'dır. Kazasker Mehmed Tevfik Efendi söylendiğine göre amcası Yusuf Ağa'nın sayesinde müderris olmuş ve ardından sırasıyla kadılıklara yükselmiştir. Mekke, İstanbul payesi almış, İstanbul kadılığına getirilmiş, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli payesine eriştikten sonra Rumeli kazaskerliğine çıkmıştır.⁴¹ Mehmed Tevfik Efendi'nin babasından ziyade amcası Yusuf Ağa'nın etkili görevlerde bulunduğu görülmektedir. Amcası Yusuf Ağa'nın özü, fakir olduğu söylenen babasının gayretleriyle Girit serhad ağası Süleyman Ağa'nın yanına verilerek açılmıştır. Valide kethüdalığına getirilen Yusuf Ağa, kardeşi Ömer Ağa'nın ise Esmâ Sultan'ın kethüdası olmasını sağlamıştır. Rumeli kazaskeri Mehmed Tevfik Efendi'nin ve babası Ömer Ağa'nın önemli görevlere gelmesine sebep olan kişi Mehmed Tevfik Efendi'nin amcası Yusuf Ağa olmuştur.⁴²

⁴⁰ Murat Çelik, *a.g.e.*, s. 227.

⁴¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, s. 55; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. V, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1630-1631;

⁴² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. IV, s. 668-669; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. V, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1687.

İmam-ı evvel-i hazreti şehriyari esbak Mustafa İzzet Efendi

Rumeli kazaskeri Mustafa İzzet Efendi ise hakkında pek bilgi bulamadığımız Bostanzade Mustafa Ağa'nın oğludur. Annesi Kadirihane kurucusu İsmail Rumî soyundandır. Musikiye meyli olan Mustafa İzzet Efendi II. Mahmud'un da etkisiyle Enderun'a girmiş neyzen, hanende ve hattat olmuştur. Hacca gidip Mehmed Can Efendi'ye bağlanmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde ise Evkaf kaymakamı ve Eyüp hatibi olmuş, Selanik, Mekke, İstanbul, Anadolu payeleri almıştır. Meclis-i Vala, Meclis-i Has gibi meclislerde görevler alan, nakibüleşraflık da yapan Mustafa İzzet Efendi padişah imamlıklarında bulunmuş ve reisülulema sıfatına haiz olmuştur. Mustafa İzzet Efendi'nin Bostanzadelerden olan ağa babası hakkında pek bir şey söyleyemesek de onun da ağa olarak anılan diğer kazasker babaları gibi önemli idari görevleri icra etmiş olma ihtimali yüksektir.⁴³

2. Kazasker Tayinleri ve Görev Süreleri

Kazasker tayin şekillerinde Osmanlı'nın ilk dönemlerinden 19. yüzyıla kadar giden uzun süreçte bazı farklı uygulamalara rastlanmaktadır. 16. yüzyılın sonlarına kadar veziriazamın arzıyla yapılan kazasker tayinleri 17. yüzyıldan itibaren kazaskerlere göre yetkisi ve nüfuzları artan şeyhülislama bırakılmıştır. Gerek kazasker gerekse yüksek rütbeli kadıların (mevâlinin) tayinlerinde veziriazamın muvafakatini alması gereken şeyhülislam bunları bir telhisle sadrazama bildirmiş, o da padişaha arz ederek padişahın onayını istemiştir.⁴⁴

Daha önceki İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadılar ve kazaskerler olur olmaz sebeplerle azledilmemiş, uzun süre görevde kalmışlardır.⁴⁵ İpşirli, 16. yüzyılın sonlarından itibaren kazaskerlerin sıradan bahanelerle azledildiklerini ve bunun dönemin tarihçi ve gözlemcileri tarafından şiddetle eleştirildiğini söyler.⁴⁶ Kadrolardaki kadıların sayısının artmasıyla yaşanan sıkıntıların da etkisiyle kazaskerlerin görev müddetlerinde düzenlemeler yapılmıştır. Uzun

⁴³ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, s. 462-463; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 851-852; Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2020 Ankara, XXXI, s. 304-307; Talip Mert, "Kadıasker Mustafa İzzet Efendi", *M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı*, 2020 İstanbul, s. 399-416.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 159; Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s. 231, 234; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 612-613; İpşirli, "Kazasker", s. 141.

⁴⁵ Şentop, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁴⁶ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 614.

süre görevde kalan kazaskerlere rastlamakla birlikte 17. asra kadar genellikle iki sene olan görev müddetleri daha sonra bir seneye indirilmiştir. Gerek bilfiil kazaskerlikte bulunup mazul olanların gerekse kazasker payesini/rütbesini alanların sayıları 16. asırdan sonra arttığından sırası gelenlerin birer sene müddetle bilfiil kazaskerlik yapmaları kararlaştırılmıştır. Bir yıl olan normal kazaskerlik süresinin 17. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçerliliğini devam ettirdiği görülür.⁴⁷ 19. yüzyıla, Sultan Abdülmecid dönemine gelindiğinde de kazaskerlerin görev süreleri bir yıl olarak kalmış, ancak daha sonra da bahsedileceği üzere bazı kazaskerlerin bir senelik görev süreleri birtakım gerekçelerle uzatılmıştır.⁴⁸

1839-1861 yıllarında Rumeli kazaskeri olanların dokuzunun bir önceki görev mahalli yine aynı dönemin Anadolu kazaskerliğiydi. Aşağıdaki tabloda da yer alan bu dokuz kişi Sultan Abdülmecid döneminde hem Anadolu, hem de Rumeli kazaskerliğinde bulunmuştur. Aslında Rumeli kazaskerlerinin bir önceki görevinin Anadolu kazaskerliği olması terfi süreci açısından gayet olağandır. Ancak diğer kazaskerlere göre ne kadar sürede - daha uzun bir sürede mi veya kısa sürede mi- terfi ettiği bu noktada önem arz eder.⁴⁹

Tablo 3: Sultan Abdülmecid Dönemi Rumeli Kazaskerleri (1839-1861)⁵⁰

Rumeli Kazaskerleri (1839-1861)	Göreve Geliş Tarihleri
Arabzade Arif Efendizade Mehmed Sadullah Efendi	13 Temmuz 1839
Meşrebefendizade Abdurrahman Efendi	28 Eylül 1840
Seretıbbı-i Sultani Hayrullah Efendi hafidi Abdülhak Efendi	14 Ocak 1842
Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi	30 Mayıs 1843
Arabzade Mehmed Hamdullah Molla Efendi	14 Ekim 1844

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s. 234-235, 239; Şentop, a.g.e., s. 93-94.

⁴⁸ A.MKT, 114/90. (7 R 1264).

⁴⁹ Anadolu kazaskerliğinden Rumeli kazaskerliğine terfi edenler: Yesarizade Mustafa İzzet Efendi, Kicevizade Abdülhalim Efendi, Fındıkzade Seyyid İbrahim Halil Efendi, Meşrebzade Mehmed Arif Efendi, Ömer Ağazade Mir Mehmed Tevfik Efendi, Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi, Dürrizade Seyyid Mehmed Şerif Efendi, Arabzade Mehmed Zeki Efendi, Yasincizade Seyyid Mehmed İlmi Efendi.

⁵⁰ İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b; Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b; ŞŞ, nr. 16 (4), v. 3b. Rumeli kazaskerlerinin görevden ayrılma tarihleri bir sonraki kazaskerin göreve başlama tarihinden birkaç gün önce gerçekleşmiş olabilir.

Yesarizade Mustafa İzzet Efendi	29 Ocak 1846
Kicecizade Abdülhalim Efendi	17 Mayıs 1847
Meşrebzade Abdurrahman Efendi	1 Ağustos 1848
Seretıbbıba-i Sultani Abdülhak Efendi	21 Temmuz 1849
Arabzade Mehmed Hamdullah Efendi	11 Temmuz 1850
Fındıkzade Seyyid İbrahim Halil Efendi	30 Haziran 1851
Meşrebzade Mehmed Arif Efendi	19 Haziran 1852
Kıbrısızade Mir Seyyid Hasan Tahsin Efendi	8 Haziran 1853
Ömer Ağazade Mir Mehmed Tevfik Efendi	28 Mayıs 1854
Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi	18 Mayıs 1855
Salih Efendizade hafidi Mehmed Rüşdü Efendi	8 Mart 1856
İmam-ı evvel-i Hazreti Şehriyari esbak Mustafa İzzet Efendi	25 Şubat 1857
Dürrizade Seyyid Mehmed Şerif Efendi	15 Şubat 1858
Seyyid Hasan Tahsin Efendi	4 Şubat 1859
Arabzade Mehmed Zeki Efendi	24 Ocak 1860
Yasincizade Seyyid Mehmed İlmi Efendi	13 Ocak 1861-2 Ocak 1862

Sultan Abdülmecid döneminde Anadolu ve Rumeli kazaskerleri de diğer ilmiye mensupları gibi paye ve mansıbını almak için mabeyne ya da şeyhülislama görev talep dilekçeleri vermiştir. Hem mabeyne havale edilip buradan şeyhülislamlığa gönderilen hem de doğrudan şeyhülislamlığa verilen kazaskerlik veya paye talep dilekçeleri şeyhülislam tarafından incelenir, ders vekili ya da başka bir yetkiliden dilekçe sahipleri hakkında malumat istenirdi. Şeyhülislam, dilekçedeki kişinin vasıflarını, kıdem durumunu ve kendi görüşünü belirterek tevcih tezkiresini mabeyne takdim edilmek üzere sadarete gönderir, padişah da genellikle şeyhülislamın fikrine uygun tayin yapılmasını emrederdi.

Sultan Abdülmecid dönemindeki teamül, mansıb veya payeye talip olanlardan şartları uyanları atamaktır. Ayrıca şeyhülislam sırası geleni arz edebilir, atamalarda kıdemli olan tercih edilebilirdi. Bazen kişinin görevi başarıyla yürüteceği düşünülürse silsileye uyulmay usule uygun bir şekilde atama yapılmayabilirdi. Bazen de aynı aileden iki kişinin Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri gibi yakın memuriyetlere atanması sakıncalı görülse de göreve uygunluğu sebebiyle tercih edilebilirdi.⁵¹

⁵¹ Yurdakul, a.g.e., s. 96-99.

Görev Sürelerinin Uzatılması

Sultan Abdülmecid döneminde göreve başlayan Rumeli kazaskerlerini ana kaynak olarak kullandığımız Tarik Defterlerine göre iki gurup halinde tasnif etmek mümkündür. Bu defterlere göre H. 1255-1263 (1839-1847) tarihleri arasındaki Rumeli kazaskerlerinin farklı aylarda göreve başladıkları görülmektedir.⁵² Bir senenin sonunda aynı aylarda göreve başlamaları gerekirken bu yıllarda görev yapan yedi Rumeli kazaskerine istisnasız olarak birbirinden farklı ek süreler verilmesi göreve başlama aylarını farklılaştırmıştır. Kazaskerlerin görevlerinin uzatılması onların belirli aylarda göreve gelmelerini engellemiştir.

Süresinin uzatıldığını söylediğimiz yedi kazaskerin bir yıllık kazaskerlik müddetine verilen ek süreler üç aydan beş aya kadar değişmektedir. Bunlardan Arabzade Arif Efendizade Mehmed Sadullah Efendi⁵³ ve Kicecizade Abdülhalim Efendi üç ay uzatma olarak toplam on beş ay kazaskerlik yapmıştır.⁵⁴ Abdülhalim Efendi mutad olan bir senelik kazaskerlik süresinin bitmesine çok az bir zaman kala bu sürenin uzatılmasını isteyen bir arzuhal yazmıştır. Dilekçesinde elli iki seneyi geçen bir süre sonra senelerce beklediği kazaskerliğe ulaştığını söylemiş, göreve başladığı günlerin ramazana denk gelmesi ve görev süresinin çoğunu hastalıkla geçirmesi dolayısıyla -görevi uzatılan diğer kazaskerleri de hatırlatarak- süresinin uzatılmasını istemiştir.

Senelerdir beklediği kazaskerlik görevine nail olan Abdülhalim Efendi'nin arzuhali kabul edilmiş ve görev süresi üç ay uzatılmıştır. Ancak Abdülhalim Efendi'ye verilen uzatmanın getireceği sakıncalar unutulmamıştır. Müddet-i örfiye bir sene olmasına rağmen bir müddetten beri gelen dilekçelere dayanılarak üçer beşer ay görev sürelerinin uzatılması geriden gelenlerin taleplerini geciktirmiştir. Neticede ilmiyenin kadim usulünün ihlaline sebep veren bu zararlı uygulamanın tamamen kaldırılması ve hiç kimseye uzatma verilmemesi hususuna dair Meşihat'in kararlarına uyulması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte mazur olan Abdülhalim Efendi'nin ziyadesiyle üzüleceği göz önünde bulundurularak o yıl ona son kez daha önce de söylendiği gibi üç ay uzatma verilmiştir.⁵⁵ Hakikaten Sultan Abdülmecid döneminde görev yapmış kazaskerlerin müddetlerine

⁵² İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b.

⁵³ *Takvim-i Vekâyi*, 12 Safer 1256, sy. 197, s. 3.

⁵⁴ *Takvim-i Vekâyi*, 5 Cumadelula 1264, sy. 373, s. 2. 18 Cumadelula 1258'de Güzelhisar, Tire, Tokat gibi yerlerin arpalık olarak verilmesiyle Rumeli payeli Kicecizade Abdülhalim Efendi 18774.5 kuruş gelire mazul olmuştur. Bk. İÜ. NEK, nr. TY. 855, s. 70b-71a.

⁵⁵ A.MKT, 114/90. (7 R 1264); İ.DH, 167/8839. (1 R 1264).

bakıldığında Abdülhalim Efendi'den önceki Rumeli kazaskerlerinin görev sürelerinin uzatıldığı, Abdülhalim Efendi'den sonraki Rumeli kazaskerlerinin görev müddetlerinin uzatılmadığı görülmektedir. Bir senesi dolan kazaskerlerin yerine bir başkası atanmıştır.

Şekil 3: Rumeli Kazaskeri Kiçicizade Abdülhalim Efendi'nin Görev Süresinin Üç Ay Uzatılmasına Dair (1 R 1264) (İ.DH, 167/8839)

Görev süresi uzatılanlardan Meşrebefendizade Abdurrahman Efendi dört ay uzatma olarak toplam on altı ay kazaskerlik yapmıştır.⁵⁶ Bu uzatma uygulaması Abdurrahman Efendi'nin isteği üzerine gerçekleşmiştir. O, muayyen müddetinin yaklaşması üzerine kendisinden önce kazaskerlik yapanlarda olduğu gibi kazaskerlik müddetine birkaç ay uzatma verilmesini istemiştir.⁵⁷ Kazaskerlerden Arabzade Mehmed Hamdullah Molla Efendi ve Yesarizade Mustafa İzzet Efendi de dört ay uzatma/ek süre olarak toplam on altı ay kazaskerlik görevinde bulunmuştur.⁵⁸ Hekimbaşı Hayrullah Efendi

⁵⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 28 Cumadulula 1257, sy. 228, s. 4.

⁵⁷ A.MKT, 236/761. (29 Z 1265).

⁵⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 7 Şevval 1261, sy. 292, s. 4; 22 Zilhicce 1262, sy. 312, s. 2.

hafidi Abdülhak Efendi ve 19. yüzyıl vakanüvislerinden meşhur Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi ise beş ay uzatma olarak toplam on yedi ay görev yapmıştır.⁵⁹

Anadolu kazaskerlerinin görev süreleri en fazla dört ay uzatılırken Rumeli kazaskerlerinin görev süreleri en fazla beş ay uzatılmıştır. Bunun için Anadolu kazaskerlerinin görevde kaldıkları en uzun süre on altı ayı bulurken, Rumeli kazaskerlerinin görevde kaldıkları en uzun süre on yedi ayı bulmuştur.

Bir yıl olan ve “müddet-i muayyene” olarak kayıtlara geçen görev sürelerinin uzatılması padişah hatt-ı hümayunu/iradesiyle gerçekleşmiştir. Dönemin resmî gazetesi *Takvim-i Vekâyi*'de birçok konuda olduğu gibi Rumeli kazaskerlerinin görev sürelerinin uzatılmasına dair de haberler bulunmaktadır. Bu haberler arasında gazetenin nazırlığını da yapmış Vakânüvis Mehmed Esad Efendi'nin kazaskerlik görevinin uzatılmasına dair haber de mevcuttur. Onun kazaskerlik görevinin uzatılması hakkındaki haber diğerlerine göre daha dikkat çekicidir. Esad Efendi'nin görevi hem padişahın emriyle hem de şeyhülislamdan sadır olan menşurun verilmesiyle uzatılmıştır. Bu görev uzatma haberinde, onun tayin haberinde bile kullanılmayan iltifat/övgü dolu sözler sarfedilmiştir:

“Şeref-efzâ-yı sudûr olan emr-i hümayun-ı inayet-makrun-ı hazreti hilafet-penahî mücebince şeref-yab-ı mesned-i vâlâ-yı nikâbet-i eşraf ve şakir-i ihsan-ı padişah-ı kemalât-ittisaf efahim-i sudûr-ı izâmdan hâlâ Rumeli Kazaskeri vekâyinüvis semâhatlü Mehmed Esad Efendi hazretlerinin işbu şehir-i Rebiulahir gayetinde reside-i hüsn-i hitam olacak müddet-i muayyenelerine avâtıf-ı seniyye-i şahane ve avarıf-ı behiyye-i padişahaneden beş mah medd u zam ve ber-muceb-i işaret-i aliyye-i Şeyhülislam-ı kadrden sadır olan menşur-ı âlisi itasıyla müşarün ileyh hazretleri rehin-i lütf ü kerem buyurulmuştur”.⁶⁰

Görev uzatmaları ve ölüm gibi beklenmeyen durumlar olmadığında göreve başlama ayları da doğal olarak değişmemiştir. Nitekim H. 1264-1271 (1848-1855) yıllarındaki Rumeli kazaskerleri her yıl 1 Ramazan'da göreve başlamıştır.⁶¹ Göreve başlama tarihlerinin ayın başında gerçekleşmesi, kazaskerliğe ve İstanbul kadılığına tayin edileceklerin birkaç ay önceden

⁵⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 3 Zilkade 1258, sy. 248, s. 2; 3 R 1260, sy. 269, s. 2; Ziya Yılmaz, “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizade (1789-1848)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 341.

⁶⁰ *Takvim-i Vekâyi*, 3 Rebiulahir 1260, sy. 269, s. 2.

⁶¹ ŞS, nr. 16 (4), v. 3b.

bildirilmesi teamüldür. Vazifenin kendisine verileceği bildirilen kişi tayin gününü bekler ve çıkartılan iradeyle göreve başlardı. Meselâ Arabzade Hamdullah Efendi zamanı geldiğinde göreve başlaması şartıyla beş ay önceden (16 Şaban 1266) Rumeli Kazaskerliğine atanmıştır. Ancak ölüm gibi beklenmeyen durumlar bekleme süresini bazen öne çekebilirdi. H. 1271’de (1855) göreve başlayan Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi henüz on aylık kazasker iken vefat edince daha önce bu makama getirileceği ilan edilen Meclis-i Âli-i Tanzimat üyesi Salih Efendizade hafidi Mehmed Rüşdü Efendi 1 Recep 1272’de (8 Mart 1856) göreve başlamış ve bundan sonra kazaskerliğe başlama tarihleri 1 Recep’te gerçekleşmiştir.⁶² H. 1255-1263 (1839-1847) arasındaki Rumeli kazaskerlerinin bahsedildiği gibi görev süreleri uzatılırken H. 1264-1277 (1848-1862) arasındaki Rumeli kazaskerlerinin uzatılmamış, senesi dolanların yerine bir başkası atanmıştır. Görev süreleri uzatılan kazaskerler ile vefatı dolayısıyla görevde sadece on ay kalabilen Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi hariç Rumeli kazaskerlerinin görev süreleri mutad olduğu üzere bir yıl olmuştur.

H. 1256-1264 (1840-1848) tarih aralığında kimlerin ne sebeple göreve geldiklerine bakıldığında Arabzade Sadullah Efendi’nin muayyen müddetlerinin dolmasıyla yerine Rumeli payeli Meşrebefendizade Abdurrahman Efendi’nin aşikar olan “haysiyet-i zatiye”lerinden dolayı padişah iradesiyle,⁶³ Abdurrahman Efendi’nin muayyen müddeti bitince Hekimbaşı Abdülhak Efendi’nin padişahın işareti ve icab eden menşur-ı âlinin verilmesi ile Rumeli kazaskeri olduğu görülür.⁶⁴ Abdülhak Efendi’den sonra Rumeli payeli Nakibüleşraf ve Vekayinüvis Seyyid Mehmed Esad Efendi padişahın işaretiyle Rumeli kazaskeri olunca Tahsin Bey ve Talip Efendi tarafından onun bu makama getirilişine tarihler düşürülmüştür:

“Es‘ad-ı nihrîre oldu câh-ı Sadr-ı Rumeli.” 1259.

Tahsin Bey.

“Sadr-ı Rum etdin akîbi Ma‘bud.” 1259.

Talip Efendi.⁶⁵

⁶² İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b; ŞS, nr. 16 (4), v. 3b; Yurdakul, a.g.e., s. 99-100.

⁶³ *Takvim-i Vekâyi*, 27 Şaban 1256, sy. 210, s. 4.

⁶⁴ *Takvim-i Vekâyi*, 26 Muharrem 1258, sy. 239, s. 2.

⁶⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 15 Cumadelula 1259, sy. 254, s. 2; Sahhâflar Şeyhi-Zade Seyyid Mehmed Es‘ad Efendi, *Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. XLV.

Esad Efendi'nin uzatılan görev süresi sona erince vefat eden esbak Şeyhülislam Arabzade Arif Efendi'nin soyundan, kudema-yı fuzala-yı sudur-ı izamdan Mehmed Hamdullah Efendi'ye Meşihat'in işareti üzerine sadır olan menşur-ı âli ile ikinci kez,⁶⁶ Rumeli payeli sabık Anadolu kazaskeri Yesarizade Hattat Mustafa İzzet Efendi'ye,⁶⁷ yine Rumeli payeli sabık Anadolu kazaskeri Kişecizade hafidi Abdülhalim Efendi'ye⁶⁸ ve Rumeli kazaskeri Meşrebefendizade Abdurrahman Efendi'ye padişahın işaretiyle Rumeli kazaskerliği verilmiştir.⁶⁹ Görüldüğü gibi bu yıllar arasındaki yedi kazaskerden biri Rumeli payeli, biri hekimbaşı, biri Rumeli payeli olup aynı zamanda nakibüleşraf ve vekayinüvis idi. Bir diğeri sudur-ı izamdandır/kazaskerlerdendir, ikisi Rumeli payeli Anadolu kazaskeridir, biri de Rumeli eski kazaskeridir. Bu durum 16. yüzyıl uygulamalarından çok farklı değildir. 16. asrın ortalarından sonra bazı istisnalar hariç Rumeli Kazaskerliğine de Anadolu kazaskerlerinden veya Anadolu payeli veya mazullerinden biri getirilmiştir.⁷⁰

Özellikle mansıb talep dilekçeleri yazarak kazaskerliğe tayin edilmek isteyenlerden daha önce bahsedilmişti. Bunlardan Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi mabeyne Rumeli kazaskerliğini talep eden bir arzuhal vermiş, bunun üzerine görüşü istenen Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi en kıdemli kişi olarak Gelenbevîzade'nin isteğinin uygun olduğuna kanaat getirmiş ve bu konuda 27 Cumadelula 1271 (9 Şubat 1855) tarihli bir irade çıkmıştır. Bazen de payeyi veya mansıbı hastalık gibi zaruri nedenlerle istemeyenler olmuştur. Mesela Rumeli kazaskerliğine atanması gereken Atullah Efendizade Seyyid Mehmed Şerif Efendi hastalığını ileri sürerek görevden affını istemiştir. Şeyhülislam bu talep üzerine Rumeli payelilerinden Dürriyade Seyyid Mehmed Şerif Efendi ile Tahsin Beyefendi'nin ismini padişaha arzemiş, padişah adaylardan kıdemlisine kazaskerlik tevcihini emretmiştir. Bunun üzerine kıdemi göz önüne alınarak Dürriyade Seyyid Mehmed Şerif Molla Efendi'nin Rumeli Kazaskerliğine atanması 2 Rebiulahir 1274'te (20 Kasım 1857) onaylanmıştır.⁷¹ Dürriyade Seyyid

⁶⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 23 Ramazan 1260, sy. 276, s. 2.

⁶⁷ *Takvim-i Vekâyi*, 18 Safer 1262, sy. 297, s. 5.

⁶⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 12 Cumadelahir 1263, sy. 336, s. 2.

⁶⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 16 Ramazan 1264, sy. 387, s. 4. *Takvim-i Vekâyi*'deki Rumeli kazaskerlerinin tayin haberlerinden sadece Esad Efendi'yle ilgili olan haber onun göreve başlamasından bir hafta önce çıkmıştır. Diğerlerinin haberleri ise kazaskerlerin göreve başlamalarından sonraki haftalarda yayımlanmıştır.

⁷⁰ Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s. 239.

⁷¹ Yurdakul, *a.g.e.*, 97-98.

Mehmed Şerif Efendi yaklaşık üç ay sonra (1 Recep 1274/15 Şubat 1858) Rumeli Kazaskerliğine başlamıştır.⁷²

Sultan Abdülmecid dönemi Rumeli kazaskerlerinin görevlerini tamamlamaları ya vefat ya da görev sürelerinin dolması ile olmuştur.

Yeniden Aynı Göreve Atanma

Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren aynı kazaskerin müteaddid defalar kazaskerliğe tayin edilebilme uygulaması bilinen bir husustur. Uzunçarşılı da Rumeli kazaskerlerinin mükerreren aynı makama tayin olunabildiğini dört, beş defa Rumeli kazaskeri olanların görüldüğünü söylemektedir. Hatta Rumeli kazaskerlerinin bu tür mükerreren tayinlerine ulema arasında "tekerrür" denildiğini de belirtmektedir.⁷³

Sultan Abdülmecid döneminde bu uygulamanın Anadolu kazaskerlerinden ziyade Rumeli kazaskerlerinde görüldüğü söylenebilir. Anadolu kazaskerleri arasında aynı göreve ikinci kez bile atanan yok iken⁷⁴ Rumeli kazaskerlerinden bu makama üçüncü kez atananlar olmuştur.⁷⁵ Tablodan da takip edilebileceği gibi dört kazasker ikinci kez, bir kazasker de üçüncü kez bu makama getirilmiştir. Bu beş kazaskerden üçünün birinci ve ikinci, birinin ikinci, birinin de ikinci ve üçüncü Rumeli Kazaskerliği Sultan Abdülmecid dönemine rastlamaktadır.

Tablo 4: Rumeli Kazaskerliğine Birden Fazla Atananlar (1839-1861)⁷⁶

Rumeli Kazaskerleri	Göreve Geliş Tarihleri	Göreve Geliş Sayısı
Arabzade Arif Efendizade Mehmed Sadullah Efendi	13 Temmuz 1839	2.
Meşrebzade Abdurrahman Efendi	28 Eylül 1840	1.

⁷² ŞS, nr. 16 (4), v. 3b.

⁷³ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 159; Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, s. 239.

⁷⁴ Mesela bk. İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 6a-6b.

⁷⁵ Hamdullah Efendi için bk. İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b.

⁷⁶ İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b; Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b; ŞS, nr. 16 (4), v. 3b.

	1 Ağustos 1848	2.
Seretıbbı-i Sultani Hayrullah Efendi hafidi Abdülhak Efendi	14 Ocak 1842	1.
	21 Temmuz 1849	2.
Arabzade Mehmed Hamdullah Molla Efendi	14 Ekim 1844	2.
	11 Temmuz 1850	3.
Kıbrısızade Mir Seyyid Hasan Tahsin Efendi	8 Haziran 1853	1.
	4 Şubat 1859	2.

Sultan Abdülmecid döneminde aynı kişinin en fazla üçüncü kez Rumeli Kazaskerliğine tayin edildiğini görsek de sonraki dönemlerde bu görevin tekrarlanma sayısı - Uzunçarşılı'nın da söylediği gibi - dörde veya beşe çıkmış olabilir. Rumeli Kazaskerliği görevine defaatle gelenlerden ikisinin meşhur ulema ailesi Arabzadelerden, birinin dönemin şeyhülislamlarından Mehmed Arif Efendi'nin de ailesi Meşrebzadelerden, diğerinin de ünlü Seretıbbı ahfadından olması dikkat edilmesi gereken önemli hususlardandır. Tüm bu kazaskerlerin yanında babası ve ailesi ilmiyeye bağlantılı olmayan Hasan Tahsin Efendi'nin de ikinci kez kazasker yapıldığını göz ardı etmemek gerekir.

Sonuç

Sonuç itibariyle daha önce de söylendiği üzere yirmi bir yıllık Sultan Abdülmecid döneminde yirmi bir tayinle on yedi kişi kazaskerlik görevine getirilmiştir. Bu da Osmanlının klasik döneminden itibaren bir kurum olarak mevcut olan kazaskerliğin 19. yüzyılda dahi düzenli bir şekilde devam ettiğini gösterir. İlk başta iki yıl, bazen de daha uzun süren, sonraki yıllarda bir yıla düşürülen kazaskerlik müddeti Tanzimat döneminde de aynı süreyle/bir yılla devam etmiş, gerekli görüldüğünde birkaç ay ek süre verilerek uzatılmıştır.

Klasik dönemde ilmiye kökenli ailelerin ve bürokrat ailelerin çocukları üst düzey ilmiye mesleklerine nasıl daha rahat yükselebilmişlerse Tanzimat döneminde de bu tür ailelerin ahfadının Rumeli Kazaskerliği gibi üst düzey

ilmiye mesleğine daha kolay erişebildikleri görülmektedir. Meşrebzadelerden, Arabzadelerden, Seretıbba ailesinden ilmiye mensuplarının kazaskerliğe kadar yükselebilmesi ve hatta bu göreve birkaç kez gelmesi bunu destekleyen mühim verilerdendir. Daha önce de söylendiği gibi kazaskerlerin büyük çoğunluğunun ailesi/babası ilmiye kökenlidir. Bununla beraber babası ilmiye mesleğinden olmayan - metin içerisinde kısa biyografilerini de verdiğimiz - kazaskerler de mevcuttur. Babası ağa olarak anılan kazaskerler bu kişilerdendir. Kazaskerlerin ağa olarak bilinen babaları önemli idari görevleri de icra etmişlerdir. İlmiye kökenli olmayan kazaskerlerin babaları ve yakınlarının da sıradan işler yapmadıkları çeşitli idari işlerde buldukları aşıkardır.

1839-1861 tarihleri arasında kazaskerlik kurumunu ve bu görevi icra eden kazaskerlerin durumunu genel hatlarıyla incelediğimiz bu çalışma sonunda kazaskerlik kurumunun ve kazaskerlerin klasik dönem kazaskerlik kurumundan ve kazaskerlerinden bariz farklarla ayrıldığını ve devam ettiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)*, 224/93.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)*, 236/761.

BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, 64/3866.

BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, 76/4541.

BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, 103/6182.

BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 167/8839.

Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, (12 Safer 1256), sy. 197, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, (27 Şaban 1256), sy. 210, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (28 Cumadelula 1257), sy. 228, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (20 Recep 1257), sy. 231, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (26 Muharrem 1258), sy. 239, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (3 Zilkade 1258), sy. 248, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (15 Cumadelula 1259), sy. 254, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (3 R 1260), sy. 269, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (23 Ramazan 1260), sy. 276, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (7 Şevval 1261), sy. 292, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (18 Safer 1262), sy. 297, s. 5.

Takvim-i Vekâyi, (22 Zilhicce 1262), sy. 312, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (7 Muharrem 1263), sy. 314, s. 3-4.

Takvim-i Vekâyi, 10 Rebiulahir 1263, sy. 327, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (12 Cumadelahir 1263), sy. 336, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (5 Cumadelula 1264), sy. 373, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (16 Ramazan 1264), sy. 387, s. 4.

Tarik Defterleri

Ali Emiri, nr. 57, v. 7a.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜ. NEK), nr. TY. 855, v. 3a-3b, v. 6a-6b, 70b-71a.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜ. NEK), nr. 2560, v. 2b, 3a.

Şeriyye Sicilleri (ŞS), nr. 16 (4), v. 3b.

Şeriyye Sicilleri (ŞS), nr. 17, s. 8.

Taksim Atatürk Kitaplığı (TAK), Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b, 3a.

Diğer Kaynaklar

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, I, Karabet Matbaası, İstanbul 1315.

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, II, Karabet Matbaası, İstanbul 1318.

ALAN Ercan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

ALTUNTAŞ Zeynep, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

ALTUNTAŞ Zeynep, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi", *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. 1, (8-10 Ekim 2015, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Trabzon Büyükşehir Belediyesi), Değişim Yayınları, İstanbul 2016, ss. 97-111.

AYDIN M. Âkif, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.

BALTACI Cahit, "Arpalık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III (İstanbul 1991), ss. 392-393.

BEYAZIT Yasemin, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII Yüzyıllar)", *Belleten*, LXXIII/267, (2009), ss. 423-441.

CEVDET PAŞA, *Tezâkir*, 40, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara 1991.

ÇELİK Murat, *Osmanlı İlimiye Sınıfının Kıyafet Normu ve Giysileri*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2021.

DEMİRHAN ERDEMİR Ayşegül, "Abdülhak Molla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I (İstanbul 1988), ss. 210-211.

DERMAN Uğur, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, (Ankara 2020), ss. 307-309.

- DERMAN Uğur, “Mustafa İzzet, Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, (Ankara 2020), ss. 304-307.
- GÖLCÜK Şerafettin - YURDAGÜR Metin, “Gelenbevi”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, (İstanbul 1996), ss. 552-555.
- GÜLDÖŞÜREN, Arzu, “Üç Asır İstanbullu Bir Ulema Ailesi: Arabzadeler”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23/45 (2018/2), ss. 27-79.
- EVSEN Esra, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- İNAL İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, Dergâh Yayınları, 3. bs., İstanbul 1988.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve bunun İlmiye Teşkilâtı Bakımından Önemi”, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, VIII/1-4, (1984), ss. 205-218.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Dürrizâdeler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X (İstanbul 1994), ss. 38-39.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)”, *Belleten*, LXI/232, (1997), ss. 597-699.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV (Ankara 2002), ss. 140-143.
- KILIÇ Cihan, “Osmanlı Devlet Teşkilâtında Yargının İdari Denetimi: Kadıasker Teftiş Örneği”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2, (Aralık 2019), ss. 333-365.
- KORKMAZ Betül, *H.1245/1246 (M.1829-1830-1831) Tarihli 64 Numaralı Anadolu Kazaskerliği Ruznamçe Defterine Göre Osmanlı İlmiye Bürokrasisi*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2020.
- KURU Levent, *Osmanlı İlmiye Tevcihâtı (1693-1725)*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2020.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, I-IV, Matbaa-i Amire, 1308, 1311.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, I-III, V, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- MERT Talip, “Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”, *M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı*, 2020 İstanbul, ss. 399-416.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.
- SAHHÂFLAR ŞEYHİ-ZADE SEYYİD MEHMED ES’AD EFENDİ, *Vak’a-nüvis Es’ad Efendi Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000.
- SİYER Ahmet, *Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kurumsal Dönüşüm Sürecinde Kadıasker-Şeyhülislam İlişkileri (1600-1800)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2020.

**Altuntaş, Z. (2023). Tanzimat Döneminde Rumeli Kazaskerleri (1839-1861).
ABAD, 6(11), 171-201.**

- ŞENTOP Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Kadim Yayınları, 2. bs., Ankara 2021.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara 1984.
- YILMAZER Ziya, “Esad Efendi, Sahafıar Şeyhizade (1789-1848)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, (İstanbul 1995), ss. 341-345.
- YURDAKUL İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Ek 1: Rumeli Kazaskerlerinin Göreve Geliş Tarihleri, Göreve Geliş Sayıları, Görev Sürelerinin Uzatılması ve Görevden Ölüm Sebebiyle Ayrılmaları (1839-1861)⁷⁷

Rumeli Kazaskerleri	Göreve Geliş Tarihleri	Göreve Geliş Sayısı	Görev Süresinin Uzatılması (Ay) ve Görevden Ölüm Sebebiyle Ayrılmaları
Arabzade Arif Efendizade Mehmed Sadullah Efendi	1 Cemaziyelevvel 1255 (13 Temmuz 1839)	2.	3
Meşrebefendizade Abdurrahman Efendi	1 Şaban 1256 (28 Eylül 1840)	1.	4
Seretibba-i Sultani Hayrullah Efendi hafidi Abdülhak Efendi	1 Zilhicce 1257 (14 Ocak 1842)	1.	5
Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi	1 Cemaziyelevvel 1259 (30 Mayıs 1843)	-	5
Arabzade Mehmed Hamdullah Molla Efendi	1 Şevval 1260 (14 Ekim 1844)	2.	4
Yesarizade Mustafa İzzet Efendi	1 Safer 1262 (29 Ocak 1846)	-	4
Kıccızade Abdülhalim Efendi	1 Cemaziyelahir 1263 (17 Mayıs 1847)	-	3
Meşrebzade Abdurrahman Efendi ⁷⁸	1 Ramazan 1264 (1 Ağustos 1848)	2.	-
Seretibba-i Sultani Abdülhak Efendi	1 Ramazan 1265 (21 Temmuz 1849)	2.	-
Arabzade Mehmed Hamdullah Efendi	1 Ramazan 1266 (11 Temmuz 1850)	3.	-
Fındıkzade Seyyid İbrahim Halil Efendi	1 Ramazan 1267 (30 Haziran 1851)	-	-
Meşrebzade Mehmed Arif Efendi	1 Ramazan 1268 (19 Haziran 1852)	-	-
Kıbrısızade Mir Seyyid Hasan Tahsin Efendi	1 Ramazan 1269 (8 Haziran 1853)	1.	-
Ömer Ağazade Mir Mehmed Tevfik Efendi	1 Ramazan 1270 (28 Mayıs 1854)	-	-
Gelenbevîzade Mehmed Said Efendi	1 Ramazan 1271 (18 Mayıs 1855)	-	Vefat 27 Cemaziyelahir 1272
Salih Efendizade hafidi Mehmed	1 Recep 1272	-	-

⁷⁷ İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 3a-3b; İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b; Muallim Cevdet, nr. 80, v. 2b; ŞS, nr. 16 (4), v. 3b.

⁷⁸ 1 Zilkade 1265'te vefat etmiştir. Bk. İÜ. NEK, nr. 2560, v. 2b.

**Altuntaş, Z. (2023). Tanzimat Döneminde Rumeli Kazaskerleri (1839-1861).
ABAD, 6(11), 171-201.**

Rüşdü Efendi	(8 Mart 1856)		
İmam-ı evvel-i Hazreti Şehriyari esbak Mustafa İzzet Efendi	1 Recep 1273 (25 Şubat 1857)	-	-
Dürrizade Seyyid Mehmed Şerif Efendi	1 Recep 1274 (15 Şubat 1858)	-	-
Seyyid Hasan Tahsin Efendi	1 Recep 1275 (4 Şubat 1859)	2.	-
Arabzade Mehmed Zeki Efendi	1 Recep 1276 (24 Ocak 1860)	-	-
Yasincizade Seyyid Mehmed İlmî Efendi	1 Recep 1277 (13 Ocak 1861)-1 Recep 1278 (2 Ocak 1862) ⁷⁹	-	-

Ek 2: Rumeli Kazaskerlerinin Aileleri, Babaları, Baba Meslekleri ve Memleketleri

Rumeli Kazaskerleri	Aile İsimleri	Baba İsimleri	Baba Meslekleri	Memleketleri
Mehmed Sadullah Efendi	Arabzade Arif Efendizade	Arif Efendi	Şeyhülislam	-
Abdurrahman Efendi	Meşrebzade	Meşrebzade Ali Efendi'nin damadı Ali Efendi	Sudurdan	-
Abdülhak Efendi	Seretıbba-i Sultani Hayrullah Efendi hafidi ve Seretıbba Behcet Efendi'nin kardeşi	Mehmed Emin Şükûhî	Hacegandan	-
Mehmed Esad Efendi	Sahhafılar Şeyhizade	Ahmed Efendi	Mevaliden	-
Mehmed Hamdullah Molla Efendi	Arabzade	Arif Efendi	Şeyhülislam	-
Mustafa İzzet Efendi	Yesarizade	Esad Mehmed Efendi	Hattat	-
Abdülhalim Efendi	Kicecizade	Abdüllatif Efendi	Kapan Naibi	-
İbrahim Halil Efendi	Fındıkzade	İshak Ahmed	Selanik kadısı	-
Mehmed Arif Efendi	Meşrebzade	Şatırzade Emin Efendi	Müderriş	-
Hasan Tahsin Efendi	Kıbrısızade	Hacı Mehmed Ağa	Kıbrıs eski muhassılı/Ağa /Surre Emîni	Kıbrıs
Mehmed Tevfik		Yusuf Paşa'nın	Esmâ	Girit

⁷⁹ Sultan Abdülmecid döneminin son Rumeli kazaskeri Yasincizade Seyyid Mehmed İlmî Efendi'den tam bir yıl sonra (1 Recep 1278/2 Ocak 1862) Zeynelabidin Efendizade Seyyid Mehmed Cemaeddin Efendi Rumeli kazaskeri olmuştur. Bk. Ali Emiri, nr. 57, v. 7a.

**Altuntaş, Z. (2023). Tanzimat Döneminde Rumeli Kazaskerleri (1839-1861).
ABAD, 6(11), 171-201.**

Efendi	Ömer Ağazade	kardeşi Ömer Ağa	Sultan'ın kethüdası/Ağa	
Mehmed Said Efendi	Gelenbevîzade	İsmail Efendi	Hoca	-
Mehmed Rüşdü Efendi	Salih Efendizade hafidi	Esad Efendi	Şeyhülislam	-
Mustafa İzzet Efendi (Esbak İmam-ı evvel-i Hazreti şehriyari)	Bostanzade	Mustafa Ağa	Ağa	Tosya
Mehmed Şerif Efendi	Dürrizade	Abdullah Efendi	Şeyhülislam	-
Mehmed Zeki Efendi	Arabzade	Mehmed Sadullah Efendi	Reisüülema/ Kazasker	-
Mehmed İlmî Efendi	Yasincizade	Abdülvehhab Efendi	Şeyhülislam	-

TÜRK VE ARNAVUTLUK MEDENİ HUKUKU'NDA EVLİ KADININ SOYADI¹

Gökçe CANARSLAN*

Öz: Evli kadının soyadına ilişkin hükümler Türk Medeni Kanunu'nun aile hukukuna ilişkin ikinci kitabında, evliliğin genel hükümleri başlıklı üçüncü bölümünde düzenlenmektedir. Öte yandan Arnavutluk'ta aile hukukuna dair düzenlemeler, Medeni Kanun içinde değil Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nda yer almaktadır. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.51'de (*Kodi i familjes dhe legjislacioni për birësimet i Republikës së Shqipërisë*) yer alan eşlerin soyadı başlıklı hükümde, evlilik birliği kurulduğunda eşlerin birinin soyadının aile soyadı olarak seçilebileceği veya eşlerin evlilik öncesindeki soyadlarını muhafaza etme haklarının bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca soyadının, evlilik kütüğüne de kaydedileceği belirtilmektedir. Başka deyişle evlilik birliği kurulduğunda eşlerin ya soyadlarını değiştirmemek veya diğer eşin soyadını almak şeklinde iki ihtimal arasından seçim yapmaları beklenmektedir. Ancak aralarında anlaşsalar dahi eşlerin, diğer eşin soyadından başka bir soyadı alması mümkün görülmemektedir. Türk Medeni Kanunu md.187'de kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı ancak evlendirme memuruna ya da evlenme sonrasında nüfus idaresine yazılı olarak başvuru yaptığı takdirde kocasının soyadının önünde kendi soyadını da kullanabileceği belirtilmiştir. Hükmün devamında kadının evlilikten önce iki soyadı kullanması halinde bu haktan sadece tek soyadı için yararlanabileceği belirtilmektedir. Buna göre kanunda kadının, ya eşinin soyadını alması veya evlilik birliğinin kurulmasından önceki soyadını ancak eşinin soyadıyla birlikte taşıması ihtimalleri yer almaktadır. Ancak Türk Medeni Kanunu'nda bulunmasa dahi usulüne göre yürürlüğe koyulan uluslararası anlaşmalar, evli kadının yalnızca evlilik öncesi soyadını taşımasına imkan tanımaktadır. Öte yandan

¹ Bu makale 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ'da gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (INCSOS) programı dahilinde sunulan tebliğin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, gcanarlan@nku.edu.tr, tel: 02822506220, ORCID: 0000-0002-7334-1872.

Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nda evlilik birliğinin kurulmasıyla her iki eşin de soyadının değişmesi ihtimalinden bahsedilebilir. Böylece erkek eşin de kadının soyadını alması suretiyle, aile soyadı olarak kadının soyadının kütüğe tescil edilmesi mümkündür. Oysa Türk Medeni Kanunu'nda -mahkeme kararı ile yapılacak değişikliğin dışında- eşlerin anlaşmalarıyla, erkeğin soyadının hiçbir şekilde değişmesi söz konusu edilemeyecektir. Başka deyişle evlilik birliğinin kurulmasıyla soyadındaki değişiklik, ancak kadının üzerinde sonuç doğuracaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Evlilik, Eş, Soyadı, Övad.

THE SURNAME OF MARRIED WOMAN IN TURKISH AND ALBANIAN CIVIL LAW

Abstract: The provisions regarding the surname of a married woman are provided in the third chapter of the Turkish Civil Code, entitled general provisions of marriage, in the second book of the Code on family law. On the other hand, the rules on family law in Albania are included in the Family Law of the Republic of Albania, not in the Civil Code. The provision entitled surname of the spouses in Article 51 of the Family Law of the Republic of Albania provides that when a marriage union is established, the surname of one of the spouses can be chosen as the family surname or that the spouses have the right to keep their surname before marriage. It is also stated that the surname will be recorded in the marriage register. In other words, when the marriage union is established, the spouses are expected to choose between two options, either not to change their surname or to take the surname of the other spouse. However, even if they come to an agreement, it is not possible for the spouses to take a surname other than the surname of the other spouse. Article 187 of the Turkish Civil Code regarding the surname of a married woman reads as follows: "Woman, takes surname of her husband by getting married; however, she may use her previous surname before the surname of her husband by applying to marriage officer or civil registry office later on in written form. The woman who used two surnames formerly, may benefit from this right for one surname only." Accordingly, there are possibilities for the woman to either take her husband's surname or to carry the surname before the establishment of the marriage union only together with the surname of her husband. Nevertheless, even if it is not provided in the Turkish Civil Code, international agreements duly put into effect allow a married woman to bear only the surname before marriage. On the other hand, the likelihood of changing the surnames of both spouses can be argued with the establishment of the marriage union in the Family Law of the Republic of Albania. Thus, it is possible to register the woman's surname as a family surname in the registry, by the husband's taking the woman's surname. However, in

the Turkish Civil Code –except for the modification to be ordered by a court decision– it will not be possible to change the surname of the man in any way with the agreement of the spouses. In other words, the change in the surname with the establishment of the marriage union will only have consequences for the woman.

Key Words: Family, Marriage, Spouse, Surname, Name.

Giriş

Balkan coğrafyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasında daima önemli ilişkiler bulunmuştur. Gerek Balkan toprakları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi konumları gerek tarihsel birliktelik gerekse de göç, savaşlar ve manevi bazı unsurlar bu yakın ilişkilerin sebeplerini kolayca açıklamaktadır. Balkan toprakları içinde yer alan ülkelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür, dil, gelenek gibi günlük yaşama dair alışverişlerinin yanında hukuk sistemlerinin de birbirlerinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu çalışmada iki ülkenin hukuk sistemleri, Medeni Hukukun konularından biri olan evli kadının soyadı yönünden karşılaştırılmış ve Balkanlarda yer alan ülkelere Arnavutluk Cumhuriyeti Medeni Hukuku ile Türk Medeni Hukuku arasındaki benzerlikler ve farklar ortaya koyulmuştur.

Türk Hukuku'nda 2525 sayılı, 21.06.1934 tarihli Soyadı Kanunu'nda her Türk'ün özadından başka bir de soyadı taşımaya mecbur olduğu belirtilmekte ve kullanımda önce özadın ardından soyadın geleceği ifade edilmektedir (Soyadı Kanunu md.1,2). Evlilik birliğinin kurulmasıyla birlikte kişilerin soyadının değişip değişmemesi, önemli ve tartışmalı konulardan birini oluşturmaktadır. Çünkü kişinin soyadı, bir taraftan evlenme kararının alınmasıyla kurulan ailedeki eş sıfatını ve ortak çocukları etkileyecekken diğer taraftan da bireysel anlamda kişinin o zamana kadar taşımış olduğu soyadı, kendisinin kültürel, sosyal hayatındaki tanınırlığının ve dolayısıyla kişisel kimliğinin bir parçası olarak yaşantısını bir anlamda değiştirmesi sonucunu doğuracaktır. Evlilikle birlikte soyadı değişikliğine her ülke, seçilen hukuk politikasına göre farklı çözümler üretmektedir.

Bu çalışmada öncelikle soyadına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı iki ülkenin Aile Hukuku Sistemleri karşılaştırılacak, ardından soyadının kazanılmasına ilişkin bazı tespitlerde bulunularak son bölümde, şekilsel ve içerik olarak evli kadının soyadına yönelik incelemeler yapılacak ancak evlilik birliğinin sona ermesi halinde soyadının kaybedilmesi kapsam dışı bırakılacaktır.

Kişinin adı geniş anlamda, kişinin özadı ile soyadını içermektedir. Ancak çalışmanın konusunu kadının, evlilik birliğinin kurulmasının ardından değişen soyadı oluşturmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman kişinin özadından da bahsedilmesi zorunlu olduğundan buna ilişkin hükümlere de kısaca değinilmiştir.

1. Aile Hukukunun Türk ve Arnavutluk Hukuk Sistemi'nde Düzenlenişi

1.1. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu Hakkında Genel Bilgi

Evli kadının soyadına ilişkin hükümler, 9062 sayılı ve 08.05.2003 tarihli Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu içinde yer almaktadır. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, 6599 sayılı ve 29.06.1982 tarihli eski Aile Kanunu ilga edilmiştir.

Önceleri Arnavutluk'ta geleneksel aile yapısı ile bu yapının benimsediği değerler, gelenekler ve toplumsal roller, erkeklerin hem aile içinde kadın ve çocuklar üzerinde hem de toplumun önemli kurumlarında gücü elinde tutmaları ve kadınların bu güce ulaşmaktan yoksun kılındıkları ataerkillik çerçevesinde anlaşılmakta iken son yıllarda Arnavutluk, feodal tarımsal bir toplumdaki modern endüstriyel tarımsal bir topluma dönüşmeye başlamıştır². Bu durum kadının toplum içindeki yerini ve dolayısıyla evlilik birliğindeki rolünü de değiştirmektedir. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nun kabulü de bu toplumsal değişimin bir görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nun üç bölümünden ikincisi eşlere ayrılmıştır. Bu bölümün evliliğe ilişkin ikinci kısmında, evlenme halinde eşlerin soyadının akıbeti, eşlerin hak ve yükümlülükleri başlığı altında düzenlenmiştir.

Genel kurallara ilişkin altı maddelik açıklamalar 9062 sayılı ve 08.05.2003 tarihli Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nun ilk bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde aile hukukuna genel bir giriş yapılarak evliliğin yasal bir birliktelik olmakla beraber ailenin eşlerin ahlaki ve yasal eşitliği, karşılıklı sevgi, saygı ve anlayış duygusu üzerine kurulduğu ve devletin özel koruması altında olduğu belirtilmekte, çocuğa ilişkin kararlar alınırken çocuğun üstün yararının dikkate alınması gerekliliği ile evlilik içinde ve dışında doğan çocukların aynı haklara sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bunun ardından evliliğe ilişkin genel hükümler kapsamında, evlenme yaşının onsekiz olduğuna ilişkin hükümle başlayan ikinci bölümde, evlenme engelleri, evlenme töreni ve şekil şartları ile evlenmenin geçersizliğine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır.

Ardından gelen kısımda “eşlerin evlilik birliğinde hakları ve yükümlülükleri” başlığında, eşlerin sadakat, yardım ve iş birliği içinde

² Berth Danermark, Soydan Haluk, Pashko Gramos, Vejsiu Ylli, “Women, Marriage And Family Traditionalism vs Moderity In Albania Source”, International Journal of Sociology of the Family, c. 19, sy. 2, 1989, s. 20.

birbirlerini maddi ve manevi destekleyerek, eşit haklara sahip olduklarına dikkat çekilmektedir. Bundan sonra eşlerin ve çocukların soyadları, çocuklara karşı yükümlülükler, yerleşim yeri, aile konutu, temsil yetkisi ve malvarlığına ilişkin hükümler gelmekte, evlilik birliğinin sona erme şekilleri ve sonuçları ise yine bu bölümde düzenlenmektedir. Ayrıca farklı cinsten iki kişinin evlenmeksizin yasal birliktelik kurmaları ve noterde bunu tescil ettirme imkanları da bu bölümde yer almaktadır.

Son bölüm ise çocuklara ayrılmıştır. Çocuğun soybağının kurulmasıyla başlayan bölüm, çocuğun nafaka talebi, evlat edinme, vesayet, anne-babanın sorumlulukları gibi çocuğun korunmasına ilişkin hükümlerden oluşmaktadır.

1.2. Türk Medeni Kanunu Hakkında Genel Bilgi

4721 sayılı 22.11.2001 tarihinde kabul edilerek, 01.01.2002 tarihinde yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu md.187'de evliliğin genel hükümleri başlıklı üçüncü bölümde düzenlenen kadının soyadı, kanunun "aile hukuku" başlıklı ikinci kitabında yer almaktadır.

Türk Medeni Kanunu dört kitaptan oluşmakta ve bunlar sırasıyla kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku ve eşya hukukuna ilişkin düzenlemeler içermektedir. Kanunun ilk yedi maddesi başlangıç hükümleri olup, ardından gelen kişiler hukukunda öncelikle gerçek sonrasında tüzel kişiler yer almaktadır. Aile hukuku kitabı evlilik hukuku, hısımlık ve vesayet kısımlarına ayrılmıştır. Kadının soyadı, 4248 sayılı, 14.05.1997 tarihli kanunla değiştirilen 743 sayılı eski Medeni Kanun md.153'de yer alan değişikliğin aynen korunmasıyla elde edilmiştir.

2. Soyadın Kazanılmasının Türk ve Arnavutluk Hukuk Sistemi'nde Düzenlenişi

2.1. Genel Olarak

Ad, kişinin özadı ve soyadını kapsamaktadır, bununla birlikte doktrinde kişinin taşımak zorunda olmadığı ancak eğer varsa müstear ad veya lakabının da adın korunmasına ilişkin hükümlerden yararlanacağı ileri sürülmektedir³. Özadı kişiyi mensup olduğu ailenin içindeki diğer aynı soyadını taşıyan üyelerden ayırmaya yardımcı iken kişinin soyadı nesiller

³ Andreas Büchler, ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Orell Füssli Verlag AG, Zürich 2016, s. 144; Regina Aebi-Müller, Handkommentar zum Schweizer Privatrecht, Schulthess Juristische Medien AG, Zürich 2016, s. 149; Caroline Kirschschläger, Kommentar zu den Schweizerischen Haftpflichtbestimmungen, Dike Verlag AG, Zürich 2016, s. 1162; Rona Serozan, Medeni Hukuk, Kişiler Hukuku, Vedat Kitabevi, İstanbul 2018, s. 483; Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, Saibe Oktay-Özdemir, Kişiler Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 2022, s. 127; Mustafa Dural, Tufan Öğüz, Mustafa Alper Gümüş, Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 2022, 171.

boyu aynı ailenin üyeleri tarafından kuşaktan kuşağa geçen ve aileye bağlılığı ifade eden adıdır.

Kişinin adı bir yandan onu sosyal ve mesleki hayatında benzerlerinden ayırırken diğer yandan da kişinin belirliliği ve güvenilirliği göstermektedir. Bu sebeple ad, kişilik hakları arasında olup taşınması gerekli bir yükümlülüktür.

Kişinin adı aynı zamanda, özünde kişisel kimliğin tanınmasıyla bağlantılıdır ve genellikle bir aileye ya da bir topluluğa ait olması anlamına da gelmektedir. Adı, kişiyi özgün kılmak ve benzerlerinden ayırmak için bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka deyişle adı, kişinin kimliğinin bir parçasıdır⁴.

Bir kişinin adı, ulusal mevzuatta ve uluslararası belgelerde korunması gereken kimliğinin ve özel yaşamının temel bir parçasıdır. Kişinin adına ilişkin düzenlemeler hem özel hukukun hem de insan hakları açısından bakıldığında kamu hukukunun konusunu oluşturmaktadır. Bazı yazarlar konunun devlet yetkilileri tarafından adın kullanmasının engellenmesi halinde ortaya çıkabilecek çeşitli insan hakları ihlallerinden bahsetmektedirler. Bu görüşe göre adın kullanımı aynı zamanda etnik köken, ırk, dil ve dine dayalı ayrımcılık, aile ve özel hayata hukuka aykırı müdahale ve azınlıkların kendi aralarında dillerini kullanma haklarının ihlali çerçevesinde değerlendirilebilecektir⁵.

Anne babanın çocuklarına verdikleri özadı, özellikle Arnavutluk Cumhuriyeti gibi balkan ülkelerinde çocuklar için bir kimlik oluşturmaya katkıda bulunmaktadır⁶. Böylece -kural olarak- anne babanın seçtiği özadı ile bir anlamda çocuğun sosyal konumu da yaratılmaktadır⁷.

2.2. Soyadının Kazanılmasının Türk Hukuk Sistemi'nde Düzenlenişi

Türk Hukuku'nda 2525 sayılı, 21.06.1934 tarihli Soyadı Kanunu md.1'de herkesin zorunlu bir tek soyadı olması gerektiği düzenlenmiştir. Öte yandan

⁴ Büchler, a.g.e., s. 144.

⁵ Fernand Varennes, Elżbieta, Kuzborska, Human Rights and a Person's Name: Legal Trends and Challenges, Human Rights Quarterly, Johns Hopkins University Press 2015, s. 977.

⁶ Valdet Hysenaj, "Sociosemiotics as an impetus for naming", Technium Social Sciences Journal, c. 2020, sy. 8, 2020, s. 662.

⁷ Arnavutluk İstatistik Enstitüsü tarafından 2016 yılında yapılan bir çalışmaya göre, yeni doğan bebeklere en çok verilen 20 özaddan hiçbirinin Arnavutça kökene sahip olmadığı tespit edilmiş ve bu durum bazı uzmanlar tarafından Arnavutça isimlerin modasına geçmesi sebebiyle ulusal kimliğin erozyona uğrayacağından endişe duyulmasına neden olması şeklinde yorumlanmıştır. <https://balkaninsight.com/2016/07/28/experts-concerned-about-foreign-name-hype-in-albania-07-27-2016/> (Erişim: 14.07.2022)

5490 sayılı, 25.04.2006 tarihli Nüfus Hizmetleri Kanunu md.15'e göre koyulacak özadının sayısı üç adı geçmemelidir.

Kişi doğumla birlikte kazandığı özadı veya soyadını kişiliği ortadan kalkıncaya kadar taşımakla yükümlüdür ve kural olarak serbestçe değiştirilemeyecektir. Adın değişmezliği ilkesi olarak adlandırılan bu kural bir yandan kamu yararı ile diğer yandan ad sahibinin çıkarları arasında denge oluşturmaktadır. Ancak bu ilkenin mutlak olarak uygulanması mümkün değildir. Bu sebeple bazen her nasılsa mevzuata aykırı olmasına rağmen yazılan komik, iğrenç adların mahkeme kararıyla değiştirilmesine olanak sağlanarak kişinin talebi üzerine, bazen de kişinin kişisel durumunda ortaya çıkan bazı değişikliklerle kendiliğinden adın değişmesine imkan tanınmaktadır.

Kişilerin bazı hukuki işlemlere girişmelerinin veya kişisel durumlarında meydana gelen farklılık sonucunda adlarının değişmesi, soybağı ve evlenmeye ilişkin hükümler çerçevesinde ortaya koyulabilir. İlk olarak, Türk Hukuku'na göre öncelikle kişinin soyadının değişmesi, özellikle küçük çocukların evlilik içinde doğmayarak annenin soyadını almasının ardından anne ile babanın sonradan evlenmeleri (başka bir erkekle soybağı olmadığı sürece) veya çocuğun baba tarafından tanınması ya da babalık davasının açılarak soybağı mahkeme tarafından belirlenip babalığa hükmedilmesi durumlarında mümkündür. Bu hallerde doğumda annenin soyadını alan çocuğun soyadı, kendiliğinden değişerek babanın soyadını kazanmaktadır. Bunun aksine, evlilik birliğinde doğmasına rağmen biyolojik babanın annenin kocası olmaması sebebiyle soybağı kurulmuş çocuğun, daha sonra sicilde baba olarak kaydedilen kişi tarafından soybağı reddedilerek soyadının değişmesi de mümkündür. Aynı şekilde evlat edinme halinde de Türk Medeni Kanunu md.314/III'e göre evlatlık küçük ise evlatlık edinenin soyadını alacağı, ayrıca çocuğun özadının da değiştirilebileceği, ergin ise ister o güne kadar taşıdığı soyadını taşımaya devam edebileceği isterse evlat edinenin soyadını alabileceği yönünde kendisine seçim hakkı tanınmıştır.

İkinci olarak evlilik de kişinin çoğu zaman soyadının değişmesine yol açmaktadır. Türk Hukuku'nda evlilik, erkek veya kadının özadını olmasa da kadının soyadını değiştirmektedir. Oysa Arnavutluk Hukuku'nda evlenen kadın da erkek de soyadını değiştirmeksizin muhafaza etme hakkına sahiptir.

2.3. Soyadının Kazanılmasının Arnavutluk Hukuk Sistemi'nde Düzenlenişi

Balkan coğrafyasında soyadı, kişinin sadece hali hazırdaki özelliğini değil aynı zamanda nesiller boyu aile ilişkilerini, dini inançlarını, bir bölgedeki nüfusun evrimini, sahip olunan sıfatların nesilden nesile aktarılmasını ve

ailedeki göçleri gösteren önemli bir olgudur⁸. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu çocukların gelişimini sağlamaktan, gerekli eğitim ve kültürü vermekten, çocukların çıkarlarını korumaktan, onlarla birlikte yaşamaktan, eğitimlerinden anne babanın sorumlu olacağı gerçeğini kabul etmektedir⁹. Çocuğun yetiştirilmesi ve gelişmesi için anne babanın ortak sorumluluğu, ebeveynlik hakkının kullanılması yoluyla gerçekleştirilir¹⁰. Çocuğa ad koyulması da bu haklardan biri olmakla birlikte çocuğun soyadına ilişkin özel düzenlemeler bulunmaktadır. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nda evlilik birliği içinde doğan çocuğun anne babasının soyadının ortak olması halinde o soyadına, farklı olması halinde üzerinde anlaştıkları, anlaşma bulunmadığı takdirde babanın soyadının alacağı belirtilmekte (Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.52), çocuğun evlilik dışı doğduğu takdirde soybağının, çocuğun tanınması veya hakim kararı ile kurulabileceği ifade edilmektedir (Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.170). Ayrıca evlat edinme halinde de evlatlık, tek kişi evlat edindiği takdirde onun soyadını, her iki eş tarafından evlat edinildiği takdirde ortak soyadı varsa onu, ortak soyadı olmadığı takdirde anlaştıkları soyadını, anlaşma sağlanamazsa da babanın soyadını alacaktır. Öte yandan evlatlığın özadının da değiştirilmesi mümkündür (Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.260). Bütün bunlar kişilerin adlarının, dava açılmasına gerek kalmaksızın hukuki işlemin yapılmasıyla değişmesi sonucunu doğurmaktadır.

Öte yandan Arnavutluk Hukuku'nda evlilik her zaman kadının veya erkeğin soyadlarının değişmesi sonucunu doğurmayacaktır ve eşlerin evlilikten önceki soyadları ile yaşamlarına devam etmeleri imkanı kabul edilmiştir. Bununla birlikte eşlerin, diğer eşin soyadını aile soyadı olarak seçerek kendi soyadlarını değiştirmeleri de mümkündür.

3. Türk ve Arnavutluk Hukuk Sistemi'nde Evli Kadının Soyadının Değişmesi

Karşılaştırılan iki hukuk sistemi arasındaki farklar, şekilsel ve içerik olarak ikiye ayrılmaktadır. Şekilsel farklar, Türk Hukuku'nda evlenmeyle değişen soyadının Türk Medeni Kanunu'nu içinde yer almasına karşılık, Arnavutluk'ta aile hukukuna ilişkin ayrı bir kanun bulunması sebebiyle

⁸ Naser Kamberi, Rizani Hyzer, "Surnames in the role of genes in the Albanian population", European Journal of Economics, Law and Social Sciences, c. 5, sy. 1, 2021, s. 58.

⁹ Ledina Mandia, "Family Law Relations between Children and Parents according to Albanian Legislation The Meaning and Importance of Parental Responsibility", International Survey of Family Law, c. 2009, 2009, s. 27.

¹⁰ İrisi Topalli, The Albania Family Code - A Step Forward In The Development Of Family Relations, European Journal of Research in Social Sciences, c. 3, sy. 5, 2015, s. 65.

eşlerin soyadının Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu kapsamında düzenlenmesidir. İçeriğe ilişkin farklar ise ilgili hükümlerde, bir yandan kadın ve erkek eş bakımından Türk Hukuku'nda ayırım yapılmasına karşılık konunun, Arnavutluk Hukuku'nda eşler arasında eşitlik ilkesine uygun olarak düzenlenmesi diğer yandan da Arnavutluk Hukuku'nda soyadının eşlerin anlaşarak değiştirilmesine imkan verilmesine rağmen Türk Hukuku'nda böyle bir anlaşmaya olanak sağlanmamasında görülmektedir.

3.1. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nda Evli Kadının Soyadı

7850 sayılı, 29.07.1994 tarihli Arnavutluk Cumhuriyeti Medeni Kanunu md.5'de tüm gerçek kişilerin kendilerine hukuka uygun şekilde özd ve soyadı verilmesi hakkına sahip olduğunu, bunların kullanım hakkından yoksun bırakıldığında veya başkaları tarafından haksız yere kullanılması durumlarında zarar gören kişilerin mahkemeye başvurarak adın kullanımının önlenmesini, kullanımın durdurulmasını veya gördüğü zararın tazmin edilmesini talep etmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hükmün devamında bu talepleri sadece ad sahibi değil, aynı adı taşımamasına rağmen haksız kullanım sebebiyle korunmaya değer menfaati ihlal edilen kişilerin de ileri sürebileceği ortaya koyulmuştur. Böylece Arnavutluk Cumhuriyeti Medeni Kanunu'nda gerçek kişilerin özadı ve soyadı taşımaları gerekliliği belirtilmiş ancak evlendiklerinde eşlerin soyadına ilişkin düzenlemeler, Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'na bırakılmıştır.

Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.51'e göre kişiler evlendiklerinde, içlerinden birinin soyadını, aile soyadı olarak seçmeleri veya evlilik öncesi kendi soyadlarını muhafaza etme hakkına sahiptirler. Başka deyişle eşler, aile soyadı olarak aralarından birinin soyadını seçebilirler. Belirlenen soyadının evlilik kütüğüne kaydedilmesi gerekmektedir. Ancak uygulamaya bakıldığında özellikle geleneklerin etkisiyle evli kadının, genellikle erkeğin soyadını kabul ettiği görülmektedir.

Arnavutluk Aile Hukuku'nda evlilik birliği kurulurken eşlerin, önceki soyadlarını korumak ya da evlilik öncesi soyadlarından vazgeçerek diğer eşin soyadını almak isteyip istemediklerine ilişkin karar vermeleri beklenmektedir¹¹. Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.51'de eşlerin evlilik süresince taşıyacakları aile soyadını aralarında anlaşarak belirleyebilecekleri ifade edilmiştir. Ancak eşlerin soyadı seçme özgürlükleri

¹¹ Mimoza Abdulla Aliu, "Divorce as a Way of Marriage Dissolution According to the Positive Right in Kosovo with a Comparative Overview on Albanian, French and German Legislation", *Juridica*, c. 15, sy. 2, 2019, s. 28.

de sınırsız deęildir¹². Eşlerin, ya aralarından birinin soyadını aile soyadı olarak seçmeleri veya her birinin evlenmeden önceki soyadlarını muhafaza etmek hususunda anlaşma yapmaları mümkündür. Başka deyişle aralarında anlaşsalar dahi içlerinden birinin daha önceden sahip olmadığı herhangi bir kelimenin sınırsızca soyadı olarak seçilmesi mümkün değildir

Bununla birlikte Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nda altının çizilmesi gereken bir diğer nokta ise "eşler" ifadesinin kullanılmasıdır. Böylece Türk Medeni Kanunu ve diğer pek çok ülke kanununun aksine evlilikle sadece kadının değil erkeğin de soyadının değişmesi imkanı bulunmaktadır. Eşlerin, kadının soyadının ailenin ortak soyadı olarak seçilmesine yönelik anlaşmaları halinde, erkeğin soyadının değişmesi için dava açmaya gerek kalmaksızın kendiliğinden bu hukuki sonuç meydana gelecektir. Bu durum Arnavutluk Aile Hukuku'nun kadın erkek eşitliğinin sağlanması yönünden pek çok ülkeden ileride bir düzenlemeye sahip olduğu şekilde yorumlanmaktadır.

3.2. Türk Medeni Kanunu'nda Evli Kadının Soyadı

Evlilik, Türk Hukuku'nda erkeğin soyadını hiçbir şekilde değiştirmemektedir. Ancak kadın eşin soyadının değişmesine ilişkin düzenleme, evliliğin genel hükümleri arasında Türk Medeni Kanunu md.187'de yer almaktadır. Bu hüküm, evlenen kadının evlilik birliğinde kişiliğinin korunmasına yönelik, emredici niteliktedir¹³.

Türk Medeni Kanunu md.187'de kadının evlenmekle birlikte kocasının soyadını alacağı ancak evlendirme memuruna ya da sonrasında nüfus idaresine yazılı başvuru yaparak kocasının soyadının önünde kendi soyadını da kullanabileceği, daha önceden iki soyadı kullanıyorsa bu haktan sadece tek soyadı için yararlanabileceği ifade edilmiştir. Başka deyişle kadın evlendiğinde, soyadını kaybederek kendiliğinden eşinin soyadını almaktadır. Ancak dilerse evlilik memuruna veya nüfus idaresine başvurarak evlenmeden önceki soyadını da kocasının soyadıyla birlikte ve onun önünde taşıma imkanı bulunmaktadır. Kadına bu şekilde çift soyadı taşıma hakkı, 743 sayılı eski Medeni Kanun'un 4248 sayılı, 14.05.1997 tarihli kanunla değiştirilerek aile adında birlik ilkesi yumuşatılarak korunmuş ve böylece

¹² Sulejman Ahmedi, Zgjidhja E Martesës (Shkurorëzimi), Vështrim Krahasues, Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, Dorëzuar Universitetit Europian të Tiranës Shkollës Doktorale, 2016, s. 161.

¹³ Dural, Ögüz, Gümüş, a.g.e., s. 171.

önceki düzenlemede kadının doğrudan erkeğin soyadını alması şeklindeki hüküm değiştirilerek kadına seçim hakkı tanınmıştır¹⁴.

Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nun aksine Türk Medeni Kanunu'nda erkeğin soyadı, aile soyadı olarak belirlenmiş ve kadına ya yalnızca erkeğin soyadını ya da evlenmeden önceki soyadını ancak erkeğin soyadıyla birlikte taşıma hakkı tanınmıştır. Bir görüşe göre Türk Medeni Kanunu md.187 emredici nitelikte olup, eşlerin bağımsız soyadı seçmeleri veya erkeğin kadının soyadını alması ya da kadının yalnızca evlenmeden önceki soyadını taşıması hakkında eşlerin anlaşması kesin hükümsüzdür¹⁵. Bu görüşe göre kanunda kadına tanınan eşinin soyadını almaya veya eşinin soyadının önünde kendi soyadını kullanmaya ilişkin seçim hakkının kapsamı da yorum veya kıyas yoluyla genişletilemeyecektir¹⁶. Kanaatimizce bu görüş, Anayasa md.90'ın usulüne göre yürürlüğe koyulduğu takdirde uluslararası anlaşmaların kanun hükmünde sayıldıklarına ilişkin hükmü sebebiyle kabul edilemez. Zira Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi md.23/IV, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme md.16/Ig ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi md.8 gibi uluslararası düzenlemelerde görüşümüzü destekleyecek nitelikte hükümler içermektedir. Bunun yanında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi¹⁷ ve Anayasa Mahkemesi¹⁸ kararları ışığında kadının evlendikten sonra da evlilik öncesi soyadını taşımasına engel bir durum görülmemektedir.

Bununla birlikte Türk Medeni Kanunu'nda eskiden yer alan aile reisinin erkek eş olduğuna ilişkin hükmün kaldırılmasıyla eşler arasındaki eşitliğin sağlanmasına yönelik atılmış ileri adımın, soyadı hakkında da yapılacak değişikliklerle devamı getirilmelidir. Böylece uluslararası düzenlemeler gereği dolaylı olarak ulaşılmak zorunda kalmaksızın kanunen eşlerin anlaşmalarıyla kadının, evlenmeden önceki soyadını taşımasına imkan sağlanmalıdır. Buna ilaveten Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'na benzer şekilde Türk

¹⁴ Serap Helvacı, Gediz Kocabaş, Fransız, Alman, İsviçre ve Türk Hukuklarında Kadının Soyadı, Mehmet Akif Aydın'a Armağan, İnkilap Kitabevi. İstanbul 2015, s. 634.

¹⁵ Serap Helvacı, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ve Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Evli Kadının Soyadı". MHB c.35, sy.1, 2015, s. 160.

¹⁶ Helvacı, Kocabaş, a.g.e., s. 638.

¹⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başvuru no: 29865/96, T. 16.11.2004, Ünal Tekeli/Türkiye; Başvuru no: 7971/07, T. 28.5.2013, Başvuru no: 38249/09, T. 10.12.2013, Tanbay Tüten/Türkiye; Leventoğlu Abdulkadiroğlu/ Türkiye; Başvuru no: 2013 26268/08, 3.10.2013, Tuncer Güneş/Türkiye.

¹⁸ Anayasa Mahkemesi Başvuru no: 2013/4439, T. 06.03.2014; Anayasa Mahkemesi Başvuru no: 2013/2187, T. 19.12.2013; Anayasa Mahkemesi Başvuru no: 2014/5836, T. 16.04.2015.

Medeni Kanunu'nda da erkeğin, aralarında anlaşma sağlanması halinde kadının soyadını almasına yönelik bir düzenleme yapılması ve eşlere soyadlarını seçme hakkı tanınması, toplum için böylesine önemli olan aile kurumunun eşlerin bireyselliklerini kaybetmeksizin dahil olmalarını kolaylaştıracaktır.

Sonuç

Arnavutluk Cumhuriyeti Medeni Kanunu md.5'de her gerçek kişinin özadı ve soyadı taşıma hakkı olduğu belirtirken, Türk Hukuku'nda Soyadı Kanunu md.1'de de her Türk'ün özadından başka bir de soyadı taşımaya zorunlu olduğu ifade edilmiştir.

Kişinin -geniş kapsamda özadı ve soyadını içine alacak şekilde- adının, bazen mahkeme kararıyla değiştirilebileceği gibi bazen de bu sonucu doğurabilecek hukuki işlemlere girişmesi ile kendiliğinden değişmesi mümkündür. Özellikle evlilik birliğinin kurulması, kişinin özadının olmasa da soyadının değişmesi sonucunu doğurabilir.

Türk Medeni Kanunu'na göre evlenmeyle sadece kadının soyadı değişecek iken Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu md.51'de her iki eşin de bu konuda eşitliği ve tarafların anlaşması halinde erkek eşin de soyadının değişmesinin mümkün olduğu bir düzenleme dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Arnavutluk Cumhuriyeti Aile Kanunu'nda evlenmeyle eşlere, ya evlilik öncesi soyadlarını muhafaza etmeleri veya içlerinden birinin soyadını aile soyadı olarak belirlemelerine yönelik bir seçim hakkı tanınmıştır. Başka deyişle Arnavutluk Aile Hukuku'nda soyadı söz konusu olduğunda eşlerin, kanununun belirlediği sınırlar dahilinde geniş bir özgürlüğe sahip oldukları tespitinde bulunulabilir. Buna karşılık Türk Medeni Kanunu md.187'de kadının evlenmekle ya sadece kocasının soyadını alacağı veya yapacağı başvuruya kocasının soyadıyla birlikte önceki soyadını da kullanabileceği belirtilmekte iken usulüne göre yürürlüğe koyulan uluslararası anlaşmaların kanun hükmünde olması sebebiyle, bu düzenlemelerdeki hükümlere göre evli kadının evlilik öncesi soyadını taşımasına imkan tanındığı ileri sürülebilir.

Kaynakça

AEBİ-MÜLLER Regina. Handkommentar zum Schweizer Privatrecht, Schulthess Juristische Medien AG, Zürich 2016.

AHMEDİ Sulejman, Zgjidhja E Martesës (Shkurorëzimi), Vështrim Krahasues, Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, Dorëzuar Universitetit Europian të Tiranës Shkollës Doktorale, 2016.

ALIU Mimoza Abdulla, "Divorce as a Way of Marriage Dissolution According to the Positive Right in Kosovo with a Comparative Overview on Albanian, French and German Legislation", Juridica, c. 15, sy. 2, 2019, ss. 20-33

- BÜCHLER Andreas, ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch, Orell Füssli Verlag AG, Zürich 2016.
- DANERMARK Berth, HALUK Soydan, GRAMOS Pashko, YLLI Vejsiu, "Women, Marriage And Family Traditionalism vs Moderity In Albania Source", International Journal of Sociology of the Family, c. 19, sy. 2, 1989, ss. 19-41.
- DURAL Mustafa, ÖĞÜZ Tufan, GÜMÜŞ Mustafa Alper, Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku, Filiz Kitabevi. İstanbul 2022.
- HELVACI Serap, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ve Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Evli Kadının Soyadı". MHB c. 35, sy. 1, 2015, ss. 157-169.
- HELVACI Serap, KOCABAŞ Gediz, Fransız, Alman, İsviçre ve Türk Hukuklarında Kadının Soyadı, Mehmet Akif Aydın'a Armağan, İnkilap Kitabevi. İstanbul 2015.
- HYSENAJ Valdet, "Sociosemiotics as an impetus for naming", Technium Social Sciences Journal, c. 2020, sy. 8, 2020, ss. 657-663.
- KAMBERİ Naser, RİZANİ Hyzer, "Surnames in the role of genes in the Albanian population", European Journal of Economics, Law and Social Sciences, c. 5, sy. 1, 2021, ss. 58-70.
- KIRCHSCHLÄGER, Caroline, Kommentar zu den Schweizerischen Haftpflichtbestimmungen, Dike Verlag AG, Zürich 2016.
- MANDIA, Ledina, "Family Law Relations between Children and Parents according to Albanian Legislation The Meaning and Importance of Parental Responsibility", International Survey of Family Law, c. 2009, 2009, ss. 25-38.
- OĞUZMAN Kemal, SELİÇİ Özer, OKTAY-ÖZDEMİR Saibe, Kişiler Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 2022.
- SEROZAN Rona, Medeni Hukuk, Kişiler Hukuku, Vedat Kitabevi, İstanbul 2018.
- TOPALLİ İrisi, The Albania Family Code - A Step Forward In The Development Of Family Relations, European Journal of Research in Social Sciences, c. 3, sy. 5, 2015, ss. 65-69.
- VARENNE Fernand, KUZBORSKA Elzbieta, Human Rights and a Person's Name: Legal Trends and Challenges, Human Rights Quarterly, Johns Hopkins University Press 2015.

19. YÜZYIL TEKİRDAĞ SİLÜETİNİ SÜSLEYEN SAAT KULESİ VE TARİHİ SERÜVENİ¹

Veli SIRIM*

Öz: 19. yüzyıl sonlarına ait Tekirdağ fotoğraflarına, kartpostallarına ve çizimlerine bakıldığında, şehir silüetini şekillendiren en önemli eserlerden birisinin Saat Kulesi olduğu görülecektir. Kanuni dönemine ait en önemli tarihi eser olan Rüstem Paşa Camii'nin hemen yanında yer alan Saat Kulesi, tarihî kaynaklara ve hatırat türü eserlere göre 1800'lü yılların hemen başında, dönemin Tekfurdagi Âyânı (yöneticisi) Çelebi Süleyman Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1912 yılında meydana gelen Mürefte Depremi'nde büyük hasar gören Saat Kulesi, kısa zamanda yıkılmıştır. Bu makalede, 19. yüzyıl boyunca Tekirdağ silüetinin en önde gelen unsurları arasında yer alan Saat Kulesi hakkında bilgi verilecektir. Bu bilgiler başta yerli ve yabancı gezginlerin seyahat notları olmak üzere, Osmanlı dönemine ait tarihi kaynaklarda yer alan bilgiler ve görseller titizlikle incelenerek aktarılacaktır. Aynı zamanda, resimlerdeki görünümünden hareketle, aslına uygun olarak yeniden inşa edilmesi halinde şehrin tarihi kimliğine ve mirasına önemli katkı yapılacağı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekirdağ, Saat Kulesi, Çelebi Süleyman Ağa.

CLOCK TOWER DECORATING THE 19TH CENTURY TEKİRDAĞ SILHOUETTE AND ITS HISTORICAL BACKGROUND

Abstract: Looking at the photographs, postcards and drawings of Tekirdağ from the late 19th century, it will be seen that one of the most important historical artifacts shaping the city silhouette is the Clock Tower. The Clock Tower, located right next to the Rüstem Pasha Mosque, which is the most important historical monument belonging to the Kanuni period, was built by Chaleby Suleyman Agha, the Âyân (administrator) of Tekfurdagi, at the beginning of the

¹ Bu makale 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ'da gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (INCSOS) programı dahilinde sunulan tebliğin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, vsirim@nku.edu.tr, ORCID:0000-0002-8130-6153.

1800s, according to historical sources and memoirs. The Clock Tower, which was badly damaged in the Mürefte Earthquake in 1912 and collapsed in a short time. In this article, information will be given about the Clock Tower, which was among the most prominent elements of the Tekirdağ silhouette during the 19th century. The information and some images in the historical sources of the Ottoman period, especially the travel notes of domestic and foreign travelers, will be meticulously examined and conveyed. However, it will be emphasized that if it is rebuilt based on its appearance in the pictures, it will make an important contribution to the historical identity and heritage of the city.

Key Words: Tekirdağ, Clock Tower, Chaleby Suleyman Agha.

Giriş

Bir asırdan fazla bir süre boyunca Osmanlı döneminde Rodoscuk ve Tekfurdağı isimleriyle anılan Tekirdağ şehrinin en belirgin tarihi ve mimari eserlerinden birisi olan, 1912 yılında meydana gelen Mürefte Depremi ile yıkılan Saat Kulesi, bu çalışmanın ana konusu olacaktır. Hakkında çok sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz Saat Kulesi'nin tarihçesi, özellikleri ve tahmini yeri hakkında bilgi verilecek, tarihe bir vefa borcu olarak ilk inşa edildiği yere, aslına uygun şekilde yapılacak bir saat kulesiyle Tekirdağ tarihine ve şehir turizmine yapılacak katkı üzerinde durulacaktır. Tekirdağ Saat Kulesi'ne dair ilk yapılan akademik çalışma olma özelliğine sahip bu makalenin birincil amacı, bu tarihî mirasa başta tarihçiler olmak üzere ilim camiasının dikkatlerini çekip, daha detaylı çalışmaların ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktır. İkincil amaç ise, başta resmî kurum yetkilileri olmak üzere, yerel yöneticilerin ve hatta Tekirdağ tarihine katkı yapmak isteyen müteşebbislerin böyle bir eserin yeniden hayat bulmasına katkı yapmalarına teşvik edebilmektir.

1. Tarihî Fotograf, Kartpostal ve Çizimlerde Saat Kulesi

Sultan II. Abdülhamid zamanında, tıpkı tüm Osmanlı coğrafyasında yer alan şehirlerde olduğu gibi, o zamanki ismiyle Tekfurdağı'nın çeşitli yerlerinden fotoğrafların çekilip saklandığı resimlerde yer alan en önemli figürlerden birisi olarak Saat Kulesi gösterilebilir.

Resim 1: Tekfurdağı'ndan bir görünüm (1883)

Resim altı yazısı: Tekfurdağı Kasabasında Rüstem Paşa Cami-i Şerîfi ile pişkâhında vaki' mekteb-i rüşdiyyenin resmidir. (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Arşivi).

Resim 2: Tekfurdağı merkezinde yer alan şadırvan ve Saat Kulesi

Resim altı yazısı: Tekfurdağı'nda vaki' şadırvan ile Saat Kulesi'nin resmidir (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Arşivi).

Yine aynı dönemde basılan ve özellikle yurt dışındaki yakınlarla belirli günler için gönderilen veya hatıra olarak satın alınan kart-postallarda da yine şehrin silüetini şekillendiren en önemli figürler arasında Saat Kulesi'nin yer aldığı görülür.

Resim 3: Tekfurdağı – Rodosto Hatırası (Kartpostal)

Resim 4: Rodosto Hatırası (Kartpostal)

Resim 5: Rodosto hatırası (Kartpostal)

Resim 6: Tekfurdağı'nın manzara-i umumiyesi

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Arşivi.

1878'den öldüğü 1893 tarihine kadar İstanbul'da kalan, vefatından önce 1891-1892 tarihlerinde Tekfurdağı'nda bulunan ünlü Macar ressam ve grafiker Kálmán Beszédes, karakalem çizimlerinde Saat Kulesi'ne yer vermiştir. Bunlardan birincisi genel manzara şeklinde çizilmiştir.

Resim: 7: Macar ressam ve grafiker Kálmán Beszédes'in karakalem çalışması

Kaynak: Tóth, Tibor, "19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başına Ait Macar Görsel Sanatlarında Tekirdağ'ın Tasviri," *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ* (Editör: Murat Yıldız), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 683.

Kálmán Beszédes'in karakalem eskizlerinin bulunduğu ve Budapeşte Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan orijinal eskiz defterindeki iki çizimde ise Saat Kulesi daha yakın plandan ve detaylı olarak resmedilmiştir

Resim: 8: Macar ressam ve grafiker Kálmán Beszédes'in karakalem çalışması

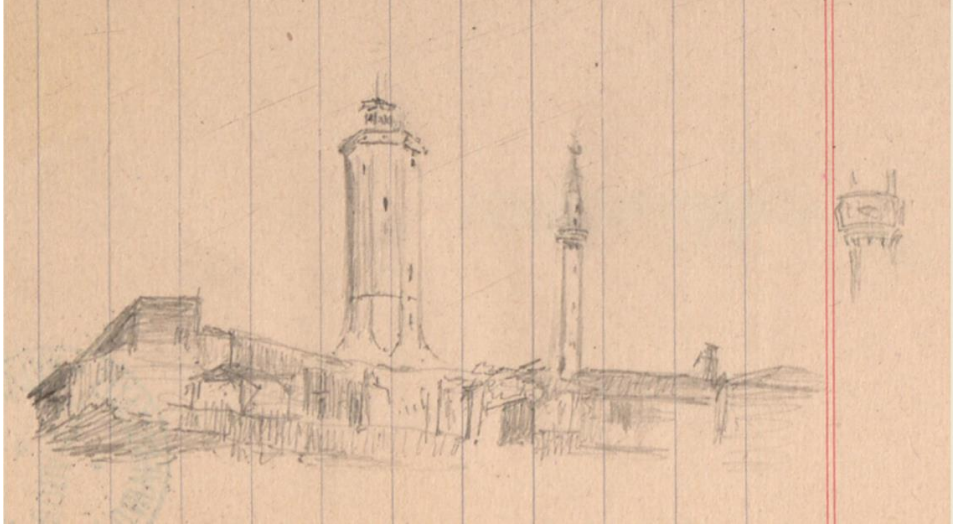

Kaynak:

https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/32908&fname=pager_01.jpg.jpg

Kálmán Beszédes'in diğer karakalem eskizinde ise Saat Kulesinin hemen yanında Rüstem Paşa Camii'nin minaresine yer verilmiştir.

Resim: 9: Macar ressam ve grafiker Kálmán Beszédes'in karakalem çalışması

Kaynak:

https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/32908&fname=pager_01.jpg.jpg

2. Saat Kulesi'nin Kurucusu: Çelebi Süleyman Ağa

Kaynaklara göre 30 yıldan fazla Tekfurdağı Âyânlığı yapan Çelebi Süleyman Ağa, aynı zamanda Tekfurdağı ve çevresinde çok sayıda çiftliğin de sahibiydi. Yağcı, Sekbanlı, Aşağı Kılıçlı, Yayabaşı, ve Nusratlı Köylerinde beş tane çiftliği bulunmaktaydı.² Hicrî 1245, miladi 1830 tarihli bir belgede yer alan “Dergâh-ı Ali Kapucubaşlarından Tekfurdağı âyânı Çelebi Ağa pek çok zamandan beri Tekfurdağı'nda âyândır. Tophane âmireleri kışlasına bina emini olarak görevlendirildiğinden dolayı âyânlıktan azil olunup, yerine de münasip birinin tayin olması”³ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bu tarihten itibaren âyânlık görevinden azledilmiş, tophane kışlasına bina emini olarak görevlendirilmiştir.

3. Saat Kulesi'nin İnşası

Çelebi Süleyman Ağa tarafından, tahminî olarak 18. yüzyıl sonlarında yaptırılan Saat Kulesi'nin en belirgin özelliği altıgen olarak taştan inşa edilmiş ve yaklaşık 11 metre yüksekliğe sahip bir kule şeklinde olmasıydı. Saat Kulesi'nin en tepesinde Çelebi Süleyman Ağa tarafından Rusya sınırında bulunan bir manastırdan alınıp getirilen büyük bir çan

² BOA, ML. VRD. TMT. 6397

³ HAT, 596/29260, 29 Z 1245/21 Haziran 1830

bulunuyordu. Kuledeki saate entegre edilen bu çan, her saat başı saati belirtir şekilde çalmaktaydı. Ayar sistemi de mesleğinde mahir saatçiler tarafından yapılmaktaydı.⁴ Türk saat sistemine göre ayarlanan Kulenin saati, tepedeki çan aracılığıyla saatleri gösterir şekilde her saat başı çalmaktaydı.⁵ Kulenin çanı öylesine kalın ve gür ses çıkarıyordu ki, çaldığında Yarapsan, Nusratlı, Yağcı ve Kayı köylerinden dahi duyulmaktaydı ve insanlar saatin kaç olduğunu oradan anlayabiliyordu.⁶ Bu özellikleriyle birlikte, Saat Kulesi'nin yer aldığı görsellerde dikkat çeken en önemli özellik, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı coğrafyasının pek çok yerleşim merkezine inşâ ettirilen saat kulelerinden farklı olarak, üzerinde zamanı gösteren bir saatin bulunmamasıdır. Saat mekanizması kulenin içinde olmakla birlikte, her saat çalan çan sayısınca duyanların saat hakkında bilgi sahibi oluyordu.

Saat Kulesi'nin inşâ tarihi ve bahsettiğimiz belirgin özellikleriyle ilgili en dikkat çekici bilgi Mr. Dwight isimli bir Amerikalı misyonerin gezi notlarında yer almaktadır. Marmara Denizi etrafındaki yerleşim yerlerine yaptığı gezideki gözlemlerini aktaran Mr. Dwight. 22 Haziran 1833 tarihli mektubunda, Rodosto kasabasında kendisi açısından ön büyük şaşkınlık ve merak uyandırıcı olaylardan birisi olarak taştan yapılmış bir saat kulesi üzerinde yer alan çanın çok gür ve etkileyici şekilde çıkardığı sesi not etmiştir. “Türkiye’de ilk kez günün saatlerini ölçen derin tonlu zili duyduğumda duygularımda çok tuhaf bir etki yarattı” diyerek şaşkınlığını ifade eden Mr. Dwight, bu ifadeleriyle aynı zamanda bir misyoner olarak çan sesini duymaktan hissettiği memnuniyeti dile getirir. Aynı zamanda, saatlerin çalınan çan sesi sayısıyla duyurulduğunu da aktarmış olmaktadır. Bu ifadelerinin hemen ardından Mr. Dwight Saat Kulesi'nin şehrin valisi konumunda olan “Çelebi Ağa” tarafından yaklaşık 35 yıl önce yaptırıldığını, kuledeki çanın ise Rusya hudutlarında bir manastırdan getirildiğini aktarır.⁷ Bu ifadeler Saat Kulesi'nin 1700'lü yılların sonlarında, Tekfurdağı Âyânı Çelebi Süleyman Ağa tarafından yaptırıldığını destekleyen bilgilerdir.

1800'lü yılların sonlarında farklı açılardan çekilen resimlerden hareketle Saat Kulesi'nin yeri Rüstempaşa Camii'nin batısında, Orta Camii'nin

⁴ Mehmet Serez, *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları*, Dönmez Ofset, Ankara 2007, s. 544.

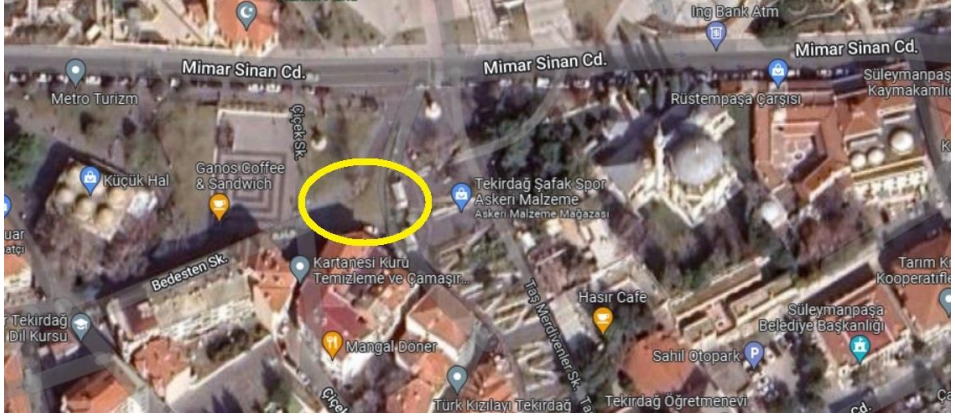
⁵ Chales MacFarlane, *Turkey and its Destiny: The Results of Journeys made in 1847 and 1848 to Examine into the State of the Country*, v. II, Lea and Blanchard, Philadelphia 1850, p. 299.

⁶ İbrahim Uzun, *Trakların İzinde Bizante'den Tekirdağ'a*, Toprak Ofset Matbaacılık, Tekirdağ 2016, s. 113.

⁷ *Missionary Herald*, vol. 30, Crocker and Brewster, Boston 1834, p. 249.

güneyinde, Rüstempaşa Külliyesi'nin günümüze kadar gelen önemli bölümlerinden olan Bedesten'in hemen doğusunda yer almaktadır.

Resim 10: Tarihi Saat Kulesi'nin tahmini olarak yeri

4. Mürefte Depremi ve Saat Kulesi'nin Akıbeti

9 Ağustos 1912 tarihinde gerçekleşen ve merkez üssü Şarköy-Mürefte olan, kaynaklarda daha ziyade “Mürefte Depremi” olarak anılan 7,3 büyüklüğündeki deprem, Osmanlı döneminde, Marmara bölgesinde yaşanan son büyük felaket olarak nitelendirilmektedir.⁸

11 Ağustos (29 Temmuz)'da Tekfurdağı'na gelen Edirne Valisi Halil Bey, buradaki ilk gözlemlerini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Buradaki tespitleri arasında Saat Kulesi'nin tamamen yıkıldığı bilgisi vardır.⁹

Tanin Gazetesi'nin “Marmara Felaketi” başlığı altında okurlarına duyurduğu haberde Saat Kulesi'nin deprem sonrası yaşadığı akibete dair şu ifadeler yer alır:

“Bir saat kulesi varmış ki yarısı ayrılarak düşmüş. Ayakta kalan kısmı büyük bir tehlike teşkil ediyormuş. Nihayet cesaretlî bir adam bunu yıkmayı taahhüt etmiş ve yıkmış.”¹⁰

Saat Kulesi'nin yıkılmasına dair benzer bilgiye 11 Ağustos 1922 tarihli İkdam Gazetesinde de yer verilmiştir.

⁸ Hümmet Kanal, *20. Yüzyıl Başlarında Tekfurdağı Sancağı (1900-1912)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Sakarya 2015, s. 241.

⁹ BOA. DH. MTV, 16-2/20

¹⁰ Tanin, 5 Eylül 1912, Numara: 1433

Sonuç

Özellikle 1800'lü yılların son çeyreğine ait o zamanki ismiyle Tekfurdağı olan Tekirdağ'a ait resimlerde ve hatıra olarak alınıp yakın arkadaş ve akrabalara özel günler için gönderilen kartpostallarda, şehrin silüetini belirleyen en önemli figürlerden birisi Saat Kulesi'dir. Bu kulenin inşa ettirildiği tarihe dair yazılı kaynaklarda kesin bir bilgiye yer verilmemektedir. Ancak yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda, bazı hatıra notlarında ve yaşanan Mürefte Depremi gibi bir doğal afete dair aktarılan bilgiler arasında, bazı yüzeysel bilgilere rastladık. Buna göre ele aldığımız Saat Kulesi 1700'lü yılların sonlarında, dönemin Tekfurdağı Âyânı olan Çelebi Süleyman Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çalışmamızın içeriğinde de paylaştığımız resimlerden de görüleceği gibi, tarih kitaplarında "Muhteşem Süleyman" olarak bilinen Kanunî Sultan Süleyman'ın Sadrazamı Rüstem Paşa tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılan Rüstem Paşa Camii'nin hemen yanında (resimlerde sol tarafında), Orta Camii'n minaresiyle birlikte görülen Saat Kulesi'nin en önemli özellikleri altıgen bir yapıya sahip olması, en tepesinde bir çanın bulunması, zamanı gösterme adına benzeri saat kulelerinin aksine bir saatin bulunmamasıdır.

Ulaşabildiğimiz tarihi veriler ve ipuçlarından hareketle 110-115 sene kadar ayakta kalan Saat Kulesi, 9 Ağustos 1912 tarihinde yaşanan Mürefte Depremi ile büyük hasar görmüş ve yıkılmıştır.

Başta yerel tarihçi Mehmet Serez olmak üzere, Tekirdağ tarihi üzerine çalışma yapan araştırmacıların eserlerinde Tekirdağ tarihinin en önemli eser ve figürleri arasında bulunan Saat Kulesi hakkında bir çalışma yapılmamış olması dikkat çekicidir. Aynı bilgi yoksunluğu Osmanlı arşiv kaynaklarında da söz konusudur. Öyle ki, yazılı kaynaklarda Saat Kulesi'ni yaptıran Âyân Çelebi Süleyman Ağa hakkında da çok sınırlı bilgiye yer verilmesi dikkat çekicidir. Aktarılan bilgilere göre beş ayrı köyde büyük çiftliklere sahip olan Çelebi Süleyman Ağa'nın şehir halkı tarafından sevilmediği kuvvetle muhtemeldir. Aynı şekilde bir kilise çanının saatleri gösterme adına çok güçlü bir şekilde, geniş bir alanda duyulur halde çalınması Müslüman halk tarafından benimsenmemesine ve eleştiriye konu olmasına kaynaklık etmiş olabilir. Üstelik bunun şehrin en önemli tarihi ve dinî eseri olan Rüstem Paşa Camii'nin yanında gerçekleşmesi tepkilere yol açmış olabilir. Ancak buna dair de herhangi bir bilgi ve tespit söz konusu değildir.

Gereğesi ne olursa olsun, hakkında detaylı bilgi ve belgeye ulaşamadığımız Saat Kulesi, günümüz Tekirdağ'ı için de tarihi bir miras olma özelliğine sahiptir. Bir deprem sonucu yıkılmış ve günümüze kadar gelmemiş olsa da, görsellerden hareketle yerinin tespit edilerek aslına uygun bir şekilde

yeniden inşâ edilmeyi hak etmektedir. Böyle bir proje bağlamında yeniden inşâ edilmesi halinde şehrin tarihine karşı büyük bir vefa nişanesi olacak bu eser, aynı zamanda şehre gelecek olan yerli ve yabancı turistler açısından önemli bir uğrak ve ziyaret yeri olacaktır.

Kaynakça

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). DH. MTV, 16-2/20.

BOA, ML. VRD. TMT. 6397.

HAT (Hatt-ı Hümayun Tasnifi), 596/29260, 29 Z 1245/21 Haziran 1830.

İkdam Gazetesi, 11 Ağustos 1922, Numara: 5558.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Arşivi.

Kanal, Hümmet (2015). *20. Yüzyıl Başlarında Tekirdağ'ın Sancağı (1900-1912)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

MacFarlane, Charles (1850). *Turkey and its Destiny: The Results of Journeys made in 1847 and 1848 to Examine into the State of the Country*, v. II, Philadelphia: Lea and Blanchard.

Missionary Herald (1834). Cilt: 30, Boston: Crocker and Brewster.

Serez, Mehmet (2007). *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları*, Ankara: Dönmez Ofset.

Tóth, Tibor (2016). "19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başına Ait Macar Görsel Sanatlarında Tekirdağ'ın (Macarca Antik Adı Olan Rodosto Kullanılır) Tasviri," *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ* (Editör: Murat Yıldız), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Tanin Gazetesi, 5 Eylül 1912, Numara: 1433

Uzun, İbrahim (2016). *Trakların İzinde Bizante'den Tekirdağ'a*, Tekirdağ: Toprak Ofset Matbaacılık.

İnternet kaynağı

Budapeşte Üniversitesi Kütüphanesi,

https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/32908&fname=pager_01.jpg.jpg
(Erişim tarihi: 27 Ekim 2022)

TÜRKİYE’NİN MODERNLEŞMESİNDE HARF DEVİRİMİNİN ROLÜ VE TEKİRDAĞ¹

Müzehher YAMAÇ*

Öz: Atatürk Devrimi’nin odağı olan çağdaşlaşma süreci, Türk dilinin yapısına uygun yeni bir alfabenin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. 3 Kasım 1928’de “Türk Harfleri Hakkındaki Kanun” çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur. Harf değişikliği yurttan hem okuma yazmayı kolaylaştırmış hem de eğitim sisteminin o döneme göre en sağlam biçimde kurulmasını sağlamıştır. 1 Ocak 1928’de “Millet Mektepleri” açılmış, başta Mustafa Kemal olmak üzere yeni alfabeyi öğrenen herkes tüm yurttaşlara okuyup yazmayı öğretmeye çalışmıştır. Atatürk toplumsal değişimin ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ulusal ve çağdaş bir eğitimin tüm yurt yüzeyine yayılmasının önemini çok iyi biliyordu. Bu çerçevede alfabe değişikliği konusunda ilk açıklamalardan sonra, yeni alfabeyi tanıtmaya yönelik ilk gezisini 23 Ağustos 1928’de Tekirdağ’a yapmıştır. Liman kenti ve batıya açılan bir kapı olan Tekirdağ, Gazi Mustafa Kemal’in tümen komutanı olarak görev yaptığı ilk yer olarak, kültürel özelliklerini çok iyi bildiği bir yerdir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Modernleşme, Harf Devrimi, Toplumsal Değişme, Tekirdağ.

THE ROLE OF THE ALPHABET REFORM IN TURKEY’S MODERNIZATION AND TEKİRDAĞ

Abstract: The modernization process, which was the focus of the Atatürk Revolution, allowed the emergence of a new alphabet suitable for the structure of the Turkish language. On November 3, 1928, the "Law of Turkish Letters" was enacted and put into effect. The alphabet change made it easier to read and write in the country and ensured that the education system was established in the most robust way by that period’s standards. On January 1, 1928, "National Schools" were opened, and everyone who already learned the new

¹ INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (20-23 Ekim 1922), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi’nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, myamac@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8587-330X.

alphabet, especially Mustafa Kemal, made efforts to teach all citizens to read and write. Atatürk knew very well the importance of spreading a national and contemporary education all over the country in realizing social change and economic development. In this framework, after the first statements about the alphabet change, he made his first trip to Tekirdağ on 23 August 1928 to introduce the new alphabet. Tekirdağ, a port city and a gateway to the west, is a place Gazi Mustafa Kemal knew very well its cultural characteristics of, as the first place he served as a division commander.

Key Words: Turkey, Modernization, Letter Revolution, Social Change, Tekirdağ.

Giriş

Dil iletişimin tartışılmaz yegâne unsurlarındandır. Kültür ile birleştiğinde ulusların nesiller arası birikimlerinin paylaşıldığı bir yapıya dönüşmektedir. Bu yapının ulusların tarihleri boyunca biriken zenginliğini aktarma yolunda sekteye uğramaması adına ilk olarak sürdürülebilirliğini sağlaması gerekir. Tarih sahnesinde pek çok millet birbirleri ile etkileşim halinde bulunmuş ve birbirlerinden etkilenmişlerdir. Ancak bu etkileşim milletlerin bir arada yaşayarak birbirlerine değer katma yolunda olduğu müddetçe var olmuştur. Aksi halde bir milletin kültürüne uymayan, kendini ifade edemediği her değişim yok oluşunu da beraberinde getirmiştir. Dilin önemini, kabul edilen harflerin ulusal yapıya uygun olması gerekliliği üzerinden yola çıkılarak bir analize varmaya çalışılan bu makalede Türk tarihi boyunca kullanılan alfabe geçmişi ve getirileri analiz edilmeye çalışılacaktır. Bilindiği üzere Türkler tarihleri boyunca çeşitli coğrafyalarda yaşamış, çok uluslu devlet çatısı altında yönetilmiş, çok kültürlü bir geçmişe sahiptir. Bu denli çeşitlilik, uygulanan farklı politikalar ve geçirilen süreçler pek çok alanda olduğu gibi dil alanında da olumlu ve olumsuz yansımaları beraberinde getirmiştir. Buradan hareketle Türk tarihinde ilk kullanılan alfabeden günümüze kadar değişime uğrayan alfabe sürecinin Türk toplumu üzerinde etkisi ve sonuçları incelenecektir.

Dil üzerinde İslamiyet'in kabulü ile başlayan köklü değişim ve Arap harflerine geçiş yüzyıllar boyunca Türk dilini etkisi altına almış ve bazı sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlardan belki de en önemlisi Türk kültürünün giderek yok olmaya başlaması ve Türkçenin kullanımdan kalkmaya başlamasıdır. Makale boyunca üzerinde durulacağı gibi bir ulusun, birliği ve aidiyeti kendini yaşatabildiği sürece vardır. Bundan dolayı Türk dilinin Arap ve Farsça etkisinde giderek yok olmaya başlaması eleştirileri de beraberinde getirmiştir. İlk eleştiriler alfabenin sadeleştirilmesi ve ıslahı üzerineyken ilerleyen süreçte yerini Arap harfleri mi Latin harfleri mi tartışmasına bırakmıştır. Cumhuriyetin dönemine kadar süregelen bu tartışmalar sonucu

bazı düzenlemelere gidilmiş ancak karşılanmayan ihtiyaçlar şikayetlerin devam etmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı sonrası Atatürk ve reformist kadrosu Osmanlı döneminden itibaren edindikleri bilgileri, hedefledikleri çağdaşlaşma hareketi kapsamında planlayarak uygulamaya koymuşlardır. Bu süreç uzun bir geçmiş hafızaya ve çağın ötesinde bir ilerici düşünceyle harmanlanarak doğru zaman beklenerek yürütülmüştür. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Atatürk'ün 23 Ağustos 20 Eylül tarihli yurt gezileri, 1927 Dil Encümeni Komisyonu, 1928 Türk Harflerinin Kabulü Kanunu, Millet Mektepleri'nin açılması gibi tüm girişim ve çabalar modern bir Türkiye oluşturma hedefi sonucudur. Atatürk ve ona inanların sıkıca sarıldığı Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Halkçılık, İnkılapçılık, Cumhuriyetçilik gibi ilkeler bugünün Türkiye'sini oluşturmada temel alınmıştır. Bu temelin uygulanabilirliği de ancak eğitimden, yaygınlaşabilmesinin de eğitilmiş nitelikli kişilerden geçtiği düşüncesine dayandırılmıştır.

Harf Devrimi sadece harflerde yapılan bir değişiklik olmamış Türk tarihi, kültürü ve birliğinin kaybolmasını engellemiştir. Bu yolda Atatürk tek başına değil arkasına güvendiği kadrosu, güvendiği halkını alarak ilmek ilmek işlediği devrimi uygulamaya koymuştur. Tekirdağ ziyareti Atatürk'ün azmi ve heyecanını arttırarak devrimin kısa sürede benimseneceği inancını kanıtlamış, girişimlerin eksik yönlerini görmesini sağlamıştır. Basının gücünü de arkasına alan yeni reformlar Türk modernleşmesini birlik ve beraberlik içerisinde hızlı bir şekilde uygulanmasını sağlamış ve elde edilen başarı sonucunda başta Avrupa olmak üzere diğer milletlerin takdirini toplamıştır

1.Cumhuriyet Dönemi Öncesi Alfabe Alanında Yaşanan Gelişmeler

Toplumların kendi içlerinde oluşturdukları maddi ve manevi değerler sürecine kültür denmektedir. Böylece toplumları bir araya getiren ve millet kavramının temellerini de kültür oluşturmaktadır. Kültürün geçmişten alınıp geleceğe aktarılmasının en önemli aracı ise dildir. Dil, yalnızca dönemin gerekliliğini değil geleceğin birliğini de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenledir ki milletlerin birlik içerisinde yaşama ve nesillerinin devamlılığı kültür ve dil ilişkisinden geçmektedir. Atatürk'ün "*Millî kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir.*" Sözü de bu ilişkiyi açıklar niteliktedir.²

Dinler, yönetim şekilleri, ekonomik sistemler gibi unsurlar tarih içerisinde sürekli değişime uğrayan kavramlardır. Bu kavramların değişmesi toplumların birliğinde bozulmalara neden olmazken dilde yaşanan

² Rahim Tarım, "*Atatürk ve Türk Dili*", Turkish Studies 8, sy. 9 (2013): 96-97.

değişimler bir ulusun yok olmasına dahi neden olabilmektedir. Milli birliğin çatısını oluşturan dilin rahat anlaşılması, okunması ve yazılması, konuşulması gerekmektedir. Bu şartları yerine getirilmemesi durumunda geçmişten gelen hiçbir birikim bir sonraki nesle aktarılamaz böylece bir ulustan bahsetmek imkansız hale gelir. Var olan değerlerin yaşatılması, bilim, sanat, fizik gibi pek çok alanda diğer milletlerle yarış halinde olunabilmesi kısacası bir milletin devamlılığı ve gelişimi ancak ve ancak kendi kültürüne uygun bir dil yapısı ile mümkündür. Aksi bir girişimin bedelleri ise bedelleri ise milletlerce ağır ödenmiştir. Yanlış dil seçimi ve bunun getirdiği sonuçlar Türk tarihinde de kendisini göstermektedir.³

Türkler tarihi boyunca çeşitli coğrafyalarda bulunmuş, konargöçer hayat sürmüş ve farklı milletlerle etkileşim halinde olmuşlardır. Bu çeşitlilik kültür, sanat ve benzeri pek çok alanda olduğu gibi dillerin de birbirleri arasında etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. Bu çok kültürlü yapı, Türklerin tarihi boyunca kendi dil kalıplarına uygun olsun olmasın birbirinden farklı yazı sistemleri kullanmasına neden olmuştur. Geçmişten bugüne on yedi alfabe değiştirmeleri de yaşanan gelişmeleri daha net açıklamaktadır⁴. İlk geliştirilen ve kullanılan Türk alfabesi olması nedeniyle Kök-Türk (Göktürk) alfabesi Türk tarihi açısından önem arz etmektedir. Kullanılan diğer alfabeler ise Orhun, Sogd, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin, Slav kökenli alfabelerdir.⁵

X. yüzyıla gelindiğinde İslamiyet'in kabulü ile Arap harfleri kullanılmaya başlanmış ve yüzyıllar boyunca kullanılmaya da devam edilmiştir. Büyük Selçuklu döneminde başlayan Arap harflerinin kullanımı Osmanlı Devleti dönemi sonuna kadar da varlığını korumuştur. Bu dönemden itibaren Arapça ve Farsça, Türk dil ve kültür alanlarında ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Dönemin tercihlerinden bir diğeri de Uygur alfabesiyken İslamiyet'in kabulüyle kutsal kitabın anlaşılması için gönderildiği dil üzerinden okuyup anlama eğilimi, başta Selçuklu Devleti olmak üzere diğer Türk devletlerini de etkisi altına almıştır. Gelecek dönemde tartışılacak dil, tarih, kültür ve millilik konularının da temelleri böylece atılmıştır.⁶

Osmanlı Devleti dönemine bakıldığında ise medreselerde kullanılan bilim dili Arapça, edebiyat alanında kullanılan dil ise Farsça olması Türkçenin

³Ayşe Aktaş, "Atatürk ve Harf Devrimi", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü* 11, sy. 33 (1999): 701.

⁴ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 9, sy. 33 (2004): 104.

⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi* (Ankara: Bilgi Yay., 1991), 1: 73,81.

⁶ Atilla Özkırmı, *Türk Dili Dil ve Anlatım* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2006), 27.

etkisinin günden güne yitirilmesine neden olmuştur. Osmanlıca ise böyle bir ortamda Türk dili üzerine eklenmeye zorlanan Arapça ve Farsça kelimelerin Türkler tarafından anlamlandırılabilmesi üzerine geliştirilmiştir. Sadece yazı dili olarak kullanılan Osmanlıca; karışık ve ağır bir dil olması nedeni ile sadece yıllarca medrese eğitimi görmüş kişilerce okunur ve yazılır bir hal almıştır. Bu durum da Türkçe'nin sadece halk arasında konuşma dili olarak kalmasına yol açmaya başlamıştır. Devlet dili olması, bilim ve edebiyat dilinde Osmanlıcanın hakimiyetinin artması şikayetleri de beraberinde getirmiştir.⁷

Arap kökenli yazım ile Türkçe kelimeleri bir araya getirmeye çalışan Osmanlıca yazı dili; gramer, yapı, telaffuz, fonetik gibi pek çok açıdan birbiriyle örtüşmeyen bu iki dili her ne kadar bir araya getirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır.⁸ Bu başarısızlığın nedeni dillerde aranmamalıdır. Bu denli farklı yapılarla sahip diller yapısal anlamda birbirlerini tamamlamak yerine aksine büyük kopuklukları da beraberinde getirebilmektedir. Bu durumun en iyi kanıtı ise halk nezdinden anlaşılmaktadır. Bu tip büyük değişim ve girişimler benimsenip sürdürülebilirlik kazanmadığı sürece yok olmaya veya var olan değerleri yok etmeye devam edecektir. Osmanlı Devleti'nin içerisinde yaşanmaya başlayan bir diğer dağılma veya yok olma yoluna giren konulardan biri de bu yüzden dil/alfabe üzerinden olmuştur. Sonuç olarak Arap harflerinin Türkçe kelimeleri karşılamada yetersiz kalışı, Arap harflerinin öğrenilmesi gibi zorluklar Türk halkının okuryazarlığının artması yönünde en büyük engeli teşkil etmiştir.

Başlayan çöküş dönemi Avrupa'nın üstünlüğünün kabulü, beraberinde tehditlere karşı korunma yollarının geliştirilmeye başlandığı, yeni reformların hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Revizyonist politikalar bir yana bırakılarak yerini statükocu ve modernizasyon politikalar dönemi almıştır. XIX. yüzyılı içine alan bu dönemde Batı'nın içinde bulunduğu güç ve refah, dönemin Osmanlı yöneticilerine örnek model olmuş ve bu yönde politikalar üretilmeye başlanmıştır. Bu politikaların geliştirilmesindeki kırılma noktaları ise; Fransız İhtilali ve yaydığı düşünsel aydınlanma, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Lale Devri döneminde yurtdışına giden elçilerin etkisi oldukça büyüktür.⁹ II. Mahmut döneminde bu gelişmelere yönelik girişilen ilk en

⁷ Adnan Güler, "Türk Harf İnkılabı Üzerine Tarihsel/Sosyolojik Bir İnceleme" (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019), 82-83.

⁸ Aktaş, "Atatürk ve Harf Devrimi", 701.

⁹ Rekin Ertem, *Elifbeden Alfabeye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi* (İstanbul, Dergâh Yay., 1991), 25-48.

büyük adım Tanzimat Fermanı ile atılmıştır. Anayasal düzen anlamında girişimlerin yaşandığı bu dönemde, kanun üstünlüğü kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde reform hareketleri kendini göstermeye başlamıştır.¹⁰ Bahsi geçen reformist politikalar ilk olarak askeri yönde başlamış olsa da zamanla toplumsal, ekonomik ve politik birçok alanda kendini göstermiştir. Eğitim alanında yaşanacak gelişmelerin temelleri askeri anlamda yaşanan olumsuzlukları gidermek amacıyla kurulan nitelikli subay yetiştirme okulları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı-Rus Harbi sırasında 1770 yılında Çeşme'de Osmanlı Devleti donanmasının yakılması üzerine, donanmanın subay ve teknik eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla 1776 yılında “**Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn**” (Deniz Mühendishanesi) açılmıştır. 1795 yılında ise “**Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn**” (Kara Mühendishanesi) açılmıştır. Kara ve Deniz alanında kurulan bu okulların eğitimleri medreselerden ayrılarak matematik, geometri ve fizik gibi konuların eğitim sistemine dahil edilmesi, modern eğitimin farklı nedenlerle de olsa Osmanlı Devleti içerisinde yer almaya başladığını kanıtlar niteliktedir.¹¹ Modernleşmenin önündeki engellerden sayılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması da gerçekleştirilmek istenen eylemlerin ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir.¹² 1827 yılında tıbbın geliştirilmesi için Tıbhanei-Amire ve Cerrahane-i Mamure'lerin kurulması, 1834 yılında askeri eğitimlerin geliştirilmesi sonucu Mekteb-i Ulûm-u Harbiye'lerin kurulması, yine 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması eğitimin devlet içerisinde ne denli geliştirilmeye çalışıldığının göstergeleri olmaya başlamıştır.¹³

1859 yılına gelindiğinde ise ilk sivil yüksekokulların kurulma girişimleri başlamış ve ilk olarak Mekteb-i Mülkiye, 1866 yılında ise Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kurulmuştur. Böylece her geçen gün eğitim sistemi gelişmeye başlamıştır. Eğitim sisteminin gelişmesi öğretmen ihtiyacının doğmasına neden olmuş ve 1847 yılında açılan Rüştîye okulları bu ihtiyacı karşılamak amacıyla memur yetiştirmeye başlamıştır. Bahsi geçen Rüştîye okullarının

¹⁰ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi* (İstanbul, İnkılap Yay., 1996), 12.

¹¹ Sezai Özataş ve Ahmet Sait Candan, “Renovation Efforts In The Ottoman Education System Until Tanzimat”, *World Apolied Sciences Journal* 19, sy.20 (2012): 1226.

¹² Serdar Şengül, “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/ Dönemler ve Zihniyetler”, *Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi* içinde, (İstanbul, İletişim Yay., 2009), 639-641.

¹³ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)* (Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., 1985), 14.

sisteme yeni bir katkı sağlaması da askeri, teknik eğitimin dışında genel nitelikte dersler verilmesi üzerine olmuştur.¹⁴

2. Alfabe Tartışmalarının Çözülme Süreci

Tanzimat dönemi içerisinde girilen bu girişimlere karşılık Arap harflerine yönelik tartışmalar ise, 1727 yılında Osmanlı topraklarına matbaanın gelmesine kadar dayanmaktadır. Matbaanın gelişi ile Türkçenin önemi artmıştır. Okullarda eğitim dili her ne kadar Türkçe olsa da eğitimin geliştirilmesi için okumanın kolaylaştırılması yönünde tartışmalar başlamış ve böylece harf ıslahı tartışmaları ortaya çıkmıştır. Özünde Arap harflerinin Türkçeyi karşılamada yetersiz kaldığına yönelik itirazlar XVII. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu dönemde ilk olarak Katip Çelebi tarafından dile getirilen bu sorun 1860'ların sonlarına doğru ciddi tartışmalarla devam ettirilmiştir. Tanzimat ile yetişen aydınlar elde ettikleri kazanımları halka aktarmanın bir yolunu aramış ve burada en önemli aracın basın/yayın olduğuna ancak Arap alfabesinin basımda da yaşattığı zorluklar nedeniyle ilk sivil basın/yayıncılık girişimlerini ortaya çıkmıştır. Arap alfabesine yönelik ilk ciddi eleştiri 1862 yılında Mehmet Tahir Münif Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁵

1862'de Münif Paşa'nın da üyesi olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği bir konferansta Arap harflerinin Türkçe kelimeleri okuma ve yazmada ne kadar yetersiz kaldığını, Latin harfleriyle az sayıda harfle daha kolay bir anlatımın sağlanabileceği ve kolay okunup yazılabilirliği sayesinde Latin harflerinin gerekliliğini, son olarak basım aşamasında getireceği kolaylık üzerinde durduğu bir konuşma ile gündeme getirmiştir. Değişim için önerisi ise harflere işaret getirilerek kolay okunmasının sağlanması, harflerin bitişik değil ayrı yazılması ve son olarak yeni sesli harflerin geliştirilmesi üzerine olmuştur. Böylece basımda kolaylığın, eğitim sisteminde gelişimin hız kazanacağı görüşlerinde bulunmuştur. 1863 yılına gelindiğinde ise Azerbaycanlı şair olarak bilinen Ahunzade Fehd Ali, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye yeni bir tasarı ile gitmiştir. A. Fehd Ali Arap harflerinin kullanımının dini gerekçelere bağlanmaması gerektiği, yaşanan zorluklar nedeniyle Latin harflerinin esas alınması önerisi üzerinde durmuştur. Teklifler Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından incelenmiş

¹⁴ Hasan Ali Koçer, Türkiye'de *Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)* (İstanbul: MEB Yay., 1991), 40-41.

¹⁵ Özgür Mert, "Harf İnkılabının Gerçekleştiği Süreçte Atatürk'ün Tekirdağ'ı Ziyaretinin Basındaki Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, sy. 34 (Temmuz 2017): 194-195.

ancak kabul görmemiştir. Reddedilmesi de uzun yıllardır kullanılan bu yapının değişmesinin mümkün olmadığı gerekçesine dayandırılmıştır.¹⁶

Yine bu dönemlerde gazete üzerinden İran elçisi Melkum Han ve Namık Kemal alfabe tartışmalarını devam ettirmişlerdir. İlk olarak Melkum Han eğitim sisteminin çağın çok gerisinde kaldığı bu yüzden Arap harflerinde değişime gidilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Namık Kemal'in Melkum Han'a yanıtı ise; istenilen değişimin kolay olmadığı ve asıl gerçekleştirilmesi gerekenin değişim değil iyileştirme olduğu üzerinde durmuştur. Yaşanılan bu zorlukları ise bilgi eksikliği nedeniyle yaşadığını savunarak Latin alfabesine geçilmesine karşı çıkmıştır. Namık Kemal, her ne kadar bu tartışma ve değişim istekleri dile getirilse de devlet nezdinde buna sıcak bakılmadığını da dile getirmiştir.¹⁷Namık Kemal'den sonra sadeleştirme ve kolaylaştırmayı savunanlar içerisinde Ali Suavi, Şinasi, Şemsettin Sami Bey gibi aydınlar da yer almıştır. Ali Suavi, uzun yıllardır kullanılan Arap harflerinin terk edilemeyeceğini bunun yerine Türkçe üzerindeki Farsça ve Arapça etkilerinin kaldırılmasını ve hatta namaz sureleri, hutbeler, ezanın Türkçe okunması önerisini savunmuştur. İbrahim Şinasi ise harflerin sayısının azaltılması yolu ile basımın kolaylaştırılarak harflerin ıslah edilmesi gerektiği düşüncesini savunanlar arasında yer almıştır.¹⁸

Genel anlamda dönem incelendiğinde tartışmalar iki başlık altında toplandığı görülmektedir. Bunlardan ilki Türkçe, Arapça ve Farsçanın aynı kurallara tabii olması, ikincisi ise Arap ve Fars kökenli kelimelerin özellikleri korunarak Türkçe kelimeler için yeni düzenlemelerin getirilmesi şeklindedir. Böylece harflerin iyileştirilmesi yönünde fikir beyan eden aydınlar ağırlıkta olduğu bir dönem olmuştur. Sonuç itibarıyla Tanzimat dönemi sadece Arapçanın Türkçe kelimeleri karşılama yetersiz olduğu tartışmalarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Tartışmaların ortaya atılmasının yanında yazıya sadece yeni işaretlerin getirildiği bu dönem, ilerideki yeni alfabe girişimlerinin temelini oluşturmuştur.¹⁹

Eğitim sistemini iyileştirmeye yönelik girişimler II. Abdülhamit döneminde de devam ettirilmiştir. İlk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin ilanıya beraber eğitimin ilk aşaması tüm Osmanlı vatandaşları için zorunlu hale getirilmiş ve ilk defa özel okullar bu dönemde açılmaya başlanmıştır. Önceki

¹⁶ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 9, sy. 33 (2004): 104-105.

¹⁷ Hüseyin Yorulmaz, *Alfabe Tartışmaları (Tanzimattan Cumhuriyete)* (Ankara: Kitapevi Yay., 1995), 19-21.

¹⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* (İstanbul: Bateş Yay., 1984), 437-440.

¹⁹Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 106.

dönemlerdeki girişimlerin merkezi kalmasına karşılık bu dönemde eğitimin tüm yurt geneline yayılması hedeflenmiştir. Buna paralel olarak ihtiyaca yönelik meslek ve yüksekokulların açılıp yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.²⁰ Bu dönemin eleştirisi ise, açılan ve yaygınlaştırılan okullara rağmen ders, kitap içeriklerinin modernleştirilememesi ve dini içeriğin ağırlığını koruması nedeniyle istenilen gelişim sağlanamamış olmasındadır. 1878 yılında Mehmet Ali Bey'in eğitime yönelik yeni bir tasarımı Meclis'e sunması yeni tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Yeni dönemin tartışmacıları; Şemseddin Sami, Halit Ziya, Ebüzziya Tefvik, Hüseyin Cahit, Mahmut Esat Efendi gibi aydınlar olmuştur. Sonuç olarak 1876-1908 dönemi de hem siyasi ortam hem de II. Abdülhamit'in yönetim anlayışı nedeniyle alfabe konusunda değişikliklerin yaşanması bir sonraki dönemlere ertelenmiştir.²¹

Dönemin şartları nedeniyle I. Meşrutiyet kısa sürmüş, meclis kapatılmış, anayasa yürürlükten kaldırılmıştı ancak 1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mücadeleleri ile Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konmuş, meclisin yetkisi artırılmış ve eğitim ücretsiz hale getirilmiştir. Böylece II. Meşrutiyet'in ilanı eğitim ve alfabe alanındaki tartışmaların yeniden ve daha rahat tartışılacağı bir zeminin önünü açmıştır. Böyle bir dönemde Maarif Bakanlığınca kurulan İslah-ı Huruf Cemiyetleri aracılığıyla yazının düzenlenmesi ve denetlenmesi ilk girişilen faaliyetlerdendir. Ülke genelinde tüm aydınların ilgisi artık alfabe üzerinde toplanmaya başlamıştır.²²

Daha önceleri alfabe konusunda yaşanan tartışmalarda Latin harflerinin kabul edilmesi çoğu kişiler tarafından kabul edilemez görülürken, bu dönemde tartışma gruplarına daha güçlü bir grup daha katılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde dil konusunda tartışan iki grup sadece ıslah üzerinde dururken, II. Meşrutiyet döneminde tartışanlar yeniden iki gruba ayrılmıştır ancak bu kez taraflardan biri ıslah yerine alfabenin tamamen değişmesi ve Latin harflerinin kabul edilmesini isteyen gruptan oluşmaktaydı. Latin alfabetini savunanlar arasında Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit, Celal Nuri İleri gibi isimler yer almaktaydı. Arap harflerinin korunması ve düzenlenmesi/ayrık yazılmasını isteyen grup Huruf-ı Munfasıla olarak da bilinen sistemi savunmuşlardır. 1913 yılında Harbiye Bakanlığına geçen Enver Paşa da ordu içerisinde harf ıslahına gitmeye çalışmış ve ayrık yazı

²⁰ Bayram Kodoman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1988), 27-29.

²¹ Bozaslan, "Modernleşme ve Eğitim: Türkiye'de Modern Eğitimin İnşası (1923-1938)", 30-31.

²² Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi* (Ankara: Ocak Yay., 1982), 89.

sistemini uygulamaya çalışmıştır. Ordu Elifbası olarak da tarihe geçen bu girişim dönemin şartları itibariyle yarattığı zorluktan dolayı kısa sürede uygulamadan kaldırılmıştır.²³

1900'lü yıllar Türkçülük ideolojisinin de yayılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu ideoloji ile millileştirme çalışmaları dil üzerinde de kendini iyice göstermeye başlamıştır. Yaşanan konjonktürde alfabenin ıslahını savunan düşünceler yerini yeni alfabeğe geçme fikrine bırakmaya başlamıştır. Birçok aydının farklı yayın yolları ile savundukları Latin alfabesine geçiş açıklamaları, Cumhuriyet dönemi reformlarını kolaylaştırmıştır.

3.Latin Alfabesine Geçiş Hazırlıkları

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında verilen bağımsızlık savaşları sonucunda Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile bağımsız bir devlet olmuştur. Verilen savaşlar ülkeyi ekonomik, toplumsal, siyasal pek çok açıdan zayıflatmıştır. Ancak savaş sonrası inşa süreci içerisinde Türkiye Cumhuriyeti, ileri görüşlü bir lider önderliğinde 'muasır medeniyetler' seviyesine kısa sürede ulaşmayı hedeflemiştir. Hızlıca girilen modernleşme sürecinde siyasi, ekonomik, toplumsal, hukuki, kültürel ve eğitim alanları başta olmak üzere zamanla ve halka mal edilecek reformlar oluşturulmaya başlanmıştır.²⁴Elbette hedeflenen modernleşme süreci temelleri bir günde atılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemini engelleme çabaları (Tanzimat, Meşrutiyet Fermanları gibi) ve o dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan reform çabalarının birleşimi ile Cumhuriyet dönemi reformları daha hızlı uygulama alanı bulmuştur.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan eden kadro, başlattıkları değişim sürecinde eskiden tamamen koparak yeniyi hedeflemiş ve bu doğrultuda birtakım ilkeler benimsemişlerdir. İlk olarak Osmanlı Devleti döneminde başlayan Milliyetçilik akımı vatanın bütünlüğü ve bölünmezliği üzerine gelişmişken Atatürk ile Milliyetçilik ilkesinin temeli milli birlik ve bütünlük olmuştur. Halkı Türk milleti adı altında, idaresini Cumhuriyet ile ve ilkesini de çağdaşlaşmayla hep ileriye gitmekten almıştır. Çağdaşlaşmanın bir diğer temeli de Laiklik ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeyle de halkın egemenliğinin ön plana alınmış, dini yönetim şekli yerine laik devlet anlayışına geçilmiş, din ve vicdan hürriyeti sağlanarak temel dayanak noktası bilim olmuştur. İnkılapçılık ilkesi ise Türk halkının çağdaşlaşma yolunda benimseyeceği yeniliklere her daim açık ve gelişen bir toplum

²³ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 107.

²⁴ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2006), 117.

oluşturma gayesine dayanmaktadır. Yönetim biçimi olarak demokrasinin benimsenmesiyle oluşturulmaya çalışılan devlet biçimi ise dayanağını Cumhuriyetçilikten almaktadır. Geçmişten gelen bireyci ve belirli zümreye hitap eden yönetim anlayışının terki de Halkçılık ilkesinin benimsenmesiyle sağlanmıştır. Siyasileri halka yakınlaştıran, halkı yönetime dahil eden bu ilke ile tüm vatandaşlar kanunlar önünde eşit kabul edilmiş ve ulusal çıkarlar birincil kabul edilmiştir.²⁵

Bahsi geçen modernleşme girişimleri ve ilkelerinin uygulanmasında öncelik eğitime verilmiştir. Bunun temel nedeni ise toplumsal değişim ve kalkınmanın uygulanması için ulusal ve çağdaş bir eğitim sisteminin kabul edilmesi inancına dayanmaktadır. Eğitimin devrimci bir ulusun temelini oluşturduğunu bilen Atatürk, devrimlerinin temelini Harf İnkılabına dayandırmıştır. Böylece laikleşme sürecinde Türk dil yapısına uygun bir alfabenin benimsenmesi yoluna gidilerek okuma ve yazma kolaylaştırılmıştır. Türk toplumunun bir an önce içindi bulunulan çağa ayak uydurabilmesi için Başöğretmen görevini üstlenerek modernleşme girişimlerini başlatmıştır.²⁶

1922 yılında TBMM'de yaptığı konuşma, Atatürk'ün eğitim ve Harf İnkılabına verdiği önemi kanıtlar niteliktedir:

...Binaenaleyh, bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut cehli izale etmektir. Teferruata girmekten ictinaben bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih etmek için diyebilirim ki, genel olarak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malûmat vermek ve dört işlemi öğretmek, maarif programımızın ilk hedefidir.²⁷

1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomik konuların yanında Latin alfabesinin kabul edilmesine yönelik önerge sunulması alfabe konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Ancak dönemin Kongre başkanı Kazım Karabekir tarafından bu önerge reddedilmiştir. Karabekir, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayımladığı makale ile Latin harflerinin neden kabul edilmemesi gerektiğini açıklamış ve temel nedenlerini; İslam birliğini bozacağı, Türk dilini ifade etmede yetersiz olduğu ve geçmişin yok edileceği fikirlerine dayandırmıştır. Bu gelişmelere karşılık İçtihat dergisinde yayımladığı makale ile Kazım Karabekir'e karşı çıkan Kılıçzade Hakkı,

²⁵ Naim Sığın, "Türkiye'de Modernleşme Süreci'nde Basın: Ulus Gazetesi'nin Modernleşme Söylemi" (Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, 2017), 66-68.

²⁶ Bozaslan, "Modernleşme ve Eğitim: Türkiye'de Modern Eğitimin İnşası (1923-1938)", 35-36.

²⁷ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 111.

Türk toplumunun her ne kadar Müslüman olsalar da Türk kimliğine sahip olmaları nedeniyle Arapça alfabeden ziyade Türkçeyi daha anlaşılır kılan Latin alfabesini savunmuştur. Yeniden ortaya çıkan alfabe tartışmaları, Karabekir'in söylemlerinden sonra her ne kadar Arapçayı savunanların yeniden seslerinin yükselmesine neden olduysa da bu dönemin aydınlarınca yeni alfabe istekleri gazete, dergi gibi pek çok alanda varlığını sürdürmüştür.²⁸

Latin alfabesinin savunucuları arasında Şükrü Saraçoğlu, Hüseyin Cahit, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri, Cenap Şahabettin gibi isimler yer almaktaydı. Bu isimlere ek birçok aydın, yazar, politikacı 1924-1928 yılları arasında pek çok yayınlara Latin harflerinin savunuculuğunu yapmış ve bu sürecin hızlanmasında önemli katkıları olmuştur. Hüseyin Cahit'in heyecanla bir an önce hayata geçmesini istediği bu girişim taleplerini Atatürk'e iletmesi ve 'henüz zamanı değil' cevabını alması üzerine hedeflenen daha net anlaşılmıştır.²⁹ Atatürk; kendinden önceki yöneticiler gibi aceleci ve plansız davranmayacak, Türk toplumuna uygun olmayan ancak bu toplumu geride de bırakmayacak tüm gelişmeleri çağa ve yapıya uygun bir şekilde doğru zamanda yapacağını işaretini Harf Devrimi konusunda da ispat etmiştir.

Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun 1924'te kabul edilmesiyle birlikte eğitim kurumlarının tamamı birleştirilerek Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Osmanlı döneminde minimum yetki hakkına sahip olan MEB, Cumhuriyet döneminde eğitim alanında tam yetki ve tek çatı altında birleştirilmiştir. 1926 yılında Bakü'de yapılan 1. Türkoloji Kongresi de dönemin önemli gelişmelerindendir. Bu kongrede Latin harflerinin kolaylığı ve gerekliliği üzerinde hemfikir olunmuş ve diğer Türk toplumlarınca Latin harfleri kabul edilmiş, uygulamaya konmuştur. Böylece Arnavutluk, Azerbaycan ve diğer Asya Türklerince kabul edilen Latin harfleri, dini nedenlere dayatılan savları çürütmüştür.³⁰

1927-28 yılları ise Latin harflerinin Türkçeye uygulanabilirliği üzerine çalışmaların başlatıldığı yıllardır. 1927 yılında Türk dilinin yapı ve gramer açısından hangi alfabeye uygulanabilir olduğunun araştırmaları başlamış ve bu araştırmalar 1928 yılında resmîyet kazanmıştır. Maarif Vekâlet'inin

²⁸ Ağah Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme Sadeleşme Evreleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1960), 391-395.

²⁹ Mert, "Harf İnkılabının Gerçekleştiği Süreçte Atatürk'ün Tekirdağ'ı Ziyaretinin Basındaki Yansımaları", 199.

³⁰ Mustafa Albayrak, "Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar Ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862- 1928)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (1989): 481-482.

teklifi ile 23 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu'na Latin harflerinin araştırılıp incelenmesi için teklifte bulunmuş ve sonucunda Dil Encümeni adı altında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun 14 üyesi bulunmaktaydı. Bunlar; Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref Üneydin, İhsan Sungu, Ragıp Hulusi Özden, Celal Sahir, Ahmet Cevat Emre, İsmail Hikmet, Ahmet Rasim, İbrahim Necmi, M. Fazıl Ahmet, Emin Erişirgil, Avni Başman ve İbrahim Grantay gibi isimlerden oluşmaktadır.³¹

Dil Encümeni Komisyonu, bir ay gibi kısa bir sürede yoğun çalışmalar yürüterek İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerin alfabelerini incelemiş ve iki raporla incelemelerini Atatürk'e sunmuşlardır. Alfabe konusunda ilk resmi rapor niteliğinde olan bu iki raporun ilki 'Gramer Raporu' ikincisi ise 'Elifba Raporu' olarak tarihe geçmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Komisyon'da görev almış ve yeni oluşturulan alfabaya Türk Alfabesi adını vererek isim babası olmuştur.³²Sıra hazırlıkları tamamlanmış ve vakti geldiği düşünülen bu devrimin ilk seslerinin Atatürk tarafından duyurulmasına gelmiştir:

*“Arkadaşlar, bizim güzel, âhengdâr, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlelerden kendimizi kurtarmak ve bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınızın âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim”*³³

9 Ağustos tarihinde Sarayburnu'nda yaptığı konuşmasında Latin harflerinin kullanılacağını açıklamış, Türk halkına yeni alfabenin benimsenmesi ve öğrenilmesi konusunda cesaretlendirmiştir:

*“Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Yeni Türk harflerini her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalciya öğretiniz. Bunun vatanseverlik ve milliyetçilik vazifesi olarak biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin bir toplumun %10-%20'si okuma yazma bilir, %80-%90'ı bilmezse ayıptır...”*³⁴

Latin harflerinin kabulü edilmesiyle sıra yeni alfabenin bir an önce Türk halkı tarafından benimsenmesine gelmiştir. Bu süreçte daha önceki

³¹ Mehmet Serhat Yılmaz, *Harf İnkılâbı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği)* (Ankara: Berikan Yay., 2009), 14-18.

³² Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 120.

³³ Cemal Avcı, "Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri", *Mediterranean Journal of Humanities* 3, sy. 1(2013): 49.

³⁴ Mert, "Harf İnkılâbının Gerçekleştiği Süreçte Atatürk'ün Tekirdağ'ı Ziyaretinin Basındaki Yansımaları, 200.

devrimlerde olduğu gibi Harf Devrimi'nde de basının önemli bir katkısı olmuştur. İlk olarak Milliyet Gazetesi'nde uygulanmaya ve basılmaya başlayan Latin harfleri, diğer gazeteler tarafından da uygulamaya konmaya başlanmıştır. Atatürk'ün yeni alfabenin öğrenilmesi için başlattığı seferberliği ve yaptığı tüm geziler de basın aracılığıyla halka aktarılmıştır.³⁵

1 Aralık 1928 yılı itibariyle Yeni Türk Harfleri Kanunu'na göre gazeteler dahil her alanda yeni alfabeğe geçişin zorunlu kılınmıştır. Bu tarihten itibaren basılan ilk gazete manşetleri incelendiğinde; Cumhuriyet Gazetesi'nin "Bugün Türk Hayatında Çok Büyük Bir Gündür" manşeti dikkat çekmektedir.³⁶

Milliyet Gazetesi'nin "Yaşasın İnkılap" manşeti ve Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin "Eski Yazı Bugün Tarihe Karıştı" manşetleri iç basında gerçekleştirilen devrimin destekçileri olmuştur.³⁷ Böylesi bir ortamda coşkuyla kutlanan yeni Türk alfabesi, basının üstlendiği görevle yeni harfleri halka daha öğretme ve yayma aracı olmuştur. Türk tarihinde yaşanan böyle önemli bir girişim yalnızca iç basında sınırlı kalmamış dış basında da önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Avrupa basını ekseninde Harf İnkılabına yönelik olumlu yorum ve yazılar yayımlanmıştır:

Le Petit Parisien Gazetesi 2 Aralık 1928 Tarihli Sayısını, "Bütün Bir Halk Alfabe Öğrenmeye Çalışıyor" başlığı ile yayınlamıştır.³⁸

L'Excelsior Gazetesi 29 Eylül 1928 tarihli sayısında, "Yeni Türk Alfabesi Yürürlükte" başlığı ile yayımlanmıştır. Gazetede, "Herkes alfabeği incelemeye başladı, eski alfabe 482 karakterden oluşurken yeni alfabe 29 Latince karakterden (21 ünsüz ve 8 sesli harf) oluşmaktadır ifadeleri yer almaktadır.³⁹

L'Excelsior Gazetesi 9 Ocak 1929 tarihli "Modern Türkiye: Mustafa Kemal Paşa'nın Yönetmeliklerinin Uygulanması" başlıklı sayısında; Mustafa Kemal Paşa'nın Türklere şark kıyafetlerini bırakıp Avrupa tarzında giyinmelerini ve Latin alfabesini benimsemelerini buyurduğu emirnamelerin

³⁵ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim Eğitimin Birleştirilmesi-Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi-Türk Harflerinin Kabulü* (İstanbul: Ak Yay., 1973), 178.

³⁶ Ek.1. Cumhuriyet Gazetesi, 1 Aralık 1928.

³⁷ Hanifi Kurt, "Harf Değişikliği ve Basının Yeni Harflere Geçerken Takındığı Tutum", *Akdeniz İletişim Dergisi*, sy.19 (2013): 117-121.

³⁸ Ek. 2. Le Petit Parisien, 2 Aralık 1928.

³⁹ Ek.3 L'Excelsoir, 29 Eylül 1928.

ardından, “öğrenciler yeni alfabenin üstünlüğünü ilân etmek için İstanbul'da bir tören alayı düzenlemişlerdi ifadelerini içeren bir görsel paylaşmıştır.⁴⁰

The National Geographic Magazine, Ocak 1929 sayılı kapağında “Türkler Okula Gidiyor” başlıklı habere yer vermiştir.⁴¹ Böylece Harf İnkılabı yalnızca Türkiye nezdinde değil, diğer devletlerce de olumlu karşılanmış ve etki uyandırmıştır.

4.Yeni Alfabe Yayıma Girişimleri ve Tekirdağ Gezisi

Tarihi çok eskiye dayanan alfabe tartışmaları; Cumhuriyet dönemiyle yerini yeni kararlara ve bu kararların uygulanmasına bırakmıştır. Hedeflenen çağdaş, laik ve modern Türkiye'nin devamlılığının sağlanabilmesi için hedeflerin, temel değer ve inançların halk tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Atatürk, Harf devriminin halka benimsetilmesi çalışmalarını başlatmıştır. 23 Ağustos 20 Eylül tarihleri arasında yaptığı yurt gezilerinde ilk ziyaret yeri Tekirdağ ile başlamış daha sonra ülkenin dört bir yanındaki şehirlerle devam etmiştir. Atatürk'ün gezilerine Tekirdağ'dan başlamasının özel nedenleri vardır. Geçmiş görevlerinde Tekirdağ'da bulunması, bu bölgeyi tanınması, Tekirdağ'ın Batılı kültüre açık olması ve burada birçok dostunun olması Tekirdağ halkı Atatürk arasındaki bağı açıklamaktadır. Bu nedenlerdir ki Atatürk, halkın yeni alfabeyle yönelik tepkilerini ölçmek ve değerlendirmek için ilk olarak Tekirdağ'ı seçmiştir.⁴² 23 Ağustos'un sabah saatlerinde Tekirdağ'a varan Atatürk ve ekibi halk tarafından büyük bir kalabalık ve coşkuyla karşılanmıştır. İlk ziyaret yeri Hükümet Konağı olan Mustafa Kemal, tüm memur ve üst düzey yöneticilerin olduğu toplantı salonunda ilk öğretmenlik görevini üstlenmiş ve ilk dersini vererek Türk halkını yeni inkılabı hazırlamıştır. M. Şakir Ülkütaşır bu günleri şu şekilde aktarmaktadır:

“...memurlardan, halktan birçok kişiyi tahta başına çağırarak sınava çekti. Alfabe ve imla kurallarının hemen hepsini uygulamalarıyla açıkladı. Tam iki saat ayakta ve tahta başında alnından terler akararak okuttu ve öğretti. Ekim 1928 başına kadar da halk ve memurların yeni Türk alfabelerini öğrenmesini istedi”⁴³

Hükümet Konağı'ndaki bulunan tüm memurlar ve halk Başöğretmen'in sınavından geçmişlerdir. Hem eğitimin hem de sınavın verildiği bugünün

⁴⁰ L'Excelsoir, 9 Ocak 1929.

⁴¹ The National Geographic Magazine, Ocak 1929.

⁴² Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1975), 330.

⁴³ M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Halk Devrimi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1981), 140.

sonunda Atatürk, yeni harflerin bir an önce öğrenilmesi hususunda isteklerini de dile getirmiştir. Bir sonraki durak Belediye binası olmuştur. Burada da aynı emeği vererek derslerini tamamlayan Atatürk'ün bir sonraki ziyaret yeri orduevi olmuştur. Halkın yoğun ilgisi ve takibi ile süren ziyaretler esnaf ziyaretleri ile devam etmiştir. Böylece dönemin ikililiğine bizzat Atatürk tarafından halk içinde son nokta konulmuştur.

Tüm ziyaretlerini tamamladıktan sonra Tekirdağ'dan ayrılan Mustafa Kemal, Tekirdağ halkından gördüğü coşku, istek ve azim sonucundan çok etkilenmiş ve çalışmaların daha da hızlanması gerektiği ve bu sürecin söylenenin aksine kendinin de inandığı gibi çok kısa bir sürede tamamlanabileceğini anlamıştır. Bu inancın temelleri de Tekirdağlılarca Atatürk'e verilmiştir. Atatürk'ün Tekirdağ ziyareti basının da büyük ilgisini çekmiş ve gazete manşetlerinde yer verilmiştir. Milliyet gazetesi, "Gazi Hazretleri dün Tekirdağ Hükümet Konağı salonunda yeni Türk harflerini bizzat izah buyurdular. Tekirdağ ahalisi coşku ve heyecan içindedir."⁴⁴ Hakimiyet-i Milliye gazetesi, "Tekirdağlılar Halaskarımızı Pek Samimi Karşıladılar" başlığı ile yayınlanmıştır.⁴⁵

Atatürk Tekirdağ ziyareti sonrasında gördüğü eksiklikleri, öğrenmeyi zorlaştıran imla vb. aksaklıkların derhal düzeltilmesini isteyerek bir sonraki gelişmelerin önünü açmıştır. Atatürk'ün ve Türk halkının birbirlerinden aldığı inanç ve cesaret yapılamaz denilenin, yüzyıllar süren yanlışlıkların ve milli birlik oluşturulmasındaki en büyük engelin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Bu dönemde matbaalar durmaksızın çalışmış, gazeteler bir öğrenim aracı olarak kullanılmış, ülkenin dört bir yanında okullar ve kurslar açılarak gencinden yaşlısına, köylüsünden memuruna, kadın erkek ayırt etmeksizin halkın tamamı eğitim için gönüllü seferberliğe başlamıştır.⁴⁶

Tarihler 3 Kasım 1928'i gösterdiğinde 11 maddeden oluşan 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Bu kanunun kabulü ile tüm özel ve resmî kurumlarda da dahil olmak üzere her alanda sadece yeni Türk alfabesinin kullanılacağına dair karara varılmıştır. Böylece eski yazı yazının terki hukuki boyut da kazanmıştır. Her alanda hâkim dil olacak olan Yeni Türk alfabesi, halkın öğrenim talebinin yanında daha kısa zamanda gerçekleştirilebilmesi adına bu kanunla itici güç haline getirilmiştir. Artan bu öğrenim talebine karşılık bu düzenin daha sistemli

⁴⁴ Milliyet Gazetesi, 24 Ağustos 1928.

⁴⁵Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 24 Ağustos 1928.

⁴⁶ Mert, "Harf İnkılabının Gerçekleştiği Süreçte Atatürk'ün Tekirdağ'ı Ziyaretinin Basındaki Yansımaları,204-205.

ilerletilebilmesi adına Millet Mektepleri'nin kurulmasına da karar verilmiştir. Bu mekteplerin temel amacı ise kişilerin okur yazarlık oranlarını hızlı ve sistemli bir şekilde arttırarak temel bilgilerin verilmesini sağlamaktır. Yurdun her yanında açılan Millet Mektepleri, okul veya öğretmen olmayan yerlere de Seyyah Mektepler açılması ile eşitlikçi ve idealist eğitimi simgelemiştir.⁴⁷

En nihayetinde 1929 ve 1936 yılları içerisinde nüfusu 14 milyona yakın bir devletin vatandaşları bu mektepler aracılığıyla 2 milyon 545 bin 51 kişiyi diploma sahibi yapmıştır. Devrim öncesi okur yazarlık oranı yüzde onlarda iken devrim sonrası bu oran kısa bir sürede iki katına çıkarılmıştır.⁴⁸ Böylece verilen kurtuluş mücadeleleri, gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar ne bir gecede gerçekleştirilebilmiş ne de bir nesli birden cahil etmiştir. Osmanlı döneminden beri süregelen problemler ve o dönemden itibaren geliştirilmeye başlanan modernizasyon çabaları Cumhuriyet dönemi ve yenilikçi kadronun çabaları ve girişilen eylemlerin halka mal edilmesi sonucu hayat bulmuş ve bugünün Türkiye'sini oluşturmuştur.

Sonuç

Bir ulusu ayakta tutan en önemli araç dildir. Dil birliği sayesinde milletler kültürleri muhafaza edebilmekte, birikimlerini gelecek nesillere aktarabilmektedir. Böylece tarih sahnesinde varlıklarını uzun yıllar koruyabilmektedirler. Türk tarihinin dil alanında yaşadığı gelişim ve değişimlerin incelendiği bu makalede, dilde birliğin ve milliliğin önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Türklerin yüzyıllardır içerisinde bulunduğu dini, siyasi, ekonomik gelişmeler toplumun yaşamında birçok unsurun etkilenmesine neden olmuştur. Örneğin çok uluslu yapı kültürlerini etkilediği gibi İslamiyet'in kabulü de dillerini etkilemiştir. Çalışmamızda detaylıca değinildiği gibi İslamiyet ile başlayan Arap harflerinin kullanımı ilerleyen zaman içerisinde Türk kimliğinde ve gelişiminde sorunları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde anlaşılmaya başlanan bu sorunlara her ne kadar çözüm aranmış, reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmış olsa da ne Osmanlı Devleti'nin çöküşü engellenebilmiş ne de milli bir kimlik inşa edilebilmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte başlayan eskinin tasfiye edilerek yeni, modern bir Türkiye çabaları başta Atatürk ve kadrosunun temel ilkesi haline gelmiştir. Bu uğurda eskiden alınan dersler ve ilerici görüşlerle Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı amaçlayan bu kadronun hedeflerini gerçekleştirebilmek için ilk adımın

⁴⁷ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 125-127.

⁴⁸ Sami N. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü* (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay., 1998), 24-26.

eğitimden geçtiği görülmüştür. İlk olarak Türkçeyi karşılamada yetersiz kalan ve bu dile uygun olmayan bir alfabe olan Arap alfabesinin kullanımından vazgeçilmesi kararı uzun yıllar süren tartışmalar sonucu kanunla yürürlüğe konmuştur. Böylece Harf Devrimi tüm devrimlerin önünde tutulmuş ve gelecek modernleşme hareketinin kilit noktasını oluşturmuştur. Yüzyıllardır kullanılan bir alfabenin değişimi elbette kolay olmamıştır ancak burada da Tekirdağlıların devrimde etkisi büyük olmuştur. Atatürk tüm devrimlerinde olduğu gibi Harf Devrimi için de uygun zamanı beklemiş, Türk halkına inanmış ve tüm girişimlerde bizzat kendisi rol model olmuştur. Yeni Türk alfabesine geçmeden önce yine halkın desteğini almak için gezilere çıkan Atatürk, ilk ziyaretini Tekirdağ'a yapmış ve buradan gördüğü ilgi, coşku ve heyecan devrim sürecini hızlandırmıştır. Laik, demokratik ve modern bir devlet olma yolunda yeni Türkiye'nin büyük devrimi olan Harf Devrimi ile Türk kültürü milli benliğini geri kazanmıştır.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- AKTAŞ, Ayşe. "Atatürk ve Harf Devrimi" *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü* 11, sy. 33 (1999): 701.
- ALBAYRAK, Mustafa. "Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi Ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar Ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862 - 1928)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1989.
- ATAY, Faliş Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Bateş Yayınları, 1984.
- AVCI, Cemal. "Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri". *Mediterranean Journal of Humanities* 3, sy. 1 (2013): 49.
- CİCİOĞLU, Hasan. *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985.
- ERGÜN, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1982.
- ERTEM, Rekin. *Elifbeden Alfabe, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- GÜLER, Adnan. "Türk Harf İnkılabı Üzerine Tarihsel/Sosyolojik Bir İnceleme". *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- KOÇER, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- KODAMAN, Bayram. *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- KURT, Hanifi. "Harf Değişikliği ve Basının Yeni Harflere Geçerken Takındığı Tutum". *Akdeniz İletişim Dergisi*, sy. 19 (2013).
- LEVEND, Agah Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960.
- MERT, Özgür. "Harf İnkılabının Gerçekleştiği Süreçte Atatürk'ün Tekirdağ'ı Ziyaretinin Basındaki Yansımaları". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017.

- MUMCU, Ahmet. *Türk Devriminin Temelleri Ve Gelişimi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1996.
- ÖNDER, Mehmet. *Atatürk'ün Yurt Gezileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- ÖZERDİM, Sami N. *Yazı Devriminin Öyküsü*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, 1998.
- ÖZKIRIMLI, Atilla. *Türk Dili Dil ve Anlatım*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- ÖZTAŞ, Sezai ve CANDAN Ahmet Sait, "Renovation Efforts In The Ottoman Education System Until Tanzimat", *World Apolied Sciences Journal* 19, sy. 8 (2012).
- SİĞİN, Naim. "Türkiye'de Modernleşme Süreci'nde Basın: Ulus Gazetesi'nin Modernleşme Söylemi" *.Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2017.
- ŞENGÜL, Serdar. "Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Dönemler ve Zihniyetler* içinde, 639-41. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- TARIM, Rahim. "Atatürk ve Türk Dili" *.Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, sy. 9 (2013).
- TONGUL, Neriman. "Türk Harf İnkılabı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 9, no. 33 (2004).
- TURAN, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*. Cilt 1. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- ULUĞ, Naşit Hakkı. *Üç Büyük Devrim Eğitimin Birleştirilmesi-Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi-Türk Harflerinin Kabulü*. İstanbul: Ak Yayınları, 1973.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir. *Atatürk ve Halk Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1981.
- YILMAZ, Mehmet Serhat. *Harf İnkılâbı Ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- YORULMAZ, Hüseyin. *Alfabe Tartışmaları (Tanzimattan Cumhuriyete)*. Ankara: Kitabevi, 1995.
- ZENGİN, Cahide. "Harf İnkılabı'nın İstanbul Basınındaki Yankıları". Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.

Gazeteler

Cumhuriyet.

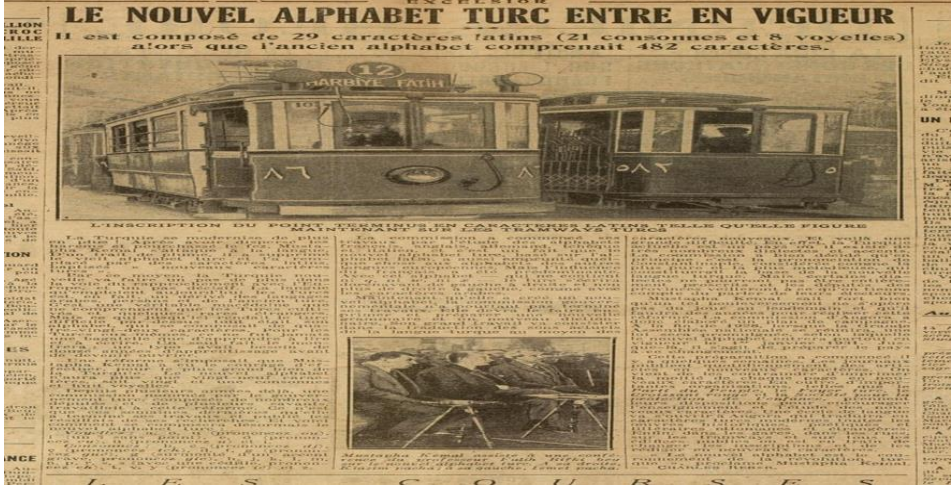
Hakimiyet-i Milliye.

Le Petit Parisien.

Excelsior.

The National Geographic Magazine.

Ek 3:

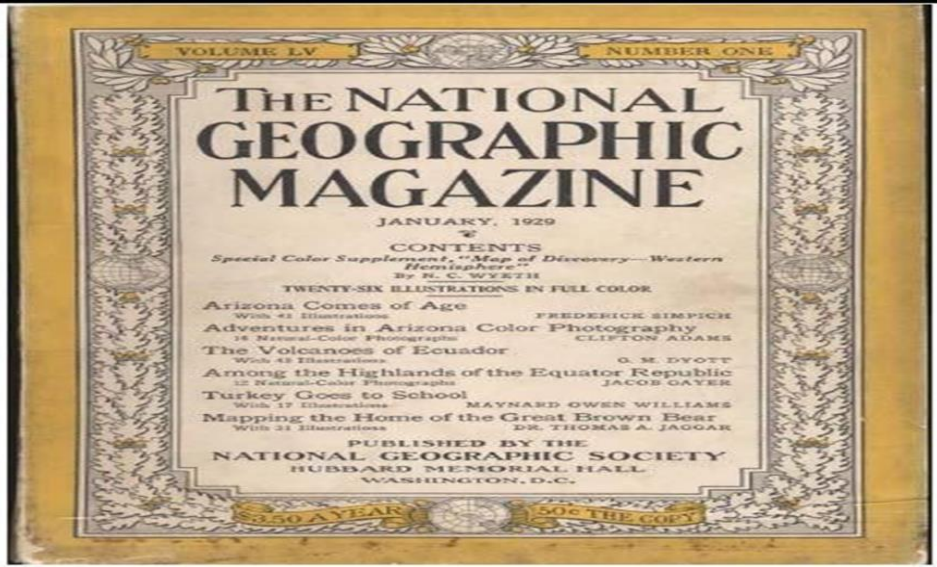
L'Excelsior Gazetesi 29 Eylül 1928 "Yeni Türk Alfabeti Yürürlükte".

Ek 4:

L'Excelsior Gazetesi 9 Ocak 1929, "Modern Türkiye: Mustafa Kemal Paşa'nın Yönetmeliklerinin Uygulanması"

Ek 5:

The National Geographic Magazine Ocak 1929, "Türkler Okula Gidiyor".

Ek 6:

Milliyet Gazetesi, 24 Ağustos 1928, "Atatürk'ün Tekirdağ Ziyareti"

Ek 7:

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 24 Ağustos 1928, "Tekirdağlılar Halaskarımızı Pek Samimi Karşıladılar".

MÜREFTELİ ŞAKİR BEY'İN MİLLİ MÜCADELE HATIRALARI¹

Hasan DEMİRHAN*

Öz: Mürefteci Şakir Bey 1914 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan mezun oldu ve Altıncı Kolordu'nun Çanakkale Cephesi'nde görevlendirilmesi sonucunda Gelibolu'da hizmetine başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Milli Mücadeleye katılan Şakir Bey, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçıran gizli örgütlerde görev aldı. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde İngilizleri oyalamak ve yanlış bilgiler vermek için karşı istihbarat elemanı olarak Milli Mücadeleye katkı sağladı. İstanbul'dan Ankara'ya geçen Şakir Bey, Çerkez Ethem'in Kuvâ-yi Seyyâre birliklerine katılarak Anadolu'da Milli Mücadele karşıtı isyan hareketlerini bastırmakta görev aldı. 1920 yılının Ağustos ayında İstanbul'a dönerek Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görevlendirildi. Mürefteci Şakir Bey, Yunan kuvvetlerinin Trakya'yı işgali üzerine, Yunan birliklerini taciz etme, silah ve malzeme depolarını imha etme, silah ve asker sevkiyatını önleme gibi hedeflerle kurulmuş olan bir çetenin reisliğini üstlendi. Çetecilik faaliyetlerinden sonra Refet Paşa'nın mihmandarı olarak görev yaptı.

Anahtar Kelimeler: Mürefteci Şakir Bey, Yunan işgali, Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, çetecilik faaliyetleri.

MÜREFTELİ ŞAKİR'S MEMORIES OF THE NATIONAL STRUGGLE

Abstract: Mürefteci Şakir Bey graduated from the Mühendishane-i Berr-i Hümayun in 1914 and was assigned to the Çanakkale Front of the Sixth Corps and started his service in Gallipoli. Şakir Bey, who participated in the national struggle after the First World War, took part in serving organizations that smuggled weapons and ammunition from Istanbul to Anatolia. During his stay in Istanbul, he contributed

¹ Bu makale 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ'da gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (INCSOS) programı dahilinde sunulan tebliğin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hdemirhan@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5868-8317.

to the national struggle as a counter-intelligence officer to distract and misinform the British. Şakir Bey, who went to Ankara from Istanbul, joined the Kuvâ-yi Seyyâre units of Çerkez Ethem and took part in suppressing the anti-national struggle rebellion movements in Anatolia. Returning to Istanbul in August 1920, he took office in the Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti. Upon the occupation of Thrace by the Greek forces, Mürefteî Şakir Bey assumed the leadership of a gang established with the objectives of harassing the Greek troops, destroying the weapon and material warehouses, and preventing the shipment of weapons and soldiers. After his gang activities, he served as Refet Pasha's guide.

Key Words: Mürefteî Şakir Bey, Greek occupation, Trakya-Paşaeli Defense of Rights Society, gang activities.

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) Osmanlı Devleti'nin varlığını fiilen sona erdirmekteydi. Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra Anadolu'da ve Trakya'da işgaller başladı. İstanbul Hükümeti bu işgaller karşısında sessiz kalmaktaydı. Bu durum karşısında Anadolu'da ve Trakya'da işgallere boyun eğmeyen vatanseverler bir araya gelerek milli cemiyetleri kurdular. Mustafa Kemal Atatürk, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak Milli Mücadeleyi başlattı. Vatanın kurtuluşu için mücadele azminde olan cemiyetleri teşkilatlandırdı ve Sivas Kongresi'nde bir çatı altında topladı. Bu zor yıllarda vatanın kurtuluşunu her şeyden üstün tutan kahramanlar Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde mücadeleye başladılar. Makalemizin ana temasını oluşturan Mürefteî Şakir Bey de bu mücadeleye katılmış ve bu uğurda büyük fedâkarlıklar göstermiş, istiklal madalyası tevdi edilen kahramanlardan biridir.

Mürefteî Şakir Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane taşıyan gizli milli örgütlerde çalışmış, daha sonra Ankara'ya geçerek Milli Hükümet'in aleyhinde çıkan isyanları bastırmakta görevlendirilmiştir. Ankara'daki görevinden sonra tekrar İstanbul'a dönen Şakir Bey, Trakya'da kurulan ve merkezi İstanbul'da bulunan Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde hizmet etmiştir. İngilizlere karşı casusluk yapmış ve Trakya'da mücadele eden milli müfrezelerin kuruluşunda görev almıştır. Trakya'da görev yapan bu müfrezeler, bölgede bulunan Yunan askeri birliklerine baskınlar düzenlemişler ve Yunan taburlarını Trakya'da meşgul ederek Anadolu'ya geçmelerine izin vermemişlerdir. Bölgede Türklere mezalim uygulayan Rumlara korku salan bu müfrezeler, Yunan askeri işe kollarına baskınlar yapmışlar, köprüleri havaya uçurmuşlar, iletişim hatlarına zarar vermişler ve Yunan taburlarının bölgede tam bir hâkimiyet kurmasına engel olmuşlardır. Mürefteî Şakir Bey bu mücadelede önemli rolü olan ve bölgedeki Rumlara büyük bir korku salan Trakya Fedaileri adlı milli müfrezenin komutanlığını yapmıştır. Şakir Bey, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzasından sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa'ya mihmandarlık görevinde bulunmuş ve ardından cumhuriyetin ilk yıllarında doğup büyüdüğü Mürefte ilçesinde kaymakam olarak görev yapmıştır. Daha sonra sivil

hayatı seçen Şakir Bey, Türk milleti için hizmetlerine Mürefte Belediye başkanlığı, Tekirdağ Belediye meclis üyeliği, il azalığı ve Tekirdağ Türk Ocağı başkanlığı gibi görevlerde devam etmiştir.

Ülkemizde 1920-1922 yıllarındaki Milli Mücadeleye ait birçok çalışma mevcuttur. Buna rağmen Milli Mücadelenin önemli bir parçası konumunda olan Trakya'daki Milli Mücadele hakkında bir literatür boşluğu bulunmaktadır. Yapılan akademik araştırmalarda ciddi birkaç eserin dışında bilimsel kaynak bulmak çok zordur. Bu çalışmaların dışında bölgede görev yapmış bazı yerel gazetecilerin sözlü tarih görüşmelerine dayanan çalışmalarına rastlanmaktadır. Ancak bu eserlerin de anlatımında eksiklikler ve bilimsel yayın ilkeleriyle bağdaşmayan unsurlar bulunmaktadır. Makalemizde değerlendirdiğimiz "Mürefteî Şakir Bey'in Hatıratı" bölgede mücadele eden Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerine bir nebze de olsa ışık tutacaktır. Bu yanı sıra da Milli Mücadele yıllarında Trakya'da yaşananlarla ilgili literatür boşluğunun doldurulmasına bir katkı sağlayacaktır.

Şakir Yorulmaz Bey'in İstanbul'daki Faaliyetleri.

Şakir Yorulmaz Bey 1914 senesinde Mühendishane-i Berri Hümayun mektebinden 330/c-2 sicil numarası ile mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle seferberlik ilan edilmiş ve Şakir Bey, Halep Altıncı Kolordu'ya tayin edilmişti.² Görev yerine ulaşmak için bindiği vapur tarihin bir cilvesi olarak, Halep vilayetinin Trablusşam iskelesine doğru yolculuğu sırasında Çanakkale boğazından çıkarken, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasına sebep olan Goben ve Breslav gemileri ile karşılaşmıştı.³ Bu olay, Şakir Bey'in hatıratının ilk sayfalarında uzun uzun anlattığı ve kendisi için anlamlı olan bir rastlantıydı. Şakir Bey, bindiği vapur ile iki gün seyahatinden sonra Trablusşam iskelesine indi ve oradan Halep'e giderek altıncı kolordu istihkâm taburu kumandanı yaverliği görevine başladı.⁴ Göreve başladıktan kısa bir süre sonra altıncı kolordu, Çanakkale muharebelerinin başlaması sebebiyle Çanakkale'ye hareket emrini aldı. Gelibolu'ya gelen Altıncı Kolorduda Şakir Bey, istihkâm tabur yaverliği görevinin yanında kolordu emir zabıtlığı görevine de atanarak karargâhta görev yapmaya başladı.

Gelibolu'daki görevi süresince Gelibolu Mutasarrıfı Kemal Bey'in isteği üzerine Gelibolu'daki Rum mahallelerinin cadde ve sokaklarının tanzim görevini yerine getirdi. Bu görevi esnasında bir kaza geçiren ve kısa bir süre tedavi gören Şakir Bey, Kilitbahir cephesinde görev aldı. Bu vazifesi esnasında Cemil Ubaydın ile sıkı bir dostluk kurdu. Şakir Bey Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev yaparken, Cemil Ubaydın Bey Osmanlı ordusunda Trakya bölgesi Erkan-ı Harp binbaşısı olarak görev yapacak ve Şakir Bey'e Trakya'daki mücadelesinde çok büyük desteklerde bulunacaktı. İleriki yıllarda Cemil Bey, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde Türkiye Cumhuriyeti'ne Dâhiliye Vekili olarak da hizmet

² Yeni İnan Gazetesi, sayı 3919, 22.04.1970, s. 1.

³ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3918, 21.04.1970, s. 2.

⁴ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3919, 22.04.1970, s. 1.

edecekti. Şakir Bey Çanakkale/Kilitbahir cephesindeki görevi esnasında Anafartalar kumandanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa ile tanışma fırsatını yakaladı. Şakir Bey Anafartalar grubu Sıhhiye Reisi Dr. Hüseyin Bey, Kumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar ve Yirmi Altıncı Fırka Kumandanı Miralay Esad Bey ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olarak karargâhta bir akşam yemeğinde bulundu.⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Şakir Bey, İtalyanların işgali altındaki Antalya mıntikasındaki⁶ İstihkâm Taburu Birinci Bölük Kumandanlığı'na tayin edildi. Şakir Bey bu sırada İstanbul'da bulunmaktaydı. Kendisine ızdırap verecek olan bu göreve gitmemeye karar verdi. Bu sırada İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan müttefikler tarafından işgal edilmişti.⁷ Beyoğlu caddesinde her yer Yunan bayraklarıyla donanmış, sokaklarda yerli Rumlar büyük taşkınlıklar yapmaktaydı. Bu durumu gören Şakir Bey büyük bir üzüntü duymuş ve Harbiye Nezareti'nde vazifeli olduğu halde vazifesine gitmemiştir. Görevini ihmali üzerinden üç gün geçtikten sonra kapısına gelen zaptiye çavuşu kendisini Harbiye nezaretine davet etti.⁸ Harbiye nezaretine sivil elbiseler ile giden Şakir Bey İnzibat Amiri tarafından cezalandırıldı ve Bekir Ağa bölüğüne hapsedildi. Divan-ı Harp'te yargılandıktan sonra serbest bırakıldı.⁹ Bu süreçte Şakir Bey İstihkâm Mektebi'nde okuduğu müddete ait devlet masrafını ödeyerek muvazzaf zabıtlıktan ayrıldı ve yedek subay oldu. Bu suretle Antalya'daki İstihkâm Taburu Birinci Bölük Kumandanlığı'na gitme emir ve işlemini iptal ettirdi.¹⁰ Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunmaktaydı. Şakir Bey bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ile yakın temasta bulunan Behiç Bey¹¹ ile görüşerek kendisine Anadolu'ya silah kaçırmak için kurulan

⁵ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3920, 24.04.1970, s. 2.

⁶ İtalyanlar 28 Mart 1919 günü Antalya'yı işgal etmişlerdir. Milli Mücadeledeki İtalyan İşgalleri hakkında geniş bilgi için bkz; Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 9, Ankara 1993.

⁷ İstanbul İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edildi. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgali ve işgal yönetimi hakkında geniş bilgi için bkz; Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

⁸ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3921, 24.04.1970, s. 1.

⁹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3921, 24.04.1970, s. 2.

¹⁰ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3922, 27.04.1970, s. 1.

¹¹ Behiç (Erkin) Bey ile Mustafa Kemal Atatürk'ün yakınlığı ilk olarak Mustafa Kemal Bey'in 1907 yılında Kolağası rütbesiyle Şam'da bulunan beşinci Ordudan üçüncü Ordu Erkan-ı Harbiyesine atanmasıyla başlamıştır. Selanik'te Nuri Conker, Behiç Bey ve Mustafa Kemal Bey aynı sokakta oturmuşlar, kısa zamanda samimi dost olmuşlardır. Behiç Beyin Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında Atatürk ile teması devam etmiştir. Behiç Bey 14 Ocak 1926 ile 15 Ekim 1928 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. ve III. Dönem milletvekili olarak görev yapmıştır. Cumhuriyetimizin ilk Bayındırlık Bakanlarından biri olan Behiç Erkin, mecliste görev aldığı sürece, ülkenin kalkınmasındaki önemli faktörlerden olan nafia ve ulaştırma işlerinde başta demiryolu olmak üzere Umuru Nafia Programı ve İzmir İktisat Kongresinde belirlenen ilkeler dâhilinde ülkeyi demir ağlarla

hususî teşkilatlara¹² katılmak istediğini belirtti. Bu isteği kabul edildi ve derhal çalışmalara dahil oldu. Şakir Bey bu dönemde İstanbul'da yaptıklarını hatıratında şöyle dile getirmekteydi:

örmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda çalışmalarını başarıyla yerine getirmiştir. Budapeşte'deki 11 yıllık elçilik görevinden sonra Fransa'da, Vichy'de Büyükelçilik görevi süresince birçok Yahudi Türk vatandaşını Nazi işgali altındaki topraklardan, Türkiye'ye, özgürlüğe gönderen Behiç Erkin 11 Kasım 1961'de İstanbul'da vefat etmiştir. (Levent Birsın, Behiç Erkin (Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2012).

¹² Şakir Bey'in hatıratında hususî teşkilat olarak ifade ettiği teşkilat aslında hatıratında bahsettiği ve ilişkide olduğu Yenibahçeli Şükrü Bey ve Galatalı Şevket Bey göz önüne alındığında Karakol Cemiyeti olması muhtemeldir. Ancak Şakir Bey gizli cemiyetin ismini vermemiştir. Karakol Cemiyeti, 1918 yılının Ekim ayının son günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerine geçmek ve onun vazifelerini benimsemek ve yerine getirmek gayesiyle İttihat ve Terakki erkanından Enver ve Talat Paşaların emir ve tensipleriyle Kurmay Albay Kara Vasif ve İlaşe Nazırı Kara Kemal Beyler tarafından kendi isimlerinin baş harfleri kullanılarak kurulmuştur. Karakol Cemiyeti'nin kuruluş amacı, Mütareke'den sonra dağılmış ve korunmasız kalmış olan İttihatçıları bir araya toplayarak, özellikle Ermeni Tehciri davasına karşı korumaktır. Karakol grubu, İttihat ve Terakki'nin ilk yıllarında yaptığı gibi hücreler şeklinde örgütlenmiştir. Üçer kişilik hücreler halinde düzenlenen yapıda yer alan binlerce kişi birbirinin örgütte olduğunu üçer kişilik gruplar dışında bilmezlerdi. Karakol grubunun tabanını eski İttihatçılar, mahallelerdeki çeteler, hamallar ve tekkeler oluşturmaktaydı. (Bülent Çukurova, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi S. 2, Ankara 1986, s. 363). Karakol Cemiyeti üyeleri Mustafa Kemal Paşa ile hem İstanbul'da iken önemli görüşmeler yapmışlar hem de Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Millî Mücadele hareketini başlatmasıyla önemli çalışmalara imza atmışlardır. Fakat Mustafa Kemal Paşa çizmiş olduğu istikamette giderken, Karakol bünyesinde toplanan İttihatçılar da önce işgalden kurtulma ve daha sonra tekrar iktidarlarını tesis etme yaklaşımıyla hareket etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu gücün farkındadır. Karakolcuların, Enver ve Talat Paşalara gönülden bağlı olduklarını da iyi bilmektedir. Liderleri yurtdışına çıkmış İttihatçılar ise Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği noktasında hemfikirdirler. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Karakolcuların Millî Mücadele hareketini yönlendirici faaliyetleriyle karşılaşınca, duruma müdahalelerde bulunmuş ve Karakol Cemiyeti üyeleri ile zaman zaman tartışmalar yaşamıştır. Karakol Cemiyeti, Millî Mücadele'nin ihtiyacı olan nitelikli insan unsurunu İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırmıştır. İstanbul ve çevresindeki Osmanlı silah ve cephanesini depolarını baskınlarla boşaltmış ve nakliye teşkilatları vasıtasıyla yine Anadolu'ya nakletmiştir. Karakol Cemiyeti, İstanbul'a yerleşen İtilafçı işgalcilere ve onların korumasındaki azınlık çetelerine karşı Müslüman ahalini korumuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın ihtiyacı olan tüm bilgileri ve raporları süratle Anadolu'ya göndermiştir. Başta İstanbul ahalisi olmak üzere, işgalcilere karşı yoğun propaganda faaliyetlerini organize etmiş, özellikle 15 Mayıs 1919'daki İzmir'in işgali sonrasında Türk ahalini işgallere karşı direnç gösterecek bir kıvama getirmiştir. İstanbul ile Ankara arasında güvenli bir haberleşme hattı ve karayolu ağı kurmuştur. Millî Mücadele davasının başarıya ulaşması için ciddi faaliyetlerde bulunan Karakol Cemiyeti, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle sarsılmış, lider kadrosu tutuklanmış ve İngiliz istihbaratının çalışmaları sonucunda çoğu hücresi deşifre olmuştur. Grubun ihyası için yeniden yapılanma çalışmalarına girişilse de bundan istenilen sonuç elde edilememiştir. Sonunda Ankara'nın isteği üzerine, yine Ankara'nın kontrolünde olacak yeni yeraltı gruplarının oluşmasıyla

“İstanbul’da birbirimizi tanımadığımız halde, müteyakkız davranmaları icabı birçok arkadaşla, - hatta çalışmalar esnasında kim olduğumuzu sormadan- sır tutma, komitacılık kaideleri olarak gece gündüz her tür tehlikeleri göze alarak tanışıp, dostluk kurduğumuz Fransız-İtalyan ve İngiliz memur askerlerinden dostluklar tesisi ve kısmen de para ödeyerek, galip orduların muhtelif şekil ve suretlerle ellerine geçirdikleri, Türk ordusunda kullanılan piyade tüfekleri ve cephanelerini alıp, muhtelif yol ve vasıtalarla, takalarla İnebolu’ya ve karadan Anadolu’ya kaçırdık.”

İstanbul’da bu vatan görevini sürdüren Şakir Bey bir müddet sonra, Enver Paşa Harbiye Nazırı ve başkumandan iken, onun ikinci yaveri olan Yenibahçeli Şükrü Bey’den¹³ savaş zamanında süvari yüzbaşısı olarak görev yapan Salim Bey vasıtası ile Ankara’ya gitmesi için davet aldı.¹⁴

Şakir Yorulmaz Bey Ankara’da.

Yenibahçeli Şükrü Bey’den aldığı davet üzerine Şakir Bey iki gün sonra Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleye katıldı. Bu esnada Yunanlar Bursa’yı işgal etmekteydiler. Şakir Bey Yenibahçeli Şükrü Bey ile çalışmalara başladıktan birkaç gün sonra Milli Mücadele Orduları Erkan-ı Harbiye Reisi olan İsmet Bey’den bir vazife aldı. Bu vazife Milli Mücadele başında Buhara’da bulunan Enver Paşa’nın, Tiflis’te bulunan Cemal Paşa’nın ve Kafkasya’da bulunan Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’nın

birlikte Karakol’un tüm bilgi birikimi, tecrübesi ve insan unsuru Ankara’nın kontrolündeki gizli yeraltı gruplarına devredilecektir. Karakol Cemiyeti bu şekilde Milli Mücadele tarihi içerisindeki anlamlı yerini almıştır. (Mehmet Akif Bal, “Milli Mücadele’nin Gizli Teşkilatı Karakol Cemiyeti (1918-1920)”, Türk Dünyası Araştırmaları, C. 130, S. 256, Ocak-Şubat 2022, s. 143)

¹³ Yeni Bahçeli Şükrü (Ahmet Şükrü Oğuz),1881 yılında İstanbul’da doğdu. Harp Okulu’nu bitirdikten sonra tayin edildiği Makedonya’da İttihat ve Terakki Partisi’nde aktif olarak görev aldı. Askerlik hayatında bulunmuş olduğu görevler: Piyade Binbaşısı - Bölük Komutanı, İstanbul Piyade Atış Okulu Öğretmeni, İstanbul Merkez Kumandanlığı Askeri İnzibat Subayı, Harbiye Nezâret Yaveri, Tabur Komutanı, Mebusan Meclisi Muhafız Tabur Komutanı, Hücum Taburu Kurucusu ve Genel Karargâh Hücum Şubesi Başkanı, İstanbul ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Komutanı, Kocaeli 11. ve 38. Alay Komutanı, Konya 4. Depo Alay Komutanı. Birinci Dünya Savaşı’nda Sarıkamış, Çanakkale-Anafartalar cephelelerinde savaştı. Özellikle Milli Mücadele yıllarında İstanbul’da kurulan Karakol Cemiyeti’nde aktif rol oynadı ve Ankara’ya silah ve mühimmat kaçırılmasında önemli görevler ifa etti. T.B.M.M.’nin ilk dönemine İstanbul Milletvekili olarak katıldı (1920-1923). Meclis’te Milli Müdafaa Komisyonu üyeliği yaptı.1926’da Atatürk’e karşı düzenlenen İzmir Suikast davasında idamla yargılandı. Kendisi beraat etti, ancak kardeşi Nail ile en yakın arkadaşı Kara Vasif idam edildi. Şükrü Bey bundan sonra bir daha siyaset ile ilgilenmedi. 24 Mart 1953’te İstanbul’da vefat etti. Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası sahibidir. (T.B.M.M. Albümü (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.) Ayrıca Karakol Cemiyeti’ndeki çalışmaları için bkz. (Mehmet Akif Bal, “Milli Mücadele’nin Gizli Teşkilatı Karakol Cemiyeti (1918-1920)”, Türk Dünyası Araştırmaları, C. 130, S. 256, Ocak-Şubat 2022.)

¹⁴ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3922, 27.04.1970, s. 2.

Anadolu'ya yardım için kurdukları Yeşil Ordu¹⁵ ile Ankara arasında iletişimi sağlamaktı. Bu görev için Yenibahçeli Şükrü Bey, Süvari Yüzbaşısı Salim Bey¹⁶ ve Şakir Yorulmaz seçilmişlerdi. Şükrü Bey İsmet Paşa'dan gerekli talimatları aldı. Bir hafta kadar beklemesine rağmen Kafkasya'ya hareket emri kendisine iletilmedi.¹⁷ Şakir Bey hatıratında bu görevden alınmalarının sebebini beraber hareket edecekleri arkadaşlarının ve kendisinin Ankara Hükümeti tarafından Enver Paşa'ya çok yakın buldukları olduğunu ifade etmektedir.

Şakir Bey bu görevden azledildikten sonra, o dönemde Anadolu'da İstanbul Hükümeti tarafından teşvik edilen ve Anadolu Milli Hareketi'ni baltalamak için kurulan hilafet ordusuna karşı Çerkez Ethem'in¹⁸ birliklerine katıldı. Ancak Şakir

¹⁵ Yeşil Ordu aslında Rusya'da özellikle Kafkas Müslümanları tarafından kurularak Bolşevik Kızıl ordu ile birlikte General Denik'in komutasındaki Beyaz Ruslara karşı çarpışan Müslüman birliklerin adı idi. Bu ordu 1920'li yıllarda efsane halini almış ve Anadolu gazeteleri tarafından, Yeşil Ordu'nun Türkiye'nin doğu sınırlarını aşarak Erzurum'a geleceği ve Anadolu hareketine destek vereceği yazılmaktaydı. Ayrıca Enver Paşa komutasında olacak bu ordunun İngilizlere karşı savaşarak, bütün İslam dünyasını Batı emperyalizminin tutsaklığından kurtaracağı propagandası da yapılmaktaydı (Yeşil Ordu ve Yeşil Ordu Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz; Ahmet Altıntaş, Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995).

¹⁶Salim Kurtoğlu, Milli Mücadele yıllarında Yörük Selim ismi ile bilinmektedir. Fransızların Güneydoğu Anadolu bölgesinde işgallere başlamaları üzerine 13 Ekim 1919 günü Maraş ve Antep Kuva-yı Milliye Komutanlığına atanan Kılıç Ali Paşa ile birlikte bölgeye gelerek hizmetine devam etmiştir. (Ramazan Erhan Güllü, Millî Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 16, s.12 Gaziantep 2017, s. 493, ss. 490-507.)

¹⁷ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3923, 28.04.1970, s. 1.

¹⁸ Çerkez Ethem Kafkasya'nın Adigey bölgesinden göç ederek Bandırma dolaylarına yerleşmiş, Çerkez boylarının Şapşıhoymağından Pşav ailesine mensup Emreköylü Ali Bey'in oğludur. Ali Bey çiftçilik ve değirmencilik yaparak hayatını kazanıyordu. Ali Bey'in en küçük oğlu Çerkez Ethem 1886 yılında Emreköy'de doğdu. Çerkez Ethem'in dört ağabeyi vardı. Ağabeylerinin dördü de subaydı. En büyük ağabeyleri İlyas ve Nuri şehit olmuştu. Diğer iki ağabeyi Reşit ve Tevfik Bey'di. Çerkez Ethem 1905'te 19 yaşına gelince İstanbul'a gitti. Talimhanelerde staj gördükten sonra tezkeresini başçavuş olarak aldı. Daha sonra Balkan Savaşı sırasında girdiği Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'nden mezun oldu. Çerkez Ethem mezun olduktan sonra Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunun karargâh muhafız bölümünde görev yaptı. Bulgarlarla yapılan çete savaşlarına katıldı. Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın başkanı olduğu Teşkilat-ı Mahsusa saflarında gerillacılığın gerektirdiği eğitimi gördü. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Irak'ta, İran hududunda 8-10 arkadaşıyla Rauf Bey'in kuvvetlerine gönüllü olarak katıldı. Burada yerlilerden jandarma teşkili ve ulaştırma hatlarının teminine memur edildi. İran'ın Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda yararlılığı görüldü. Daha sonra esasen bağlı bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmak üzere İstanbul'a döndü. Çerkez Ethem Batı Trakya'da Kuşçubaşı Eşref'le beraber, Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında, Bulgarlara karşı çete savaşları verdi. Çerkez Ethem Mondros Ateşkesi imzalandıktan sonra baba ocağı olan Bandırma'ya döndü. Bir süre Bandırma civarında çetecilik yaptı. İzmir'in işgali üzerine Salihli bölgesine giderek ağabeyleri Reşit ve Tevfik Bey'le beraber

Bey'in gizli bir görevi daha bulunmaktaydı. Şakir Bey bu görevi hatıratında şöyle dile getirir:

“Çerkez Ethem'in kumandanı olduğu Kuvayı Seyyare'nin Yozgat'a hareketinden iki gün evvel arkadaşım Binbaşı Yenibahçeli Şükrü Bey bana: 'Şakir sana yeni bir vazife veriliyor, mühimdir, bunu kabul etmeni rica ediyoruz,' dedi. Vazifenin ne olduğunu sordum, cevap olarak:

'Yozgat ve Çorum'da isyanları bastırmak üzere, Çerkez Ethem Bey Kuva-yı Seyyare Umum Kumandanlığı maiyetine bir Fen zabiti müşavir verilmesi kararlaştırılmış, seni verecekler, ve bu arada sana, gizli bir şifre verilecek, hareket esnasında, mühim göreceğiniz her huşu ve hareketi şifre ile güntü gününe Ankara'ya bize bildireceksin,' dediler. Ben hiç tereddüt etmeden memleket vazifesidir, kabul ediyorum dedim.”¹⁹

Şakir Bey bu gizli görevle Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare birliğine katıldı ve onlarla birlikte Yozgat'a yola çıktı.²⁰ Yozgat'ta Çapanoğlu ayaklanmasının²¹

Kuva-yı Seyyare'yi kurarak Yunanlara karşı mücadele etti. Ahmet Anzavur ve Düzce isyanlarının bastırılmasında büyük rol oynadı. Daha sonra Ankara'yı zor durumda bırakan Yozgat İsyanı'na müdahale etti. Yozgat İsyanı sırasında girdiği Yeşil Ordu Cemiyeti ve ağabeylerinin etkisiyle asi tavırlar takındı. Demirci Muharebesi ile Yunanlara karşı zafer kazandı. Gediz Taarruzu'nun yapılmasında büyük rol oynadı. Gediz Muharebesi'nin kaybedilmesiyle, Kuva-yı Seyyare ve düzenli ordu birliklerinin arası açıldı. Bu taarruz sonrası bazı radikal değişiklikler yapıldı. Batı Cephesi Komutanlığı'nda yaşanan komuta değişikliğiyle Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. İsmet Bey Batı Cephesi Komutanı, Refet Bey ise Güney Cephesi Komutanı oldu. Çerkez Ethem ve kardeşleri İsmet Bey'in komutanlığını hazmetmede sıkıntı yaşadı. Düzenli ordunun kurulmasına muhalefet etti. Cephelerin yeniden düzenlenmesiyle Batı Cephesi Komutanı olan İsmet Bey'in emirlerini dinlemeyerek Ankara Hükümeti'ne karşı isyan etti. Kuva-yı Seyyare üzerine yapılan harekât sonucu Yunanlarla anlaşma yaparak Yunan tarafına sığındı (Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare hakkında geniş bilgi için bkz. Zübeyir Uzun, Milli Mücadele'de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008).

¹⁹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3923, 28.04.1970, s. 2.

²⁰ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3924, 29.04.1970, s. 1.

²¹ Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri çeşitli bahanelerle Osmanlı coğrafyasında işgal hareketlerine başladılar. İşgallerin başlamasıyla birlikte Anadolu'da ve Trakya'da bölgesel kurtuluşu hedefleyen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. Bu cemiyetlerle birlikte yerel halk silahlanarak Kuvayı Milliye Teşkilatının kurulması için ilk adımlarını atmaya başladı. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde birleştirilen bu milli yapılar daha sonra yurdu düşman işgalinden kurtarmak için tek vücut halinde mücadeleye başladılar. Bu süreçte İtilaf Devletleri ile işbirliği içinde olan İstanbul Hükümeti Anadolu'da otoritesini kaybetmemek ve Ankara Hükümeti'nin mücadelesini engellemek ve onu ortadan kaldırmak için Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde isyan hareketleri başlattı. Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı, Yozgat, Urfa, Konya gibi yerlerde ortaya çıkan isyanlar Ankara Hükümeti'ni (Büyük Millet Meclisi) zor durumda bıraktı. Bu ayaklanmalardan biri olan Yozgat (Çapanoğulları) ayaklanması da (15 Mayıs-17 Ağustos 1920) Çerkez Ethem'in bulunduğu Kuvayı Seyyare güçleri tarafından bastırıldı. (Yozgat

bastırılmasında görev alan Şakir Bey daha sonra Kuva-yı Seyyare kumandanlığı emri ile kurulan ve isyancıları cezalandırmakla görevlendirilen Divan-ı Harp'te savcı olarak görev aldı ve suçsuz olduklarına inandığı birçok kişinin idamını önledi. Bu görevin yanında isyancıların Yozgat Ziraat Bankası'nı yağma ederek aldıkları yirmi bin altın ve bir hayli kağıt paranın bulunması için yakın arkadaşı Yüzbaşı İzmirli Ethem Bey ile birlikte görevlendirildi. Bu paraları yağmacıların üzerlerinde ve evlerinde bulduktan sonra Ethem Bey'in ağabeyi olan ve Erkan-ı Harp yüzbaşısı görevinde bulunan Tevfik Bey'e teslim ettiler.²² Daha sonra Yozgat'ta isyan bastırılıp Çorum'a hareketten önce Tevfik Bey ile görüşen Şakir Bey, kendisine verilen paraların bir merasimle Ziraat Bankası'na iade edilmesi gerektiğini Tevfik Bey'e ifade etti. Böylece isyan bastırılan yerlerde hükümetin kudreti ve kuvvetinin, asayişin tesis olduğunun gösterilmesini istiyordu.²³ Tevfik Bey'in bu isteğe cevabı Şakir Bey'in hatıratına şöyle yansımıştır:

“Tevfik Bey bana Divan-ı Harp idamları hakkında Ethem Bey ile görüşüp birçok zavallıyı idamdan kurtardığımdan kızgın olduğu için bu banka işini de açınca, evvela yüzü kırmızı ve kızgın olarak sonra yüksek sesle ve bağırırıcasına, ‘Sen haddinden büyük işlere karışma, çizmeden çok yukarı çıkıyorsun’ diye söylendi. Ben cevap vermek isterdim. İzmirli Ethem Bey²⁴, bana belli olur şekilde baş ve elleriyle işaret ederek cevap vermeme önledi. Esasen cevap vermemekliğim icap ediyordu.”²⁵

Şakir Bey bu olay üzerine yaşananları ve şahit olduklarını aldığı emir gereğince şifreleyerek Ankara'ya göndermek üzere telgrafhaneye gitti. Postane memurlarının akşam yemeğinde olmasından dolayı daha sonra gönderilmek üzere yazdıklarını telgrafhaneye bıraktı. Kısa bir süre sonra telgrafhaneye gelen Tevfik Bey bu şifreleri

Çapanoğlu ayaklanması hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Oğuz, “Yozgat Çapanoğlu İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, C.11, S.4, Nevşehir 2021)

²² Yeni İnan Gazetesi, sayı 3924, 29.04.1970, s. 1.

²³ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3925, 29.04.1970, s. 2.

²⁴ Kesin olmamakla birlikte bu kişinin Ethem İzmirli olması çok yüksek bir olasılıktır. “Küçük Ethem” yahut “Şişman Ethem” diye tanınan Ethem İzmirli, 1906 yılında Harbiye'den mezun olmuştur. Ege'de Milli Mücadele'ye ilk katılanlar arasındadır. Yunanlıların Akhisar ve Bergama'yı işgal etmesi üzerine Albay Kazım (Özalp) Bey, onu bölgede Kuva-yı Milliye'yi kurmakla görevlendirmiştir. Küçük Ethem, Akhisar'da Kuva-yı Milliye'yi kurmuş ve Akhisar Alay komutanlığı görevini üstlenmiştir. Küçük Ethem, 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen Alaşehir Kongresi'ne katılmıştır. Küçük Ethem'in Sivas Kongresi'ne katılmak için Sındırgı delegesi olarak seçildiği ve Sivas Kongresi çalışmalarına katıldığı kaynaklarda belirtilmişse de Sivas Kongresi tutanaklarında adı geçmemektedir. Küçük Ethem, düzenli ordu kurulmasında ortaya çıkan, Ankara ile Çerkez Ethem arasında anlaşmazlık sırasında Çerkez Ethemle birlikte hareket etmiş ve Yunanlılar tarafına geçmiştir. Bu yüzden, Milli Mücadele'den sonra yayınlanan Yüzellikler Listesi'nin altmış ikinci sırasında yer almıştır. (Nurettin Gülmez, Bünyamin As, “İhanet İle Vatanseverlik Arasında Bir Asker: Küçük Ethem”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 9, S. 3, 2022, s. 864).

²⁵ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3926, 30.05.1970, s. 1.

buldu.²⁶ Şakir Bey şifrelerin Tevfik Bey'in eline geçmesi üzerine kendisine verilen gizli görevin ifşasından ve hayatının tehlikeye düşmesinden dolayı Ankara'ya döndü. Ankara'da durumu Yenibahçeli Şükrü Bey'e ifade eden Şakir Bey, ertesi gün İstanbul'un hususi kuryesi ile Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde²⁷

²⁶ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3926, 30.05.1970, s. 2.

²⁷ 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen liderleri ve özellikle Osmanlı Devleti'nde Dahiliye Nazırlığı ve Sadrazamlık görevlerinde bulunmuş Talat Paşa'nın önerisiyle Trakya'nın işgal tehlikesine karşı mücadele etmek için bir teşkilat kurulmasına karar verildi. Bu teşkilat ilk olarak İstanbul'da Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran), Edirne Belediye Reisi Şevket (Dağdeviren), Avukat Şeref (Aykut) Bey ve Tüccar Kasım (Yolageldili) Efendilerin öncülüğünde, İstanbul'da Küçük Kınacıyan Handaki Kasım Efendi'nin yazıhanesinde 2 Kasım 1918 tarihinde "Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında kuruldu. Cemiyetin adı daha sonra Avukat Şeref Bey'in teklifiyle "Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirildi. Kurulan cemiyetin Edirne valiliğine verdiği beyannamede ise cemiyetin ismi "Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi" olarak yer almıştır. Cemiyetin yayın organı olduğunu alt başlığınan anladığımız Trakya Paşaeli gazetesinin ilk sayısı da 2 Aralık 1918 tarihinde yayınlandı. (Zekâi Güner, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.13). Trakya Paşaeli gazetesinin ilk nüshasında cemiyet amacını; "Cemiyet-i Akvam nazariyesinin müessesesi olan Wilson prensiplerine riayetle memleketin hak ve hâkimiyeti ve tamamiyetini kanun-u dairesinde müdafaaya istihşaldir." olarak belirtmiştir. Bu nizamnameye göre, cemiyetin faaliyet alanı kurulduğu ilk dönemlerde, Trakya'nın ırk, kültür, ekonomi ve tarih bakımından Türklere ait olduğunu ilmi ve tarihi vesikalarla ispat etmek ve Trakya'daki Türk hâkimiyetinin Wilson prensiplerine göre korunmasını ve devamını istemek ve iddia etmek ile sınırlıydı. Cemiyet kurulduktan kısa bir süre içinde sadece Edirne merkezinde değil Edirne'ye bağlı sancak kaza ve nahiyelerde de örgütlendi. Edirne dışında Lalapaşa, Havsa, Uzunköprü, Ömerbey Nahiyesi, Maksudeli Nahiyesi, Kavaklı, Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Babaeski, Vize, Pınarhisar, Demir Köprü, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Evreşe, İpsala, Malkara, Keşan, Tekfurdağı (Tekirdağ), Çorlu, Muratlı, Çerkezköy, Saray, Adapazarı, Bundan başka İstanbul, Gümülcine, Dedeoğlu, Kırcaali, Dimetoka, Orta Köy'de şubeler açarak teşkilatlanan cemiyet Trakya'nın tümünü temsil eder hale geldi. Trakya'da sağlamış olduğu bu güç sayesinde cemiyet idare heyeti 22 Ocak 1919'da İstanbul'da Doğu Trakya'nın Yunan askerlerinden arındırılması için bir toplantı düzenledi. Trakyalılar işgallere karşı nüfus istatistikleriyle Trakya'nın büyük bir kısmının Türk-Müslüman olduğunu rakamlarla ispatlama çabalarıyla İtilaf Devletleri nezdinde kamuoyu oluşturmaya, işgallerin haksızlığını ortaya koymaya çalışmaktaydı. Cemiyet, Doğu ve Batı Trakya'daki Müslüman-Türk halkına yönelik Yunan baskı ve zulümlerini kamuoyuna duyurabilmek için belgeler, grafikler ve haritalar hazırlarak bunları yerli ve yabancı gazetelere dağıtıyor ve Trakya-Paşaeli gazetesinde ve İstanbul'da Milli Mücadele taraftarı Türk gazetelerinde yayınlıyordu. (Özgür Mert, İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 58, Bahar 2016, s.130-131) Basın yoluyla direnişin yeterli olmadığını gören Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri Trakya'nın işgallere karşı direnmesini örgütlemek amacıyla 10 Temmuz 1919 tarihinde Trakya Kongresini, 16-18 Ekim 1919 tarihinde I. Edirne Kongresini, 15 Ocak 1920 tarihinde II. Edirne Kongresini, 31 Mart-2 Nisan 1920 tarihinde Lüleburgaz Kongresini, 9-13 Mayıs 1920 tarihinde III. Edirne kongresini topladı. Bu kongrelerden 31 Mart-2 Nisan tarihleri arasında gerçekleştirilen II. Edirne Kongresinde "Müdafaa-i Hukuk Heyeti Muvakkatesi" adı altında bir merkez

vazifeli Edirneli Ekrem Bey'e bir mektup yazıp Ankara'daki arkadaşlarında izniyle Trakya'da çalışmak üzere İstanbul'a gelmek istediğini belirtti. Kısa bir süre sonra Ekrem Bey, Şakir Bey'e yazdığı mektubunda kendisinin derhal İstanbul'a gelerek Beyazıt Soğanlı mahallesindeki evinde buluşmasını istedi.²⁸

Şakir Yorulmaz Bey'in İstanbul'daki İstihbarat Görevi

Şakir Bey'in İstanbul'da Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki ilk görevi Trakya'ya geçecek olan milis birliklerinin oluşturulması ve Trakya'ya güvenli bir şekilde gönderilmesi konusunda çalışmalar yapmaktı. Trakya'da Milli Mücadele'ye katılan çetelerin Midye ve İğneada civarlarındaki bazı baskınlarından sonra, Trakya'yı işgal eden Yunanlar daha sıkı tedbirler almışlardı. Bu durumda Şakir Bey'in de dahil olduğu Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışmalar daha tertipli ve gizli yürütülmeye karar verildi.²⁹ Bu çetelerin Trakya'ya geçişi İngilizleri de kızdırmış ve onlarda İstanbul'da tedbirlerini sertleştirmişlerdi. İngilizlerin bu takibi karşısında İstanbul hükümetinde görevli olan ancak Milli Mücadeleyi destekleyen bazı asker ve bürokratlar, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerine yardımcı olmaktadır. Bunlardan birisi olan Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın yaveri Pertev Bey, İngilizlerin, İstanbul'da Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini ve milis kuvvetlerinin oluşturulmasında ve gönderilmesinde görev alan herkesi çok sıkı takip ettiklerini Şakir Yorulmaz'a bildirdi.

Şakir Bey, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki çalışmalarına devam ettiği sırada Milli Mücadeleyi destekleyen ve Galatasaray'da inzibat yüzbaşısı olarak görev yapan Şevket Bey ile bir görüşme yaptı. Şevket Bey, Şakir Bey'e Moris adında bir gayrimüslim arkadaşının birkaç gün önce kendisini ziyaret ettiğini ve İngiliz istihbaratının Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında bir soruşturma yaptığını, bu soruşturmanın neticelenmesi için Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarını bilen ve kendilerine bu konuda yardım edebilecek birini aradıklarını belirtti. Şevket Bey bunu fırsat olarak görmüş ve bu talebi Milli

kurulmasına karar verilerek silahlı müfrezeler oluşturuldu. (Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.201). Silahlı direniş örgütlerinin kurulma kararı Lüleburgaz ve III. Edirne kongrelerinde onaylandı.(Edip Başer, Mütarekeden Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.46). Kurulan silahlı müfrezelere verilen görev mümkün olduğu kadar, Yunan silahlı kuvvetlerini Anadolu dışında tespit ve meşgul etmekte. Milli misak sınırlarımız içinde bulunan Doğu Trakya'nın, muntazam bir teşkilat altında teslim alınabilmesine hizmet edecek birlik ağı vücuda getirmek, Doğu Trakya'nın er geç anavatana katılacağını inancını yaymak, karakteri sağlam, kendilerini büyük bir gayeye adanmış ve bunun bilinci içinde bulunanların çeteler oluşturmak, olumsuz propagandalara karşı etkin karşı propaganda yaparak Trakya halkının moralini yükseltmek.(Nazif Karaçam, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Trakya, İstanbul 1984, s. 103.

²⁸ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3927, 05.05.1970, s. 2.

²⁹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3928, 06.05.1970, s. 2.

Mücadele lehine karşı bir istihbarat olarak kullanmayı düşünmüştü.³⁰ Şakir Yorulmaz Bey bu teklifi Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Şakir Kesebir Bey'e Kınacıyan Han'da açmış ve ikisi bunun her ne kadar tehlikeli bir görev olsa da yararlanılması gereken bir fırsat olduğuna karar vermişlerdi.³¹ Bundan sonra Şakir Yorulmaz sırasıyla İstanbul'daki İngiliz istihbaratından Binbaşı Heyge,³² General Cornwooll³³ ve Ermeni asıllı olan Yüzbaşı Çavuşyan ile görüşmelerde bulundu.³⁴ İngiliz istihbarat görevlileri Şakir Yorulmaz'dan Ankara Hükümeti ve Milli Mücadele hakkında kendilerine bilgi toplaması için Ankara'ya bir yolculuk yapmasını istediler. Şakir Bey'den İngiliz istihbaratının istedikleri şunlardı:

“Vazife olarak:

1-Ankara'da Ankara Hükümeti'nin yardımlarının şekil ve tarzı. Silah yardımlarının nerelerden ve hangi yol ve limanlardan geldiği.

2- Gelen silah ve mühimmatın neler olduğu. Mühimmatın miktarları, cinsleri, tamamen Rus silah ve mühimmatı olup olmadığı ve başka memleket silahlarının da bulunup bulunmadığı.

3-Ankara'nın Ruslardan ve başka memleketlerden daha ne gibi ve ne yolda yardım aldıkları.”³⁵

Şakir Yorulmaz Bey bu görevi aldığı anda Bakırköy civarında Hüseyin Bey'in Haznedar'daki çiftliğinde yirmi iki gün saklanmış ve bu süre içerisinde Ankara hakkındaki sahte raporunu hazırlamış ve Trakya'ya gidecek olan milis kuvvetlerinin işleriyle ilgilenmişti. Çiftlikte kaldığı yirmi dördüncü gün İngiliz istihbarat görevlilerine İstanbul'a geldiğini ve raporunu sunmak istediğini belirtti. Şakir Bey'in sahte raporu şu şekilde idi:

“1-Ankara'ya silah ve mühimmat yardımlarının, yardım motorlarının İnebolu-Samsun limanlarına getirilmeleri şekil ve sureti ile yani deniz yoluyla yapıldığını, sık sık bu limanlara gelen motor ve takaların geceleri gelerek silah ve askeri malzeme getirdiklerini, bilhassa bir gece İnebolu'ya iki motorun silah-mühimmat boşalttığını bizzat gördüğümü, bunu da bahane ile İnebolu'ya giderek iki gün kalmak suretiyle sağladığımı ve bir hayli malumat topladığımı, İnebolu'da bir kısım yardımların ayrıca karayoluyla Hopa ve Trabzon taraflarından dahi geldiğini katıyetle öğrendim.

2-Gelen silahlar kısmen Birinci Dünya Harbi'nde Rus ordusunda kullanılan piyade tüfekleri ve aynı zamanda silahlarla birlikte mühim miktarda mühimmatın da geldiğini, bundan başka Birinci Dünya Harbi'nde Almanların, Romanya'ya getirdikleri ve orada kalan silah ve bombalarla yine

³⁰ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3939, 21.05.1970, s. 1.

³¹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3941, 23.05.1970, s. 1.

³² Yeni İnan Gazetesi, sayı 3944, 26.05.1970, s. 1.

³³ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3948, 01.06.1970, s. 1.

³⁴ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3949, 02.06.1970, s. 1.

³⁵ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3950, 03.06.1970, s. 1.

Rusların Almanlar tarafından harp esnasında Romanya ve Bulgaristan'dan getirdikleri piyade tüfekleri ve mühimmatın ve arada bazı motorların Bulgaristan ve Romanya'dan yükleyerek mühim miktarda Türk ordusunda kullanılan el bombaları ve Cebel topları ile yedi buçukluk Türk ordusunda kullanılan top ve mühimmatını da getirdiklerini bilhassa gittiğim İnebolu'da öğrendiğimi ve Ankara'dan bilhassa bir kısım Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar, toplar ve mühimmatı tercihen istediğini³⁶ ve benim bizzat gördüğüm iki motor boşalmasından başka İnebolu'da kaldığım iki gece ve gün zarfında Rize-Hopa istikametinde ve Bulgaristan'dan altı motorun daha gelip boşaldığını işittiğimi, öğrendiğimi raporuma ilave ettim.

Çanakkale muharebelerinde bulunduğum için çok iyi bildiğim Alman el bombaları, makineli tüfekler vesaireyi izahlı yazmak suretiyle raporumu bir haylice şişirdim. Ve raporuma ayrıca Ankara Hükümetine Ruslar tarafından çok miktarda altın para yardımı yapıldığını, ayakkabı, çizme ve iç çamaşırı dahi ordu, askerler için gönderildiğini etraflı olarak yazdım. ...Ayrıca Trakya'daki çeteler ve fedailer hakkında tamamıyla şaşırtıcı ve oyalayıcı izahatlar verdim.³⁷

Şakir Bey bu raporunu İngilizlere teslim ettikten sonra görüşmelerinde kendisinden şüphelenildiğini sezmiş ve bir süreliğine İstanbul'dan uzaklaşması gerektiğine karar vermişti. Şakir Bey İstanbul'dan ayrılarak Haznedar'daki Hüseyin Bey'in çiftliğine geçti ve Trakya'ya geçecek olan çetelerin eğitimleri ile ilgilenmeye başladı.³⁸

Şakir Bey'in Milis Kuvvetleri (Trakya Fedaileri) ve Trakya'daki Faaliyetleri.

Ankara hükümeti özellikle Batı Anadolu'da Yunanlarla yapılan mücadele sırasında, Yunanların Trakya'daki kuvvetlerini Anadolu'ya geçirmelerini önlemek amacıyla İstanbul ve Hadımköy-Çatalca mıntıklarında çetelerin kurularak, Doğu Trakya ve özellikle İstanbul-Edirne tren hattı boyunca faaliyetler göstermesini, baskın ve hareketler yapmasını ve bunun bölgedeki Yunan hâkimiyetini zedeleyecek şekillerde olmasını istiyordu.

Trakya'ya geçirilecek çetelerin kuruluşunda ve bölgeye intikallerinde Sınır Kumandanı olarak hizmet eden Binbaşı Cemil Bey (Cemil Ubaydın) gibi milliyetçi Osmanlı subayları, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine el altından çok önemli yardımlarda bulunmuştu. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu dönemde oluşturduğu küçük milis kuvvetlerini (çeteler) hazırlayarak küçük kuvvetler şeklinde Trakya'ya geçirmekteydi.³⁹

Trakya Fedailerinin Kuruluşu

Şakir Bey, Doğu Trakya'da birçok faaliyet gösteren Trakya Fedaileri adlı milis kuvvetinin nasıl oluşturulduğunu hatıratında şöyle dile getirmektedir:

³⁶ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3953, 06.06.1970, s. 1.

³⁷ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3955, 08.06.1970, s. 1.

³⁸ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3958, 11.06.1970, s. 1.

³⁹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3928, 029.05.1970, s. 2.

“Bir akşamüzeri Muhsin Bey’i ziyaret ettim. Kendisine durumu ve isteğimi açıp kabul ettirmek suretiyle Muhsin Bey’den talimli on istihkâm neferi tüfekli ve teçhizatlı olarak; ilaveten beş adet tel örgü ve telgraf telleri kesmeye mahsus istihkâm makasları, kırk kilo köprüleri atmaya yarayan dinamit, yeteri kadar fitil ve kapsül alarak, bu on nefere sivil elbise temini sureti ile kendilerini hareketten bir gün evvel, Kağıthane’deki toplantı yerimize getirmek suretiyle altmış iki kişilik güvenilir tahripçi milis kuvveti teşkil ettik. Bu kuvvete Yüzbaşı Mazhar Bey kumanda edecekti. Bu kuvveti Kağıthane deresinde istirahatete bıraktık. Ertesi günü milis kuvveti olarak üzerlerinde taşıyabilecekleri, ekmek, galeta, zeytin, peynir verildi. Hüseyin Çavuş ile Ahmet Çavuş’un yardımlarıyla akşamüzeri Kağıthane’de milis kuvvete tevzi ve tekrar bilhassa Yüzbaşı Mazhar Bey’e son talimat ve uğurlama ile selamet dileyerek çetenin gece yatsı namazından sonra, Kağıthane – Terkos-Istıranca yolu ile Trakya’ya girmesi için bıraktım.”⁴⁰

Şakir Bey milis kuvvete Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına gerekli malumatları verdikten sonra Sirkeci İstasyonu yakınlarındaki bir Rum tarafından işletilmekte olan Silivri kiraathanesine gitmişti. Şakir Bey’in kahvede olduğu sırada milis kuvvetin başında bıraktığı Hüseyin Çavuş kiraathaneye gelerek Şakir Bey’i görmüş ve kendisine milis kuvvetine kumandanlık yapacak olan Mazhar Bey’in ortadan kaybolduğunu ve geri dönmediğini bildirmişti. Şakir Bey bu haber üzerine hemen Kınacıya Han’a giderek durumu diğer cemiyet üyelerine haber verdi. Yapılan toplantıda durumun çok nazik olduğu ve bu çetenin ele geçerse bir felaket olabileceği üzerinde duruldu. Bunun üzerine Şakir Yorulmaz Bey kurulan milis kuvvetinin başına geçmeye karar verdi.⁴¹Eyüp Sultan taraflarından Kağıthane’ye geçti. Oradan da Terkos istikametine doğru kendi uhdesine verilen milis kuvveti ile yürüyüşe geçti.⁴²

Böylece Şakir Bey’in Trakya Fedaileri adlı milis kuvvetine kumandanlığı başlamış oldu.

Trakya Fedaileri’nin Faaliyetleri.

Şakir Yorulmaz Bey milis kuvveti ile ilk olarak Kağıthane ve Terkos köyü istikametinde hareket ederek Karaburun cankurtaranına ulaştı. Şakir Bey ve milis gücü Cankurtaran binasında gündüzü dinlenerek geçirdikten sonra bölgede bulunan Ormanlı köyü yolu üzerinde sebze bahçesinde bulunan üç Rum’un etraftaki Türklere çok eziyet ettiklerini öğrendi. Şakir Bey bu haber üzerine Türklere eziyet eden Rumların cezalandırılması için bir baskına karar verdi. Hüseyin Çavuş ve beş adamını bostanın etrafını iyice incelemeleri için gönderdi. Yapılan incelemenin sonrasında baskın yapıldı ve iki Rum etkisiz hale getirildi, bir Rum ise gece karanlığından yararlanarak oradan uzaklaştı.⁴³Bu baskın dönüşünde müfreze içinde

⁴⁰ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3929, 08.05.1970, s. 1.

⁴¹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3929, 08.05.1970, s. 2.

⁴² Yeni İnan Gazetesi, sayı 3930, 09.05.1970, s. 1.

⁴³ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3930, 09.05.1970, s. 2.

tatsız bir olay yaşandı. Ormanın içinde yürüyüş esnasında Şakir Bey'in çetesinden bir silah patlaması ile çete üyesi Arnavut Şuayip bir Boşnak milis tarafından vurulmuştu. Bu olayın nasıl gerçekleştiğini tetkik eden Şakir Bey, bir şakalaşmadan dolayı bu durumun gerçekleştiğini ve müfrezede arkadaşını öldüren Boşnak askere, Hüseyin, Ahmet ve Mustafa Çavuşlarla uzun müzakerelerden sonra kurşuna dizilmek cezasını uygun buldu.⁴⁴Bu olaydan sonra Şakir Bey hatıratında askerlerine yaptıkları mücadelenin askerlik nizam ve inzibatının dahi üstünde bir nizam ve itaat istediğini, beraber ölmeye ve vatan için aldıkları bu mukaddes vazifeye ve verilen emirlere harfiyen riayet edeceklerine dair sözler verdiklerini, yemin edildiği için bu yeminlere ve emir-komuta zincirine uymayan kimselerin cezasının muhakkak ölüm olacağını ifade ettiğini yazmaktadır. Boşnak asker kurşuna dizildikten sonra altmış iki olarak göreve başlayan müfrezede asker sayısı altmış kişiye düştü.

Bu cezalandırmanın ardından Şakir Bey müfrezenin salahiyeti ve verilen görevlerin ifası için yine çetede ileride sorun çıkarabilecek olan sekiz askeri müfrezeden göndermeye karar verdi. Müfreme yürüyerek Istranca Jandarma Karakolu'na vardı. Şakir Bey ileride disiplini bozabileceğini düşündüğü sekiz askeri kumandanın huzuruna çağırarak, kendilerine müfrezenin işi ve başarılı olması için this edileceklerini, müfreme buradan ayrıldıktan dört saat sonra serbest kalacaklarını ve eğer isterlerse İstanbul'a giderek başka çeteye katılabileceklerini bildirdi. Ayrıca, bu müfreme ve işleri hakkında her nerede olursa olsun hiçbir suretle bahsetmeyecekleri, konuşmayacakları hakkında din-iman ve avratları üzerine teker-teker yemin ettirdi. Sekiz kişiyi karakolda bırakan Şakir Bey artık tam ve kesin olarak güvenebileceği elli iki askerle yoluna devam etti.⁴⁵

FedaidisTisTrakis: Trakya Fedaileri.

Şakir Yorulmaz Bey Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katıldıktan sonra cemiyet başkanı Şakir Kesebirler'e bir teklifte bulunarak, Trakya bölgesinde Müslümanlara eziyet eden ve onları öldüren Rum ve Yunanlara korku salmak için, Trakya'daki görevleri sırasında milli müfrezelerin cezalandırdıkları Yunanların göğüslerine hançerle bir Rumca beyanname saplamalarını teklif etmişti. Bu teklif üzerine Şakir Kesebir (Büyük Şakir), ve Şakir Yorulmaz Bey (Küçük Şakir) bir beyanname hazırladılar, ve beyannameden beş yüz adet bastırdılar.⁴⁶ Şakir Yorulmaz Bey'in hatıratına göre bu beyannamede şunlar yazılıydı:

Trakya'da Yunan İşgal Kuvvetlerine ve Rum Halkına.

Vatanları işgal edilmiş olan TRAKYA TÜRK HALKINA yapılan muameleler, TAZYİK, ZULÜM, İŞKENCE'lerin durdurulmasını, insaniyet namına istiyor, bekliyoruz. Her hal ve nasıl olursa olsun, Trakyamızı, halkımızı işgalden kurtaracağız. Büyük Allahımıza güvenerek söylüyoruz ki bu günler yakındır.

⁴⁴ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3931, 11.05.1970, s. 1.

⁴⁵ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3932, 12.05.1970, s. 1.

⁴⁶ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3932, 12.05.1970, s. 2.

Türk halkına zulüm, işkence, fenalık yapanlar zamanı geldiğinde çok şiddetli olarak cezalarını göreceklendir. Fenalıkları bırakınız... mealinde sert bir lisanla yazılmıştı.

Istranca'dan Trakya'ya Giriş ve Faaliyetleri.

Şakir Bey müfrezesindeki disiplin problemini çözdükten sonra Yalı Köy civarında istirahat ederek keşif çalışmalarına başladı. İlk olarak bölgede Yunanlara ikmal sağlayan bir mandıraya operasyon yapılmış ve burada çalışan üç kişiden ikisi ölü ele geçirilmiş ve göğüslerine hançerle beyannameler tutuşturulmuştu. Daha sonra bölgede orman yollarında ele geçirilen Rum köylülerinin üzerindeki elbiseler alınarak tren yollarına karşı yapılacak sabotaj eylemlerinde kullanılmak üzere biriktirilmeye başlandı.⁴⁷ Trakya Fedaileri Trakya'ya geçişlerinin yedinci günü Rumlardan aldıkları elbiselerin yeterli olacağını düşünerek birisi üç, ikincisi dört kişiden oluşan iki ayrı grup tertip ettiler. Tahripçi iki gruptan birisi Çorlu-Lüleburgaz, diğeri de Lüleburgaz-Uzunköprü arasındaki büyük, küçük köprüleri havaya uçurmak ve o bölgelerde dehşet yaratmak için görevlendirildi.⁴⁸

Şakir Bey ve müfrezesinin Saray mıntıkasında özellikle Demirköy-Poyralı taraflarında ele geçirdikleri Rumlar, Saray-Güngörmez'de bir işe merkezlerinin bulunduğunu ve oradan Vize - Kırklareli civarındaki birliklerine haftanın üç gününde (Pazartesi, Çarşamba ve Cuma) erzak-iaşe gönderildiği istihbaratını vermişlerdi.⁴⁹ Bu işe koluna baskın kararı alan Şakir Bey adamları ile birlikte Saray-Güngörmez-Çerkezköy yoluna çıkarak bir pus u yer aramaya başladı. Şakir Bey yaptığı incelemeler sonunda Yunan işe koluna baskın yapılabilecek en iyi noktanın halk arasında Manda gölü denilen alanın olduğuna karar verdi. Pusuyu attı ve beklemeye başladı. Kısa bir bekleyişten sonra işe kolu görüldü. Yunan işe kolu, en önde kilolu bir baş çavuşun arkasında gelen birkaç arabadan ibaretti. Yunan işe kolu pusunun ön başına on beş metre kadar yaklaşınca çatışma başladı. Silahlar patlarken Hüseyin Çavuş ve pusunun ön başı hücumla geçti. Bu hücumla birlikte tüm müfreze saldırıya kalktı. Kısa bir çatışmadan sonra Yunan başçavuş ve dokuz Yunan askeri ölü ele geçirildi.⁵⁰ Bir Yunan askeri kaçmış, Hüseyin Çavuş onu on beş dakika kadar fundalıkla ve meşelikler arasında aramış ancak yakalayamadan geri dönmüştü. Şakir Bey bu esnada köprüleri havaya uçurmayla görevlendirdiği yedi neferden geri gelebilen üç istihkâm askerini bölgedeki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye gönderdi. Şakir Bey'i tedirgin eden çatışma esnasında kaçmayı başaran Yunan askeriydi. Şakir Bey çatışma yerinde fazla durmayarak, müfrezesini Çerkezköy'e doğru yürüyüşe geçirdi. Müfreze ormanın içinde bir dere yatağında dinlendi. Şakir Bey etrafa askerler göndererek bölgenin incelenmesini istemiş, böylece müfrezeyi ani bir Yunan saldırısından korumayı öngörmüştü. Nöbetçiler orman içinde iki Rum köylüsüne rastlamış ve onları Şakir Bey'in huzuruna

⁴⁷ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3933, 13.05.1970, s. 1.

⁴⁸ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3933, 13.05.1970, s. 2.

⁴⁹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3934, 14.05.1970, s. 2.

⁵⁰ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3935, 15.05.1970, s. 2.

getirmişlerdi. Şakir Bey Rumları sorguladığında işe koluna yaptıkları baskından sonra Kırklareli tarafından Yunan takip bölüklerinin geldiğini ve bunların sık sık araziye çıkıp takiplerde bulunduğunu öğrendi. Bu bilgilerin ışığında Şakir Bey, müfrezesinin harekât mıntıkasında barınma ve yeni işler yapabilme imkânı kalmadığını düşünerek, Istranca ormanları içinden Türk sınırı içindeki jandarma karakoluna giderek müfrezesini dağıtmaya karar verdi. Şakir Bey müfrezede kalan otuz dokuz neferin bütün silah ve malzemelerini bölüğe teslim etti. Bundan sonra askerlerinin her birine teker teker din, iman ve eşleri üzerine yemin ettirdi. Şakir Bey neferlere, hiç kimseye ser verip sır vermeyeceklerine dair yemin ettirdikten sonra ikişer ikişer karakoldan ayrılarak İstanbul'un yolunu tutmaları emrini verdi.

Şakir Yorulmaz Bey müfrezenin neferlerini ikişer ikişer hudut karakolundan İstanbul'a gönderdikten sonra kendisi de İstanbul'a yola çıktı. İstanbul'a varmadan önce Çatalca'da bir gece konaklayan Şakir Bey burada bin başı Cemil Bey (Mehmet Cemil Ubaydın) ile görüştü.⁵¹ Sabah yola çıkarak Koca Mustafa Paşa'daki annesinin evine yerleşti. Bir gün sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Şakir Kesebirler'in evine giden Şakir Bey, yaptıkları ile ilgili raporunu verdikten sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kınacıyan Han'daki merkezine geldi. Şakir Bey İstanbul'a geldiğinde Türk ordusunun Batı Cephesinde Büyük Taarruz başlamış bulunuyordu.⁵²

Refet Paşa'ya (Bele) Mihmandarlık.

Şakir Yorulmaz Bey, Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Refet Paşa'ya mihmandar olarak tayin edildi.⁵³ Refet Paşa'nın Mudanya'dan İstanbul'a gelişinde Kabataş iskelesinde bulunan Şakir Bey, o günkü coşkuya hatıratında yer vererek bu hadiseyi İstanbul halkının Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın elçisini bağrına basması olarak dile getirir. Bundan sonra Refet Paşa'nın yanında bulunan Şakir Bey hatıratında özellikle paşayı ziyarete gelen İngiliz istihbarat şefi Cornwoll'un ve General Harrington'ın kendisini bekleme salonunda gördüklerini ve onları özellikle bekleterek nasıl intikam aldığını, onların kızgınlıktan kızaran yüzlerine bakarak nasıl mutlu olduğunu tarif eder.⁵⁴ Bundan sonra Trakya'yı işgal eden Yunanlar yapılan antlaşmalar gereği buldukları bölgeleri önce İngilizlere bırakacaklar ve daha sonra İngilizler de Türk yönetimine teslim edeceklerdir.⁵⁵ Bu süreçte Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri de Trakya'daki bazı şehirlerde önemli görevlere atanmaktadırlar. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Şakir Kesebirler, Edirne Valiliği'ne, Rafet Bey Edirne Polis Müdürlüğü'ne tayin edilmiş, Şakir Yorulmaz Bey'e de Şakir Kesebirler

⁵¹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3936, 16.05.1970, s. 2.

⁵² Yeni İnan Gazetesi, sayı 3937, 18.05.1970, s. 2.

⁵³ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3959, 12.06.1970, s. 1.

⁵⁴ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3960, 13.06.1970, s. 1.

⁵⁵ Trakya'nın Türk ordusuna teslimi hakkında geniş bilgi için bkz. Veysi Akın, Trakya'nın Türklere Devir Teslimi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1996.

mutlaka bir görev almasını söylemiş ve kendisine Edirne Valiliği Özel Kalem Müdürlüğü'nü teklif etmişti. Ancak hiçbir ödül istemediğini belirten Şakir Bey serbest çalışmak istediğini bildirdi. Daha sonra Şakir Bey'e Edirne Reji Tütün İnhisarı Müdürlüğü teklif edildi, bunu da kabul etmemesi üzerine bir kaymakamlığa gitmesi söylendi.⁵⁶ Bunun üzerine memleketi olan Mürefte kaymakamlığını kabul eden Şakir Bey, hatıratında bu görevi almasındaki en büyük mutluluğunun memleketini İngilizlerden teslim almak olduğunu dile getirmektedir.

Bu görevi kabul etmesinden iki gün sonra Şakir Yorulmaz Bey Tekirdağ'ı teslim alacak heyete dahil oldu. Heyette ileriki yıllarda genelkurmay başkanı olacak olan Salih Omurtak Paşa, Alay Kumandanı, Şakir Yorulmaz, Tekirdağ eski mebusu Rahmi Bey bulunuyordu. Heyet bir otomobil ile yola çıkmış İstanbul-Silivri-Çorlu üzerinden Tekirdağ'a varmışlardı. Tekirdağ'ın teslim alınmasından sonra Şakir Bey, Mürefte'ye tahsis edilen Jandarma Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Nihad Bey, tayin edilen mal müdürü ve nüfus memuru ile birlikte Tekirdağ sahilinden bir küçük vapurla Mürefte'ye hareket etti. Ancak hava şartlarının kötü olması üzerine vapur Mürefte'ye çıkamamış ve Şarköy'e devam etmişti. Şakir Bey ve yanındakiler, Mürefte'den iki gün sonra Türk memurlarına teslim edilecek olan Şarköy'e çıktılar. Mürefte'ye çıkamadıklarını haber alan halk ellerinde bayraklar ve gözyaşlarıyla kendilerini beklemekteydi.⁵⁷

Şarköy iskelesinde heyecandan hıçkırıklarla ağlayanların alkışları arasında vapurdan inen Şakir Yorulmaz Bey'e burada bulunan İngiliz Albay, Rum tercümanı vasıtasıyla dairesine gitmeyi teklif etti. Ancak Şakir Bey:“İlk olarak memleketin sahiplerinin olan daireye, belediyeye gitmeliyim.” diyerek bunu geri çevirdi. Hava durumundan dolayı iki gün önce teslim alınan Şarköy'deki İngiliz Albay, Şakir Bey'in belediye ziyaretinden sonra heyeti karargâh odasında ağırlamış ve işi politikaya dökmek istemişti. Şakir Beyin özellikle yer verdiği görüşme hatıratında şu satırlarla yer almaktadır:

“İngiliz Albay bana özellikle Çanakkale'de ecdatlarından mevrus şecaat ve kahramanlıkları ile büyük bir destan yaratan Türkler, daha akıllıca davranıp bizlerle müttefik olsalardı bugünkü üzücü haller ve Osmanlı Devleti'nin dağılması olmayacaktı şeklinde bir sohbet açmak istedi. Ben yalnız İngiliz siyasetinin, Osmanlı Devleti'ni daima zayıf düşürmek arzu, çalışış ve siyaseti açık bir şekilde olmasaydı, Osmanlı hükümeti belki müttefiklere inanabilirdi. Fakat oynak ve Osmanlılık aleyhinde olan İngiliz siyaseti bizi yakınlaşma ve istediğiniz ittifaktan ayırdı. Ben sonuç olarak, bugünkü durumun, yıkılan Osmanlı Devleti yerine kaim olan Milli Türk Hükümeti ve hudutları içinde istikbalin biz Türklere geniş ufuklarla milli bir büyük istikbal vaad ettiği ve kanaatımı anlattım ve bu suretle uzun sürebilecek bu sohbeti kapadım.”⁵⁸

⁵⁶ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3961, 15.06.1970, s. 1.

⁵⁷ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3962, 16.06.1970, s. 1.

⁵⁸ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3963, 17.06.1970, s. 1.

Şakir Yorulmaz Bey ve heyeti Şarköy'de bir gece misafir kaldıktan sonra on kişilik bir jandarma müfrezesini Şarköy'de bırakarak Mürefte'ye yola çıktılar.⁵⁹ Üç saat sonra Mürefte'ye ulaşan Şakir Bey ve heyeti burada da büyük bir sevinç ile karşılandı.

Şakir Yorulmaz Bey bir buçuk yıl Mürefte kaymakamlığı yaptı ve bu süre içerisinde özellikle Mürefteci gençler ile ilgilenerek onların yetişmesi için çabaladı. Kaymakamlığı sırasında Mürefteci Gençler birliğini kurmuş, milli kaynaşmayı temine çalışmış, fakir çocukları sünnet ettirmiş, halkı ve gençliği harekete geçirmeye çalışmıştı.⁶⁰ Şakir Bey'in kaymakamlığı sırasında I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında beraber mücadele ettiği Cemil Ubaydın, Tekirdağ milletvekili olarak hükümette Dahiliye Vekili oldu. Cemil Bey, Şakir Bey'e Mürefte kaymakamlığından sonra kamu görevinden ayrılmamasını, Anadolu'da bir iki kaymakamlık görevinden sonra vali olacağını ifade etmesine rağmen Şakir Bey serbest ticaret ve iş hayatını arzuladığını ifade ederek görevinden ayrıldı. Şakir Bey kaymakamlıktan ayrıldıktan sonra da birçok görevlerde bulundu. İlk olarak Şakir Bey yapılan seçimler sonucunda Mürefte Belediye Başkanlığı, Edirne Vilayet Umumi Meclisi'nde Mürefte Temsilcisi, Tekirdağ il olduktan sonra Tekirdağ İl Meclisi'nde Mürefte Azası ve İl Daimi Encümen Azası görevlerinde bulundu. İl Daimi Encümeni iken Mürefte'den Tekirdağ'a taşındı. Tekirdağ'a yerleştikten sonra Tekirdağ gençliği için çalışmalara başladı.⁶¹ Yunan işgali sırasında Trakyalılar çok zulüm görmüşler ve ezilmişlerdi. Bu durumda Trakya gençliğine sahip çıkan Şakir Bey, Cenab Beyler, eski Tekirdağ mebusu Hüseyin Rahmi, Tekirdağ Maarif Müdürü Rahmi, Selanikli Hacı Mehmet, İl Veterinerlik Müdürü Süleyman, yardımcısı Baytar Cevad, Hacı Mehmetzade Şakir, Necati, Hüsamettin, Muallim Senai, orta mektep müzik öğretmenlerinin tamamı, Muallim Necmi ve evvela bu çalışmanın bayraktarlığını yapmış Mahmut Mazhar Sümer ile birlikte Tekirdağ Türk Ocağı'nda hizmet etmişlerdi.⁶² Şakir Yorulmaz Bey Tekirdağ Türk Ocağı Reisi iken Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı kendisine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklal Madalyası ve Atatürk tarafından imzalanan Beratı takdim edildi.⁶³

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra savaşı kazanan İtilaf Devletleri savaş öncesinde yapmış oldukları gizli antlaşmalar gereği Anadolu'da ve Trakya'da işgallere başladılar. İstanbul Hükümeti bu işgaller karşısında sessiz kalmış ve Paris Barış Konferansı öncesinde açıklanan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un prensipleri gereği Türklerin çoğunlukta olduğu topraklara hâkim olabileceği hayallerine dalmıştı. Bu dönemde gerçeği tüm çıplaklığıyla gören Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları Milli Mücadeleyi başlattılar. Milliyetçi

⁵⁹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3964, 18.06.1970, s. 1.

⁶⁰ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3965, 19.06.1970, s. 1.

⁶¹ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3966, 20.06.1970, s. 1.

⁶² Yeni İnan Gazetesi, sayı 3967, 22.06.1970, s. 1.

⁶³ Yeni İnan Gazetesi, sayı 3969, 24.06.1970, s. 1.

subaylar ve halk bu işgallere karşı örgütlendiler. Makalemizde ifade ettiğimiz Mürefteli Şakir Bey de bu mücadeleye katılan kahramanlardan biriydi. İlk olarak Birinci Dünya Savaşı'nda cephelede mücadele eden Şakir Bey, daha sonra işgallerin başlamasıyla muvazzaf subaylıktan ayrıldı ve İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçıran gizli milliyetçi örgütlerde görev aldı. Daha sonra Milli Mücadelenin kalbi olan Ankara'ya davet edildi. Burada aldığı ilk görev İstanbul Hükümeti tarafından teşvik edilen ve Anadolu Milli Mücadele Hareketi'ni baltalamak için kurulan hilafet ordusuna karşı Çerkez Ethem'in yanında mücadele etmekte. Çerkez Ethem ile birlikte Yozgat'a hareket etti ve Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmada görev aldı. Şakir Bey'in bu görevin dışında bir de gizli görevi bulunmaktaydı. Bu görev Çerkez Ethem ve Kuva-yi Seyyare birliklerinin hareketlerini takip ve Ankara'ya bildirmektir. Burada gördüğü yanlışlıkları Ankara'ya rapor eden Şakir Bey, gizli görevinin ortaya çıkması üzerine Çerkez Ethem'in yanından ve Ankara'dan ayrılarak merkezi İstanbul'da bulunan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dahil oldu. İlk olarak İngilizlerin Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında ve Trakya'daki Milli Mücadele hakkındaki araştırmalarında karşı casusluk faaliyetlerinde bulundu. Daha sonra Trakya'daki Yunan ordusunu taciz etmek ve Yunan askeri birliklerinin Anadolu'ya geçmesini engellemek için yapılan çetecilik faaliyetlerinde çetelerin kurulmasında ve hazırlanmasında görev aldı. Trakya Fedaileri adı altında milli bir müfrezinin başına geçerek Trakya'da Rumlara ve Yunan askerlerine karşı fiili olarak mücadele etti. Bu görevlerini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü ve İstanbul'u teslim alan Refet Paşa'nın (Refet Bele) yanına Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından mihmandar olarak atandı. Bu görevi sırasında Tekirdağ'ın ve Mürefte'nin teslim alınışlarında görev aldı. Bundan sonra Tekirdağ'ın Mürefte ilçesinde kısa bir süre kaymakamlık yaptı. Bu görevinden sonra sivil hayatı seçen Şakir Bey sırasıyla Mürefte Belediye Başkanı, Edirne Vilayet Umumi Meclisi'nde Mürefte Temsilcisi, Tekirdağ il olduktan sonra Tekirdağ İl Meclisi'nde Mürefte Azası ve İl Daimi Encümen Azası olarak görev yaptı. İl Daimi Encümeni iken Mürefte'den Tekirdağ'a taşındı. Tekirdağ Türk Ocağı Başkanlığı'na seçildi ve Tekirdağ gençliği için büyük hizmetlerde bulundu. Bu hizmetlerinden dolayı kendisine İstiklal madalyası tevdi edildi.

Mürefteli Şakir Bey 1970 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Tekirdağ'da basılan Yeni İnan gazetesinde hatıralarını tefrika halinde yayınlarken, bizlere 1920 ve 1922 yıllarında özellikle İstanbul ve Trakya'daki Milli Mücadele hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin yanında Çerkez Ethem ve abisinin uygulamaları ve Ankara ile ilgili münasebetlerinin irdelenmesinde de dikkate alınacak bir eserdir. Dahil olduğu Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin liderleri, kendilerine yardım eden milliyetçi Osmanlı subayları ve çalışmalarını anlattığı hatıratında özellikle Trakya'daki çetecilik faaliyetlerini ve bunun zorluklarını betimlemesi, bu dönemi çalışan akademisyenler için önemli bir kaynaktır. Ayrıca Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Ankara Hükümeti arasındaki bağı ortaya koyması ve Trakya'daki zorlu mücadeleyi gözler önüne sermesi açısından da önemli bir kaynaktır.

Kaynakça

- AKIN Veysi, Trakya'nın Türklere Devir Teslimi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1996.
- ALTINTAŞ Ahmet, Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- BAL Mehmet Akif, "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı Karakol Cemiyeti (1918-1920)", Türk Dünyası Araştırmaları, C.130, S. 256, Ocak-Şubat 2022, ss. 103-148.
- BAŞER Edip, Mütarekeden Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- BOZKURT Abdurrahman, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- BİRSİN Levent, Behiç Erkin (Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2012.
- ÇELEBİ Mevlüt, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 9, Ankara 1993, ss. 395-416.
- ÇUKUROVA Bülent, "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi S.2, Ankara 1986), s. 519-526.
- GÜLLÜ Ramazan Erhan, "Milli Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 16, s.12 Gaziantep 2017, ss. 490-507.
- GÜLMEZ Nurettin, Bünyamin As, "İhanet İle Vatanseverlik Arasında Bir Asker: Küçük Ethem", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 9, S. 3, 2022, ss. 864-911.
- GÜNER Zekâi, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.
- OĞUZ Ahmet, "Yozgat Çapanoğlu İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, C.11, S.4, Nevşehir 202, ss. 1875-1890.
- ÖZGÜR Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 58, Bahar 2016, ss.123-176.
- T.B.M.M. Albümü (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3918, 21.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3919, 22.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3920, 24.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3921, 24.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3922, 27.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3923, 28.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3924, 29.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3925, 29.04.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3926, 30.05.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3927, 05.05.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3928, 06.05.1970.
- Yeni İnan Gazetesi, sayı 3929, 08.05.1970.

Yeni İnan Gazetesi, sayı 3930, 09.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3931, 11.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3932, 12.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3933, 13.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3934, 14.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3935, 15.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3936, 16.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3937, 18.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3939, 21.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3941, 23.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3944, 26.05.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3948, 01.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3949, 02.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3950, 03.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3953, 06.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3955, 08.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3958, 11.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3959, 12.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3960, 13.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3961, 15.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3962, 16.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3963, 17.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3964, 18.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3965, 19.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3966, 20.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3967, 22.06.1970.
Yeni İnan Gazetesi, sayı 3969, 24.06.1970.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaŐtırılmayan çalışmalarını yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlamak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçedir**. Bununla birlikte **Almanca, Fransızca, İngilizce** ve **Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliğı açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntoyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum,

haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe** ve **İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve **“Öz: Metin”-“Abstract: Metin”** şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŐEHİRİNDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

**DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF
KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611**

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non- Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları **17 / 24 cm** olan sayfa üzerinde **Times New Roman 11 punto** ile **tek** satır aralıklı ve **üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm** kenar boşlukları ve **20 sayfa**yı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar **0 cm** girinti ile başlamalıdır. **Anametn, özet bölümünün** hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları **Giriş, Sonuç ve Kaynakça** hariç, numaralandırılarak **koyu** ve **sol marjdan** başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. **3** satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan **1 cm** girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “ā” şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gāzî; mukāyese; tekābül , kânûn...

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptûlhak Hamit (-) → Abdûlhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA'nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi'nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü'l-Maârif; Muînü'd-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip –i'si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (–); hüsn-ü muâmele (–); umûr-u mâliye (–) → umûr-ı mâliye (+) ...

“Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviri yazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır. Ör. “Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Posiyelk'a gönderdiği mektup (...)” (–).

“Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Poussielque'a gönderdiği mektup (...)” (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca'lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet –î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin –e hâli geldiğinde masdar-ı ca'lîlerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki –ye, ismin –i hâlini gösterir).

“Âmâl-i milliyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Millîyeye” imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (–)

“(...) nâm-ı âlîleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (-).

“TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’ınüstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi.” (-)

“Şeyhülislâm’ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (-) → Resûl; a’yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdetâ birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü’l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+); Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+); Rebîü’l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye’l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi’l-ka’de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); için (-) → için (+); ağac

(-) → ağaç (+); yiğid (-) → yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.¹

¹Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2023